

Др. Матвій Станіслав

Україна
в годі

Директоріі УАН

UKRAINIAN CULTURE CENTER

LIBRARY

LOS ANGELES, CALIF.

Том 7

Вихід із друку

У К Р А Ї Н А
В ДОБІ ДИРЕКТОРІЇ УНР

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства, том 10.

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN STUDIES

SOCIETE SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
BIBLIOTHEQUE D'ETUDES UKRAINIENNES

Vol. X

PUBLISHED IN THE U S A

KIEV PRINTERS LTD., 686 Richmond St. W., Toronto, Ont.

Др. Матвій Славів

Україна
в годі
Директорії УНР

Том 7
Духів і Руху

UKRAINE

DURING THE DIRECTORATE
OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC
Nov. 1918 — Nov. 1920

Volume VII

by

Matthew Stachiw, LL.D.

Ukrainian Free University

diasporiana.org.ua

Copyright 1966 by Matthew Stachiw

Технічний редактор, директор видавництва і коректор:
Василь Модрич-Верган

Цей том видано коштом Стипендійного Фонду
ім. Михайла Матчака при НТШ у Нью Йорку

Видавництво:

Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрантоні, Па., ЗДА.

Published in the United States of America

Publisher:

Ukrainian Scientific-Historical Library in Scranton, Penna, USA,
in the framework of Shevchenko Scientific Society in the USA.

Стипендійний Фонд ім. Михайла Матчака при
Науковім Товаристві ім. Шевченка в Нью Йорку
присвячує цей том славній пам'яті

МИХАЙЛА МАТЧАКА

сотника Січових Стрільців; члена Стрелецької Ради Корпусу Січових Стрільців; комбатанта, раненого в боях в обороні суверенности, незалежности і соборности Української Народної Республіки проти воєнної агресії Советської Росії і неділимсько-російського денікінського агресора; одного з основників Української Військової Організації і члена її Верховної Команди; кількакратного політичного в'язня за боротьбу в обороні Західньої України проти Польщі; члена Головного Секретаріату Української Соціалістично-Радикальної Партії; посла, обраного українським народом до варшавського сойму; парламентарного і політичного трибуна в боротьбі за суверенні права Української Нації і за соціальну справедливість для її робітного люду; визначного політичного публіциста і редактора; в'язня, замученого в советськiм концентраційнім таборі.

Михайло Матчак

ЧАСТИНА ПЕРША

**УРЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ,
ЧИ ДВОПАРТІЙНОГО БЛЮКУ?**

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ДИСКУСІЯ НАД ПРОЄКТАМИ ЗМІНИ ВЛАДИ

СТАНОВИЩЕ ПОМІРКОВАНИХ ДІЯЧІВ

Помірковані демократичні кола, зокрема соціалісти-федералісти, самостійники-соціалісти і народні республіканці від січня 1919 року заступали рішучу лінію всенародної демократії, тобто, відкидали всякі експерименти з «трудовою демократією», обмеженою до точно неозначеної кількості виборців. Тим самим вони відкидали також всякі пропозиції повної, чи обмеженої «радянської» системи. В зовнішній політиці вони безоглядно боронили концепцію, що з московськими більшовиками не може бути ніякого порозуміння, бо вони прагнуть тільки завоювати Україну для Росії. Ці помірковані українські кола радили, щоб орієнтувати українську зовнішню політику за всяку ціну на союз зі Заходом, тобто антантою. Тут вони готові були поступитись в різних справах. Цього напрямку тримався також кабінет Остапенка, тобто також ті соціалісти, які в ньому були міністрами на особистій zasadі.

Ці помірковано-демократичні чинники були також проти спроб порозуміння з новонаверненими українськими більшовиками — боротьбістами і «незалежними соціал-демократами». Вони уважали їх за безвільне знаряддя московської більшовицької пропаганди.³¹¹⁾

В принципі цю концепцію державного будівництва і зовнішньої політики заступав у Директорії також

д-р Євген Петрушевич, який від кінця січня 1919 р. конституційно був обраний членом Директорії. За такою концепцією стояла також величезна більшість Української Національної Ради в Західній області Української Народної Республіки і більшість українського народу в цій області, яку УНРада з виборів репрезентувала.³¹²) Це була причина, що помірковані придніпрянські демократи оглядалися постійно на підтримку для себе від Президента Петрушевича і Державного Секретаріату Західньої Области УНР. З другого боку — за це становище урядових чинників Західньої Области УНР, «революційні соціалісти» Придніпрянщини виявляли завжди в тім часі різку неохоту і неприхильність для цих кіл і зокрема для д-ра Петрушевича.³¹³)

Про заходи щодо зміни влади УНР з боку боротьбистів і «незалежних с. д.» була вже мова тут ближче в іншій томі. Там був також навітлений їхній вплив на УСДРП і УПСР. Тут нам треба зайнятися заходами і пропозиціями зміни, які ставили помірковані придніпрянські демократичні кола.

ПОЗИЦІЯ САМОСТІЙНИКІВ — СОЦІЯЛІСТІВ

Українська Партія Самостійників-Соціалістів (Українська Народна Партія) — у скороченні УПСС (УНП), складалася фактично у великій більшості з військових старшин. Цивільних осіб було не багато. З того характеру членів партії впливали її пропозиції перебудови начальної влади і взагалі адміністрації в Українській Народній Республіці. Ще в Києві, на Державній Нараді 16 січня 1919, представники цієї партії пропонували учасникам наради під проводом Директорії, щоб в державі перевести таку нову систему: Проголосити на час війни диктатуру Директорії. Трудовий Конгрес не мав би в тім стані справи збиратися. При Директорії замість Трудового Конгресу і Ради Міністрів мала б утворитися з дорадчим голосом «Військова Рада». Вона мала б складатися з 5 членів: голова — Петлюра, 2 членів від Війська УНР на Придніпрянщині, 2 членів

від Української Галицької Армії.³¹⁴) Ця позиція була в дечім подібна до пропозиції Стрілецької Ради. Проте, представники інших партій висловилися рішуче проти обидвох пропозицій. Тим то тоді все залишилося постарому і на основі Деклярації Директорії з 26 грудня 1918. Трудовий Конгрес мав таки зійтися, а всі партії, включно з соціалістами-революціонерами, заявили, що будуть солідарно на сесії Конгресу поборювати большевицьку систему.³¹⁵)

Після революційних подій у Кам'янці провід УПСС ще раз висунув ту саму пропозицію. Він зібрався після кам'янецьких подій у Здолбунові і Рівнім. Там відбулося засідання Центрального Комітету УПСС з участю міністра морських справ Білинського, державного секретаря Симонова і командира Північним Фронтом, отамана Володимира Оскілка. Нарадами проводив Олександр Макаренко. Вони закінчилися 27 березня 1919 р. Ця нарада Центрального Комітету УПСС ухвалила такий проект реформи начальної влади: Спонукати Петлюру, щоб він проголосив військову диктатуру, якою проводив би він сам; розв'язати Раду Народних Міністрів, а замість неї покликати керуючих відділами адміністрації, підлеглих диктатурі; диктаторові додати дорадчий орган — Військову Раду, що до неї належали б командири арміями. Замиритися з Польщею і воювати тільки проти большевиків.³¹⁶)

Треба припускати, що цей проект був ухвалений без порозуміння з д-ром Євгеном Петрушевичем, бо він був завжди проти військової диктатури, а крім того він був би в тім часі не погодився на негайне замирення з Польщею без відповідних гарантій. Ледве була на це згода члена Директорії Андрієвського, який сам був членом проводу УПСС (УНП), бо він тоді в усьому ішов разом з Петрушевичем.

Нема сумніву, що цей проект ішов тепер по лінії амбіцій самого отамана Оскілка, а не його партії. Його фронт, зміцнений на правім крилі сильним Корпусом Січових Стрільців і іншими надійними частинами Війська УНР, тримався тоді добре і мав навіть значні про-

тиофензивні успіхи проти большевиків. Але Оскілкові, як молодому отаманові, закрутилася голова від свого становища, як командира цілого фронту. Він сягав вище: по становище диктатора. Зразу він висував на це становище Петлюру, надіючися, що, у випадку прийняття його пляну, по короткім часі він усуне Петлюру і сам буде диктатором. Його партійний провід, до якого належав також він сам, сподівався тоді успіхів і для своєї партії.

Цей плян перевороту згори проти конституції з 28 січня 1918 р. представила Петлюрі партія самостійників-соціалістів два дні пізніше після згаданої наради свого Центрального Комітету. Дня 29 березня 1919 р. прибула делегація цієї партії до Здолбунова, де тоді було місце постою Петлюри. В делегації були: міністер морських справ Михайло Білинський, державний контрольор інж. П. Симонів та голова партії інж. Олександр Макаренко.³¹⁷⁾

СТАНОВИЩЕ ПЕТЛЮРИ ДО ВИСУНЕНИХ ПРОЄКТІВ

Петлюра вислухав делегацію уважно і в розмові з нею не перечив потреби переорганізації начальної влади в УНРеспубліці. Проте, Петлюра не бажав дійсного державного перевороту згори при допомозі війська. Він прагнув знайти вихід із тодішнього становища в державній адміністрації в спокійний і в формально конституційний спосіб. Він заявив делегації, що ця зміна можлива лише так, що інші члени Директорії добровільно зреклися б своїх функцій у його користь. В цій справі він мусить порозумітися з членами Директорії.³¹⁸⁾ Петлюра в цій розмові мусів напевно згадати, що він висондує думку також усіх інших політичних партій, бо це була завжди його засада при полагодженні важливих справ.

Після зустрічі Петлюри з делегацією УПСС (УНП) зголосився до нього ще сам отаман Оскілко. Розмова була коротка і не вносила нічого істотного в те, що знаємо про хід розмови з делегацією партії.³¹⁹⁾

Незабаром прибули до Здолбунова і до Рівного представники Центральних Комітетів УСДРП і УПСР і вони почали переговори з Петлюрою. Вони також вимагали змін у Директорії, про що вже в нас була мова в попереднім томі.

До Рівного на початку квітня приїхали ще інші провідні члени «правих партій». У приватних розмовах із різними громадянами вони висували також таку концепцію, яка формально не сходила з конституційного ґрунту: обрати члена Директорії д-ра Петрушевича Головою Директорії, а Петлюра повинен залишитися лише членом Директорії з тим, що функцію Головного Отамана Військ УНР мав би перейняти Оскілко. Проти Петлюри висунено аргумент, що він, мовляв, не має військового вишколу і тому не має компетенції на це становище.³²⁰⁾

В ході цих різних агітацій атмосфера в Рівнім згущувалася. Дня 5 квітня 1919 р. зібралися всі члени ЦК соціал-демократів у Рівнім і також явилися провідні члени соціалістів-революціонерів: Аркадій Степаненко, Іван Лизанівський, Всеволод Голубович. Того дня Петлюра прийняв у Рівнім делегацію соціалістів-революціонерів і разом з ними соціал-демократів І. Мазепу і І. Романченка. В цій розмові Петлюра в справі творення нового Уряду УНР вже не вповні приймав позиції ес-деків і ес-ерів, але обстоював позицію ширшої консолідаційної бази. Він зокрема заявив, що неможна ігнорувати партії самостійників-соціалістів. Ця партія має свої впливи і серед війська регулярного і серед повстанців під большевиками.³²¹⁾

У цій справі, як бачимо, Петлюра тепер передумав справу і вже розходився сильно з домаганням УСДРП і УПСР. В справі народного представництва Петлюра тоді, не мав виразного виробленого погляду. Він заявився проти того, щоб у випадку поступу наміреної протиофензиви проти ворожої окупації скликати знову сесію Конгресу Трудового Народу України. Він казав, що хай нарід наперед привикне працювати в Трудових Радах і земській самоуправі. В нього була тепер така

концепція, щоб пустити в рух і Трудові Ради і одночасно не нищити земського самоуправління, яке прецінь спиралося на загальнім виборчим праві. «Боже борони, казав він, руйнувати земства». ³²²⁾

Окрему проблему творив стосунок до боротьбистів і «незалежних с. д.» та їхніх симпатиків, тобто стосунків до тих українських груп, які раніше бунтували військові відділи і цивільне населення проти влади Директорії в ім'я «радянської системи». Деякі з них, як боротьбисти, перейшли відкрито на бік ворожої окупації. В цій справі Петлюра висловив тезу, що становище Директорії УНР має залежати від того, як далі ці течії будуть ставитися до влади УНР. Якщо вони далі будуть стріляти до нас, казав він, то мусять дістати рішучу відсіч. ³²³⁾

ОСТАТОЧНА ПОЗИЦІЯ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІВ І ЕС-ЕРІВ

Продовж дня 5 квітня 1919 р., після розмови з Петлюрою, представники соціал-демократів і соціалістів-революціонерів відбули спільну нараду між собою. Йшлося про те, щоб ці дві партії устійнили свою спільну платформу щодо змін у начальній владі — Директорії і в Уряді УНР. В нараді взяли участь від УСДРП — Мазепа, Вікул, Романченко, Мартос і Андрій Ливицький, а від УПСР — присутні в Рівнім — Жуківський, Степаненко, Голубович і Лизанівський, а також Павло Христюк. Соціалісти-революціонери обстоювали на цій нараді свій старий плян: усунути цілком Директорію, згідно з вимогами «незалежних» і боротьбистів. Соціал-демократи тепер вже були тієї думки, щоб Директорію, як установу, залишити, а тільки її цілком змінити щодо осіб. Вони пропонували залишити тільки Петлюру і Макаренку, а всіх інших усунути і на їх місце покликати нових тільки від УСДРП і УПСР. По довгих дискусіях врешті ес-ери погодилися на цей компроміс. Після того вже гладко пішли інші пункти умови, яку мала прийняти Директорія. Ці пункти уложено письмово. ³²⁴⁾

Текст цієї угоди — поданий у цій праці у попереднім томі. Вона, згідно з ухвалами наради, мала творити щось ніби нову конституцію. І справді, ця платформа не лише міняла особовий склад Директорії, але вона ще вповні міняла дотеперішню її компетенцію. Згідно зі законом з 28 січня 1918 р., Директорія була законодавчим органом між сесіями Конгресу Трудового Народу. Тепер, згідно з вимогами цих двох партій, Директорія мала посідати лише репрезентативний характер. Вона формально покликала Раду Народних Міністрів, але тільки згідно з пропозицією обидвох партійних провідів. Зате законодавча влада переходила з Директорії на Раду Народних Міністрів, які одночасно посідали виконавчу владу. Отож, фактично Раді Народних Міністрів, надавано диктаторські права, а Директорію усувано в тінь навіть після особової зміни. Тому, що на обсаду Ради Народних Міністрів мали посідати рішальний вплив лише проводи обидвох партій, то фактично, згідно з тією умовою, проводи обидвох партій дістали б до деякої міри диктаторську владу. ³²⁵⁾ Платформа нічого не говорила на тему судівництва в новій системі. Учасники наради, видно, тією справою не цікавилися.

СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИ І ЕС-ЕРИ ВІДКИНУЛИ ПРИНЦИП НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ, А ВИМАГАЛИ МИРУ З БОЛЬШЕВИЗУЮЧИМИ ГРУПАМИ

У внутрішній політиці нарада цих двох партій в принципі відкидала засаду широкої національної коаліції, як це було в першій Уряді УНР, у часі Директорії. В зовнішній політиці нарада договорилася, що новий кабінет міністрів має завдання на першій місці (бо це поставлено внутрішньої горожанської війни) і «можливо шкоро замирення з Советською Росією». Отож, ця нарада йшла в основі далі по лінії кам'янецьких політичних принципів: вона уважала тодішню війну Советської Росії проти України за «внутрішню громадянсь-

ку війну», в якій Советська Росія була частинним інтервентом, але не єдиним. Тим то на перше місце кладено замирення з Советською Росією, як засіб «припинення громадянської війни». Проте, переведення тієї концепції мусіло видаватися неможливим вже першого дня існування кабінету. Такого «припинення громадянської війни», не хотіла Советська Росія. Вона вимагала лише повного піддання. Власне, зараз таки в цих днях, прийшли вістки до Рівного про величезний повстанський рух селянства і навіть інтелігенції і робітництва в Україні проти червоної московської окупації. В таких обставинах мирні заходи перед Совнаркомом Росії, були б, просто, неможливі і в очах народних мас.

На другий день, тобто 6 квітня 1919 р., були представники цієї соціалістичної наради в Симона Петлюри. Явилися в нього від соціал-демократів Ісаак Мазепа, а від соціалістів-революціонерів Іван Лизанівський. Вони представили Петлюрі списані пункти узгіднених вимог обидвох партій. Учасник цієї наради, І. Мазепа, свідчить, що Петлюра в основі прийняв ці умови, але не вповні. Деякі з пунктів пропонував поправити і на це в свою чергу обидва делегати погодилися зі свого боку.³²⁶) Зокрема, він домагався поправки в плятформі вимогу щодо замирення з Советською Росією. Він пропонував, щоб це змінити так, що треба змагати до замирення з усіма державами, які воюють проти України, а не з самою Советською Росією.³²⁷)

Приймаючи засадничо плятформу соціалістичної наради, Петлюра все таки не погодився вповні з принципом виключної двопартійної системи уряду. Цебто він не годився з самою програмою цієї плятформи. Він просив обидвох делегатів, щоб вони щодо своєї плятформи старалися дістати згоду комісії Конгресу Трудового Народу, члени яких перебували в Здолбунові або в Рівному. З того видно, що Петлюра більше думав про затримання ґрунту конституції з 28 січня, ніж це робила згадана нарада двох партій. Далі він сказав, щоб переконати ці комісії і партії, аби також партія самостійників-соціалістів дала свого нового представника

до Директорії. Мазепа передає становище Петлюри такими словами:

«Без участі самостійників-соціалістів порушується та консолідація українських сил, що утворилася під час протигетьманського повстання. Без участі самостійників-соціалістів в Уряді УНР була б неминуча гостра внутрішня боротьба, будемо мати нові змови і так далі».³²⁸)

Проте, делегати наради двох партій, не погодилися з поглядом Петлюри на питання національної консолідації. Вони рішуче відкинули аргументи Петлюри про покликання представників УПСР до Директорії, в її зміненим виді, і до Уряду УНР. Вони казали, що ця партія скопромітована і тому її не варто залишати в Директорії і в Уряді УНР.³²⁹)

Незабаром Петлюра під впливом неуступності цих двох соціалістичних проводів захитався в своїй позиції щодо національної консолідації. Він набрав переконання, що обидві соціалістичні партії не підуть до урядової відповідальності на рівних правах консолідації ні з самостійниками-соціалістами, ні з соціалістами-федералістами, ні з народними республіканцями. Петлюра уважав тоді дві названі партії сильнішими і тому рішився в крайнім разі піти на співпрацю з ними, без трьох інших, а не з трьома іншими без них. Зрештою, він не пішов у розмові з обидвома делегатами на їхню концепцію зміни Директорії без згоди всіх членів існуючої Директорії. Він, як свідчить Мазепа, виразно заявив, що обидва делегати не повинні забувати, що Директорія ще існує і що без її згоди на зміну, сама зміна наступити не може.³³⁰)

ДЕРЖАВНА НАРАДА БЕЗ ДОГОВОРЕННЯ

Після розмови з делегатами двох соціалістичних партій Петлюра передумував справу і рішився таки не рішати сам чи ще евентуально за згодою присутного одного члена Директорії, Андрія Макаренка. Він поста-

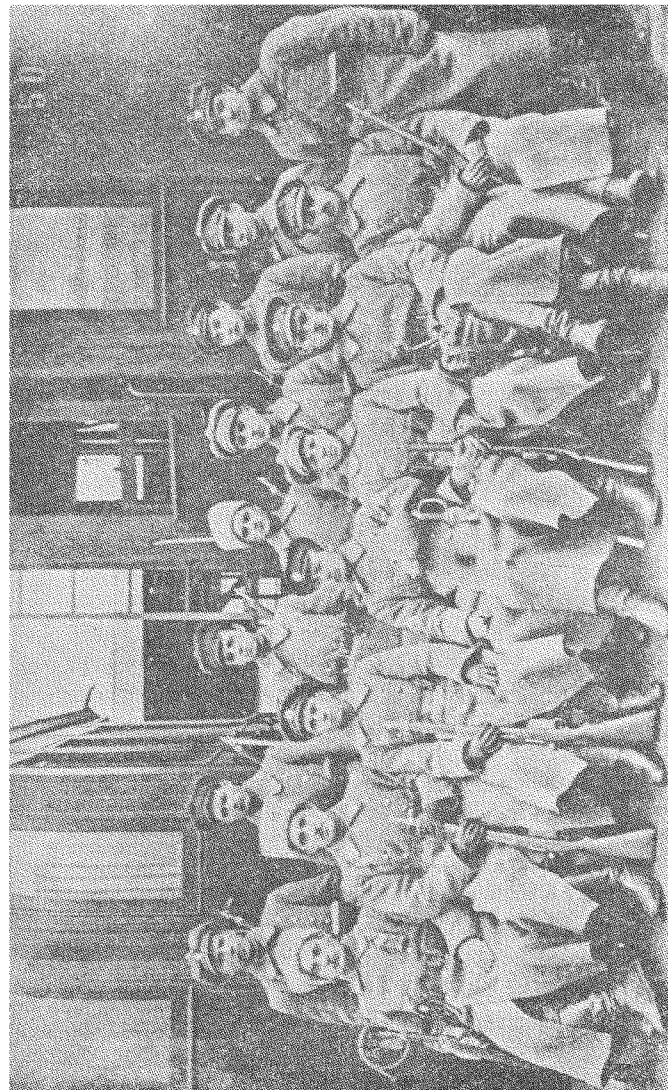
новив все питання переорганізації влади передати під обміркування спеціальній Державній Нараді, яку він скликав у порозумінні з Макаренком ще того самого дня, тобто 6 квітня 1919 р. Вона відбулася ввечері в Рівнім.³³¹)

В Державній Нараді взяли участь три члени Директорії — Петлюра, Макаренко та Андрієвський, представники всіх українських політичних партій і члени комісії Конгресу Трудового Народу України. З членів Уряду УНР не явився ніхто, мабуть вважаючи, що міністри в Рівнім були в меншості і тому не хотіли на нараді говорити в імені неприсутнього прем'єра Остапенка і більшості міністрів, що були в Станиславові або в Одесі.³³²)

Нарадою проводив Симон Петлюра. Він відкрив нараду короткою промовою такого змісту: Нас тут мало, але живі сили українського народу ростуть. Під впливом грабницької політики московської большевицької окупації почався в українських масах повстанський спротив у нашу користь. З другого боку серед наших вояків ще нема твердого настрою. Причиною того явища є наше неорганізоване запілля. Нам бракує апарату влади на місцях. Тому в масі нема твердої віри в нашу справу».³³³) Свою промову Петлюра закінчив виразною пропозицією, яка заперечувала концепцію вузької коаліції двох партій, яку поставила нарада ес-деків і ес-ерів. Петлюра говорив з притиском:

«Тепер маємо один вихід: Консолідувати всі творчі українські сили. Мусимо намітити таку політичну лінію, яка допомогла б нам повести за собою ті маси, що почали повстання проти большевиків. Коли цього не зробимо, то катастрофа неминуча».³³⁴)

Провідна ідея промови Петлюри вповні відповідає потребам того переломового моменту. Тепер, із перспективи півстоліття, видно виразно, що тоді була колюча всенаціональна політична консолідація всіх твор-

Відділ "Запільної Бригади" Січових Стрільців, яка була охороною Директорії і Уряду УНР. Світлина зроблена в часі, коли Директорія і Уряд УНР мешали, звичайно, у вагонах на залізничній станції.

чих сил. Щодо провідної ідеї, то промова Петлюри була сильна і відповідна до моменту. Хибою у ній було те, що Петлюра йшов при організації Державної Народи за зразком, який запровадив попередній Голова Директорії, Володимир Винниченко. Тоді Державні Народи ніколи не мали на самім початку конкретної пропозиції від самої Директорії, що скликала нараду. Вона повинна була давати конкретну програму дії і переконати учасників наради до тієї програми. Тим часом давніші Державні Народи і теперішня мали велику хибу в тому, що Директорія чи її поодинокі члени, говорили загальниками, а вже на самій нараді давалися чути голоси, які, без керівного осередку думки в конкретній пропозиції, розходилися на чотири сторони світу.

Зараз після Петлюри від соціалістів-демократів говорив І. Романченко. Він пригадав присутнім тодішній невеселий стан Армії УНР і втрату території в користь ворога. Вину за цей стан, він покладав на політичну орієнтацію Уряду УНР під проводом Остапенка на антанту. Далі, він приписував вину за цей невідрадний стан партії самостійників-соціалістів, які, мовляв, потурали отаманщині в армії. Вихід він бачив один: змінити уряд Остапенка.³⁸⁵)

Як бачимо, то речник соціал-демократів зразу ж на самім початку Державної Народи, пішов на шлях обвинувачень інших партій, з якими йшла раніше Директорія і перемогла в цій консолідації. Зміст його промови, поданий у Мазепи, не давав, ні правдивих причин розкладу і поразки, ні не давав загальної бази для зібрання власних сил народу, про які він говорив. Він, просто, боронив ухвалену п'ятформу обидвох соціалістичних партій, не згадуючи про її дійсний зміст, а тільки, відкидаючи засаду консолідації, яку пропонував Петлюра.

Після Романченка, промовляв член Директорії Пана Андрієвський. Він полемізував з твердженнями Романченка про причини факту, що Державний Центр УНР втратив усю територію по Збруч і докотився до

Рівного. Далі, він підкреслював вагу зв'язків і переговорів Уряду УНР з західними великодержавами антанти і в дусі промови Петлюри закликав до об'єднання українських сил.³⁸⁶)

Від комісії Конгресу Трудового Народу України промовляв після того проф. Шимонович. Він підтримував тезу Андрієвського про зовнішню політику в напрямку співпраці з антантою. Це давало до розуміння, що він відкидав тезу бльоку двох соціалістичних партій про зміну цієї політики. Він не бачив потреби, щоб міняти дотеперішній Уряд УНР, хіба його доповнити. Ту саму думку боронили — представники партії народних республіканців Олександр Ковалевський, адвокат Михайло Корчинський — від партії соціалістів-федералістів та Олександр Макаренко від партії соціалістів-самостійників. Всі вони підкреслювали побоювання, що зміна теперішнього кабінету може розірвати всякі дальші можливості порозуміння з антантою.³⁸⁷)

З представників бльоку ес-деків і ес-ерів — вже не промовляв ніхто. Нарату закінчили промови Петлюри і Андрія Макаренка. Петлюра тепер висловився за творення нового кабінету з усіх партій. Він не був проти зривання переговорів з антантою, але й не настоював на якій іншій політичній лінії. Він тільки закликав до єднання. Конкретного пляну виходу зі ситуації, він і тепер не дав.

Член Директорії Андрій Макаренко виявив себе тепер рішучим прихильником концепції нового кабінету під проводом двох соціалістичних партій. Він закінчив тезою: Тепер іде мова про встановлення такого порядку: «Нагорі Директорія, на місцях — Трудові Ради».³⁸⁸)

Петлюра, як предсідник, закінчив конференцію тим, що порадив, щоб представники партій і комісій Конгресу Трудового Народу України відбули ще тісніші наради в усіх заторкнених справах.³⁸⁹) Хід і кінець Державної Народи виявив факт, що учасники її не дійшли до ніякого спільного позитивного висновку.

ба було в тій ситуації класти своїх надій щодо негайної допомоги, але одночасно не треба було ставитися у ворожу позицію проти антанті. Коли хоч у теорії можна було від антанті дістати за гроші військовий виряд і санітарні засоби для армії і для населення, то у випадку ворожої постави до антанті ця теоретична надія мусіла бути перекреслена нашими власними руками.*) Отож, політична плятформа з цим фактом мусіла рахуватися і особовий склад Уряду УНР мусів бути відповідний. Це так мусіло бути ясне всім чинникам тоді, як мусить бути також ясне нам тепер. Гра словами «соціялісти» в промові І. Мазепи і в попередніх заявах на Державній нараді і в пресі УСДРП та УПСР не мала реальних підстав у житті. Формально, не дві партії, а чотири називали себе соціялістами: самостійники-соціялісти, соціял-демократи, соціялісти-революціонери і соціялісти-федералісти. На чолі тодішнього Уряду УНР стояв член УПСР Сергій Остапенко, тільки поміркованих поглядів. В його кабінеті була більшість соціялістів, а тільки пара народних республіканців. З протибольшевицькими повстанцями міг однаково говорити і Остапенко і Мартос, чи Корчинський. Договортися з боротьбистами, не міг ніхто і ніколи нікому це не вдалося. «Незалежні с. д.», раз зійшовши з ґрунту УНР, вже ніколи на цей ґрунт не вернулися, навіть тоді, коли попали в конфлікт з большевиками. Не мож-

---

*) Не зважаючи на незручність дипломатії Уряду УНР у Парижі там вліті 1919 року, було вдалося закупити значний виряд для війська. Цей транспорт не пішов в Україну внаслідок дальших незручностей дипломатії. Друга бльокада, яка фактично пізніше була наложена проти Української Народної Республіки, зломилася Соборну Армію в 1919 внаслідок того, що неможливо було дістати засобів для поборювання заразливих недуг, що остаточно положило Військо УНР на ложе тифу. Загравання з лівими гаслами помагало ворогам самостійности України ввесь час, бо вороги могли легше представляти Уряд УНР-республіки як півбольшевиків.

на теж було, справді, домовитися з анархістом Махном, як також зі збунтованими отаманами — Зеленим і Григорієвом. Такі отамани у тім часі, могли бути навіть проти большевиків, але тим вони не сталися українським державотворчим елементом.

Коли устами Мазепи дві соціялістичні партії поставили на нараді виразно, що вони хочуть перебрати назад владу без ширшої коаліції, то вже з цієї наради нічого для консолідації не могло вийти. Представники соціялістів-самостійників, устами О. Макаренка у відповідь на це заявили, що інші партії не чіпляються за владу і вони готові вийти з кабінету міністрів. Але вони бояться шкідливих наслідків такого кроку, бо аргументи бльоку двох партій, не переконують їх достаточо. Така зміна уряду, на їх думку, в тім моменті була не на часі.³⁴¹⁾

Те саме гворили також ес-ефи і народні республіканці. Ця вужча нарада партій при посередництві члена Директорії Андрія Макаренка знову скінчилася нічим. Блок двох партій стояв на тому, що він хоче сам перебрати владу, а інші партії на це не годилися і уважали, що взагалі в тім моменті ніяк не треба міняти Уряду УНР, а тільки його доповнити.

В тім стані справи могла діяти лише Директорія, як конституційний чинник, який визначав членів Уряду УНР. Одночасно Директорія мусіла бути політичним координуючим чинником, що еднав би політичні партії для державного будівництва. Але, в цій справі в тім часі думки самої Директорії були поділені. Більшість членів Директорії — проф. Швець, адв. Андрієвський і д-р Петрушевич — були проти однобічного кабінету, який ішов би декларативно на ліво. Петлюра і Андрій Макаренко в тім часі вже схилилися в бік творення нового Уряду УНР під проводом бльоку двох соціялістичних партій. Отже не було згоди, ні в Директорії, ні в проводах партій, щодо питання, чи зміняти базу Ради Міністрів, чи ні. Конституційний вихід міг бути лише такий, що Симон Петлюра і Андрій Макаренко визнали б волю більшости Директорії і на тій

базі могла бути знову розмова про реорганізацію кабінету Остапенка, давши йому ширшу базу вступом представників двох соціалістичних партій. В кабінеті Остапенка і так були члени обидвох партій. Вони лише не були офіційними репрезентантами їх. Але, питання представників УПСР було й так скомпліковане. Центральний Комітет цієї партії у своїй більшості знаходився під окупацією, отже він, не міг дати свого представника до Уряду УНР. При тому цей ЦК взагалі займав негативне становище до Директорії і вимагав, щоб в УНР цього начального органу не було.

ПЕТЛЮРА В ОСНОВІ ПРИЙМАЄ КОНЦЕПЦІЮ БЛЬОКУ ДВОХ ПАРТІЙ

Головний Отаман Петлюра вибрав у цій ситуації інший шлях. Він повірив у концепцію, яку заступали соціал-демократи. Вони збуджували надію, що коли настане їхній уряд з ес-ерами і коли буде проголошена їхня платформа, то зараз наступить порозуміння з лівими елементами по тім боці фронту і зокрема за таким урядом підуть усі повстанці. До тієї віри пристав також Андрій Макаренко. Отож, зараз після наради партій, того самого дня, відбулася розмова делегатів бльоку двох партій з членами Директорії Петлюрою і Макаренком. Делегатами бльоку були Степаненко, Лизанівський та Мазепа і Романченко.³⁴²)

Проте, Головний Отаман Петлюра таки не пішов вповні на вимоги бльоку щодо зміни складу Директорії. Тут він мав почуття конституційности, яке його мусіло утвердити в цій постанові під час Державної Наради. Він заявив делегатам, що він не погоджується на зміну в Директорії, бо на це нема згоди комісією Конгресу Трудового Народу, як репрезентанта першого соборного законодавчого збору. Тим способом Петлюра хотів досягнути хоч частинно ціль консолідації, бо в Директорії, згідно з його становищем, мусів залишитися представник самостійників-соціалістів, Панас Андрієвський. Одначе делегати, не дали себе переконати

аргументами Петлюри і закидали йому, що він прецінь сам годився на зміну в Директорії в розмові з ними в Здолбунові.

А. Лівіцький

ШЛЯХ БЕЗ КОНСОЛІДАЦІЇ

МЕНШІСТЬ ДИРЕКТОРІЇ ІМЕНУЄ НОВУ РАДУ МІНІСТРІВ

На ці поновні вимоги делегатів щодо зміни в Директорії Петлюра більше нічого не відповідав, тобто залишив собі у цій справі вільну руку супроти бльоку. Делегати його мовчанку з'ясовували собі як згоду.³⁴³) Тепер, після кількох днів часу від наради в Здолбунові, Петлюра мав інший погляд на кандидатуру Б. Мартоса як прем'єра, яку він сам тоді сугерував. Він мав тепер застереження проти цієї кандидатури і волів мати іншого кандидата. Вкінці він погодився на вимоги обох партій щодо прем'єра.

Щодо обсади інших міністерських постів, то була довга дискусія, бо Петлюра не погоджувався на кандидатів бльоку. Наприклад, Петлюра рішуче відкинув кандидатуру — В. Чехівського на міністра освіти, а полк. О. Жуківського на міністра військових справ. Від себе він запропонував на міністра внутрішніх справ І. Мазепу. Борисові Мартосові передано одночасно пост міністра фінансів. Міністром юстиції мав бути Андрій Ливицький. Щодо кандидатур на решту міністерств, то не досягнуто згоди, бо одні кандидати в очах Петлюри не надавалися, а інших блок під рукою не мав, бо раніше прем'єр Чехівський повисилав масами людей за кордон. Ці необсажені пости мали заступати тимчасово «виконуючі обов'язки міністрів».³⁴⁴)

Розмову з делегацією закінчив Петлюра заявою, що це тимчасова угода з делегацією. У цій справі він ще мусить порозумітися з рештою членів Директорії в Станиславові. Якщо на його повідомлення не прийде до 24 годин відповідь зі Станиславова, то тоді він полагоди́ть справу разом з Андрієм Макаренком. «Хай тоді говорять, що я диктатор, але інакше я не можу», сказав на закінчення Петлюра.³⁴⁵)

Учасник цих переговорів і творення нового Уряду УНР, Ісаак Мазепа, свідчить, що до 24 годин не прийшла відповідь із Станиславова. Це було 9 квітня 1919 р. Тоді Петлюра, в порозумінні з А. Макаренком, формально рішив дати димісію кабінетові Остапенка і призначити новий, під проводом Мартоса. Окрім наказом ці два члени Директорії дали розпорядження урядуючому віцепрем'єрові І. Феценкові-Чопівському, що перебував з деякими міністрами в Рівнім, щоб він передав урядування новому прем'єрові Мартосові. Одночасно обидва члени Директорії підписали призначення Ради Міністрів, але покищо лише з 5 міністрів із прем'єром включно.³⁴⁶)

Цей перший особовий склад нового кабінету, фактично дав увесь провід і відповідальність соціал-демократам, бо з другої партії бльоку, тобто соціалістів-революціонерів, був лише один міністер, Микола Ковалевський. І, зрештою, він був не так кандидатом есерівського проводу в Рівнім, як самого Петлюри і соціал-демократів. Цей перший особовий склад Ради Народних Міністрів виглядав так:

Прем'єр і міністер фінансів — Борис Мартос; міністер внутрішніх справ — Ісаак Мазепа; міністер юстиції — Андрій Ливицький; міністер земельних справ — Микола Ковалевський; виконуючий обов'язки міністра військових справ — Гр. Сиротенко.

З цього видно, що склад міністрів неповний. Нема цілком обсади постів: міністра зовнішніх справ, міністра освіти, міністра віровизнань і міністра народного господарства, а також — державного секретаря. Навіть міністерство військових справ, не було, властиво, обсажене, бо покликано тільки тимчасово «виконуючого обов'язки міністра». Не було також міністра шляхів, пошт та преси й інформації.

Для нас із того факту ясно, що в останнім моменті, не міг бльок домовитися, щодо персональних питань, ні між собою, ні з Петлюрою. З другого боку, цей факт показує, що провід соціал-демократів натискав на Петлюру, щоб скоро йменувати хоча б кадовбвий кабінет, щоб поставити інші партії перед доконаний факт.³⁴⁷⁾

Хоча Головний Отаман Петлюра був рішився 9 квітня 1919 р. йти на уступки для вимог бльоку соціалістів і разом з Макаренком іменував новий кадовбвий кабінет, то все одно він ще й тоді не спускав з уваги можливостей перетворити цей вузький кабінет у кабінет політичної консолідації. Він доручив соціал-демократам, щоб вони старалися переконати самостійників-соціалістів, ес-ефів і народних республіканців, щоб вони дали своїх представників до кабінету. Річ ясна, що коли кабінет уже був іменованій без порозуміння з цими партіями, то вони, після доконаного афкту, не могли піти на концепцію бльоку двох партій. Між ними була сильна ріжниця в поглядах на внутрішню і зовнішню політику і щойно після вирівняння цих ріжниць, могла бути мова про спільний кабінет. Три партійні проводи (с. с., с. ф., нар. респ.) знали зміст договору бльоку двох партій, в яким була вимога здобути під свій виключний вплив Директорію і зв'язати її ще умовою, що вона не може інакше покликати Раду Міністрів, як тільки за згодою з Центральними Комітетами цих двох партій. Дати свою згоду на кабінет такого бльоку ледве чи могла будьяка інша політична партія, бо ж це не була б консолідація, але піддання під диктатуру цих двох партійних проводів. Тим то не диво, що перего-

вори Мартоса і Мазепи про підтримку нового кабінету трьома партіями попередньої Ради Міністрів, скінчилися нічим.³⁴⁸⁾

На такий новий кабінет не годився, як сказано, член Директорії Андрієвський. Він у Рівнім переговорив ще зі своїми партійцями і з іншими симпатиками кабінету Остапенка та виїхав назад до Станиславова.³⁴⁹⁾ В тому часі в Станиславові перебувала більшість членів Директорії: Андрієвський, Швець і Петрушевич. З ними Петлюра шукав зв'язку, щоб дістати згоду на новий кабінет. Телеграма на ім'я Петрушевича в тодішніх важких телеграфічних відносинах прийшла з Рівного до Станиславова спізнено і тому могла прийти зі Станиславова відповідь також спізнено. Замість сподіваної відповіді до 24 годин — тобто, до вечера 9 квітня 1919 р., відповідь прийшла щойно після 12 квітня. Тим то Петлюра і Макаренко рішили оповістити вже 12 квітня засадничу декларацію Уряду УНР під проводом Мартоса. Вона була остільки в наслідках слабою, що під нею містилися лише 5 підписів, замість 12 підписів міністрів, які були передбачені і які щойно за пару тижнів погодилися прийняти свої пости.³⁵⁰⁾

Сам Петлюра конституційно не мав права ставити ультимативних термінів на відповідь іншим членам Директорії, які мали такі самі права, як він. Цей факт загострював особисті взаємовідносини всередині Директорії. Петрушевич у своїй відповіді вимагав, щоб при творенні нового кабінету дотримуватися принципу консолідації національних партій.

Заки наступила ця урядова декларація 5 міністрів, були ще спроби в якийсь спосіб переконати отамана Оскілка до прихильної заяви в користь нового кабінету. Було відомо і Петлюрі і Мартосові, що Оскілка був того погляду, що в даній ситуації, не слід міняти кабінету. Тим то Петлюра попросив отамана Коновальця, щоб він піднявся тієї місії в Оскілка. Коновалець у товаристві полковника ген. штабу Василя Тютюнника, прибув до Оскілка і переконував його погодитися на факт іменування нового кабінету з активною підтримкою

для його плятформи.³⁵¹) Оскільки не дав себе переконати. На другий день він відвідав Головного Отамана Петлюру і переповів зміст розмови з Коновальцем і Тютюнником. Він особливо наполягав на заяву члена генштабу Дієвої Армії полковника Василя Тютюнника, що тепер генеральний штаб Дієвої Армії заступає думку про замирення з большевиками. Оскільки був рішуче проти такої концепції і поставив пропозицію, щоб питання дальшої стратегії і тактики вирішила спеціальна нарада командирів великих військових груп. Петлюра заявив, що він скликав таку нараду на 11 квітня 1919 року.³⁵²)

ВІЙСЬКОВА НАРАДА В ЗДОЛБУНОВІ

Дня 11 квітня 1919 року відбулася в осідку штабу Дієвої Армії, в Здолбунові, військова нарада командирів фронтових груп Дієвої Армії і Начальної Команди Української Галицької Армії. Нарату скликав Головний Отаман Петлюра і він нею проводив. Прибули на нараду: ген. Михайло Омелянович-Павленко разом із своїм штабовцем полк. Фідлером; від новоствореної окремої Холмської Групи ген. Осецький;³⁵³) отаман Володимир Оскільки разом зі своїм шефом штабу, генералом Агапівом; командир Корпусу Січових Стрільців Коновалець; полк. А. Мельник; виконуючий обов'язки міністра військових справ Гр. Сиротенко; начальник генерального штабу ген. Сінклер.³⁵⁴) Був на нараді також член Директорії Андрій Макаренко.³⁵⁵)

Насамперед на нараді стверджено факт дуже невідрадного положення обидвох Армій: Дієвої і Української Галицької. Нема виряду, нема амуніції, нема вишколених для фронту резерв. Всі шукали виходу з тієї ситуації, яка у війні з двома ворогами з переважними силами давала перспективу катастрофи в короткім часі. Поставлено питання про те, щоб фактично зліквідувати один фронт і залишити сили на єдинім.³⁵⁶) Ген. Павленко представив на нараді такий свій плян розв'язки цієї стратегічної проблеми:

Холмська Група і Північна Група Дієвої Армії УНР пляново, відходять до Галичини, для ворога неспостережено. Так відкритесья конечність зудару між советсько-московською армією і Польщею. Тоді, хай собі большевики ломлять голови з Поляками. Фронт над Збручем був би утриманий відповідно до того проти большевиків, але у випадку, якщо б переважні польські сили розпочали все таки наступ на Українську Галицьку Армію, то вона разом з Дієвою Армією відійшла б на лінію Дністра - Збруча. Маючи прикриття плечей на Карпатах, об'єднані українські збройні сили утримали б свій фронт проти Поляків, які мали б все одно війну з большевиками. У відповідну пригожу пору так збережена українська збройна сила могла б з успіхом розпочати переможно свої операції знову у зміненій ситуації.³⁵⁷) Цей плян ген. Павленка, не знайшов відгону на нараді. Хоча бльок двох партій мав плятформу скорого замирення з Советською Росією, то, ні Головний Отаман Петлюра, ні його штаб, ні новий кабінет міністрів, не бачили в тім моменті можливости замирення з большевиками, коли вся територія Придніпрянщини, за вийнятком Волині, була в руках ворога. Треба було наперед мати якісь мілітарні успіхи і щойно тоді могла бути мова про замирення. Сили, які мав до розпорядження штаб Головного Отамана, не вистачали на офензиву проти большевиків. Тому він просив Павленка, щоб той дав принаймні кілька тисяч добірного війська з Української Галицької Армії для зміцнення Дієвої Армії. Павленко відповів, що того він не може зробити, якщо не хоче завалити цілий оборонний фронт проти Польщі. Про ліквідацію цього фронту добровільно, не могло бути в даній ситуації, просто, мови.³⁵⁸)

Для цієї справи робив заходи Головний Штаб Дієвої Армії ще перед нарадою, виславши для тієї цілі свого делегата до Начальної Команди УГА, ген. М. Капустянского. Проте, це якогось успіху мати не могло; з огляду на брак резервів також в УГА.³⁵⁹)

За ліквідацію українського фронту проти польської агресії і за замирення з Польщею, на нараді говорив виразно отаман Оскілко. Його аргументи були чисто загальникові, не сперті на ніяких конкретних політичних даних. Він, просто, сподівався, що мир з Польщею є легкою справою і тому радив рішуче цей мир заключити та тоді кинути всі сили проти советсько-московської інвазії. Від такого спільного походу всіх українських збройних сил Оскілко сподівався перемоги.³⁶⁰) До деякої міри підтримував концепцію Оскілка начальник генерального штабу Дієвої Армії ген. Сінклер.³⁶¹)

Пропозиція замирення з Польщею показувала, що її автори цілком не знали того, чого бажає Польща для миру: обидва польські політичні табори, — націоналістичний під проводом Дмовського-Падеревського і соціалістично-людовий, під проводом Пілсудського-Тугута. Обидва ці табори в тім часі хотіли повної анексії цілої Західньої України до Польщі, а крім того цілого Підляшся, Холмщини, Полісся, Волині і частини Поділля з повітами проскурівським і кам'янецьким включно. Це означало, що у випадку розмов про мир з Польщею, мусіла б українська сторона, просто, піддатися Польщі, бо ж саме бажані для польської влади українські землі були єдиними, де ще була українська державна влада, а не московська інвазія.

Виразно в цій дискусії, не висловилися: Головний Отаман Петлюра і Андрій Макаренко. Петлюра лише ствердив, що він не досяг бажаної йому допомоги від УГА. Фактично, нарада не досягла своєї мети.³⁶²) Одне повинно було бути ясным для учасників, а саме, що Оскілко і його партія є рішені йти до замирення з Польщею за всяку ціну. Це виявляло небезпеку, що ця група може зробити якийсь невідповідальний політичний крок. Проте, нарада довше над цим питанням, не спинялася, ні Головний Отаман не зробив із того негайних висновків.

ДЕКЛЯРАЦІЯ КАБІНЕТУ МАРТОСА

Вислід наради військових командирів під проводом Головного Отамана мусів вплинути до деякої міри на те, як мала бути зредагована остаточно декларація нового Уряду УНР. Ця декларація готовилася вже від 9 квітня 1919 р., але дотепер вона ще не була підписана. В ній можна було ще робити зміни і додатки.

На зміст декларації вплинули також вістки, які в тім часі прийшли з другої сторони фронту, про масові селянські повстання проти советсько-більшевицької влади. Саме 8 квітня 1919 р. прибула до Рівного делегація від от. Зеленого з вісткою, що весь його повстанський загін уже в половині березня 1919 р. виступив проти большевиків і б'є їх дошкульно в усіх битвах. Уже 24 березня Зелений зайняв Трипілля і став загрозувати окупаційній владі в самому Києві. Делегати говорили, що Зелений має до 20 тисяч повстанського війська.

Хоча ця цифра в організаційнім сенсі була перебільшена, то фактично за от. Зеленим ішло дійсно все селянство Київщини. Множилися вістки також з інших районів, зокрема з Лівобережжя. Ці вістки штаб Оскілка передав Головному Отаманові, а він передав їх новому кабінетові.³⁶³)

Учасник цих подій, Павло Христюк, свідчить, що декларація кабінету Мартоса була складена вцілості під враженням цих вісток про широке повстання проти большевицького заплілля.³⁶⁴)

Текст декларації запроєктував на прохання прем'єра тодішній редактор «Робітничої Газети», органу ЦК УСДРП, що тоді почав появлятися в Рівнім, Панас Феденко. Остаточний опублікований текст був такий:

Іменем Української Народної Республіки
затверджуємо: Голова Директорії У.Н.Р.
Головний Отаман Петлюра.
Член-секретар Макаренко.

Декларація Правительства Української Народної Республіки

Оборона Української Народної Республіки і потреба кращого упорядкування державного життя зробили необхідним для українських соціалістичних партій стати до організації нового Правительства, яке мало б в своїм складі представників найвизначніших партій України. Попередня Рада Народних Міністрів, не мала в своєму складі представників цих політичних партій, що не давало їй змоги вести свою роботу так успішно, як того вимагає відповідальне положення нашої Республіки зовні й величезні завдання внутрішньої державної роботи.

Волею Директорії Української Народної Республіки в порозумінні з українськими соціалістичними партіями нове Народне Правительство приступило до многотрудної державної роботи в цей тяжкий для нашої Республіки час. Кабінет Народних Міністрів, який об'єднує соціалістичні партії України, оповіщає громадян Української Народної Республіки про ті завдання, які він буде виконувати по мірі своїх сил на добро і щастя загроженої зо всіх боків нашої Вітчизни.

Не хотів Український Народ забирати собі чужі землі, не бажав він грабувати чуже добро: тільки за забезпечення свого права жити самостійним і незалежним життям боряться найкращі сини Українського Народу з усіми ворогами нашої волі. З одного боку польське панство, котре не хоче помиритися з тим, що український люд, — селяни й робітники Галичини, Холмщини і Волині не бажать бути в лядській неволі, оружною силою напало на споконвічні українські землі й забрало столицю Галичини, місто Львів і другі міста й повіти нашої землі, політи і потом і кров'ю Українського Народу. З другого боку російське комуністичне большевицьке військо, не вдо-

воляючись грабуванням селян у Росії, напало на визволену з-під гетьманського ярма Україну. До цього часу тягнеться тяжка війна на два фронти, руйнуючи наш край і без того збіднілий од панування чужинців. Комуністичне Правительство Росії, котре стало ненависним для російського народу настільки, що цілі армії комуністів-большевиків передаються зі зброєю та амуніцією хоробрим українським козакам, рішило піддержати свою владу у Росії грабуванням трудящого українського селянина. В тих місцях, де пройшло російське комуністичне військо, у селян, навіть у найбільшніх, забрало хліб і скот, на заводах і фабриках большевики забирають станки, не дають робити і не платять робітникам грошей. Зростає страшенна дорожнеча, як на харч, так і на всякі інші речі першої потреби. Не може стерпіти Український Народ, що сам себе визволив від гетьманщини, нової большевицької неволі і піднімається зі зброєю в руках проти гнобителів чужинців — російських большевиків-комуністів.

Нове Народне Правительство Української Республіки бачить єдиний порятунок для Українського Народу, щоб спасти його волю і майно від нападів і грабунків хижих сусідів — в будівництво своєї самостійної і незалежної Української Народної Республіки. На оборону своєї національної честі і порушених чужинцями економічних і соціальних прав, повинно піднятися все трудове селянство і робітництво, щоб не дати чужинцям в кінець знищити наш Рідний Край. З цих причин нове Народне Правительство Української Республіки *простягне руку всім українським соціалістам та селянам і робітникам, поставшим по той бік фронту*, які не стерпіли чужинської неволі російських комуністів, піднялися на боротьбу за вільну і незалежну Україну. Нове Народне Правительство України *бажає мира як з поляками, так і з російськими комуністами-большевиками*, але першою умовою згоди ставить, щоб ніхто з цих чужинців не втручався у внутрішні українські

справи і не стояв на перешкоді вільному і самостійному життю Українського Народу.*)

Не бажаючи повторення чужого панування на Україні, нове Народне Правительство торжественно заявляє, що не буде собі кликати на допомогу чужої військової сили якої б то не було держави. Всякі договори з чужими державами Народне Правительство заключатиме тільки на основі визнання ними самостійності України і невтручання в наші внутрішні справи.

Народні міністри звертаються до нашої славної армії, до козаків, з подякою за їхню тяжку і криваву працю для визволення України з-під рабства чужинців і кличуть всіх вірних синів України стояти твердо проти ворогів, які на нас напали. З свого боку Народне Правительство зробить все для того, щоб кожний козак був забезпечений одежею, харчами і жалюванням на службі Рідному Краєві, а також подбає, щоб сем'ї призваних козаків мали средства на прожиток; на випадок недуги, каліцтва або смерти козака не тільки він сам, але й родина його буде мати державну допомогу від Правительства У.Н.Р. Цю допомогу воякам Української Республіки Народне Правительство поширює і на територію Галичини, фактичне з'єднання з якою, після проголошення злуки обох Україн Трудовим Конгресом та Національною Радою, Правительство ставить своїм найбільшим завданням.

З гарячим покликом звертаємося ми, представники українських соціалістичних партій, до всього трудящого люду України: ставайте до зброї проти гнобителів - насильників вашої свободи. І коли вас Народне Правительство покличе на мобілізацію, всі, кому укаже закон, нехай ідуть, бо пізно буде, коли вороги-сусіди поділять нашу землю поміж собою. Запаліться святим вогнем любови до Рідної Краю і

*) Всюди тут підкреслення в самих оригіналах. М. С.

єдиним революційним фронтом женіть геть чужинців-гнобителів, рятуючи Україну від повної руїни.

Беручи в свої руки керування державними справами, нове Народне Правительство України оповіщає всіх громадян, що у внутрішній політиці воно буде стреміти до зміцнення демократичного ладу і в першу чергу ним буде вжито найенергічніших заходів, аби всюди організувалися робітничо-селянські ради для контролю над діяльністю місцевих властей. На цю справу Народне Правительство призначає спеціальні кошти по удержанню трудових рад, як державних інституцій. Народне Правительство дбає про те, щоб всі пограбовані большевицькими зайдями бідні селяни одержали державну допомогу для піддержки свого зруйнованого господарства. Обстоюючи порядок, спокій і законність, як необхідну умову вільного життя всіх громадян У.Н.Р., Народне Правительство всіма силами буде боротися зі всякими порушеннями спокою і ладу і винних у цьому розбійників, хуліганів, погромщиків і інших злочинців безпощадно каратиме судом народної совісті. Зокрема Правительство не допустить до погромів над єврейським населенням України і рішучо буде боротися з цим ганебним протидемократичним явищем, яке приносить Український Народ в очах культурних націй усього світу. Правительство У.Н.Р. певне в тому, що Український Народ, який сам пережив довгі роки національного поневолення і, оцінивши національну волю, перший оголосив національно-персональну автономію для оборони прав національних меншостей України, допоможе Урядові знищити погромні вчинки темних елементів.

Пограбована за царського уряду, знищена економічно німецькими імперіялістами, Україна нині переживає третю грізну хвилю руйнування народного господарства хижими чужинцями-Поляками та російськими комуністами большевиками. Розуміючи, що основою добробуту народа й держави є упорядковане народне господарство, нове Правительство У.Н.Р. до-

ложить усіх сил, щоби відновити продуктивну діяльність народного труда. Для цього Народне Правительство постарасться при першій змозі допомогти фабрикам і заводам постачати роботу, а з другого боку торговими договорами з державами Європи й Америки здобути по дешевій ціні всякі товари, недостачу в яких гостро відчуває пограбоване українське населення.

Нове Народне Правительство *хоче демократичною земельною реформою* справедливо задоволити землею українське трудове селянство. Народні міністри наказують трудовому селянству продовжувати засів своєї й бувшої панської землі, яка законом Директорії У.Н.Р. остаточно закріплена без викупу за трудящим селянством.

Безробіття, голод поширились серед робітництва України після того, як найважливіші центри нашої землі захоплені російськими завойовниками. В цій справі нове Народне Правительство, поряд з відновленням промисловости, у якій би робітник знайшов собі заробіток, постарасться забезпечити пролетаріят від безробіття державною допомогою та організацією державних робіт. Народне Правительство сподіваєсья щирої допомоги від професійних робітничих союзів, роботу яких воно високо цінить і в контактї з якими гадає вести свою політику, направлену на добробут робітництва України. З цього боку Народне Правительство все зробить для того, щоб професійні союзи нормально провадили свою роботу і забезпечує повну волю професійного руху в Україні.

Внаслідк війни ще й досі людність Волині, Поділля, Галичини і Холмщини не змогла відновити свого господарства. Народне Правительство України, щоб полегшити долю пострадавших від війни, вживатиме всіх заходів для того, щоб допомогти будіванню хат, дати живий і мертвий інвентар зруйнованим війною жителям прифронтових місцевостей.

Означаючи напрям своєї роботи в найближчій будучности, Народне Правительство заявляє, що у-

спішна його діяльність залежить в найбільшій мірі від того, чи зможе українська народна армія видержати напад від чужих російських та польських армій. Забезпечення самостійности України є необхідною умовою спасення здобутків революції на Україні. Тільки самостійна Україна зможе зоставатись демократичною Республішою. Покорення нашої землі Полякам віддає нас під владу польського панства, а завоювання комуністами з Росії, де большевизм падає, неминуче доводить Україну до *єдиної Росії з царем*, під гнітом якого 300 років мучився Український Народ.

Взявши на себе важкий тягар влади в таку лиху годину життя нашої Республіки, нове Народне Правительство вірить, що ніколи не умре в нашім народі бажання і стремління до свободи. Твердо б'ється Українська Армія з ворогами нашого народу, здобуваючи собі і своїм нащадкам землю і волю. В цій силі народного переконання і свідомости Народні Міністри черпають для себе віру в успішність справи визволення Українського Народу з-під панування чужинців і надіються, що, не зважаючи на всі перешкоди і нещастя, які впали на Україну, дружніми зусиллями Український Народ власною самодіяльністю вийде на широкий шлях самостійного і незалежного життя *на основі справжнього народоправства*, яке він заслужив кров'ю і муками своїх найкращих дітей.

Підписано цю декларацію так:

Народне Правительство Української Народної Республіки

Голова Ради Народних Міністрів і Міністр Фінансів Б. Мартос. Заступник Голови і Народний Міністр Юстиції А. Лівіцький. Народний Міністр Внутрішніх справ І. Мазепа. Народний Міністр Земельних Справ М. Ковалевський. В. о. Нар. Міністра Військових Справ Гр. Сиротенко.

Декларація Правительства Української Народної Республіки

Оборона Української Народної Республіки і потреба кращого упорядкування державного життя зробили необхідним для українських соціалістичних партій стати до організації нового Правительства, яке мало б в своїм складі представників найвизначніших партій України. Попередня Рада Народних Міністрів, не мала в своєму складі представників цих політичних партій, що не давало їй змоги вести свою роботу так успішно, як того вимагає відповідальне положення нашої Республіки зовні й величезні завдання внутрішньої державної роботи.

Волею Директорії Української Народної Республіки в порозумінні з українськими соціалістичними партіями нове Народне Правительство приступило до многотрудної державної роботи в цей тяжкий для нашої Республіки час. Кабінет Народних Міністрів, який об'єднує соціалістичні партії України, оповіщає громадян Української Народної Республіки про ті завдання, які він буде виконувати по мірі своїх сил на добро і щастя загроженої зо всіх боків нашої Вітчизни.

Не хотів Український Народ забирати собі чужі землі, не бажав він грабувати чуже добро: тільки за забезпечення свого права жити самостійним і незалежним життям боряться найкращі сини Українського Народу з усіма ворогами нашої волі. З одного боку польське панство, котре не хоче помиритися з тим, що український люд, — селяни й робітники Галичини, Холмщини і Волині не бажать бути в лядській неволі, оружною силою напало на споконвічні українські землі й забрало столицю Галичини, місто Львів і другі міста й повіти нашої землі, політи потом і кров'ю Українського Народу. З другого боку російське комуністичне большевицьке військо, не вдо-

воляючись грабуванням селян у Росії, напало на виволену з-під гетьманського ярма Україну. До цього часу тягнеться тяжка війна на два фронти, руйнуючи наш край і без того збіднілий од панування чужинців. Комуністичне Правительство Росії, котре стало ненависним для російського народу настільки, що цілі армії комуністів-большевиків передаються зі зброєю та амуніцією хоробрим українським козакам, рішило піддержати свою владу у Росії грабуванням трудячого українського селянина. В тих місцях, де пройшло російське комуністичне військо, у селян, навіть у найбільшніх, забрало хліб і скот, на заводах і фабриках большевики забирають станки, не дають робити і не платять робітникам грошей. Зростає страшна дорожнеча, як на харч, так і на всякі інші речі першої потреби. Не може стерпіти Український Народ, що сам себе визволив від гетьманщини, нової большевицької неволі і піднімається зі зброєю в руках проти гнобителів чужинців — російських большевиків-комуністів.

Нове Народне Правительство Української Республіки бачить єдиний порятунок для Українського Народу, щоб спасти його волю і майно від нападів і грабунків хижих сусідів — в будівництві своєї самостійної і незалежної Української Народної Республіки. На оборону своєї національної честі і порушених чужинцями економічних і соціальних прав, повинно піднятися все трудове селянство і робітництво, щоб не дати чужинцям в кінець знищити наш Рідний Край. З цих причин нове Народне Правительство Української Республіки *простягне руку всім українським соціалістам та селянам і робітникам, повставшим по той бік фронту*, які не стерпіли чужинецької неволі російських комуністів, піднялися на боротьбу за вільну і незалежну Україну. Нове Народне Правительство України *бажає мира як з Польяками, так і з російськими комуністами-большевиками*, але першою умовою згоди ставить, щоб ніхто з цих чужинців не втручався у внутрішні українські

Оцінку цієї декларації можемо зробити аж тоді, коли подамо ближчі факти про становище більшовицької партії, що творили новий уряд, до політичного життя в Західній Україні і коли запізнаємося з платформою, яку ухвалили партії більшовицької при згоді Петлюри і Андрія Макаренка у справі порозуміння з «радянськими партіями» по той бік фронту, під радянською окупацією. Насамперед спинимося над цією платформою, яку уложено в часі проголошення урядової декларації.

ПЛАТФОРМА ПОРОЗУМІННЯ З РАДЯНСЬКИМИ ПАРТІЯМИ

На початку квітня 1919 р. були в Рівнімі і Здолбуніві докладніші вістки про широкі селянсько-робітничі повстання проти більшовицької окупації в Україні. Тут були прийшли з Київщини делегати отамана Данила Терпила-Зеленого: Мищук, Совченко, Добровольський. Вони рисували успіхи повстання яскравими фарбами і в перебільшених розмірах, хоч навіть при точнім звіті ті повстання мали справді імпозантний характер.³⁶⁸)

Зелений був пішов на бунт проти Директорії під впливом агітації боротьбистів і «незалежних с. д.», які стояли на «радянській платформі» і тому були проти Директорії і Трудового Конгресу України. В його штабі були також замасковані більшовики. Сам Зелений політично хитався між більшовиками і демократичними соціалістами.

Бунт отамана М. Григорієва був ділом не лише його самого, але й успіхом агітації згаданих двох українських груп і московських більшовиків.

Більшовицька ес-деків і ес-ерів у Рівнімі сподівався, що переходом на зближену до «радянських» платформ йому вдасться перекинути на свій бік ці «радянські» угруповання разом з названими отаманами і їм подібними. В такім більшовицькі із збунтованими отаманами уважав провід ес-деків і ес-ерів знайти спасення з тодішньої ситуації Державного Центру УНРеспубліки. Після нових нарад, вже по оголошенні декларації ка-

бінету Мартоса, провід більшовицької соціалістичних партій у Рівнімі узгіднив і ухвалив нову платформу, яку дав до затвердження двом членам Директорії — Петлюрі і Макаренкові. Ось, пункти тієї платформи для приєднання собі колишніх збунтованих отаманів і їхніх політичних протекторів.

1. Партії і організації, які борються проти більшовиків, визнають засаду народоправства.

2. При першій можливості скликається чергова сесія Трудового Конгресу з тим, що не виключається можливість зміни виборчого закону.

3. Трудові Ради на місцях мають контрольні функції до вирішення питання про форму влади в центрі і на місцях.

4. Директорія залишається, як тимчасова вища влада, реконструована в порозумінні з соціалістичними партіями, що стоять на ґрунті суверенності України.

5. Правительство зорганізується на підставі коаліції соціалістичних партій.

6. Гарантується легальне існування партій, що раніше знаходилися в контакті з більшовиками, але тепер повстали проти більшовиків або зайняли негативну до них позицію.

7. Правительство й Директорія не заключають з антантою договори, які б могли привести на Україну чужоземну військову силу.

8. Всі ці умови поширюються також на територію Галичини.³⁶⁹)

Цю платформу, яку узгіднено з Петлюрою і Макаренком, вони прийняли, як свою. Остаточо оформлено цю платформу дня 18 квітня 1919 р.³⁶⁸)

Її негайно видруковано, як спеціальні листочки і розіслано післанцями на другий бік фронту вже 20 квітня 1919 р.³⁶⁹)

«ОПОЗИЦІЯ» В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ І ВЛЮК УСДРП — УПСР

Невеличка група соціал-демократів у Галичині і сецесійна група з радикальної партії під проводом д-ра Кирила Трильовського творили в Українській Національній Раді Західньої України опозицію. Коли група радикальних сецесіоністів витворилася найбільше на особистому тлі, то вся «Українська Соціал-Демократична Партія Галичини і Буковини» тоді явно проповідувала советофільство. Ці соціал-демократи покликали до життя окрему організацію під назвою — «Селянсько-Робітничий Союз» і від імени цієї організації про-

Борис Мартос

вадили непереривну боротьбу проти Державного Секретаріату і УНРади Західньої Области УНРеспубліки. За лаштунками біля цього Селянсько-Робітничого Союзу і УСДП крутилися емісарі боротьбистів і пхали їх у напрямку симпатій до «радянської системи».³⁷⁰⁾

В другій половині березня 1919 року була в Угорщині вже влада большевиків у коаліції з лівими соціал-демократами. «Радянофіли» в Станиславові в таборі Селянсько-Робітничого Союзу піднесли ще вище голлову. Вони скликали до Станиславова на день 30 березня 1919 свій «селянсько-робітничий конгрес». Організатори сподівалися масового напливу «делегатів» і в зв'язку з тим мали плян почати переворот. В кожному разі тоді вони вже явно голосили гасла революції. Московська большевицька пресова агенція вже того дня розголосила по всьому світі вістку, що цей плянований переворот вже ніби удався, що Державний Секретаріят арештований і що в Станиславові проголошено владу советів.³⁷¹⁾

Проте, всі ці замисли і сподівання боротьбистів і їхніх соціал-демократичних симпатиків у проводі згаданого «союзу» були ударемнені. «Конгрес» виявив себе слабим, бо на нього приїхали лише збаламучені елементи. Більшість на ньому була зложена з випадкових людей, без організованого впливу. Вони ухвалювали предложені з боку соціал-демократів резолюції, але до виконання їх, «конгрес» не мав сили. Все скінчилося на резолюціях, коли Державний Секретаріят після того рішуче остеріг перед заворушеннями. В згаданім «конгресі» брали участь усі провідні члени УСДП, що перебували по цей бік українсько-польського фронту, а між ними Володимир Темницький і Осип Безпалко. Під їхнім впливом «конгрес» ухвалив дві резолюції щодо зовнішньої політики. В першій резолюції «конгрес» звертався до советського уряду України з пропозицією припинити війну проти Української Народної Республіки. В другій резолюції говорилося таке:

«З'їзд бажає увійти в тісні зносини з українським радянським правительством і висилає задля цього своїх трьох представників до Києва».³⁷²⁾

З резолюції бачимо, що вона цілком відповідає поглядам боротьбистів, незалежних соціал-демократів і

інших прихильників советської плятформи. На поставлення такої резолюції мав також вплив большевицький переворот в Угорщині, що стався саме на кілька днів перед з'їздом Селянсько-Робітничого Союзу. В тім часі було чимало одиниць серед хитких кіл інтелігенції, які заступали плятформу про корисність переходу в большевицький табір. Навіть націоналістичний поет Василь Пачовський належав тоді до герольдів тієї плятформи.³⁷³⁾

В цих днях відбувся в Станиславові також з'їзд УСДП. В ньому брали офіційну участь також делегати УСДРП, П. Феденко та І. Романченко. Вони приїхали з Кам'янця після спроби «Комітету Охорони Республіки» перевести там зміну влади на радянофільській плятформі.

При творенні нового кабінету міністрів УНР під проводом Мартоса керівники бльоку в Рівному-Здолбуніві мали на увазі цю радянофільську плятформу також. До нового кабінету вони пропонували Петлюрі взяти одного «радянофіла» Володимира Чехівського. Тільки Петлюра при переговорах про склад нового кабінету цю кандидатуру відхилив.³⁷⁴⁾

Після покликання першого складу членів нового кабінету 9 квітня 1919 р. бльок ес-ерів і ес-деків у Рівному почував себе все таки не досить сильним в обличчі опозиції до нього решти партійно-політичного табору Придніпрянщини і опозиції в самій Директорії. Тим то цей бльок рішив позискати собі на свій спосіб підтримку Західної Області УНР. Про підтримку сконсолідованого урядового бльоку Української Національної Ради, тобто українських націонал-демократів-трудовиків під проводом Президента д-ра Є. Петрушевича і радикалів під проводом д-ра Лева Бачинського, не могло бути мови. Цей урядовий бльок відкидав всякі експерименти з радянською плятформою. Тим то ес-ери і ес-деки Придніпрянщини звернули свою увагу на УСДП під проводом Вітика, Темницького і Безпалка та сецесійних радикалів під проводом д-ра Трильовського

і Антона Крушельницького. З Рівного поїхали кур'ери до Станиславова і там порозумілися про вступ до кабінету Мартоса двох тамошніх соціал-демократів — Осипа Безпалка і Володимира Темницького, а також сецесійного радикала Антона Крушельницького. Безпалка запропоновано на міністра праці, а Темницького на міністра зовнішніх справ. Обидва кандидати мали не багато кваліфікацій на такі пости. Гімназійний учитель Антін Крушельницький мав кваліфікації педагогічні і організаційні, але не мав за собою політичної підтримки в більшості УНРади, як її не мали також обидва названі соціал-демократи.³⁷⁵⁾

Покликання цих членів до кабінету Мартоса було явним афронтом проти урядової більшості Української Національної Ради Західної Області УНР. Мартос, у порозумінні з проводом бльоку ес-ерів і ес-деків Придніпрянщини, покликував на міністрів із Станиславова такі особи, які там були провідниками опозиційної меншості і ввесь час робили різні перешкоди в нормальнім ході державної праці. Цей факт мав потім дальші наслідки в пізнішій загостренні стосунків кабінету Мартоса із Державним Секретаріатом і Президентом Петрушевичем. Державотворча більшість в Західній Області УНР не дала ніякої причини, щоб робити їй такий афронт.³⁷⁶⁾

ОЦІНКА ПЛЯТФОРМИ НОВОГО КАБІНЕТУ МАРТОСА

Оцінювати плятформу кабінету Мартоса можемо правильно тільки у зв'язку з умовою про принципи єднання з «лівими» соціялістами по той бік фронту. Коли перша плятформа з 12 квітня 1919 р. була публічно оголошена в часописах по цей бік фронту, то умова про згоду з «лівими» соціялістами з 18 квітня 1919 р. була передана тільки кур'ерами на територію по той бік фронту, а на території влади Уряду УНР вона не була оповіщена взагалі. Почнемо наперед з офіційної плятформи, підтвердженої двома членами Директорії.

Пригляньмося самому документові так, як він написаний і підписаний.

1. Деклярація кабінету Мартоса має на початку вступну формулу, якою цей кабінет номіновано. Номінаційна формула підписана меншістю членів Директорії: там положили свої підписи Петлюра і А. Макаренко, а ніхто більше з членів Директорії не уповноважив покласти їхні підписи. Всіх членів Директорії 9 квітня 1919 р. було 5: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко і Петрушевич. На 5 членів Директорії лише двох взяло участь у номінації цього кабінету. Цей політичний крок двох членів Директорії був неконституційний. Коли ці два члени Директорії мали плян покликати такий новий кабінет, то вони мусили наперед дістати згоду на це принаймні ще одного члена, щоб було їх разом трьох, тобто більшість.

2. Окрім того, що згадані два члени Директорії тоді не мали права проголошувати такий важливий акт від імени Української Народної Республіки, то вони в цій грамоті ще зробили другий неконституційний крок: вони самі обрані на певні функції в Директорії. В формулі підтвердження складу нового кабінету містяться підписи названих членів Директорії з додатком, що «Симон Петлюра є Головою Директорії УНР, а Андрій Макаренко є її членом-секретарем».⁸⁷⁷)

Всі авторитетні свідки констатують, що після уступлення Винниченка з Директорії і тим самим з її головства, члени Директорії не обрали нової Голови Директорії, але урядували по черзі на засіданнях кожний, як її предсідник. Це зокрема підкреслює Мазепа, який подає, що тільки 9 травня 1919 р. був Петлюра остаточно обраний на Голову Директорії.

Це інша справа, що Петлюра в тім часі був таким членом Директорії, який мав найбільшу популярність серед народу, бо він мав міцну повагу у Війську УНР. Проте, ця популярність ще не давала йому права дати себе обрати меншістю на Голову Директорії.

Цей момент без сумніву мав негативний вплив на тодішні політичні настрої поза двома соціалістичними партіями з рівеньського бльоку. Цю негативну оцінку акту з 9 квітня 1919 р., яку мали всі інші політичні кола в Українській Народній Республіці, використали пізніше деякі політичні пригодники, типу отамана Оскілка для перевороту.

3. В тексті деклярації кабінету Мартоса з 9 квітня 1919 р. знаходимо безосновне твердження в другім розділі. Там говориться, що новий кабінет приступив до «многотрудної державної роботи — волею Директорії Української Народної Республіки в порозумінні з українськими соціалістичними партіями». Читач, який не знав подробиць із того, що діялося в Рівнім і Здолбуніві, мусів бути переконаний, що новий кабінет міністрів був іменований вже як не однодушною постановою цілої Директорії, то принаймні більшістю її членів. Ми знаємо документально, що тільки меншість перевела цю постанову. Але стиль деклярації говорить також неправду про те, що все те сталося «в порозумінні з українськими соціалістичними партіями». В тім часі були чотири українські політичні партії, які мали в своїй назві прикметник «соціалістичний».

1) Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія (УСДРП); 2) Українська Партія Соціалістів-Револуціонерів (УПСР); 3) Українська Партія Соціалістів-Федералістів (УПСФ); 4) Українська Партія Самостійників-Соціалістів (УПСС). Тимчасом, новий кабінет був утворений лише з двох перших соціалістичних партій, а не з усіх.

4. Деклярація, цілком правильно зредагована, в популярнім стилі, щоб евентуально могли її зміст зрозуміти читачі з початковою шкільною освітою. Вона досить добре насвітлює воєнну агресію московських большевиків проти України. Поклик до боротьби проти цієї чужої інвазії є цілком на місці. Гасло боротьби за суверенність своєї держави поставлене в основу декля-

рації. Добре формулює заява кабінету також поклик до співпраці з Урядом УНР, звернений до повстанських сил по другім боці фронту.

Деклярація намагається всіх переконати, що новий кабінет не хоче нічиєї військової допомоги в боротьбі проти московсько-більшевицької інвазії. Це, без сумніву, тільки тактичний хід у пропаганді. Обидва партійні проводи дуже радо були б прийняли кожную реальну військову допомогу від антанти, якщо б вона була вдійсності запропонувала на відповідних для України умовах. В тім власне була проблема, що антанта не то військової, але таки ніякої допомоги тоді не давала. Що це так було з дійсними поглядами нового кабінету, видно з того факту, що на важливім пості міністра внутрішніх справ був у новім кабінеті Ісаак Мазепа, який кілька тижнів раніше їздив до Бірзулі домовлятися про таку допомогу з антантсько-французьким командуванням.

5. Внутрішня адміністративна і господарська діяльність нового кабінету не має в собі нічого з соціалістичної програми. Окрім проголошення обіцянки про віднову проекту пущення в рух «трудової системи рад», як контрольного чинника для державної адміністрації, всю ту програму діяльності міг підписати кожний міністер із попереднього кабінету Остапенка. Сама ж заява про «селянсько-робітничі трудові ради» і про кошти для їх функціонування була все одно пустою теорією, а не реальним ділом. Сам закон про ці ради був неясний і в багатьох напрямках непрактичний. Це ми вже з'ясували в 6-тім томі цієї праці.³⁷⁸) Цей закон також ніколи заходами цього кабінету не був реально переведений на визволеній від інвазії території.

Загальна фраза про «демократичну земельну реформу» в заяві, позбавлена всілякого конкретного змісту. Таке можна було б говорити в березні 1917 року, а не в квітні 1919 року. Адже вже був виданий закон про земельну реформу в січні 1919 року і він мав бути або переведений у життя, або відкликаний, щоб вида-

ти новий. Правильно була повинна декларация кабінету сказати лише коротко, що всупереч накидуваним ворожою інвазією совхозам Уряд УНР буде консеквентно переводити в життя закон з січня. При тому треба було схарактеризувати большевицьку земельну реформу в теорії і на практиці, щоб виразно показати різницю української і советсько-московської земельної системи. Від лютого 1919 року советська влада в Україні на Лівобережжі почала відбирати фактичним шляхом колишні поміщицькі землі від селян і творити з них державні двори-фільварки під назвою «советські хазяйства» чи в московськім скороченні «совхози». Від 1 березня 1919 р. ця практика дістала офіційне оформлення. Це був важливий момент для підкреслення в декларції кабінету Мартоса, але про це нема там ні слова згадки.³⁷⁹)

6. Не згадано в декларції також нічого про хлібну диктатуру, про монополію торгівлі і про офіційно запроваджений червоний терор у масовій формі. Окрім того нема в декларції ні слова про те, що советська інвазія робила масові протиукраїнські погроми, не цураючися також влаштування протижидівських погромів у різних советських полках. Все те є слабим моментом декларції кабінету. Ці недоліки вказують на те, що провід обидвох партій, хоча мав постійний зв'язок зі своїми членами на території, опанованій інвазією, не користувався докладнішими даними про розпорядження советської окупації і про її практику в усіх ділянках життя окупованого терену України.

7. Уступ про протижидівські погроми вставлений у декларції правильно і доцільно. Тут декларация йде за практикою попереднього періоду, коли Директорія і Уряд УНР і також команда Корпусу Січових Стрільців видавали поклики проти злочину погромництва взагалі і також проти жидівського погромництва зокрема. Цей уступ декларції написаний сильно і переконливо. Проте, в поспіху укладання цієї декларції її

автори, тобто міністри, не завважили, що в первіснім проекті бракувало згадки про те, що протижидівське погромництво є вислідом старої чорносотенної політики царського режиму, яку тепер продовжують укриті підпільні агентури білого московського руху і большевицької партії. Вони використовують при тому також темні елементи українського походження в часі відступу Військ УНР. Над цим явищем злочинства були переведені з наказу Директорії в лютім і березні спеціальні слідства і вони ствердили цей факт поза всяким символом.

8. Уступ про промислову і торговельну ділянку в декларації надто загальниковий і тому мало говорить для читача в тім часі. Деклярація правильно підкреслила всю біду в господарстві того часу як наслідок ворожої інвазії в Україну. Зате слабше виглядає висновок із цього правильного ствердження. Треба було з найбільшою силою підкреслити, що поправа господарства в Україні є можлива лише тоді, коли будуть викинені ворожі війська з України і коли сама Україна для добра свого народу буде порядкувати своїм господарством. Для досягнення цієї мети, для добра народу в першій поколінні і для його нащадків треба тепер напружити всі сили в жертвенній боротьбі.³⁸⁰⁾

Зрештою, цей уступ декларації кабінету суперечить з першим уступом тієї заяви, де без аргументації критикується політику кабінету Остапенка. В господарській політиці декларація кабінету Мартоса буде все на господарській співпраці і виміні зі Західньою Європою і Америкою. Це цілком правильна теза. Але, вона суперечила марксистському світоглядові авторів декларації, які прецінь визнавали теорію про домінуючий економічний чинник у політиці. Якщо цілком резонно автори бачили поліпшення господарства України лише в економічній співпраці зі Заходом, то тим самим напрошувався висновок, що треба також зовнішню політику скерувати в тім напрямку. Що мусять бути власні сили, це ніякий політичний винахід. Без того не

може бути ніякої національної політики в світі. Але, питання полягає в тому, де шукати союзників для досягнення національних цілей. «Блискуча ізоляція» можлива лише в сильних імперіях, а не в середніх державах, оточених з усіх боків ворогами.

9. Деклярація кабінету Мартоса не говорить нічого про намірені зміни в Директорії УНР, хоча про це була угода бльоку. Але, про цю зміну говорить угода того бльоку в порозумінні з Петлюрою, яка була з'ясована в летючці до соціялістів-советофілів і повстанців на території, опанованій інвазією. Про це виразно говорить в четвертім пункті угоди і летючки. Це найбільш небезпечна теза, яку проголосив блок двох партій і на яку погодився Симон Петлюра разом з Андрієм Макаренком. Ця теза суперечила конституційному порядку. Якщо б була в цій заяві така формула, що реконструкцію персонального складу Директорії переведе незабаром скликана друга сесія Конгресу Трудового Народу України, то все було б у порядку. Тимчасом теза угоди бльоку двох партій обіцяє перевести цю реконструкцію не конституційним шляхом, але протиконституційним: «у порозумінні з соціялістичними партіями».

Ця теза впроваджувала пливкість в організацію найвищої установи влади, а це в молодій державі найнебезпечніше явище. Ця теза окрім того заохочувала інші партії до того, щоб і вони також собі робили угоду про зміну Директорії неконституційним шляхом. Іншими словами, угода бльоку двох партій мимовільно кинула гасло про дозволеність неконституційних змін у начальній владі Української Народної Республіки, а тим самим давала спонуку подібним замислам з іншого боку. Тогочасна політична література виразно характеризувала утворення кабінету Мартоса і його бльокову угоду як державний замах згори.³⁸¹⁾ Пізніші публікації цим фактом старалися оправдати бучу отамана Оскілка.

10. Деклярація кабінету Мартоса загострювала взаємини з Державним Секретаріатом Західної Области УНР. Сам кабінет був утворений без порозуміння з членом Директорії Євгеном Петрушевичем, який був одночасно Президентом УНРади і заступав Західню Область УНР назовні. Пізніше покликано до кабінету зі Станиславова діячів, яких там більшість УНРади вважала за невідповідальних політиків. В тексті деклярації була обіцянка фінансової допомоги для відбудови знищених війною областей і в тім також для Галичини. В цім місці заяви кабінету Мартоса згадано лише Галичину із Західної Области УНР, а цілком поминено війською знищену Буковину і частину Карпатської України.

Не згадано цілком, що цю допомогу кабінет Мартоса буде давати для Галичини за посередництвом Державного Секретаріату, який конституційно мав виключну владу на території Західної Области УНР. Тим то фразеологія цього уступу деклярації Мартоса була явним визовом на адресу Державного Секретаріату і Української Національної Ради Західної Области УНР. Це був знак, що з духом соборности на практиці в кабінеті Мартоса наступила якась негативна зміна. Це явище було дуже небажане, а при тім незрозуміле з демократичного становища.

З усієї території Соборної України тільки Західня Область УНР мала вповні демократичні всі органи влади в нормальнім функціонуванні: парлаєнт, парлаєнтарну виконавчу владу і судівництво. На цім повинна була будувати свій приклад нова виконавча влада кабінету Мартоса. Тимчасом угода бльоку двох партій цілком не займалася цим питанням, а скликання сесії Конгресу Трудового Народу України робила залежним від евентуальної зміни виборчого закону, тобто старий склад взагалі касувала, а про якусь тимчасове парлаєнтарне представництво навіть не натякала.

Не зважаючи на це невідповідне і нетактовне становище бльоку двох партій і їх кабінету до конститу-

ційної влади Західної Области УНР і до її представника в Директорії УНР, кінець-кінців Президент Петрушевич, як член Директорії, а також Державний Секретаріат і УНРада прийняли мовчки доконаний факт неконституційного покликання нового кабінету міністрів УНР.

Не піднято ніякого формального протесту проти цього, роблячи цю уступку в ім'я незагострювання відносин у цій важкій для України ситуації. Сам спір про конституційність нового кабінету, тобто схвалення його номінації більшістю Директорії, пізніше залишено членам Директорії із Придніпрянщини. Це сталося в другій половині квітня 1919 р., коли проф. Федір Швець переїхав із Станиславова до Рівного і там погодився мовчки на новий кабінет і його плятформу.⁸⁸²) Член Директорії Андрієвський з тим фактом виразно не погодився ніколи.

ПЕРША ДІЯЛЬНІСТЬ КАБІНЕТУ МАРТОСА

Про декляративну діяльність кабінету Мартоса ми вже знаємо з попереднього розділу. Він видав з підтвердженням двох членів Директорії деклярацію про плян своєї внутрішньої діяльності та про свою зовнішню політичну лінію. Це було 12 квітня 1919 р. Дня 18 квітня 1919 р. обидві урядові партії у порозумінні з двома членами Директорії, С. Петлюрою і Андрієм Маркарєнком, уложили плятформу конституційних змін начальної влади в УНРеспубліці — неконституційним способом. Без відома Західної Области УНР вони поширили дію цієї плятформи також «на Галичину». Це був додатковий протиконституційний крок.⁸⁸³)

Цю плятформу двох партій піднесено до становища закону і розіслано лєтучкою по території під московсько-советською окупацією вже 20 квітня 1919 р.

Про якусь економічну політику нового кабінету міністрів, не могло бути тоді навіть мови. Уряд не мав засобів, щоб пустити в рух маленькі фабрички на цій

території Придніпрянщини, яка йому залишалася. Це була виключно частина Волині, бо Поділля в тім часі вже було втрачене майже цілком, а східня частина Волині вже була здобута знову червоно-советсько-московською армією.

Червона армія в тім часі почала свою нову офензиву. Уряд УНР тоді мав у своїх руках лише банкнотову пресу, яка не могла фабрикам дати сирівцю, а селу й місту товару, на який був тоді, просто, голод. Бракувало навіть таких дрібниць, як цвяхів. Про доставку інвентаря і будівельного матеріялу для відбудови знищеної війною території Придніпрянщини і про допомогу тим способом для Галичини, не могло бути навіть згадки. Про якісь власні засоби на місцях, щоб їх перекинути з одної області до другої, не могло бути мови внаслідок рухомих фронтів і анархічних відносин між волостями. Це місце в деклярації було тільки звичайною обіцянкою, яка нічого не коштувала.⁸⁸⁴⁾

В господарській справі Уряд УНР справді був безсильний, бо поправити господарство можна було лише торгівлею зі закордоном при умові більших кредитів. Ясна річ, що ця торгівля могла бути лише зі Заходом, бо ж Росія була ворогом. Із західних сусідів Польща знаходилася у стані війни проти України, забравши дві великі землі — Підляшшя і Холмщину та наміряючи здобути ще Волинь, Поділля і інші землі в поділлі з Росією. Єдине вікно для зв'язку зі Заходом була Чехо-Словаччина і цей зв'язок треба було боронити всіма засобами, тобто треба було спомагати тісною співпрацею Державний Секретаріят Західної Области УНР.

Інша справа щодо внутрішньої державної адміністрації. Тут треба було негайно перевести рішучу реформу. Перший кабінет під проводом Володимира Чехівського розбухав увесь державний апарат до небувалих в інших державах меж, як всередині держави, так і за кордоном. Кабінет Остапенка під цим оглядом не зреформував цього наслідства. Тепер при маленькій території залишився надто чисельний апарат усіх мі-

ністерств, який був тільки баластом у державних видатках і гальмував рухи Державного Центру. Треба було негайно зредувати розбуханість місій за кордоном і розбуханість апарату міністерств, залишаючи при праці справді конечний персонал, а решту інтелігентних молодих сил кинути до війська на фронт, або принаймні до праці по містах і великих селах. Того новий кабінет не зробив протягом цілого квітня 1919 р., коли мав релятивний спокій для праці. Як великий був цей апарат у самім Рівнім, видно з того факту, що саме міністерство внутрішніх справ мало в Рівнім 172 службовців, не рахуючи тих, що були ще в Станиславові і в інших містах, які ще були не приїхали до Рівного.⁸⁸⁵⁾

Не інакше було з міністерством фінансів. Апарат цього міністерства був розкинений по Галичині і Волині та числив велику кількість урядовців. Міністерство було розбудоване щодо численности апарату так, якби Україна тоді була одною з найбільших великодержав. В цім міністерстві було аж 12 департаментів.⁸⁸⁶⁾ В тій добі смертельної небезпеки для існування державного будівництва України мала бути кожна національно свідома інтелігентна особа на найконечнішій місці: на фронті і в адміністрації на місці, а не пхати цих інтелігентних людей за кордон або наповняти ними центральний апарат так, якби була ціла Україна вільна. Тимчасом на доглядну пору можна було рахуватися з адміністрацією лише частини Правобережжя, тобто яких трьох губерній, а не десяти. В рівенській періоді йшлося фактично про адміністрацію не цілої Волині, а рахувати можна було за пару місяців хіба на відзискання ще Поділля і частини Херсонщини та Київщини.

Треба було дбати, щоб існуючий фронт мав адміністративно розбудоване своє запілля. Це було нелегко зробити в даних відносинах, коли ціле запілля було політично роз'єднане несконсолідованим способом творення нового кабінету. Політичні партії, представники яких були усунені з Уряду УНР, поводитися так, як ра-

ніше обидві партії соціалістичного бльоку супроти кабінету Остапенка. Вони залишали своїх членів на «технічних посадах» державного апарату, але політично не підтримували нового кабінету. Це було слабкістю не тільки нового кабінету, але й державного будівництва.

ЧАСТИНА ДРУГА

**НОВА ВІЙСЬКОВА І ПОЛІТИЧНА
ОТАМАНЩИНА**

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ПЕРЕВОРОТ ОТАМАНА ОСКІЛКА

ВЗАЄМНЕ НЕДОВІР'Я МІЖ НОВИМ КАБІНЕТОМ І ОТАМАНОМ ОСКІЛКОМ

Новий кабінет міністрів під проводом Мартоса не дорівняв отаманові Оскілкові, який був командиром найважливішої частини фронту, а саме на півночі Волині. Недовір'я походило з того, що Оскілко належав до Української Партії Самостійників-Соціалістів, яка була в явній опозиції до нового однобокого кабінету. Окрім того, Оскілко належав до партійного проводу; він був членом Центрального Комітету цієї партії. В додатку, штаб Оскілка мав свій постій у самім Рівнім, отже, в місці осідку нового уряду. Мартос і інші міністри побоювалися, що Оскілко готов при допомозі послужних йому військових частин несподівано зробити державний переворот. Річ ясна, що також от. Оскілко не довір'яв новому кабінетові міністрів, серед яких були учасники спроби захоплення влади в часі подій у Кам'янці. Оскілко був рішучим прихильником боротьби проти московсько-більшевицького інвазійного походу і разом з тим він був послідовним противником прихильників більшевизму, — боротьбистів і «незалежних с. д.» Він також був за продовженням боротьби проти советсько-московської агресії. Учасники кам'янецького перевороту були протилежного погляду. Тому Оскілко не сподівався від них нічого доброго.

Опозиція трьох партій — соціалістів-федералістів, самостійників-соціалістів і народних республіканців — знову не мала довір'я до нового кабінету, побоюючися, що він піде на угоду з більшовиками. Ця опозиція покликувалася на плятформу угоди з більшовиками, яку голосили партії з уряду в своїй декларації в Кам'янці Подільському з-перед кількох тижнів. Провідники опозиційних партій заявляли в очі під цим оглядом недовір'я Мартосові цілком відкрито.¹⁾ Вони мали за собою моральну підтримку широких кіл інтелігенції, а парламентарну — в комісіях Конгресу Трудового Народу України, які були за консолідацією.

Як обидві партії урядового бльоку старалися обсадити головні рішальні пости державної адміністрації на цій малій території своїми людьми, так і та сама думка присвічувала також трьом опозиційним партіям, зокрема самостійникам-соціалістам. Вони з певною вищістю гляділи на факт, що їхній член є командиром тодішньої найбільшої зацілілої групи армії на Північному Фронті і тому вони поклали всі свої надії на отамана Оскілка.

Вони виразно говорили про те, що їм бажано, щоб Наказним Отаманом, замість генерала Грекова, іменувати саме Оскілка. Ген. Греків до того часу мав мало можливості займатися справами фронтових операцій, бо його використовувала Директорія і Уряд УНР до різних політичних місій. Він не мав також більшого особистого впливу серед старшинства Армії УНР. Тим то цього члена УПСС було легко замінити за іншого члена тієї партії — отамана Оскілка. Зрештою, також сам Оскілко мав амбіцію дістатися на цей пост, з якого він мабуть сподівався вибитися пізніше на місце Головного Отамана, відсунувши так чи інакше Симона Петлюру. Партійці УПСС робили для Оскілка найширшу рекламу, як діяча, якого нібито призначило Провідіння до великих чинів в Україні. З тієї причини члени кабінету Мартоса старалися усунути небезпеку з боку Оскілка двома способами: вони пробували його втихо-

мирити, а коли це не давало вислідів, — старалися усунути його з командування Північною Групою, яку він сам зорганізував.

ХТО ТАКИЙ ОСКІЛКО І ЙОГО ШЕФ ШТАБУ

Сам Оскілко з погляду військових здібностей і освіти був середньою фігурою. В часі світової війни він був змобілізований до царської армії і дістав там ступінь хорунжого («прапорщика»)²⁾ У часі першої стадії Великої Української Революції, березень 1917 — квітень 1918 р., був він маловідомим старшиною в якомсь дрібнім відділі. В часі гетьманського режиму він встиг пристати до збройних відділів Охорони Залізниць. Начальником тієї охорони був ген. Осецький. Звідтіля їхня знайомість. Оскілка тоді призначено вже на середне становище в службі, а саме на пост начальника охорони Козятинського району залізничних шляхів. У цім службовім характері він в листопаді 1918 року³⁾ був притягнений до початків повстання Директорії. В часі повстання Оскілко виявив велику ініціативу і організаційну здібність, бо йому вдалося зорганізувати докола себе більшу збройну частину і тим самим попасти вже в ряди отаманів.

Він здобув собі ім'я видатного патріота, революціонера і військовика до тієї міри, що Штаб Головного Отамана Петлюри призначив його на командира цілої Північної Групи, тобто з'єднання збройних сил у приблизній величині двох дивізій. Виявилось, що він справді вміє тримати свою частину вкупі у боевім порядку, чого не було в інших групах окрім Корпусу Січових Стрільців. Штаб Головного Отамана вислав йому на шефа його штабу генерала Агапієва, який був у царській армії старшиною генерального штабу. Цей генерал був щодо національності Москалем, як це свідчить Ісаак Мазепа і таки сам Оскілко.⁴⁾ Факт, що цього московського старшину вислав Оскілкові на це становище Штаб Головного Отамана, посвідчує також ген. Капустянський.⁵⁾

Використовування чужонаціональних старшин у військах УНР було тоді першорядною проблемою. Україна мала небагато українських національно свідомих вищих старшин і зокрема старшин генерального штабу. Звідтіля була спокуса для Штабу Головного Отамана Петлюри приймати на службу в Дієвій Армії чужонаціональних старшин. Проте, з дальшої перспективи видно виразно, що тоді треба було приймати лише таких старшин, що походили з тих націй, з якими тоді Україна не мала ніякого конфлікту. Коли приймали старшин Москалів або змосковщених Лотишів та інших, то наражувано військову справу на небезпеку зради в користь Росії. Щоправда, ці старшини могли бути щирими борцями проти большевизму. Проте, тоді проти України була не лише червона, але й біла Росія. В рішальних хвилинах ці московські старшини могли діяти на шкоду оборони України, сподіваючися, що тим способом допоможуть російській білій справі.

Як було дійсно з Агап'євом, того, з огляду на брак ближчих даних, трудно тепер вповні оцінити. Однак є фактом, що Петлюра і Оскілко йому вповні довір'яли; Оскілко вірив кожному його проєктові.⁶⁾

Свідки цих подій подають, що фактично натискало на Оскілца в напрямку перевороту конспіративне Братство Самостійників, яке мало одного видного члена в оточенні Оскілца.

КОНОВАЛЕЦЬ ПРОВУЄ СКЛОНИТИ ОСКІЛКА ДО ЛЬОЯЛЬНОСТІ

Отаман Оскілко мусів поводитися досить визиваючо вже при кінці березня, коли Головний Отаман Петлюра прибув з частиною Уряду до Здолбунова і Рівного. Це було видно з його пропозицій і вимог у розмовах із Петлюрою. Оскілкови здавалося, що Головний Отаман сам по собі, як член Директорії, не має сили і впливу у Війську УНР, тим більше, що Оскілко знав, що Головний Отаман був не в повній згоді з іншими членами Директорії щодо дальшого пляну діяльності.

Ця постава Оскілца психологічно для нас зрозуміла, якщо взяти до уваги тодішні обставини: Штаб Головного Отамана Петлюри втратив до кінця березня майже всі свої військові з'єднання, крім Корпусу Січових Стрільців і Волинсько-Холмської Групи під команду-

Голова Директорії
УНР
Симон Петлюра
(Світлина з серпня
1919)

ванням Оскілца. Це був аргумент в очах Оскілца і його приятелів, що він уміє краще організувати і тримати на фронті свою військову групу. Проти Оскілца його

військові частини не бунтувалися тоді, коли збунтувався Південно-Західний Фронт Дієвої Армії.

Коли був покликаний кабінет Мартоса, то це одобрили з конечности члени Стрільцької Ради, як один зі засобів вплинути на розгублену публічну думку, що не знала точно, що властиво робить кабінет Остапенка, тому, що він не подавав ніяких декларацій і покликів. Командир Корпусу Січових Стрільців полк. Коновалець і полковник Василь Тютюнник ходили спеціально до Оскілка на розмову, щоб переконати його також до лояльності для нового кабінету. Цей крок не мав ніякого впливу на Оскілка в позитивнім напрямку.

Оскілко цим тільки утвердився в переконанні, що Корпус Січових Стрільців під командуванням Коновальця буде лояльно підтримувати Головного Отамана Петлюру і новий кабінет міністрів. Тому, що в тім часі Корпус Січових Стрільців, після важких боїв на лінії Житомиру і Бердичева збирав наново свої сили на фронті між Проскуровом і Кам'янцем, то Оскілко рішив діяти скоріше в напрямку остаточного переведення перевороту.⁷⁾ Ісаак Мазепа посвідчує, що тоді відповідна частина Січових Стрільців стояла близько Здолбунова, як охорона для Головного Отамана Петлюри й Директорії.⁸⁾ Отож, Оскілко хотів, щоб Січові Стрільці не прийшли в цю область у більшім з'єднанні і щоб вони не ударемнили його пляну.⁹⁾

Плян для перевороту дозрів в Оскілка остаточно в моменті, коли Наказним Отаманом, замість Грекова, покликано не його, але ген. Осецького, який тоді не був у добрих взаєминах з самостійниками-соціялістами і зокрема з Оскілком.

ПІДГОТОВНІ ПОЛІТИЧНІ ЗАХОДИ ДО ПЕРЕВОРОТУ

Наказний Отаман Осецький негайно почав «роззброювати» Оскілка. Тому, що Оскілко у своїм штабі не мав прихильника нового кабінету, то Осецький у порозумінні з Петлюрою рішив усунути із штабу Оскілка генерала Агапієва, а посадити там прихильника Пе-

тлюри і нового кабінету. Як аргумент висунено тезу, що, мовляв, московський старшина на становищі шефа штабу в одній з великих груп і в додатку в місці осідку уряду є явною небезпекою. Отож, ген. Осецький, десь коло 22 квітня 1919 р., усунув ген. Агапієва з цього становища. Він мав передати всі справи новому шефові штабу. Тоді назрів вповні плян Оскілка перевести переворот. Агапієв уже фахово мав виробити цілий технічний плян, як перевести цей переворот. Оскілко рішився до перевороту у тім часі, коли Уряд УНР під проводом Мартоса вже був підтверджений також поставою і згодою третього члена Директорії, Федора Шевця, тобто в тім часі кабінет був уже конституційним. Тим то Оскілко аж ніяк не міг проти кабінету висувати моменту якоїсь його тодішньої неконституційности. Зате він рішив висунути клич, що цей кабінет і Директорія годяться з большевиками проти незалежности України. Оскілко і опозиційні партії в своїй агітації покликувалися на текст умови двох соціялістичних партій і на декларацію цих партій з перед 2 тижнів. В цих заявах обидві партії фактично усували Директорію УНР і нав'язували до УССР. Це правда, що декларація кабінету Мартоса містила в собі поклик до народу і до боротьби проти большевизму та советсько-московської інвазії, одначе опозиція не мала довір'я в її щирість.

Для перевороту мусіла бути політична підтримка. Тому 24 квітня ввечері Оскілко скликав нараду присутніх у Рівному членів Центрального Комітету своєї партії, щоб предложити їм задум державного перевороту. Нарада схвалила задум перевороту і постановила: доконати державний переворот і скинути трьох членів Директорії разом з Головним Отаманом Петлюрою. Мали бути арештовані всі три члени Директорії, які були на місці в Рівнім чи Здолбунові та всі члени нового Уряду УНР. Член Директорії Андрієвський, згідно з думкою наради, мусів би скоритися волі партії, як партійний член.¹⁰⁾ Факт, що провід УПСС схва-

лив пропозицію Оскілка в справі перевороту, вказує на те, що серед цього проводу були не менше ризиковані люди, ніж був сам Оскілко. Провід цієї партії мусів припускати, що також друга велика опозиційна партія, — УПСФ, підтримає пізніше переворот, коли він удасться. Проте, ес-сефи уважали себе опозиційною партією тільки в парламентарнім сенсі і, як показалося в дальшій ході подій, не дали себе склонити на бунт. Видно, що вони здавали собі справу з того, що всякий насильний переворот мусить у даних обставинах довести до великого ослаблення держави і тим способом допоможе ворогам у їхній боротьбі проти України.¹¹⁾

Маючи схвалення переворотового задуму нарадою членів Центрального Комітету своєї партії, Оскілко не приступив до вироблення самого пляну конкретної акції. Це він відложив на кілька днів далі. З цього видно, що він мабуть вагався між різними можливими конкретними плянами замаху. Можливо, що він вагався, які частини, як найбільше надійні в евентуальній боротьбі проти Уряду УНР, стягнути з фронту до Рівного, щоб там зміцнити свої частини в цім місті. Треба мати на увазі, що в самім Рівнім і Здолбунові вже й так було досить військових відділів, якими диспонував штаб Оскілка.¹²⁾ Не є виключене, що Оскілко взагалі вагався, чи переводити акцію, чи ні.

ПРОТИЗАХОДИ ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ПЕТЛЮРИ

У міжчасі штаб Головного Отамана мабуть мав лише припущення щодо наміру Оскілка, а не конкретні інформації з кіл, зближених до Оскілка і до проводу його партії. В кожнім разі, якщо прийняти, що були навіть конкретні інформації, то вони мусіли бути дуже загальникові і без певних доказів, бо, ні Штаб Головного Отамана, ні сам Головний Отаман Петлюра не видали ніяких наказів, які вказували б на їх певне знання пляну перевороту; не переведено тоді ніяких арештувань, ні серед цивільних, ні серед військових співробітників Оскілка і, розуміється, не арештовано його

самого. Треба прийняти за найправдоподібніше, що Симон Петлюра вирішив, як протизасіб для ударемнення евентуального пляну перевороту, вислати Оскілка з Рівного. Всі, що знали ближче С. Петлюру, засвідчують ту рису його характеру, що він давав усім якнайбільшу міру довір'я, що вони є такими патріотами, як він сам. Тим то він був мабуть переконаний, що коли

Отамана В. Оскілко

(Світлина показує його як старшину рос. армії, на грудях хрест скінченної старшинської військової школи).

Цю світлину взято з Українського Військового Інституту в Торонті, Канада.

Оскілко знайдеться ближче фронту, то він в обличчі ворога, залишить усякі думки про пляни політичної авантюри. Тільки так можна собі пояснити факт, що дня 26 квітня Головний Отаман Петлюра вислав зі свого осідку в Здолбунові телеграфічний наказ Оскілкові виїхати на фронт під Коростень і там особисто керувати операціями 1-го корпусу, бо «командуючий 1-шим корпусом, генерал Ярошевич, ні до чого не годиться».¹³⁾

Проте, цього дня Оскілко вже заходився виробляти конкретний плян перевороту. Він у Рівнім, серед

своїх штабових відділів, почувався так сильним, що навіть не приймав потрібних засобів маскуванню своїх переворотових плянів перед їх реалізацією. Тим то він, доставши вранці цей наказ Головного Штабу, за підписом Петлюри, цілком зігнував його і залишився в Рівнім. Щодо пляну перевороту, то дату його переведення нарада штабу Оскілка визначила на ранок 30 квітня. Технічний плян переведення перевороту мав виготовити дотеперішній шеф штабу Агап'єв.¹⁴⁾

Наказ Головного Штабу Оскілкові з 26 квітня вихати під Коростень для керування фронтовою операцією був цілком нормальним розпорядженням у даній воєнній ситуації, коли ішов сильний натиск большевицької офензиви проти Дієвої Армії. Не було в нім ніяких «дискримінаційних» моментів. Але, він був одночасно також останньою пробою лояльності Оскілка для своєї начальної державної і військової влади. Але, Оскілко думав інакше. З його виїздом на фронт для керування акцією проти ворога мусіли бути відложені пляни перевороту. Як свідчить сам Оскілко, переконував його в тому наказ Симона Петлюри, що це якийсь образливий для нього акт, що це, просто, «ідіотство» і що не треба в ніякім разі його виконати, бо, мовляв, Петлюра в часі відсутності Оскілка в Рівнім «хоче щось зробити». Оскілко дав себе намовити і він разом з Агап'євом постановили, щоб залишитися в Рівнім, і продовжувати свої переворотні заходи.¹⁵⁾

В Головнім Штабі під впливом Петлюри була тенденція зробити все, щоб таки проти Оскілка не хапалося крайніх заходів. Може це було й тому, що на місці Петлюра мав мало своїх окремих відділів. Тим то за невиконання наказу зараз Оскілка не арештовано, а тільки повторено попередній наказ. Проте, тим разом зроблено це вже в суворій формі. Отримавши 28 квітня цей наказ вдруге, Оскілко всеодно не виконав його. Він тільки замаскував себе тепер, безпосередньо перед близькою датою перевороту так, що виїхав із Рівного до одної з дивізій, але не під Коростень. Про ціль цієї

поїздки оповідав потім Оскілко в своїх спогадах фантастичну історію, якій трудно повірити в цілості.¹⁶⁾

Ввечері 28 квітня вернувся Оскілко до Рівного, але там застав уже змінену ситуацію. Головний Штаб Дієвої Армії і Уряд УНР, ствердивши факт, що Оскілко вдруге відкрито зігнував наказ свого начального командування, вирішили покінчити всі спроби компромісу з Оскілком. Головний Штаб у порозумінні з С. Петлюрою постановив нарешті усунути Оскілка взагалі з командування Північною Групою і залишити його покищо до диспозиції Головного Штабу. Наказ у цій справі підписав Головний Отаман Петлюра та доручив перевести його міністрові військових справ Сиротенкові. Сиротенко вислав свого ад'ютанта до штабу Оскілка і через нього запросив його до свого штабового вагону на залізничній станції в Рівнім на конференцію у важливій справі.¹⁷⁾

Коли за якої півгодини Оскілко явився у вагоні міністра Сиротенка, то цей повідомив його про те, що Головний Отаман вирішив відкликати його з посту командувача фронту та дав наказ, щоб він негайно передав командування фронтом Північної Групи генералові Желеховському. Оскілко, згідно з цим наказом Головного Отамана, мав удатися особисто до звіту до Головного Отамана в Здолбунові. Оскілко прийшов до міністра Сиротенка в товаристві свого шефа штабу ген. Агап'єва. Тут, після передачі цього наказу Головного Отамана, Сиротенко представив Оскілкові нового командира фронтом Північної Групи і шефа його штабу. Після того Сиротенко передав Оскілкові писаний наказ Головного Отамана. Цей наказ читався так:

Головний Отаман Військ
Української Народної Республіки.
28 квітня 1919 р.
Ч. 756. Дієва Армія.

До Командуючого Північною Армією
Отамана Оскілка.

Наказується Вам негайно здати Північну Армію генералу Желіхівському*) і відправитися в моє розпорядження.

Головний Отаман Петлюра.¹⁸⁾

Одночасно генералові Агап'єву передано подібний наказ про те, що він має передати шефівство штабу своєму наслідникові. Оскільки пробував переконати Сиротенка, що на передання командування армією і штабу буде потрібно кількох днів і цього негайно зробити неможливо. Проте, Сиротенко настоював на тому, що цей наказ треба виконати негайно. Тоді Оскілко рішився далі не переконувати Сиротенка і відповів, що він зараз же піде з обидвома новими генералами до свого штабу, щоб почати передавати командування.¹⁹⁾

З цього видно, що Оскілко зразу старався відсунути час передавання командування, щоб дотягнути до 30 квітня, коли згідно з пляном мав початися його переворот. Тим то він прибрав спокійну міну, коли побачив, що відтягнути не дається, і постановив спокійною поставою викликати довір'я до себе, що він не має ніяких замислів проти Петлюри і Мартоса. Отож, він заявив спокійно, що негайно передасть командування.²⁰⁾

ОСКІЛКО ПЕРЕВОДИТЬ ПЕРЕВОРОТ

Вийшовши від Сиротенка, Оскілко і Агап'єв по короткій нараді рішили, що настав час діяти зараз. Оскілко наказав приготувати для себе два легкі автомобілі для кожного випадку, давши максимум бензини. Після того він за посередництвом ад'ютан'та скликав присутніх у Рівнім членів Центрального Комітету своєї партії — УПСС. Ця нарада зійшлася коло 9 години ввечері, отже вже тоді, коли було цілком темно.²¹⁾

*) Так подано прізвище Желеховського в наказі. Оскілко у своїх зверненнях називає його увесь час Желеховським.

На нараді ЦК УПСС були такі члени ЦК: голова партії інж. Олександр Макаренко, інж. Симонів і сам отаман Оскілко. Окрім того був ще член партії полк. Гемпель, який тоді був командиром міста Рівного. Прийшов ще пізніше на нараду секретар партії Йосип Мацюк.

СТРИЛЕЦЬКА РАДА.

Зліва до права стоять: сот. І. Андрух, полк. Р. Дашкевич, сот. В. Кубський, сот. Я. Чиж.
Сидять: сот. М. Магчан, полк. А. Мельник, полк. С. Козовалець, полк. Р. Сушко і сот. І. Даньків. (Світлина з січня 1920.)

Перший забрав слово Оскілко. Він поставив перед проводом партії таку альтернативу: або прийняти постанову Головного Отамана Петлюри, або приступити до переведення вже раніше рішеного перевороту. В ви-

падку, якщо нарада рішила б прийняти наказ Петлюри, то Оскілко заявив, що він не поїде до Петлюри в Здолбунів, але виїде за кордон. Для того є вже готові на кожний випадок автомобілі. Вони готові також для членів ЦК партії, бо ж їм залишатися в Рівному було б також небезпечно. Якщо буде рішення передчасно переводити переворот, то Оскілко заявив, що він це негайно зробить, що однак має деякі ознаки неуспіху, бо противники вже перейняли ініціативу і зіпхнули його в дефензивну позицію. Все те переповнене було патріотичними гаслами в тім сенсі, що, мовляв, «Петлюра ліквідує Україну», отже треба боронити перед Петлюрою — Україну.²²⁾

Після заяви Оскілкі про готовість і до втечі і до перевороту, залежно від рішення партійного проводу, виступив недавній державний секретар Симонів з рішучою думкою, що треба негайно переводити переворот. За цією пропозицією промовив негайно секретар партії Йосип Мацюк, а за ним також голова партії Ол. Макаренко. Так дійшло до однодушного рішення. Переведення перевороту покладено на Оскілкі.²³⁾

Факт першої постанови про переворот і підтвердження цієї постанови новим рішенням ввечері 28 квітня, засвідчує сам Оскілко. Він подає також імена учасників засідання 28 квітня. Постанову про те, щоб негайно переводити переворот, прийняла президія партії і до цього рішення прихилилися два інші члени ЦК партії. Більше авторитетного рішення партії в тих рухомих відносинах бути не могло. Тим то пізніше твердження, після невдачі, що в перевороті не брала участі партія, не відповідає правді.²⁴⁾

По нараді Оскілко пішов до свого штабу поробити потрібні останні накази в справі перевороту. Він передав генералові Агап'єву зміст постанови ЦК УПСР і доручив йому опрацювати технічний план перевороту в новій пильній ситуації.²⁵⁾ Обидва змовники тепер обмірковували подробиці плану, виконання перевороту. План був готовий скоро, бо вже в 11 годині вночі. Тоді Ос-

кілко покликав найбільше довірених з-поміж командирів і усно передав їм розпорядження щодо того, яка частина має перевести арештування міністрів у місті і провідників ес-ерів і ес-деків, яка частина має обсадити міські вулиці, яка залізничну станцію і т. д. Важливим завданням, від якого залежав вислід перевороту, було арештування Симона Петлюри і його штабу. Початок конкретної акції в Рівнім визначено на першу годину по півночі. Тоді мала рушити на Здолбунів кінна сотня і несподіваним нічним нападом на штаб С. Петлюри арештувати його, а штаб розгромити. Це завдання Оскілко доручив своєму гвардійському відділові кінноти під командуванням сотн. Гризка.²⁶⁾

Оскілко був у Рівнім у сильній позиції, бо тут під рукою мав довірених старшин. Інша справа була із Здолбуновом. Там були лише невеликі частини Корпусу Січових Стрільців, зложених із галицьких стрільців, під командуванням сотн. Миколи Бісика. На них Оскілко не міг мати впливу. Але він рахував на те, що коли йому вдасться несподівано заарештувати Петлюру і всіх міністрів, то успіх перевороту буде запевнений, бо, на його думку, тоді все військо прийме до відома доконаний факт.

НЕВДАЧА АРЕШТУВАТИ ПЕТЛЮРУ

О 3-й годині вранці отримав Оскілко звіт свого політичного відділу, що всі потрібні арештування міністрів і провідників обидвох урядових соціалістичних партій вже переведенні. Під арештом вже сидять прем'єр Мартос, міністер внутрішніх справ Мазепа, міністер судівництва Андрій Ливицький і інші.²⁷⁾

Факт, що міністри і провідники соціалістичних урядових партій були арештовані без ніякого спротиву, вказує на те, що всі вони рахували на повагу своїх становищ, а не на збройну силу. В Рівнім, повних військових відділів, вони не мали часу дістати від Корпусу Січових Стрільців частин для своєї охорони.

На станції в Рівнім стояли готові ще два панцерні

потяги для еventуальної дальшої акції. Із Здолбунова не було вісток від сотника Гризка про переведення його акції арештування Петлюри. Тим то після третьої години по півночі Оскілко вислав панцерний потяг до Здолбунова, щоб довідатися про вислід акції сотн. Гризка. Панцерний потяг вернувся щойно в 7 годині передполуднем разом з сотником Гризком. Цей останній звітував, що його акція не могла вдатися. Коли він під'їхав під залізничний двірець у Здолбунові, де був Петлюра і його штаб, то він застав двірець сильно обставлений з усіх боків сторожею. Коли сотня Гризка наблизилася до двірця, то саме в тім моменті потяг Петлюри від'їхав у напрямку Дубна. Як сотня підійшла близько під двірець, то два курені, які там були, намагалися її роззброїти. Тим то сотник Гризко дав сотні наказ відступити назад.²⁸⁾

Коли переворот в осідку Уряду УНР, у Рівнім, удався вповні своєю несподіванкою, то напад на Здолбунів не вдався. Не досягнуто головної мети: арештувати С. Петлюру і його штаб. Не вдалася також акція панцерного потягу, який був висланий із Рівного до Здолбунова вночі. Його командир сотник Яричевський дав о 7 годині вранці звіт Оскілкові, що коли його панцерний потяг приблизився до станції в Здолбунові, то там були два інші панцерні потяги. Він вступив із залогою цих потягів у переговори, намовляючи їх відступити від «братовбивчої боротьби» і полагодити цей конфлікт миром. На тім вся його акція скінчилася. У цій ситуації Оскілко рішився таки почати пролив братньої крові і в 8 годині перед полуднем вислав один полк під командуванням полк. Білоуса на Здолбунів із завданням: зайняти Здолбунів разом із залізничною станцією і арештувати Петлюру, якщо він там знаходиться.

Полковник Білоус у своїх спогадах свідчить, що він не мав наказу арештувати Петлюру, але довести до порозуміння між Петлюрою і Оскілком.

Треба прийняти за певне, що С. Петлюра і Штаб Дієвої Армії мали ще вночі вістку про переворот у Рів-

нім. Мабуть це була причина, що із Здолбунова висла-но панцерний потяг до Дубна, щоб там не прийшло до якого бешкету з боку Оскілка. Гризко припускав, що це сам Петлюра покинув Здолбунів, але в дійсності Петлюра зі Здолбунова не виїздив. Симон Петлюра разом із штабом дав відповідні накази для ліквідації авантюри Оскілка. Вислід тієї пацифікаційної акції залежав від постави Корпусу Січових Стрільців, частина якого була коло Петлюри. На них, як на рішальну силу, рахував Петлюра і не помилився щодо цього.

НОВІ ЗАХОДИ ОСКІЛКА

Коли С. Петлюра і Штаб Дієвої Армії переводили скорі заходи з метою ліквідації Оскілкового перевороту в Рівнім, то сам Оскілко перед полуднем 29 квітня зі свого боку розпочав пропаганду в свою користь серед війська і одночасно організував при собі, як при диктаторі, щось таке, як прибічну цивільну владу. Ці заходи Оскілка були такі:

Ще вранці він вислав телеграму до Президента Д-ра Євгена Петрушевича в Станиславів з повідомленням про переворот у Рівнім. Оскілко навіть на хвилину не припускав, що Петрушевич, людина, що звикла діяти в рамках права, може в будьякий спосіб підтримати його переворот проти Директорії взагалі і проти С. Петлюри зокрема. Тим то Оскілко у телеграмі тільки просив, щоб Петрушевич силами Української Галицької Армії «не вмішувався в цю справу».²⁹⁾

З того бачимо, що пізніші припущення деяких публіцистів щодо того, що буцім то Петрушевич і Державний Секретаріят Західньої Области УНР стояв у будьякім порозумінні з Оскілком, або підтримував хоча б тільки морально переворот Оскілка, є вповні позбавлені будьякої підстави.

В 9 годині передполуднем Оскілко іменував агронома Євгена Архипенка на пост Комісара Цивільних Справ. Ця номінація була проведена на виразну пораду президії самостійників-соціалістів. Сам Архипенко

був одним із провідних членів «Української Народно-Республіканської Партії», з якою самостійники-соціалісти кооперували дуже тісно.⁸⁰⁾

О 10 годині появився спеціальний випуск газети «Вільна Україна», в якій були поміщені всі накази і розпорядження переворотової влади.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ДОКУМЕНТИ ПЕРЕВОРОТУ ОСКІЛКА

НАКАЗИ ДЛЯ ВІЙСЬКА

В згаданім виданні «Вільної України» з датою 29 квітня 1919 появилися такі накази і заяви переворотової влади Оскілка:

Наказ ч. 1.
по Військам Української Народньої Республіки

Всім, всім, всім!

Козаки і Старшини! Не вспів народ Український скинути гетьманське ярмо, як на нас насунув новий ворог. Московські большевики з наймитами та китайцями.⁸¹⁾ За допомогою цих наймитів, грошей та зрадників нашого народу, які сиділи в штабах нашої армії, Московські большевики захопили в свої руки майже всю Україну, зараз знуцаються над нашим народом та грабують його. Тільки одна Волинь лишилась в руках нашого війська, яке зрозуміло, що то за большевики і обурене повело наступ та прийшло під самий Київ, але в той час якраз прийшов на Волинь і штаб дієвої армії, який здав всю територію Московським большевикам і мусів тікати під захист мій і Ваш. До того ж Головний Отаман Петлюра покликав нове правительство з людей, які стояли за те, аби було скасовано цей фронт, в той час, коли по всій Україні іде повстання проти тих, що за допомогою латишів

та китайців обдирають Український народ. От те нове правительство, бажаючи скасувати цей фронт, почало свою руйнуючу роботу, про що Ви довідаєтесь з тих документів, які будуть оголошені. Щоб як скоріше розложити військо, забрали в свої руки всі інтендантські припаси і нічого не видавали для цього Північного фронту по десять день, а вірні сини селян, голодні, обідрані і босі пухля в Коростенських болотах, алеж ішли в бій і клали своє життя за волю України, за лад і спокій, за свою власну землю, за право бути господарем в своїй хатині.

Все те, що я зробив укупі з Вами, з того часу, як скинули гетьмана Скоропадського, стало руйнуватися і вже не довго був той час, коли нас відрізали би зо всіх боків дякуючи цьому.

Я написав лист Головному Отаману Петлюрі, аби зрадники були усунені і покарані. Головний Отаман Петлюра замість того, щоб послухати моєї поради, почав слухатися зрадників і у відповідь на мій лист прислав замість мене Російського генерала Желеховського.

Бачучи, що я не зможу зовсім прогнати ворогів за межі Волині, не зможу подати руки тим, що повстали проти наших гнобителів, я рішив сам знищити зраду, щоб не даром лилася Ваша кров, щоб не даром лились сльози вдов і сиріт, тих що полягли за волю України і право бути господарем в своїй хаті, тому я сьогодні усунув зрадницьке Правительство і Головне Командування і вступив в командування всіми озброєними силами Наддніпрянської України.

Я твердо вірю, що Ви не зрадите тому ділу, за яке полягло багато Ваших товаришів по зброї.

Наказую Вам, козаки і старшини, твердо і непохитно стояти на фронті й усюди виконувати всі мої накази.

Більше немає зрадників, ніхто не буде шкодити нам і ми скоро підемо тепер вперед, подамо руку тим братам нашим, що повстали по той бік фронту, про-

женемо ворога з нашого краю і запанує воля, лад та спокій у нас на Україні і Ви всі козаки розійдетеся по домівках працювати на своїй власній землі, яку заслужили одержати. Ті, хто згине в цю боротьбу — хай пером їм земля, а дітям їх щастя.

Ще раз нагадує Вам, старшини і козаки, твердо держіть Ваші рушниці і стійте до наказу Вам.

Всі хто задумує протиставитися і невиконувати моїх наказів, рахуватиму зрадниками народу і каратиму по законам військового часу.

Головнокомандуючий всіми озброєними силами Наддніпрянської Народньої Республіки Оскілко.

29 квітня 1919 року. Дано в м. Рівному. Наказ цей прочитати в сотнях, батареях і компаніях.⁸²⁾

В тім самім виданні «Вільної України» був поміщений ще один поклик Оскілка до війська. Його текст був такий:

До Українського Республіканського Війська

Козаки! Від самого початку боротьби нашої з большевиками москвинами, від самого виступу в Київ почавши, до штабу дієвої армії вступили зрадники, які провадили свою каїнову працю, обезсилуючи наш опір.

Через хиби і зраду в Штабі нашого Командування, ми крок за кроком утратили нашу землю, віддали майже без бою лівобережну Україну, Київ, Козятин, Винницю, Житомир, Проскурів, Кам'янець, залишився самий кут Волині й той мусіли б здати через зраду. Я перехопив листування Генерал-Квартирмайстера Штабу дієвої армії Капустянського з большевиками з якого стала ясна вся каїнова робота зрадників предателів рідної Країни, але зрадник арештований мною, був звільнений Штабом дієвої армії.

Тим часом де-які також зрадники або збаламучені люди, влізли в інформаційне бюро, що при Директорії, проникли скрізь в війська, в села, в міста й

провадили провокаційні виступи місцевих большевиків, лякали їми й фальшивими інформаціями Уряд і Директорію, оточили зо всіх боків своїми людьми, що було тим легше, що Директорія, вірючи їм, необережно видавала величезні гроші фальшивим інформаторам. Отжеж за народні криваві гроші провадилась руїна держави.

Всі ці зайти досягли своєї цілі. Останній Уряд з членами Директорії Петлюрою і Макаренком против протестів членів Директорії Андрієвського і Петрушевича, які непохитно стояли і стоять на ґрунті незалежності України, вирішили ввійти в згоду з большевиками і зрадниками повстанцями против власного народу — лівими соціалістами революціонерами й незалежними соціал-демократами.

Сліпі люде хотіли допомогти завести у нас на Україні совіти, з усім цим, що вони дали вже народу московському: з нечуванням катуванням і грабуванням селян і всіх наших громадян.

І це все в той час, коли навіть в Московщині мука народня стала нестерпимою, коли селяне в Московщині повстали проти влади Леніна і Троцького, проти самої короткої влади в світі, проти купки чужинців, які спираючись на наймитах китайців, латишів і венгрів, доценту зруйнували весь добробут Московщини.

В той час, коли примушені нечуваними жорстокостями до війни з нами московські совдепські війська почали передаватися на наш бік, щоб вкупі з нами визволити з під кормиги чужинців Україну і Московщину.

Козаки! На перешкоді цим зрадникам став я, який бився попліч з Вами з самого початку повстання против гетьмана.

На мої перестороги і поради, що я давав Головному Отаманові Петлюрі на словах і на письмі, не тільки не зважали, а навпаки, призначили наді мною

й моїм штабом слідство, обвинувачуючи нас в невиконанні наказів.

Нарешті був виданий наказ про усунення мене і вірних Україні людей від командування й призначив на наше місце старорежимників, людей зі штабу Отамана Жуківського, того самого Жуківського, що вкупі з Голубовичем і іншими в свій час спровокували німців посадити нам гетьмана й розігнати Центральну Раду, з того самого штабу, який брав участь в Кам'янецькому повстанні проти Директорії.

Козаки, вірні товариші в боях, чи мав я право мовчки бачити останню руїну України?

Ні, я мусів сам за Вашою допомогою арештувати всіх зрадників, всіх божевільних, що хочуть заврушень, безладу і руїни без кінця.

Козаки! Народ Український втомився від п'ятилітньої бійки й безладу, п'ятилітнього руйнування його добробуту. Народ прагне порядку, спокою, вільної праці на вільній власній землі.

І я не міг байдуже дивитися на працю того Уряду, тих людей, які замість порядку і спокою несли народові совдепи, знов безлад, грабунки і руїну, які всю країну віддавали в руки лютого жорстокого ворога — московських большевиків. Спитайте туляків, що попліч з Вами б'ються й вони розкажуть Вам, які знущання терпить московський, а тепер український селянин від тих совдепів, тих большевиків з їх бандами китайців і латишів.

Вони знущаються над вірою нашою, над жінками й дітьми Вашими.

Браття козаки! Ми не можемо попустити їм знищити Україну так, як знищили вони вже Московщину, що гине з голоду.

Отже сміливо з вірою в свої сили, в допомогу братів Галичан, йдіть за мною. Відбиймо, врятуймо Вкраїну від ворога, а тоді за мирний труд на власній вільній землі, кинувши геть всякі чужинецькі брехні про соціалізацію.

Живи Україна!

За Вкраїну, за віру, за жінок і дітей Ваших, за добробут Ваш, за правду, за щастя, за долю, за землю трудящому люду, за владу українському трудовому селянству — ринемо в бій.

Хай живуть Українські Всенародні Збори!

Головнокомандуючий всіми озброєними силами Наддніпрянської України Отаман Оскілко.⁸⁸⁾

29 квітня 1919 року.

ПОКЛИКИ ДО ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Після цих покликів до війська Володимир Оскілко видав ще поклик до цивільних урядів на місцях. Цей поклик був поміщений у тім самім виданні «Вільної України» зараз після відозв до війська. Ось текст цього поклику:

До губерніяльних, повітових, волосних, народних управ, до всіх земельних управ, до міських самоврядувань.

До вас, самоврядування, до вашого державного розуму, до ваших організаторських здібностей звертаюся в цей тяжкий мент, коли я змушений був для спасення України взяти на себе Головне Командування усіми Військами Української Народньої Республіки, з закликом взятися негайно до творчої організаційної праці.

Зрада, якої документальні докази будуть негайно розпубліковані, в штабі дієвої армії й повна нездатність й ділтантантизм його проводирів вкупі з руйнуючою всякий внутрішній лад агітацією за большевизм лівих течій революційних партій, вкупі з політикою уряду що до угоди з большевиками, що надзвичайно тяжко впливало на відпорний дух військ, примусили мене на рішучий крок: усунення всього командування дієвої армії від керування бойовими операціями. Також мусів я відсунути від державної праці й кабінет міністрів. Повідомивши про все це Директорію, я прохав її провадити далі державну

працю, порадивши, згідно умовам політичного моменту, обрати негайно голову Директорії з правами тимчасового президента республіки і при першій змозі скликати народне представництво з правами установчих зборів перед яким мали б відповідати президент і я.

Звертаючи увагу на те, що в значній мірі нашим неуспіхам на фронті сприяла дезорганізованість влади на місцях, прошу всі самоврядування взяти на себе ініціативу в негайному запровадженні ладу, твердої влади, вполадженні зруйнованого економічного ладу.

Запевнюючи всіх, що я непохитно оборонятиму всі здобутки Великої Революції, всім мірам допомагатиму негайному переведенню аграрної реформи на підставах вивласнення великої посілости, роздачі землі трудовому селянству і козакам і закріплення за ними прав на землю прошу всі самоврядування негайно приступити до зміцнення внутрішнього ладу й господарки, безпосередньо звертаючись до мене по справах фінансування самоврядувань, а по всіх інших питаннях до комісара при мені по цивільних справах п. Євгена Архипенка, до призначення Директорією нового кабінета.

Отже всі до праці, жвавої будуючої. Годі руїни! Хай міцніє, кращає Вкраїна.

Головний Командуючий військами У.Н.Р.

Отаман Оскілко.⁸⁴⁾

Окрім того Оскілко одночасно видрукував у цім виданні «Вільної України» ще поклик до селянства. Цей поклик читався так:

До Українського селянства.

Селяне! Спокійно поставтеся до того, що сталося. Я, отаман Оскілко, мусів усунути від головної команди військом головного отамана Петлюру, весь штаб дієвої армії, який не тільки нездатний був керувати військовими операціями, але мав в складі свого зрадників, що видавали військові тайни нашим

ворогам. Через них ми мусіли втратити майже всю Україну, через них дурно проливали багато крові вірних дітей України. Всі документи викритої зради будуть негайно розпубліковані.

Наше внутрішнє безладдя, постійні реквізиції, що робились по селах всіми кому тільки завгодно, ще більш зруйнували наше становище. Досі не переведено в життя земельного закону, ще досі селяни власне не знає, чи матиме землю відібрану від панів чи ні.

Нарід підбурювали на всякі бешкети, революційні виступи, словами годували голодного, обіцяли золоті гори, кликали до заведення у нас большевицьких совдепів.

Селяне! Вся Московщина, ціла майже Україна стогнуть під ярмом купки чужинців большевиків, що силою китайських, латишських та угорських наймитів висосають всі соки з села, сплюндрували Московщину, тепер нищать Україну.

Спитайте тих большевицьких солдат-москвинів, що в складі цілої Гомельської армії передалися на наш бік, зараз б'ються поміж нашими козаками. Вони вам скажуть, яке то пекло створили вони в Московщині зі своєю соціалізацією й совдепами. Крім крові, сліз, голоду, насильства, вони нічого не дали.

До такого раю кликали Вас, кличуть всі ті безчесні або нерозумні люде, що радили Вам завести й у себе совдепи, замиритися з ворогом, й прийняти над собою його владу.

Селяне! Годі руїни, годі безладдя! Треба порядку й праці. Вони тільки урятують Україну від лютого ворога.

Я наказав народнім управам негайно взятися до відбудови всіх знищених, зруйнованих війною й революцією сел. Наказав видати з державної скарбниці потрібні кошти.

Я наказав Земельним Управам негайно приступити до нарізки землі окремим селянам козакам у власність з видачею документів на правне володін-

ня землею. Отже, селяне, до праці. Засівайте же всі землі, вони Ваші навіки, ніхто вже й ніколи не видере їх з ваших рук. Засівайте землі, бо загрожуватиме голод, бо ще збільшиться дорожнеча, яку породили безлад і руїна.

Я прохав Директорію, як швидче скликати народніх представників, щоб сам нарід визначив собі форму влади.

Отже, селяне, бороніть ваше право на власну землю. Підтримайте військо порядком і посилкою всіх покликаних на фронт. Женіть всіх дезертирів у військо.

Отаман Оскілко.⁸⁵⁾

Окремо звернувся отаман Оскілко ще до урядовців, які працювали в різних установах і урядах УНРеспубліки. Ця відозва читалася так:

До всіх урядовців

Урядовці українці! Сталося те, що мусіло статися. Я цілі місяці бачив свідому руїну нашого фронту, яку провадив штаб дієвої армії. Інтриги уявнених самолюбів перепліталися зрадою, яка нарешті була фактично викрита в листуванні генерал-квартирмейстра штаба дієвої армії Капустянського.

Останні тижні, як Вам відомо, Уряд і Директорія оплутали сіткою сфальшованих інформацій, постанов, загроз-інсценірованими повстаннями, стали на гибельний шлях угоди з большевиками, на шлях, який мусів остаточно ввести Україну в сферу Московської Совдепії, з усіма її атрибутами, повною руїною державної господарки, повним знищенням українського національного життя. Хорі, перетомлені до краю люде, Петлюра й Макаренко, не в силах були нести тягар й відповідальности верховної влади й цілком підпали впливу розкладених самим життям елементам лівих революційних партій.

Гибелі України, до якої вела внутрішня, зовнішня й військова політика останнього кабінету я не міг, не мав права пропустити.

Я усунув від влади нездорові елементи, прийняв на себе головне командування всіми військами Української Народної Республіки й запрохав решту членів Високої Директорії провадити далі державну працю, порадивши згідно вимогам біжучого надзвичайно складного політичного моменту, обрати голову з правами тимчасового президента Республіки. З свого боку порадив вибрати члена В. Д. Петрушевича й як тільки змога, скликати народне представництво з правами установчих зборів.

Отже, тільки дійсна державна потреба примусили мене на такий рішучий крок.

В ім'я спасення України звертаюсь до Вашого державного розуму урядовці, прохаю й наказиваю залишитися всім на своїх місцях спокійно й чесно, а не ослабленою енергією провадити далі Вашу працю.

В. Директорія в найближчому часі призначить нову раду Народних міністрів, до того ж часу призначаю п. Євгена Архипенка комісаром при мені по всіх справах цивільного урядування. До нього мають звертатися у відповідних випадках й давати справоздання про діяльність усі старші урядовці міністерств, які мають на підставі закону заступати тимчасово міністрів та губерніяльні і повітові власти.

Отже, без перерви, без саботажу до правильної праці!

Спасена Україна віддячить Вам.

Головнокомандуючий військами У.Н.Р.

Отаман Оскілко⁸⁶⁾

Покликаний «комісар по цивільних справах», Євген Архипенко, видав ще від себе окремий поклик до «населення». Цей поклик був такий:

До населення.

Словіщаю, що наказом Головнокомандуючого Військами Української Народної Республіки Отаманом п. Оскілком я призначений Комісаром по цивільних справах при Головнокомандуючому.

Рахуючися зі ставшимся усуненням Кабінету Міністрів, яко фактом, і одкидаючи свої партійні погляди, я прийняв це призначення з метою затримати в цей переходовий час Державний апарат від руїни до часу, поки не складеться нове Народне Міністерство в законнім порядку.

Закликаю всіх громадян спокійно продовжувати свою працю і заховувати повний спокій і правильну роботу Державних апаратів.

Комісар по цивільних справах при Головнокомандуючому Військами Української Народної Республіки.

(-) Є. Архипенко⁸⁷⁾

ОЦІНКА ЗАЯВ ОСКІЛКА

Оскілко мусів наперед мати обдуманий плян свого перевороту в аспекті внутрішньої політики. Треба припускати за цілком правдоподібне, що основа цих усіх його покликів була передумана раніш і написана, якщо не в повнім тексті, то принаймні в головних зарисах. Мусимо собі уявити, що в короткім часі, коли Оскілко мусів займатися самою технічно-оперативною частиною перевороту, він не мав змоги писати ці довгі поклики. Правда, могли йому при тому помагати Олександр Макаренко і Мацюк, але все таки ця допомога могла бути тільки при вигладженні стилю, а не самої основи. Всі ці поклики мають однородний стиль, однородний словотвір і той самий правопис; отож, їх писала одна особа. Нею міг бути тільки сам Оскілко. При тому ще треба ствердити, що всі ці поклики мають ту саму провідну думку.

Цією провідною думкою є оправдання перевороту двома моментами: фактом, що Головний Отаман Петлюра усунув Оскілка від командування Північним Фронтом, а друге, фактом, нібито існуючої зради в Штабі Головного Отамана, чи пак Дієвої Армії. Намагання прийти новому кабінетові большевицьку угоду, є досить невідале, бо для доказу Оскілко не наводить ні одного факту. Читач з-поміж інтелігенції, який єдино міг входити в рахубу для евентуальної прихильної думки в користь перевороту, знав дуже добре, що декларація кабінету Мартоса разом з підтвердженням Петлюри і Андрія Макаренка говорила рішуче проти теорії, що буцім то цей кабінет актуально пішов на політику угоди з большевиками за ціну уступок у формі заведення совдепів у всій Україні. Це твердження Оскілка було явною неправдою і ледве могло діяти на сьак-так політично зорієнтованих читачів цих покликів. Оскілко не був практичним політиком. Тому він у покличах не використав авантюри в Кам'янці.

До двох згаданих мотивів долучується ще додатково третій: існування буцім то зрадників у Штабі Дієвої Армії. Це, мовляв, ці зрадники навмисне зруйнували оборонну силу України і розвалили фронт на Південнім Заході. Оскілко в своїх покличах обіцяє дати публічно документальні дані про цю зраду, але він того не зробив. Щоправда, в однім із покликів Оскілко називає буцім то факт «перехопленої кореспонденції» генерал-квартирмайстра Миколи Капустянського і обіцяє її опублікувати. Про те, він того також не міг зробити, бо ця «перехоплена кореспонденція» Капустянського з большевиками була звичайною видумкою. Оскілко, як побачимо далі, пізніше утік до Польщі з усіма своїми документами, отже міг це все опублікувати в спогадах, які тут цитуємо. Проте, він цього не зробив і пізніше, хоча це було б його хоч частинно оправдувало в очах читачів. Він у цих спогадах не подає навіть натяку, що містилося в тій буцім то кореспонденції ген. Капустян-

ського. Це безпосередній доказ, що Оскілко щодо цього вправ жертвою якоїсь провокації.

Все інше в покличах Оскілка є примітивною агітацією в свою користь. Він в цій агітації знизився так глибоко, що факт свого усунення з посту командира Північного Фронту пробує пояснити тим, що, мовляв, кабінет міністрів і штаб Дієвої Армії хотіли дістати в свої руки інтендантські запаси цього фронту і їх розкрасти. Оскілко тут рахував на примітивні інстинкти і підозріння в маловироблених людей, але він і тут помиляється, бо в це мало хто міг повірити, хто знав саме ім'я Петлюри: він стояв вище таких підозрінь, які вправді не були звернені проти його особи, але проти його штабового оточення.

Недостачу оправдання свого перевороту з політичного погляду старався Оскілко надробити нормальною протибольшевицькою пропагандою. Проте, це для читачів його покликів не була новина, бо Петлюра і новий кабінет міністрів писав такі поклики проти большевиків ліпше.

Слабою сторінкою покликів Оскілка була різка протирічність між фактом збройного перевороту проти Директорії УНРеспубліки і одночасне твердження покликів, що він підтримує «Високу Директорію». Не зважаючи на важкі мілітарні поразки Дієвої Армії УНРеспубліки внаслідок переваги ворога, Директорія все таки мала ще популярність у свідомих українських народних масах, які знали, що це Директорія започаткувала і провела боротьбу проти зненавидженого в народі гетьманського режиму і що це Директорія відновила демократичну народну владу в Україні з усіма соціальними реформами. Всюди по Україні, отже також на Волині, де відбувалися ці жалюгідні виступи Оскілка, селяни знали про Директорію, як Верховну Владу в Україні з оповідань членів народних рад, яким у свою чергу складали звіт з Конгресу Трудового Народу України депутати на згаданий конгрес. Сам Трудовий Конгрес у Києві мав добру славу в здоровій громадській

думці і це в свою чергу надавало Директорії, як установі державної влади, більшу повагу, бо ж це Конгрес Трудового Народу своєю ухвалою підтвердив цю Директорію, як начальний державний орган до часу зібрання всенародного парламенту України.

Тимчасом Оскілко хотів повалити найпопулярнішого члена Директорії, Симона Петлюру, який одночасно мав від цілої Директорії виконувати уряд Головного Отамана Військ УНРеспубліки. Оскілко звертався виразно також проти другого члена Директорії, Андрія Макаренка, який мав багато зв'язків серед розгалуженої організації залізничників. Мовчки поминав Оскілко Шевця, хоча він тоді виразно підтримував постанову про покликання кабінету Мартоса і зокрема підтримував Головного Отамана Петлюру. Оскілко для замаскування своїх диктаторських плянів говорив про «Високу Директорію», але фактично він її валив навіть в особах Андрієвського і Петрушевича. Він без їх волі і згоди перевів збройний виступ проти легітимної влади Директорії і Уряду УНР, отже вони не могли нічого доброго сподіватися від Оскілка у випадку, якщо б він переміг. В своїх спогадах Оскілко навіть не натякує, що ці названі члени Директорії дали йому хоча б мовчазну згоду на його переворот. Поклики Оскілка своїм змістом поза всяким сумнівом вказують, що він поведився як диктатор, який буде сам диктувати державний лад у випадку своєї перемоги. Тільки деякими фразами він пробував для агітації закрити цей факт до часу повної перемоги.

Покликання «Комісара по Цивільних Справах» в особі Євгена Архипенка є лише злишнім доказом неповажного політичного сенсу в Оскілка і в його оточення. Сам поклик Архипенка також дуже примітивний і не свідчить про політичний розум цього голови «Української Народно-Республіканської Партії», яка, зрештою, завжди була майже тільки паперовою групою. Отримавши номінацію, Архипенко пробував урядувати в той спосіб, що закликав на нараду двох міністрів,

яких випадково не арештовано — Антона Крушельницького і Левка Шрамченка. Вони відмовилися від такої наради, заявляючи, що вони його і Оскілка не визнають владою. Їх тоді арештовано і приведено до Оскілка, але це вже було тоді, коли він був розгублений невдачами походу на Здолбунів і тому вислухав від них в досить різкій формі протест спокійно і без спротиву.³⁸⁾

Бунт Оскілка був фактично звернений проти основ державного ладу і тому він був протидержавним переворотом. Після невдачі цього бунту його політичні приятелі, провідники Української Партії Самостійників-Соціалістів, пробували створити легенду, що буцім то це не був бунт чи повстання проти всієї державної влади, але щось невинне. Мовляв, це був тільки «стихийний вибух незадоволення, яке клекотіло, як у казані».³⁹⁾ Цей вибух, просто, «стався» якимсь сам собою, ніби його ніхто не організував.⁴⁰⁾ Оборона бунту Оскілка йшла так далеко, що вона заперечувала явно знані факти цього бунту. Публіцист проводу УПСС, д-р В. Тимошевський, у своїй брошурі, виданій офіційно від імені партії (під наголовком «Шлях до катастрофи»), писав на цю тему між іншим таке:

«Жадна з українських політичних партій участі в перевороті не брала, це було типове українське пронунціamento, але пронунціamento українських патріотів, які в свій час робили і перевели повстання проти гетьмана Скоропадського».⁴¹⁾

Все, що тут написано про стихійність виступу Оскілка, є чистим вимислом. Коронним свідком проти цього вимислу є свідчення самого Оскілка, який у своїх спогадах виразно констатує, що переворот був наперед ухвалений проводом УПСС, при чому він подає імена учасників змови.

Такою самою неправдою є твердження проводу УПСС, який поносить вину за бунт Оскілка, що, мовляв, він взагалі не повставав проти верховної влади Укра-

їнської Держави. Провід УПСС мовчить про те, що переворот був ухвалений й запланований давно, ще перед тим, заки Головний Отаман Петлюра відкликав Оскілка з його посту командира. Д-р Тимошевський це замовчує, а зате представляє неправдиво справу так, що Оскілко рішився сам вчинити бунт («пронунціяменто») щойно ввечері, коли він отримав наказ передати командування генералові Желеховському. Ось як пише д-р Тимошевський в офіційнім виданні УПСС:

«Оскілко почув на собі ніби удар грома. За що? — боляче крутилось йому в голові... Усували небажану особу в спосіб, нечуваний для революційних часів народньої влади. Оскілко довго вагався, як йому найкраще зробити в інтересах України: чи їхати до Петлюри, чи, просто, емігрувати поза вплив г. о. Петлюри. Врешті нарада з військовими товаришами розв'язала справу. Ухвалено було зробити повстання проти головного штабу дієвої армії, а не проти Верховної Влади, не проти Директорії». ⁴²⁾

Обидві публікації винуватої політично в перевороті партії, УПСС, тобто «Історія Української Влади» і «Шлях до катастрофи», які займаються рівенським бунтом, абсолютно нічого не згадують про поклики й накази Оскілка. З тексту цих наказів і покликів, які в попередніх розділах наведені дослівно без найменших скорочень, видно виразно, що пізніші заяви УПСС говорили неправду. Тексти наказів і покликів Оскілка свідчать, що його бунт був скерований не проти самого головного Штабу Дієвої Армії, але власне проти Директорії і Уряду УНР. Оскілко не лише проголошував усунення з Директорії двох членів, але дав наказ їх арештувати, що йому тільки фізично не вдалося зробити. Членів державного уряду він таки арештував.

Вагання в Оскілка щодо бунту 28 квітня 1919 р., не було ніякого. Це була справа рішена раніше. Переворот був визначений на 30 квітня 1919 р. Це був випадок, що

Головний Отаман Петлюра усував Оскілка на півтора дня раніше. Оскілко без вагання приступив до бунту, який був уже запланований і технічно приготований шефом його штабу генералом Агапівом.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ ЛІКВІДУЮТЬ БУНТ

РОЗПАЧЛИВІ ПОЛІТИЧНІ ХОДИ ОСКІЛКА

Вже в 9 годині передполуднем покликав Оскілко на свого «Комісара по Цивільних Справах» інж. агрономії Євгена Архипенка. Це був ніби новий кабінетовий прем'єр. Його завданням було скласти новий кабінет. Оскілко в своїх спогадах свідчить, що ця номінація сталася за порадою проводу УПСС.⁴⁸) Є питання, чому на це становище не пішов хтось із офіційних провідників УПСС. Треба припускати, що це сталося тому, що ці політики з проводу УПСС у тім несподіванім моменті, коли Головний Отаман Петлюра перебрав ініціативу і усунув Оскілка з посту командира, на півтора дня перед плянованим бунтом, уважали успішність перевороту в цих обставинах поставлену під знак питання. Тим то вони воліли почекати аж до повного успіху, а щойно потім перейняти на себе провід цивільного уряду при своїм диктаторі. В кожному разі, коли рішалось вперше питання перевороту, і коли на це питання була позитивна ухвала, то провід УПСС напевно мав намір сам стати на чолі цивільного уряду. Коли бунт провалився, тоді, цей партійний провід, на всі лади старався вивести легенду, що ніхто з політиків взагалі не брав участі в рішенні питання про бунт.

В ранніх годинах 29 квітня, коли все в Рівнім удалося так легко, Оскілко вже зі своїми політичними дорадниками обмірковував справу замирення з Польщею.

Група старшин Січових Стрільців

Стоять зліва сот. Ф. Микуляк, хор. Качмарський, сот. О. Гриневич. Сидять зліва: сот. М. Бісик, сот. Є. Цегельський.

Це питання було в нього вирішене вже раніше. Тепер він, цей плян, обміркував зі своїми дорадниками вже конкретно. Про це він писав у своїм «нарисі історії» свого бунту ось що:

«Разом з тим [з іменуванням комісара Євгена Архипенка] висунуто було дипломатичну місію на чолі з п. Лонгіном Цегельським, котра мала виїхати через польський фронт до Варшави з метою заклучення перемир'я з Польщею. З цього приводу почалися міжпартійні наради поміж самостійниками, народньо-республіканцями і соц.-федералістами». ⁴⁴⁾

Не тільки з цього історичного нарису Оскілка, але також від учасника цих подій, полк. Євгена Коновальця, знаємо про те, що в цім бунті мав грати якусь частину ролі також згаданий вище д-р Лонгин Цегельський. Він взагалі любив політику несподіваних заскоків на власну руку. З усіх інших джерел знаємо, що, ні партія Лонгина Цегельського — націонал-демократів,^{*)} ні тим більше Державний Секретаріят Західної Области УНР нічого не знали про плян бунту і з ним не погоджувалися. Тим то, Цегельський, коли справді мав якусь спільку з Оскілком і його партією, то на власну руку.

Події в Рівному і довкола нього розвивалися явно неприхильно для бунту і тому з цієї проєктованої місії нічого не вийшло. Її не встиг Оскілко зформувані і вислати, зайнятий всеціло далі боротьбою проти Військ УНР, вірних для законної влади держави.

ВІДДІЛ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ПІДГОТОВЛЯЄ УДАР

Штаб Дієвої Армії і Головний Отаман Петлюра були в основі приготовані «на всілякий випадок» з боку Оскілка. Сам факт наказу про усунення Оскілка вказує

---

^{*)} Ця партія місяць раніше була перезвала себе на "народно-трудову партію" і була прийняла мінімум — програму соціал-демократів про соціалізацію або націоналізацію "зрілих до того частин промислу" та "забезпечення мінімум існування законодавством". Ця партія пізніше була відома під назвою "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" (УНДО — від 1925 р.).

на те, що Головний Отаман мав сильні підозріння проти Оскілка і мабуть якісь загальні дані про можливість його бунту. Тим то місце постою Головного Отамана, — станція в Здолбунові, було вже ввечері з 28 на 29 квітня поставлене під надзвичайну охорону. ⁴⁶⁾

Головний Отаман Петлюра постарався про те, щоб дістати до Здолбунова найвірнішу частину Війська УНР, один із відділів Січових Стрільців, під командуванням сотн. Миколи Бісика. Командир Корпусу Січових Стрільців, полковник Євген Коновалець, згідно з постановами Стрільської Ради, завжди підтримував легітимну владу Директорії, хоч часами не погоджувався з її політичними ходами. Він дав наказ сотн. Бісикові зліквідувати силою бунт Оскілка. Сотн. Бісик негайно протягом 29 травня взявся до підготовки активної боротьби з метою ліквідації Оскілкової авантюри. ⁴⁷⁾

Для зміцнення оборонної сили проти Оскілка командир Корпусу Січових Стрільців Коновалець вислав один панцерний потяг, а з піхоти найкращу частину — полеву варту. ⁴⁸⁾

В міжчасі Оскілко переконався, що його плянований несподіваний наскок на Здолбунів потерпів повну невдачу і що тому він мусить готуватися на довшу боротьбу з Директорією і зокрема з Головним Отаманом Петлюрою. Він тоді дав наказ тільки тримати фронт проти Здолбунова, не наступаючи активно на Здолбунів, бо він уже не вірив в офензивний дух своїх частин. Головний Штаб і зокрема сот. Бісик вислали делегатів-стрільців до частин Оскілка, щоб вони переконали їх покинути дальшу боротьбу в такий відповідальний час. Командир Оскілкової частини полк. Білоус рішив поїхати до Оскілка по дальші накази в тій ситуації. Так пройшло до 2-гої години пополудні. В 3-ій годині пополудні вислав Головний Штаб Дієвої Армії окремого літака над Рівне, який скинув там багато летючок з покликком до війська, що там було, щоб воно покинуло Оскілка і не доводило до братовбивчої боротьби. Летючки були за підписом Петлюри. Вони внесли

в ряди військових частин під командуванням Оскілка розлад духа.⁴⁹⁾

Оскілко в своїх спогадах описує, що він ввечері 29 квітня, після наради зі своїм штабом, був постановив перенести вранці 30 квітня свій осідок до Коростеня і туди скерувати велике військово майно з Рівного. Над подробицями дальшої боротьби він радився й видавав дальші накази аж до півночі з 29 на 30 квітня. Зміцнивши свій фронт проти війська Директорії з центром коло Здолбунова, Оскілко думав, що він утримається довго аж до часу, коли йому через своїх агентів вдасться увійти в контакт з повертаючим із румунського полону Запорізьким Корпусом і перетягнути його на свій бік, тобто спонукати його виступити проти Головного Отамана Петлюри.⁵⁰⁾

Коло першої години попівночі Оскілко зі своїм ад'ютантом Андрієм Демченком пішов ще на окрему нараду з генералом Агапівом, щоб з ним вирішити дальший хід операцій. Агапів поінформував Оскілка про устійнений плян ранішньої операції проти Здолбунова, де містилася квартира Штабу Дієвої Армії, відділ Січових Стрільців і Головний Отаман Петлюра, Оскілко прийняв до відома плян операцій проти Здолбунова і вийшов з ад'ютантом в напрямку свого штабу, що містився на залізничній станції, у вагонах, приладжених для тої цілі. Це було десь біля другої години вночі.

БРАВУРНИЙ НАСТУП СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Коли Оскілко зі своїм ад'ютантом увійшов до вагону штабу, нагло почув на дворі густі стріли в напрямку вагонів. Він вискочив з ад'ютантом негайно з вагону і побачив, що з-поза станції наступає сильною розстрільною лінією військо. Це був відділ Січових Стрільців під командуванням сотн. Бісика. Розстрільна посувалася вперед бігом так швидко, що Оскілко не мав часу навіть думати про опір. Єдине, що він міг зробити, то втікати зі станції. З двома їздцями він утік до села Зо-

лотієва, під Рівним. Звідсіля він думав організувати дальшу боротьбу проти тієї сили «петлюрівців», що увірвалися всередину Рівного і то в спосіб йому цілком незрозумілий.⁵¹⁾ Туди втікли ще гурти його вояків.

Цей несподіваний і бравурний напад Січових Стрільців на сам центр Оскілка, вирішив відразу весь бій. В таборі Оскілка наступило повне замішання і паніка. Оскілкові не вдалося зорганізувати опору, хоча він із Золотієва посилав до Рівного одного гінця за другим. Гінці самі пропадали. Тоді Оскілко постановив відступити з решткою своїх вірних вояків до села Хоценка, що було 8 кілометрів від Рівного. Це вже було в часі світання. Вже було ясно, коли Оскілко прибув до Хоценка. Після якої години вернулися деякі вістові і подали звіт, що в Рівнім все втрачено. Сили Директорії розбили опір у Рівнім, полки Оскілка роззброєно, а деяких командирів арештовано. Ця вістка пригнобила Оскілка до решти. Він почувався в Хоцені непевно і тому рішив переїхати до села Верхівського, на шляху до Млинова-Берестечка, і там організувати свої сили до боротьби з Директорією.⁵²⁾

ПОВНИЙ УПАДОК БУНТУ

Ізда до Верхівського забрала Оскілкові, на простім возі, понад три години. Звідтіля він вислав розвідку до Рівного, щоб провідала, що там діється. Розвідка вернулася ввечері і подала такі вістки: Ціле Рівне було опановане вже вранці. Всі арештовані міністри були звільнені і зразу приступили до своїх урядових обов'язків. В 11 години передполуднем (30 квітня) вже відбувся врочистий в'їзд Головного Отамана Петлюри в оточенні Штабу Дієвої Армії до Рівного, де його зустрічав увесь кабінет міністрів і зібрана маса міщан. Симон Петлюра виголосив до зібраних промову з подякою за підтримку правопорядку в Українській Народній Республіці. В цій промові Петлюра так схарактеризував політичне обличчя учасників спроби перевороту:

«Тепер нам ніхто не буде перешкоджати в будованні трудової Української Народної Республіки, Щезли запроданці денікінсько - гетьмансько - польські». ⁵³⁾

Коли Оскілко переконався, що його військові частини в Рівному піддалися і що звіттія він не може рахувати на мілітарну допомогу, він вночі 1-го травня переїхав до Мирогощі, села в дубенському повіті. В цій селі укритався Оскілко разом із прибулими туди провідниками своєї партії — Йосипом Мацюком, полковником Гемпелем і своїми ад'ютантами. Тут він очікував

Полковник
Андрій Мельник
(Світлина з січня 1920)

ще якоїсь зміни ситуації з фронту, але ці вістки, які він одержував, не дали йому дальшої надії. Тому він рішився остаточно втікати до Польщі. В цій справі він відбув остаточно нараду зі своїм оточенням вночі з 7-го на 8-го травня в хаті своєї тітки, що проживала в цій селі. Дехто з його оточення радив тікати в Галичину і

там перейти на становище політичного емігранта. Цю пропозицію Оскілко відкинув, бо він був переконаний, що Державний Секретаріят Західньої Области УНР у Станиславові не дасть йому гарантії особистої безпеки, як політичному емігрантові, але арештує його. Він постановив тікати до Польщі, виставляючи теорію, що тепер Польща допоможе йому і — Україні. Цю постанову виконано досвіта 8-го травня, коли Оскілко з Мацюком і іншими вирушив у напрямку польського фронту через Маневичі (на лінії Сарни - Ковель) через Олику і Кілки. Він добився до своїх сподіваних союзників, які вже раніше знали про плян його перевороту і потім про його невдачу. ⁵⁴⁾

Так остаточно скінчилася спроба перевороту Оскілка і його політичних приятелів. Про використання цієї Оскілкової справи польською дипломатією на Заході буде в нас мова в однім з дальших розділів.

ЯК УРЯД УНР ПОСТАВИВСЯ ДО СПІЛЬНИКІВ ОСКІЛКА

До Польщі втікло не багато з чільних спільників Оскілка: один із провідників Оскілкової партії — Йосип Мацюк, голова партії Олександр Макаренко, полк. Гемпель і ще декілька з його штабовців, у тім також Москаль, ген. Агапів. Але, з Рівного не встигли втекти інші цивільні і військові співробітники Оскілкового державного замаху, бо бравурний наступ Січових Стрільців, вночі 30 квітня, був так несподіваний і так скоро успішний, що решта спільників Оскілка не мала можливості втекти. Їх негайно арештовано. Між арештованими були не лише члени його штабу, але також його «прем'єр» Євген Архипенко та інші цивільні партійні провідники, що підтримували цей державний захват, як, наприклад, голова «народно-республіканської партії», Олександр Ковалевський. ⁵⁵⁾

Не знати, під чий впливом, чи з власного почину, чи під тиском громадської думки, Головний Отаман Петлюра і Рада Народних Міністрів рішили справу учасників державного замаху потрактувати компромісово.

Звільнено з арешту всіх помічників Оскілка з його штабу, і всіх його політичних спільників на чолі з «прем'єром» Є. Архипенком. Всі вони заявили, що вони, мовляв, признали державний замах Оскілка тільки як факт та рахувалися з ним. Ця великодушність мала позитивні наслідки, не залишаючи після перевороту слідів братньої крові.

Треба припускати, що в цім напрямку причинилися до замирення і до відновлення атмосфери єдиного національного фронту найбільше Січові Стрільці. Вони тоді мали поважний голос у Штабі Головного Отамана, бо ж відділ Січових Стрільців своїм бравурним наступом на Рівне вирішив ліквідацію державного замаху. Своє припущення тут ми спираємо на тому, що також після перемоги над гетьманським режимом у грудні 1918 року Січові Стрільці рішуче настояли на тому, щоб не переводити політичної помсти над Українцями, що з тих чи інших причин були в таборі гетьманського режиму.⁵⁶⁾

На постанову Петлюри й Макаренка мусіла вплинути також громадська думка в цій справі. Підношено аргумент, що не може бути двох мір для двох таких самих справ. Лише шість тижнів раніше був подібний, хоч і в зародку через брак сили невдалий, переворот спілки трьох соціалістичних партій у Кам'янці: соціал-демократів, соціалістів-революціонерів і «незалежних» при тихім порозумінні з боротьбистами. Арештовані провідники цього перевороту були звільнені на наказ Петлюри, а незабаром навіть покликані до нового кабінету міністрів. Саме цей кам'янецький переворот і його політичну плятформу висували провідники УПСС, як оправдання Оскілкового перевороту.

Фронтіві частини війська Північного Фронту, що стояли під командуванням Оскілка, не брали участі в перевороті. Вони в тім часі знаходилися у важких боях на фронті, що був віддалений в однім відтинку лише яких 40 кілометрів від Рівного. Не зважаючи на те, Штаб Головного Отамана Петлюри перевів потім змі-

ни на становищах командирів окремих частин цієї Північної Групи, замінюючи новими попередніх командирів, які мали тісні стосунки з козаками. Ця зміна, як свідчить ген. Марко Безручко, причинилася до повного розладу цих частин. Наслідком того було велике послаблення фронту.⁵⁷⁾

НОВА ЗМІНА В ДИРЕКТОРІЇ УНР

Покликання однобічного соціалістичного кабінету міністрів рішенням лише двох членів Директорії УНР, — Петлюри і Макаренка, — проти погляду більшості її членів, не могло залишитися у самій Директорії без наслідків. Трьох інших членів Директорії, — Петрушевич, Андрієвський і Швець, — вимагали покликати Раду Народних Міністрів УНР на підставі широкої національно-політичної консолідації, а не лише з двох соціалістичних партій із перевагою соціал-демократів. Щоправда, пізніше Швець дав себе переконати до згоди на однобічний кабінет Мартоса, але це сталося аж тоді, коли цей кабінет вже був кілька тижнів на своїм пості в Рівнім. Фактично це не дало повної легальної підстави для кабінету Мартоса при його покликанні. Член Директорії Андрієвський відкрито не визнавав нового кабінету Мартоса, а Петрушевич, вправді публічно не заперечував легально-конституційного характеру цього кабінету, але формально також не погодився на нього.

Цей стан був фактично вигідний для позиції обидвох соціалістичних проводів. Вони в своїй плятформі взагалі були або за усунення Директорії, або принаймні за зміну її особистого складу. Зокрема бльок соціал-демократів і соціалістів-революціонерів не терпів у складі Директорії Панаса Андрієвського і д-ра Петрушевича. Вони в очах обидвох соціалістичних проводів були «нереволуційними» і при тому рішучими противниками будьякої політичної комбінації з московсько-большевицьким урядом, з яким ці два проводи соціалістичних партій плянували замиритися.

Кабінет Мартоса був рад використати це негативне становище двох членів Директорії до цього кабінету, щоб їх, чи то формально, чи фактично усунути з членства в Директорії. Втім випадку кабінет Мартоса мав би завжди в Директорії за собою рішучу більшість, бо Петлюра і Макаренко тримали в основі одну лінію з п'ятформою кабінету, а Швець пасивно пристав до цієї лінії. Усунення Андрієвського і Петрушевича з Директорії було б також вигідно для Петлюри, бо йому не була приємна опозиція Андрієвського проти його персональної політики, а також він не любив політичної поміркованості Петрушевича. Першим кроком до того, щоб відсепарувати себе від цих двох членів Директорії, був вибір Петлюри Головою Директорії без формального засягнення голосу цих двох членів. Сталося це вже в Радивиліві постановою з дня 9 травня 1919 року.⁵⁸⁾

Цей вибір сам собою був легальний, беручи на увагу, що цю постанову прийняло трьох членів Директорії — Петлюра, Швець і Макаренко, — тобто більшість. Дальшим кроком до загострення особистих стосунків всередині Директорії була нова постанова, яку прийняли ці три члени Директорії. Вони рішили, що Андрієвський «вибув» із складу членів Директорії. Сталося це на основі фікції, що Андрієвський буцім то сам добровільно зрікся членства в Директорії. Тимчасом це твердження нового кабінету і трьох членів Директорії не відповідало дійсному стану речей. Андрієвський, який в часі номінації кабінету Мартоса перебував у Станіславові, не визнав цього кроку двох членів Директорії і приписував цей неконституційний акт самому Петлюрі. Коли по проголошенні кабінету Мартоса цей новий кабінет закликав Шевця і Андрієвського в імені ніби двох членів Директорії переїхати до Рівного, то цього поклику послухав лише Швець, а Андрієвський залишився з Петрушевичем у Станіславові. Андрієвський зате дня 5 травня вислав приватного листа до Петлюри і в нім писав, що він не може брати участі в засіданнях

Директорії доти, доки Петлюра буде там «диктарствувати».⁵⁹⁾

Зміст цього листа подає І. Мазепа в надто скороченім вигляді і лише підкреслює те, що Андрієвський писав, що «він не може фактично провадити працю в Директорії і тому не може нести відповідальности за її діяльність». Про причину утримання від участі у засіданнях Директорії Мазепа не подає, щоб цим способом, оправдати постанову, в якій він сам брав участь.⁶⁰⁾ Все ж таки, приватний лист того змісту, як його подає Мазепа, аж ніяк не може дати обґрунтування на те, щоб Панас Андрієвський втратив свій мандат члена Директорії.

Не зважаючи на такий саме зміст приватного листа Андрієвського до Петлюри тоді, коли Петлюра ще не був Головою Директорії, кабінет Мартоса на спільній нараді з трьома членами Директорії в Радивиліві дня 13 травня 1919 року прийняв постанову, що ніби то Панас Андрієвський «вибув із складу Директорії».⁶¹⁾ В усній і друкованій агітації тоді і пізніше пробувано політично оправдати цю нову протиконституційну постанову тим, що, мовляв, Андрієвський мав якусь участь в перевороті Оскілка 29 квітня 1919 року. Проте, це твердження не знайшло ніколи ніякого фактичного доказу. Сам Андрієвський завжди рішуче заперечував ці чутки, як вповні безпідставні і цілком неправдиві.⁶²⁾

Якщо брати всю справу «вибуття» Андрієвського з Директорії з погляду конституційного права УНР, то не улягає сумніву, що конституція з 28 січня не давала в ніякім разі підстави, ні для більшості Директорії, ні тим менше для підлеглого Директорії кабінету міністрів позбавити мандату опозиційного члена Директорії проти його волі. Утрата мандату могла, само собою розуміється, статися в разі смерті члена Директорії, або його добровільного зречення. Проти волі члена Директорії можна б було позбавити його мандату лише ухвалою Конгресу Трудового Народу України, а в наглім випадку, коли цей Конгрес не засідав, то хіба в

крайнім разі на основі постанови спільного засідання всіх комісій Трудового Конгресу, бо ж вони заступали часово волю Трудового Конгресу. Таку постанову можна б було прийняти лише у винятковому випадку, а саме тоді, коли даний член втратив би душевне здоров'я, або якщо б він вчинив злочин державної зради, чи інший важкий ганьблячий злочин. Річ ясна, що член мусів би мати всю можливість вільно опрокидати закиди, які виставляли б проти нього.

Без такої процедури всіляка постанова про утрату мандату члена Директорії без його виразної згоди була протиконституційна, отже позбавлена всілякої правової ваги. Такою нелегальною постановою уважав рішення трьох членів Директорії і кабінету Мартоса в Радивилі 13 травня завжди сам Андрієвський і аж до своєї смерті на пізнішій еміграції виступав виразно як член Директорії.⁶⁵⁾

Щодо Д-ра Є. Петрушевича, то ніколи ніякої постанови щодо вигаснення його членства три члени Директорії не прийняли. Вони весь час тільки маневрували так, щоб не запросити його на засідання. А як він того домагався, щоб відбути спільну нараду, то тоді Петлюра посилав Макаренка для особистого обговорення даного питання, щоб тільки не мати з ним формального спільного засідання.⁶⁴⁾

Неконституційна зміна в складі Директорії УНР не зміцнила поваги цієї установи начальної влади УНР, а навпаки, причинилася до послаблення її авторитету. Особливо повага Директорії і кабінету Мартоса була мала в колах опозиційних партій — Української Партії Самостійників-Соціалістів, Української Партії Соціалістів-Федералістів, Української Народної Республіканської Партії і в колах західньо-українських урядових партій, які представляли більшість громадської політичної думки. Цей негативний наслідок постанови з 13 травня 1919 р. про зміну в Директорії виявив себе особливо пізніше, в липні-листопаді 1919 р.

Треба ще додати, що з постанови меншости, тобто двох членів Директорії, — Макаренка і Шевця, — надано окремо Петлюрі особливий привілей, що противився принципові рівноправности членів Директорії. А саме постановою, яку прийнято вже в другій половині травня 1919 р., означено, що всілякі рішення Директорії є дійсні лише тоді, коли в них візьме участь Петлюра. Таким чином ця постанова відбирала більшості право рішати будуще, коли Петлюра відмовлявся б взяти участь у засіданні.⁶⁵⁾

МІЛІТАРНІ НАСЛІДКИ ОСКІЛКІВЩИНИ

Після першого успіху державного замаху в самім Рівнім, отаман Оскілко негайно розіслав свої поклики не тільки по всіх містах на Волині для використання серед державного апарату на місцях, але також дав відповідні накази до фронтових частин Північного Фронту.

Нема сумніву, що цей факт мусів викликати занепокоєння і заколот умів, як на фронті, так і в запіллі. Це подають у своїх спогадах сучасники цих подій, зокрема тодішній міністер внутрішніх справ Ісаак Мазепа,⁶⁶⁾ генерал Микола Капустянський,⁶⁷⁾ столичний отаман Павло Богацький⁶⁸⁾ і інші. Проте, треба також мати на увазі, що основне захитання фронту, зверненого проти советсько-московської агресії, було ще раніше, тобто, перед державним замахом Оскілка. Початкові успіхи протиофензиви Північної Групи Оскілка і Корпусу Січових Стрільців проти ворога в напрямку на Київ скоро припинилися, бо ворог перейшов у свою нову офензиву і почав тиснути щораз більше український фронт на Захід і Південний Захід. Цю невдачу оборонного фронту проти московських большевиків державний замах Оскілка тільки дещо прискорив, але він її не викликав. Оскілко без сумніву стягнув деякі війська до Рівного для своїх переворотових замислів, замість тримати ці сили в фронтовій резерві. Сам він писав, що ці сили доходили в Рівнім до 10,000 вояків. Якщо б навіть ця ци-

фра була вдвоє перебільшена, то все одно в тодішніх відносинах така кількість багнетів мала велике значення в оборонній війні. Окрім того сам факт державного замаху і відомі накази та маніфести Оскілка мусіли внести непевність і замішання в уми вояків на фронтах.

Проте, і без того, московсько-советський агресор наступав всією силою на український оборонний фронт на Волині, щоб там цілком зліквідувати саму державність Української Народної Республіки. Головний Отаман Петлюра і його Головний Штаб мало мали в тій ситуації надії на те, щоб утриматися на цим видовженім вузькім відтинку фронту. Тим то вже на другий день, після ліквідації перевороту Оскілка, Симон Петлюра, по нараді зі своїм Головним Штабом і з Урядом УНР, дав наказ до евакуації Волині і відступу в напрямку Галичини. Так почався вже 1 травня новий період боротьби УНР проти московської большевицької агресії, який треба нам розглянути окремо.

Тут тільки потрібно ще спинитися над політичними наслідками державного замаху Оскілка.

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ЗАМАХУ ОСКІЛКА

Як тільки Оскілко зі своїми політичними і військовими спільниками знайшовся в руках польського командування і польського уряду, то його негайно використано для протиукраїнської політичної акції. Внутрішня пропаганда польського уряду трубіла про втечу Оскілка і його штабу до Польщі, як велику польську перемогу і як розвал української державности. Заяви Оскілка зводилися до того, що в Державнім Центрі УНР запанували українські большевики і анархія.

Ця польська внутрішня пропаганда підносила духа польського суспільства і зокрема польської армії в боротьбі проти України.

Гірша була шкода для України з перевороту Оскілка і його втечі до Польщі на міжнародному форумі. Як тільки отаман Оскілко перейшов на польський бік, зараз польська пропаганда використала цей факт ду-

же широко серед чужих дипломатів у Варшаві. Сам Оскілко і його шеф штабу представили себе Полякам, як жертви збольшевичення і занархізування Дієвої Армії УНР. Цей наклеп, кинений на Українську Армію, впав Полякам у руки, як ласка з неба. Головне польське командування саме тоді ладило генеральну офензиву проти Соборної України: одночасно на цілім галицькім і на цілім волинсько-поліськім фронті. Ця офензива була плянована не тільки змобілізованими польськими силами, але також при використанні дивізій Галлера, які донедавна були в розпорядженні антанти в Франції. Ці дивізії по довгих заходах Полякам вдалося дістати з Франції до Польщі під претекстом, що вони потрібні для боротьби проти наступу московських большевиків на Польщу. Найвища Рада погодилася на перевіз цих дивізій до Польщі тільки під умовою, що вони в ніякім разі не будуть вжиті проти Західньої України, бо саме тоді в Парижі Найвища Рада за посередництвом своєї комісії під проводом ген. Боти старалася допровадити до замирення на польсько-українськім фронті в Галичині. Польський прем'єр Падеревський взяв на себе перед Найвищою Радою це зобов'язання щодо армії ген. Галлера, а сам Галлер дав слово чести, що він дотримається цього зобов'язання.⁶⁹⁾ Щоб мати претекст зламати своє зобов'язання щодо армії Галлера і взагалі щодо перемир'я з Україною, яке пропонувала Найвища Рада, польський уряд вже раніше ширив неправдиві вістки про те, що буцім то Українська Галицька Армія і зокрема Дієва Армія УНР, це ніщо інше, як тільки збольшевичені банди. Тепер перехід Оскілка на польський бік і його свідчення, що Дієва Армія УНР, то ніщо інше, як збольшевичені і занархізовані банди, було Полякам дуже на руку; вони цю вигадку пустили негайно в оборот на дипломатичній арені.

Як тільки почалася польська генеральна офензива проти Соборної України дня 14 травня, то зараз на другий день це оправдував Падеревський і американський амбасадор Гібсон у своїх телеграмах до Вилсона

свідченнями Оскілка. Телеграма американського амбасадора Гібсона містила про Оскілка такий уступ:

«Публічна [польська] опінія є схвильована різними подіями. Є загальна віра в те, що в деяких селах все польське населення було [Українцями] винищене. Підданя генерала Оскілка разом з очевидними причинами для цього [підданя] далі дають причину до хвилювання. В додатку до того маємо недавнє підданя Полякам кількох полків, зложених з російських вояків з третьої дивізії, яка в квітні була з'єдналася з українськими силами, щоб задушити большевизм. Вони кажуть, що вони бажають об'єднатися з Поляками, щоб поборювати Українців, які самі є оборонцями большевизму. Не має значення, яка підстава для тих чуток, але наслідок їх є виразний, бо вони витворюють ситуацію, якої ми не можемо ігнорувати. Опозиція проти Падеревського робить ужиток із цієї ситуації в соймі і всюди деінде, щоб вплинути на публічну опінію в користь наступу в Галичині, щоб берегти життя понад мільйона Поляків і щоб не допустити до вбивства і тортур польських громадян, а не дбати про невдоволення американських, британських і французьких державників». ⁷⁰⁾

Зраду Оскілка використав, як бачимо, польський уряд у всій повноті. Американський дипломат у своїй телеграмі до Вилсона цим фактом був цілком переконаний про те, що Поляки законно розпочали офензиву проти України, хоча він для обережності, робить застереження, що дещо з того, що говорять польські урядові чинники, є сперте на звичайних чутках. Одночасно прем'єр-міністер Падеревський, який знався особисто з Вилсоном, вислав ще від себе подібного телеграфічного листа, в якому зрадливими заявами Оскілка оправдував польську офензиву всупереч наказам Найвищої Ради. Щоб добре розуміти зміст цього листа Падеревського, то треба мати на увазі, що Найвища Рада окремою телеграмою вимагала від Падеревського

і Пілсудського, щоб вони припинили польську офензиву проти Західньої України. Про Східню Україну в телеграмі Найвищої Ради не було згадки. Тим то Падеревський відкрито признавався до офензиви проти Дієвої Армії УНР на Волині, а тільки пробував оправдати польську офензиву в самій Галичині. Відповідне місце з цього листа Падеревського до Вилсона таке:

«В згоді з проханням, яке Ви поставили, дві дивізії армії під командуванням ген. Галлера, що були на волинським фронті і маршували на допомогу [польській обороні] Львова, — затримані.

«Я знову переконався, що Українці є далекі від того, за що вони себе мають і чим їх [Мирова] Конференція бажає уважати. Я мушу цю інформацію подати під Вашу увагу і під увагу Ваших товаришів [із Найвищої Ради]. Головний командир другої української армії, генерал Оскілко, разом зі своїми вищими офіцерами, піддався польській армії, просячи охорони. Як причину такої своєї поведінки він подає зараження Української Армії большевизмом і konieczність утечі, щоб рятувати своє власне життя. Генерал Оскілко є тепер під охороною польських вояків у Любліні». ⁷¹⁾

Згадка в телеграмі Гібсона до Вилсона про кілька полків «російської третьої дивізії» заслуговує тут на замітку. Ця інформація в Гібсона тенденційно перекручена. Це правда, що 22 квітня 1919 р. був піддався Українському Війську большевицький «миргородський полк», як і ще деякі змобілізовані большевицькі частини, які не бажали битися на фронті. ⁷²⁾ Очевидно, що вони піддалися не на те, щоб обернути свої багнети і кріси проти советсько-московської армії і разом з Українським Військом воювати проти большевиків, як це твердить Гібсон. Ці московські частини, які після того були по українським боці, в часі польської генеральної офензиви на Волині, притиснені одночасно советською офензивою, воліли піддатися Полякам, ніж попасти назад у руки

большевиків і підпасти воєнному судові і розстрілові. Твердження Гібсона, що буцім то ці московські частини тільки тому піддалися Полякам, що Українське Військо само збільшевичилося і не хотіло воювати проти большевиків, є звичайною вигадкою польської пропаганди.

До телеграфічного листа Падеревського на адресу Вилсона зі згадкою про Оскілка треба додати, що Оскілко лише часово був у Люблині. Незабаром польська команда перенесла його до Кельц, а пізніше його вислала в своїх політичних справах навіть до Праги і до Відня. Оскілко довгий час перебував у Відні і пробував там грати дальшу політичну ролю в боротьбі проти С. Петлюри ще в перших місяцях 1920 року. Відтак він вернувся до Рівного, на Волинь, під опіку польської влади, яка дала йому відповідну субсидію для видавання газети «Дзвін» і на пропаганду серед українського населення Волині в користь Польщі.

Оскілко, видаючи в Рівному цей часопис під назвою «Дзвін», зазначував, що це є орган Української Народної Партії — Самостійників-Соціалістів. Ця агентурна робота Оскілка в користь окупаційного режиму на Волині спонукала конспіративну Українську Військову Організацію (УВО) до того, що вона видала на нього присуд смерти, що й був виконаний стрілом у 1924 році. Так скінчилася діяльність Володимира Оскілка, якого революційна хвиля була винесла на найвищі щаблі кар'єри і потім його кинула в пропасть.

НОВИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ УНР

Переворот Оскілка прискіпав розвиток подій, які вже раніше започаткувалися на обороннім фронті Армії УНР проти советсько-московської інвазії. Большевики були почали вже 21 квітня (тобто на тиждень перед переворотом Оскілка) генеральний наступ на цілому фронті і після пролomu вони відсунули Армію УНР далеко назад, загрожуючи їй дальшим проломом. Державний замах Оскілка ослабив резерви оборонного фронту

та вніс заколот у боеву здатність фронту. Головний Штаб Армії УНР мусів із того зробити висновки і рятувати те, що далось. Він став пляново евакуювати військо і владу на територію Галичини.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

СПРОБИ РЯТУНКУ З-НАД ПРОПАСТИ

ПЕРЕНЕСЕННЯ ДИРЕКТОРІЇ УНР ІЗ РІВНОГО ДО РАДИВИЛОВА І ТЕРНОПОЛЯ

КОНЕЧНІСТЬ ВІДСТУПУ ВОЛИНСЬКОГО ФРОНТУ

Ліквідація бунту отамана Володимира Оскілка не врятувала Волинського Фронту. Його не врятувала б також евентуальна перемога Оскілка і його спільників над Директорією під проводом Петлюри. Ще далеко до реального замислу Оскілка щодо свого бунту і державного перевороту, цей фронт мусів крок за кроком відступати перед переважними силами червоної армії Советської Росії. Ще раніше був розколений фронт Дієвої Армії УНР на двоє і потім був цілком зліквідований Південно-Західний Фронт. Найсильніша щодо кількості багнетів військова частина Дієвої Армії, — Запорізький Корпус — наперед був збунтувався, а потім відступив аж до Дністра. Дністер становив тоді кордон між державною територією УНР і Румунією, яка всі українські землі на захід від Дністра загарбала «воєнним правом». Вкінці Запорізький Корпус був примушений перейти Дністер на румунський бік, де його Румуни обеззброїли і його велике військо майно — зброю, запас амуніції і виряд — сконфіскували. Тоді між Проскуровом і Дністром майже перестав існувати фронт Дієвої Армії УНР проти інвазії Советської Росії. Ворог тоді забрав всю територію УНРеспубліки по Збруч. Залишився лише Північно-Волинський Фронт, звернений в напрямку Ки-

ева, а також Холмський Фронт, що стояв на Бугом, боронячи Волинь проти дальшого наступу польської агресії та в напрямі Шепетівки — Корпус Січових Стрільців. Цей фронт мав своє заілля вже лише на території Західньої Области УНР, тобто в тодішній Галичині. Заілля на території Директорії УНРеспубліки — Дієва Армія вже не мала.

Спроба державного перевороту Оскілка, як видно, не була головною причиною прискореного відступу Волинського Фронту. Переворот Оскілка тільки прискорив конечність відступу. Цю обставину засвідчує виразно проф. Ісаак Мазепа, що в тім часі був міністром внутрішніх справ в Уряді УНР. Про це він пише так:

«Треба одначе зазначити, що виступ Оскілка відіграв у нашому відступі до Галичини лише другорядну роль... Бо незалежно від рівенських подій відступ нашої армії був неминучий з огляду на ті зміни, які протягом квітня відбулися на большевицькому фронті».⁷⁸⁾

Постанову про конечність відступу Дієвої Армії в напрямку Галичини прийняв Штаб Дієвої Армії разом з Наказним Отаманом Олександром Осецьким⁷⁹⁾ і начальником цього штабу отаманом Андрієм Мельником. Фактичним фаховим начальником цього штабу був отаман Василь Тютюнник, який підготовляв всі оперативні пляни і після узгіднення з от. Мельником предкладав Наказному Отаманові Осецькому. Вже отаман Осецький предкладав усі важливіші оперативні постанови до відома Головному Отаманові Симонові Петлюрі. Якщо Головний Отаман Петлюра не погодився на якесь рішення Штабу Дієвої Армії, чи Генерального Штабу взагалі, то тоді воно не було реалізоване. В цім рівенськім періоді, як свідчить старшина Штабу Дієвої Армії, ген. Капустянський, Петлюра не втручався в оперативну працю штабу і довіряв йому вповні, а тільки у важливі моменти підтверджував або вирішував на підставі плянів, опрацьованих у Штабі Дієвої Армії.⁷⁸⁾

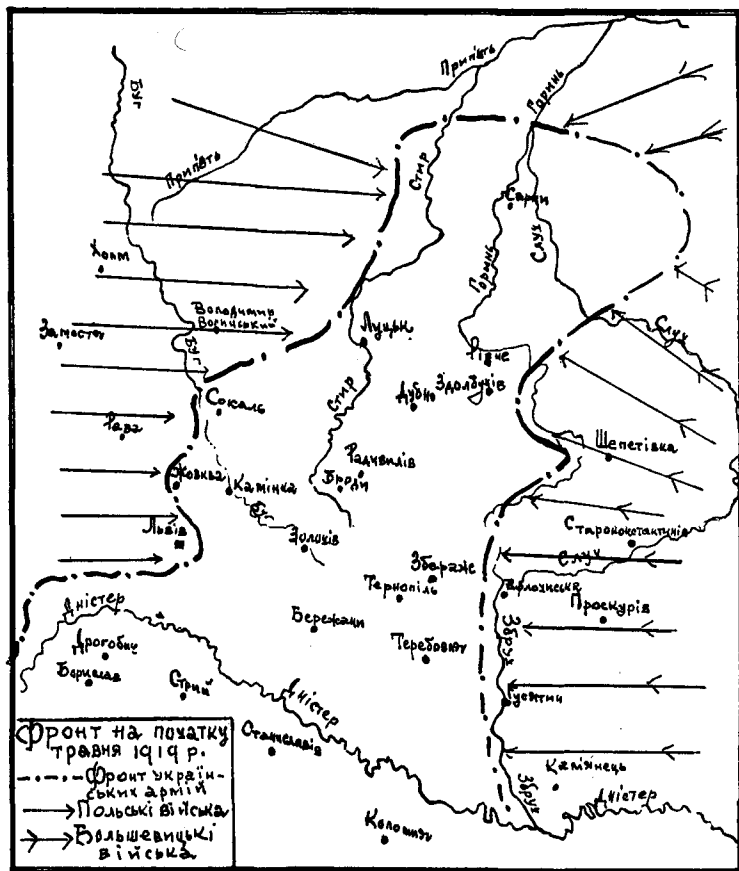
Справа загального відступу Волинського Фронту була дуже важливою і переломовою. Тим то плян Штабу Дієвої Армії розглядав також Головний Отаман Петлюра. Він одобрив його. Цей плян певно був вироблений ще перед переворотом Оскілка, який стався 29 квітня 1919 р. Це видно з факту, що вже на другий день після ліквідації перевороту Оскілка, тобто 1 травня 1919 р. Петлюра особисто повідомив Раду Народних Міністрів на її засіданні, що, з огляду на скрутну ситуацію на фронті, треба негайно почати евакуацію до Галичини.⁷⁷⁾ Це означало, що був опрацьований плян такої евакуації далеко раніше, а тепер тільки прискорено його виконання. Тут Петлюра повідомляв кабінет міністрів, що Дієва Армія вже почала евакуацію своїх запасів на територію Галичини і що так повинна робити також Рада Народних Міністрів. Проте, під технічним оглядом евакуація була переведжена дуже поволи і спізнено. Щойно 3 травня почали йти евакуаційні потяги в Галичину на шляху Рівне — Броди.⁷⁸⁾

Евакуація майна Дієвої Армії з Волині йшла дуже пиняво. Раз, що залізниця функціонувала не дуже справно, а друге, що й місцеві командири не виконували своєчасно розпорядження Штабу Дієвої Армії. Досить того, що вправді від початку травня аж до половини цього місяця евакуовано дуже велике військове майно, що знаходилося в Рівнім і околиці, але все таки залишилися далі великі військові склади зброї і виряду в загрожених Поляками осередках, зокрема в Луцьку. Все це майно потім, коли почалася велика польська офензива при допомозі зорганізованої антантою армії генерала Юзефа Галлера, попало в польські руки. Ця офензива була почалася наступом на Луцьк і там саме Поляки забрали це величезне військове майно Дієвої Армії УНР.⁷⁹⁾

ПЕРЕГРУПУВАННЯ ЦІЛОГО ФРОНТУ ДІЄВОЇ АРМІЇ

Фронт Дієвої Армії, після відступу на початку травня, вибрав іншу лінію. Він зразу відступив по лінії, що

Фронтна лінія між Українськими Арміями і ворожими наступальними військовими силами — з одного боку польськими, а з другого — московсько-більшовицькими перед 1-им травня 1919 р.

йшла в напрямку на Схід і на Північ від Рівного. А потім ця лінія перенеслася близько до галицької границі по залізничній лінії Радивилів - Броди, а далі вона зверталася на Північ до Луцька, який був в українських руках. Звідтіля лінія фронту повертала на Захід до Бугу,

який відділяв цю область від Холмщини зайнятої Польяками.

Це, з погляду оборони, була дуже невигідна конфігурація фронту. Евентуальний пролом коло Луцька загрожував запіллям фронту над Бугом і запіллям Української Галицької Армії під Львовом.

Уряд УНР перенісся з Рівного до граничного міста Радивилова вже 5 травня 1919. Туди зі Здолбунова переніс свій осідок також Головний Отаман Петлюра. Перейшли туди ще два члени Директорії — проф. Швець і Андрій Макаренко.

Перед евакуацією Ради Народних Міністрів, всіх службовців міністерств і урядових установ із Рівного до Радивилова деякі міністерства при цій нагоді скоротили свої «штати», тобто, посади для різних своїх вищих і нижчих урядовців. Передтим, як відомо, персональний апарат у кожному міністерстві був дуже «роздутий». Хоча від відступу з Києва до Винниці влада Директорії УНР на практиці охоплювала вже менше як половину державної території УНР, то все одно у всіх міністерствах залишено давніший персональний апарат, запланований для великої держави. Від половини лютого 1919 року територія під фактичною владою УНР корчилася кожного дня щораз більше. Не зважаючи на те, міністерства залишали свій дотеперішній персонал, який у кожному міністерстві начислював багато десятків, а то і сотні центральних урядовців.

Як ця справа виглядала в міністерстві внутрішніх справ ще в Рівнім, коли державна влада була фактично обмежена до нецілої Волині, видно з того, що пише тодішній міністер внутрішніх справ проф. Ісаак Мазепа. Він на підставі своїх записок подає, що в Рівнім, перед евакуацією до Радивилова, це міністерство мало ще 172 урядовців. З огляду на плян евакуації і зменшення території він зредукував персонал цього міністерства до 56 урядовців.⁸⁰⁾ Проте, з перспективи часу, ми можемо сказати, що й ця кількість урядовців у міністерстві внутрішніх справ була непотрібна в тім і пізнішій часі.

Вже напевно була б вистачила половина з цієї кількості, тобто 28 урядовців. Решту можна було з користю вжити або для військової служби, де не було досить національно свідомих старшин, або для праці в самоврядуванні на місцях, де не було досить виробленого елемента, щоб тримати волості і повіти в зв'язку з державною владою.⁸¹⁾

ПОЛЬСЬКА ТРАВНЕВА ОФЕНЗИВА І ЇЇ ПОЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

В половині травня 1919 року польське командування розпочало генеральну офензиву на Північно-Західній Волині і на Бузі проти Дієвої Армії та проти Української Галицької Армії. Тоді польський уряд розпоряджав свіжою і добре вирядженою армією генерала Галлера. Ця армія була довго вишколювана у Франції, як частина антантського війська. Польський уряд благав Найвищу Раду Мірової Конференції, щоб вона дозволила перевести цю армію до Польщі для боротьби проти большевицької загрози. Лише на слово честі ген. Галлера і Падеревського, що ця армія не буде вжита проти Української Галицької Армії, дозволила Найвища Рада на транспорт тієї армії до Польщі. Як тільки в квітні 1919 р. ця армія була перевезена до Польщі, зараз у Варшаві був вирішений плян генеральної офензиви проти обидвох українських армій.⁸²⁾

Польська армія разом з свіжою армією Галлера мала велику перевагу над обидвома українськими арміями.

В Галичині вдалося Полякам проломити фронт Української Галицької Армії тільки по довгих і важких боях. Відступ Галицької Армії відбувався поволі і тільки з великим трудом могли переважні польські сили посуватися вперед.

На Волині і над Стиром виглядала справа інакше. Головний удар польських дивізій був звернений проти Армії УНР у районі Луцька. Пізніше, коли Луцьк упав у руки Полякам з величезним військовим майном Дієвої Армії, виникла була теза, що ця твердиня впала зра-

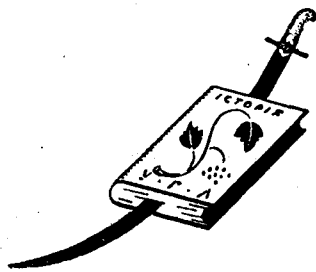
дою місцевих українських командирів. Мовляв, отамани Абаза і Тимченко, здали цю твердиню наступаючим дивізіям ген. Галлера без бою.⁸³⁾ Ця теза в світлі докладніших інформацій учасників боїв за Луцьк виявляється легендою. Про зраду, яку подає у своїх спогадах І. Мазепа, на підставі докладніших даних, не може бути мови.⁸⁴⁾ Твердиня впала, бо не було сили її боронити. Поляки мали в часі наступу на Луцьк і цілий район в кілька разів переважаючі сили. Оборона, одного Полку Сірожупанників, не могла витримати цього напору, хоч вона була дуже сильна і завзята. Втрати в обороні Луцька, що упав 16 травня 1919, були величезні в людях і матеріалі. Вони були б менші, якщо б вище командування цієї Волинської Групи військ не дало таких твердих наказів, як «тримати позицію за всяку ціну», не давши місцевому командуванню відповідних резерв на випадок ворожого пролому.

Коли ці вістки про катастрофу на фронті, звернені проти Поляків, прийшли до Радивилова, то там Штаб Дієвої Армії разом з Головним Отаманом Петлюрою вже не бачив іншого виходу, як цілком звинувити цей фронт на Волині і спішно відступати на територію Галичини. Негайно опорожнено Радивилів і його околицю та перенесено всі війська Дієвої Армії на лінію Красне, Золочів і Тернопіль у Галичині. Директорія і Уряд УНР переїхали наперед до Красного, потім до Золочева, а вкінці до Тернополя.

Коли для перевезення військових запасів і для відступу війська на територію Галичини не треба було нової згоди Державного Секретаріату Західньої Области УНР, бо спільна військова стратегія була давно узгоджена, то на перенесення Уряду УНР на територію Галичини треба було згоди Державного Секретаріату. Річ у тім, що в справі ведення спільних військових операцій, узгоднених Генеральним Штабом і Головним Отаманом Петлюрою, була вже згода Державного Секретаріату раніше в умові про виконання Акту Соборности з 22 січня. Інша справа щодо цивільної адміністрації. Захід-

ня Україна, згідно з Актом Соборности, до часу зібрання Соборної Конституанти, затримувала повну автономію і всю виконавчу владу на території Західньої України мав виключно Державний Секретаріят. На цій території без його згоди, не могло бути ніякого урядування влади Східньої України. Отож, у данім випадку Державний Секретаріят погодився без ніяких особливих умов на те, щоб на територію Галичини врятувалася не лише Дієва Армія перед небезпекою знищення від большевиків і Поляків, але також вся влада Придніпрянської України на чолі з Урядом УНР.

Це був момент, що вказував на вартість Акту Соборности. Західня Україна, хоч територіяльно творила лише малу частину Соборної України, стала тепер базою соборної державности і врятувала Директорію і Уряд УНР та Дієву Армію перед знищенням. Вона дала Дієвій Армії можливість на галицькій території переорганізуватись і потім в бравурнім наступі коло Волочиск і Кам'янця відсунути червону гвардію Советської Росії на Схід від Збруча. Тим способом у червні 1919 р. Директорія і Уряд УНР знову мали, хоч невелику, власну територію. Про дальший хід воєнних подій буде мова пізніше. Тут нам потрібно наперед зробити огляд політичної діяльності Уряду УНР ще в тім часі, коли він знаходився в Радивиліві.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ СИТУАЦІЯ В ЧАСІ СПРОБ ПЕРЕМІНИ ВЛАДИ

ГАСЛО "ЗІРВАТИ ПЕРЕГОВОРИ З АНТАНТОЮ"

Москві, червоній і білій, були дуже не вигідні, і навіть небезпечні заходи Директорії УНР знайти порозуміння з антантою. Якщо йдеться про інтереси червоної Москви, то таке порозуміння зміцнювало протибольшевицький фронт і реально загрожувало самому існуванню большевицької влади в Росії. Тоді, розуміється, про здобуття України для советської влади, не могло б бути ніяких виглядів. Тому червона Москва використовувала всі засоби психологічної війни і підривної акції, щоб в умах незорієнтованих політичних діячів і саморобних отаманів перевернути ідею пакту приязни Уряду УНР з антантськими великодержавами, зфальшувати її і зогидити до тієї міри, аби невироблені голови настроїти рішуче проти такого пакту. Хоча великодержави були тоді зразком демократії, то Москва представляла їх протидемократичним табором, «реакцією», «контрреволюцією» і «імперіялістами». Переговори Директорії УНР з антантським командуванням в Одесі представляла советська пропаганда, як спробу «запродати імперіялістам антанти українських селян і робітників».

Ця московсько-советська пропаганда досягла свій повний успіх у тих колах, що були з лірично-літератур-

ного почуття взагалі настроєні «ліво». Це були «ліві крила» всіх європейських і всіх українських політичних партій, але найчисленніші вони були в двох соціалістичних партіях: в Українській Партії Соціалістів Революціонерів і в Українській Соціал-Демократичній Робітничій Партії. В цих двох партіях, як це вже було з'ясовано в попередніх томах, витворилися значні «ліві крила», які в тім часі фактично оформилися в окремі партії і виступали як «Українська Партія Соціалістів Революціонерів боротьбистів» і «Фракція Незалежних Української Соціал-Демократичної Партії».

Обидві ці ліві партії перейняли гасло «советської влади в Україні» від большевиків і в тім часі реально помагали большевикам у підривній роботі в Україні. Зокрема вони всіма силами ширили серед українських політичних кіл атмосферу проти всіляких спроб порозуміння з демократичним Заходом, бо ж він був проти большевиків, а це по-їхньому означало, що Захід є «контрреволюційний».

Вплив цих двох лівих угруповань ми бачили наявно в платформі переворотного «Комітету Охорони Республіки» в Кам'янці, хоча цей орган був твором офіційного проводу УПСР і УСДРП в особах членів центральних комітетів цих партій. Відгомін цього впливу советофільської лівиці видно також ще в переговорах проводів УПСР і УСДРП з членами Директорії — Петлюрою і Макаренком у Рівнім і Здолбунові. Знаменна річ, що ніхто не згадував про те, щоб перервати переговори делегації УНР з тією самою антантою в Парижі. Це походило, очевидно, з того, що ніхто про ці дії делегації УНР у Парижі не чував в Україні і тому всі говорили лише про переговори Директорії УНР з «антантою в Одесі.»

НЕЗНАННЯ ДІЙСНОГО СТАНУ СПРАВИ В ОДЕСІ

Для історика цікава річ, що тодішні українські урядові і партійні чинники були дуже скупо поінформовані про те, що дійсно діялося в оточенні антантського

командування десантом в Одесі. До них долітали тільки глухі чутки про це. Та й самі делегати Директорії в Одесі — знали дуже мало, бо не мали ближчого і частішого контакту з французьким головним командиром ген. Д'Анзельмом і політичним шефом штабу Анрі Фрайденбергом. Зокрема вони не знали ближче про те, яку акцію на перших початках десанту в Одесі провадив французький консул Енно з одного боку, а московські неділимські чинники в Одесі з другого боку. Політична розвідка українських чинників взагалі, а на цім важливім ґрунті в Одесі зокрема, була дуже слаба і неуспішна. Тим то часто ширилися різні неоправдані надії про близький український успіх в Одесі, або про неможливість будь-якого успіху.

Антантське командування, яке діяло в Одесі було оброблене до деякої міри вже в Парижі, заки воно приплило до Одеси, але треба сказати, в рішальній мірі воно підпало під сильний ворожий вплив для України, таки в самій Одесі. Про це постаралися два чинники: консул Енно і зібрані в Одесі у великій кількості московські неділимські провідники від соціалістів починаючи, а на монархістах і чорносотенцях кінчаючи.

Французький консул у Києві, Енно, що тоді перебував в Одесі від половини грудня 1918 року,^{84а}) уложив і написав великий меморіал про стан справи в Україні. Це великий еляборат, що у більшім форматі паперу має 14 сторінок машинопису. Він ділиться на 5 головних розділів: 1) Історичний погляд. 2) Німецька політика в Україні під час окупації від травня 1918 по листопад 1918 р. 3) Український рух. 4) Відповідь на телеграму капітана Лянжерона. 5) Висновки.

Від початку до кінця цей обширний меморіал всіма засобами зручної реторики і перекручуванням фактів на неділимський лад представляє увесь український провід в особах Грушевського, Винниченка і Петлюри, як одночасних німецьких агентів і півбольшевиків, які мостять шлях для повної перемоги большевизму в Україні. Коли потім Фрайденберг мав розмови з делегатами Дирек-

торії, то він живцем користувався фразами з меморіялу цього консула. Оригінал меморіялу був поданий уже 16 грудня 1919 р. до рук ген. Франше д'Еспере в Салоніках, але в копіях отримали його всі рішальні чинники французького командування в Одесі. На цей основний меморіал, очорнюючий увесь український національний рух, ніхто з Французів і інших антантських репрезентантів в Одесі ніколи не міг мати основного письмового в'яснення, бо як читач бачив з наведених у попередніх томах причин, українські делегати не мали такого меморіялу з позитивним викладом української справи і з опрокиненням усіх біжучих вигадок проти України.^{84b)}

В французькій штабі в Одесі діяв також французький експерт для російських і українських справ, французький офіцер Віллем. Він народився на українському Поділлі, але обертався лише в московських неділимських колах. Тому він був рішучим прихильником концепції відбудування неподільної російської імперії, а завзятим ворогом визнання Української Народної Республіки. Цей французький офіцер знав добре московську мову і розумів українську. Тому з його голосом рахувалися в французьких колах в Одесі та визначувано його на члена оточення полк. Фрайденберга, коли він вів переговори з Українцями. Між іншим він брав участь у переговорах з делегацією Уряду УНР у Бірзулі, про які в нас була мова в попереднім томі. По цих переговорах Віллем мав розмову з провідником кадетської партії, змосковщеним Жидом М. С. Маргулісом. Цьому останньому він говорив про своє становище до української справи таке:

«Коли петлюрівці говорять про самостійність, то ми відповідаємо: — Ніколи! Коли вони говорять про федерацію, ми кажемо: — Ні! А коли вони говорять про автономію, то ми кажемо: — Побачимо!»

В тім самім напрямку діяли в Одесі зібрані там представники різних московських політичних груп. Головна маса цих діячів — то кадети, октябристи, чорно-

сотенці, а в меншій кількості соціялісти. В Одесі кадети організували окремий політичний центр для репрезентації неділимської точки погляду перед антантською командою в Одесі. Нарадами цієї політичної організації проводив переважно М. Маргуліс. Ці діячі (Я. Рубінштейн, М. Вінавер, С. Крим, А. Пельц, І. Рубінштейн, Епштейн, І. Єфрем, Г. Вейнштейн і інші кадети, та соціяліст-революціонер Рутенберг, що організував свого часу смертельний замах на о. Гапона в Петербурзі) мали дуже тісні зв'язки з французькими командирами, зокрема з генералом д'Анзельмом і полк. Фрайденбергом. Дуже часто вони відбували з ними товариські зустрічі на сніданнях і обідах, а також на офіційних нарадах і тому їм легко було торпедувати українську акцію в Одесі. Факт існування Армії УНР був найбільшим аргументом, який сам собою переконував Французів до уступок у користь Директорії УНР, хоча згадані московські чинники протидіяли цьому аргументові твердженням, що Армія УНР є сильно збольшевичена і тому ніби то не заслуговує на довір'я у французькій мілітарній концепції проти большевиків.^{84w)}

Не диво, що переконання про «півбольшевизм» Директорії УНР, яке зразу панувало у французькій командуванні в Одесі, пробивалося також до рішальних чинників французького уряду в Парижі. Клемансо не раз на нарадах Найвищої Ради Мирової Конференції повторював цю фразу. Це була одна з причин, що Клемансо довго вагався щодо того, чи втягнути Українську Народну Республіку в свою концепцію «санітарного кордону» проти Советської Росії. Була біда в тому, що деякі політичні партійні діячі своїми заявами в користь «радянської системи» мимовільно помагали московським неділимцям в їхній агітації проти УНР, представляючи її провід півбольшевицьким, який лише мостить шлях для цілого московського большевизму. Виступ двох соціялістичних проводів у Кам'янці в березні 1919 року і зокрема декларація Комітету Охорони Республіки багато причинилися до того, що закордоном вірили

чуткам, пусканим із неділимських і польських джерел, про большевизуюче становище Директорії взагалі і Петлюри зокрема.^{84а)}

Того не розуміли різні «радянфіли» серед партійних провідників і всю вину за брак визнання УНРеспубліки та відмови допомоги для неї складали на «реакційність» антанті, а не частинно на себе самих. Зразу вони думали, що саме звернення по таку допомогу антантським чинникам відкріє серце для УНРеспубліки. Коли цього негайно не було, то ці партійні чинники почали звертати свої очі знову в напрямку нових негайних «переговорів з радянським правительством України». Як знаємо, це була центральна точка в декларації Комітету Охорони Республіки в Кам'янці з дня 22 березня 1919 року. Фактично це було становище проводів двох соціалістичних партій, які своїм натиском на Петлюру в Рівнім добилися за пару тижнів передачі їм Уряду УНР.^{84б)}

НЕЗНАННЯ ДІЙСНОГО СТАНУ В МОСКВІ І НА ТЕРИТОРІЇ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ

Провідники обидвох соціалістичних партій, що в Рівнім добивалися влади при допомозі Петлюри, а в Кам'янці при допомозі військової залоги під командуванням полк. О. Жуківського, мало знали тодішній стан в окупованій частині України. Вони вірили пустим заявам боротьбистів і незалежних соціал-демократів, що буцім то за їхньою «радянською плятформою» іде українське селянство і робітництво. Мовляв, селяни і робітники хочуть «радянської влади» і комунізму, а тільки не люблять актуальної диктатури Російської Комуністичної Партії большевиків.

Під частинною окупацією України, де діяли боротьбисти і незалежні соціал-демократи, в дійсності не могло бути на українським селі мови про те, щоб проповідувати мир з Советською Росією, чи пак з її ляльковим урядом у Харкові. Величезна більшість українсько-го селянства була рішуче проти цієї влади і боролася

всіма засобами проти неї. Лише маленька частина зубожілого і загітованого селянства йшла за тими отаманами, які перейшли були в січні і лютім на бік інвазійних советських московських військ.

Але, про мир з «радянським правительством України» говорили підпільні агенти Советської Росії на території України, що знаходилася під владою Директорії УНР. Вони переконували партійних діячів на цій території, що такий мир може бути негайно, коли усунути Директорію і проголосити «радянську систему». Ця підривна пропаганда була особливо сильна і широка в березні 1919 року, бо скорого заломання оборонного фронту Дієвої Армії УНР було потрібно Москві саме в тім часі з огляду на міжнародню ситуацію і на свої пляни в зв'язку з нею. Саме тоді Москва при допомозі комуністичних груп і різних «незалежних» соціалістів готувала генеральну революцію в Німеччині, Угорщині і Румунії. Советська Росія плянувала здобути безпосередній контакт з цим комуністичним рухом і новоутвореною советською владою в цих країнах, щоб їм дати мілітарну підтримку проти Франції і Італії, а самій отримати звітлія потрібні індустриальні товари. Для досягнення цього пляну Советська Росія мусіла скоро завоювати цілу Україну, викинувши з її території решту Армії УНР, що станеться після підривного розкладу. В такій ситуації вже не могло бути навіть формально-дипломатичних розмов про мир з Директорією УНР. Від проведення цього пляну залежала доля світової революції, плянованої Москвою. Про це виразно писав у своїх звітах видатний комуністичний провідник і одночасний командир усіх протиукраїнських інвазійних советських армій, Владімір Антонов-Овсеєнко. Ось одно місце з його тодішніх поглядів і плянів:

...«Від висліду [боїв проти Військ Директорії] у вирішальній мірі залежить доля советської влади не тільки в Правобережній Україні, але й на цілім західнім фронті, а навіть на фронті соціальної революції в Угорщині і Німеччині.»^{84в)}

Про свій плян говорила Москва в тім часі вже відкрито в своїй пресі, бо була певна повної та скорої перемоги і тому не бачила потреби маскуватися із своїми заходами на зруйнування УНРеспубліки збройною силою. Урядовий орган Совнаркому Росії, «Известия», за 16 березня 1919 року, писав від імені Совнаркому України на адресу Директорії таке:

«Ганебна петлюрівська Директорія кінчає своє існування такими самими нужденними викрутасами ([«жалкімі увйортками»]), які характеризували цілу її діяльність на початку її існування. Вона запродалася німецькому імперіялізмові, одначе у висліді вона була викинена за палубу. Перед своєю смертю з такою самою готовістю вона продає свої услуги антанті, яка одначе з подібною погордою зайняла становище до петлюрівської кліки, як Німці, і почала диктувати Директорії свої умови, не рахуючися з її бажаннями. Тепер щораз більше витискана з кордонів України і топтана командуванням антанті Директорія кидається на всі боки, щоб утримати останок своєї влади і є готова за це заплатити кожну ціну, не цофаючися перед продажем самої себе, перед обманом, клеветою і перед демагогічним обдурюванням робітних мас. Важко сказати, чи в цій ганебній поведінці є більше лукавства і обману, чи низькості і підлості... В таких обставинах український советський уряд не має найменших підстав провадити розмови із збанкрутованою владою, яку покинули її власні прихильники. З петлюрівцями може бути тільки одна розмова: *рішуча боротьба аж до повної перемоги. Директорія і її банди мусять бути зліквідовані без найменшого милосердя.* Ніякої іншої політики не можна застосувати до групи авантюристів, що запродують робітничо-селянську Україну жандармам антанті.»*)

*) Підкреслення додані. М. С.

Це було оповіщене 16 березня 1919 р. Був це вислів не несподіваного відруху Совнаркому Росії, що в той спосіб непродумано давав публічну директиву «радянському правительству України», але це був висновок довгої попередньої політики і рішень московського центру ще від листопада 1918 року. Але, цього всього не знали відповідальні провідники УПСР і УСДРП, які під намовою збаламучених боротьбистів і «незалежних соціал-демократів» за 6 днів пізніше — 21 березня 1919 р., робили переворот у Кам'янці в ім'я «миру з радянським правительством України». Фактично ж це було мимовільним мощенням шляху московсько-советському походові для злуки з комуністичною революцією в Угорщині, а далі в Німеччині. Цього також не знали збаламучені отамани, в роді Волоха, які довели до бунту, другої по Січових Стрільцях найбільшої військової частини на Південно-Західнім Фронті Дієвої Армії УНР, Запорізького Корпусу. Якраз у тім самім часі, коли відбувся самочинний виступ Комітету Охорони Республіки в Кам'янці, був dokonаний цей бунт Запорізького Корпусу під командуванням отамана Волоха і була проголошена його проклямація про усунення Директорії УНР і про бажання «мирових переговорів з радянським правительством України». Отож, і Волох та його полковники не знали дійсного напрямку політики Совнаркому Росії проти України і давали віру боротьбистам, а ці останні агентам із Москви. Це незнання політичної програми Советської Росії було ще яскраво видне в платформі переговорів проводу двох соціалістичних партій з Петлюрою в Рівнім. Щойно прибуття делегатів от. Зеленого до Рівного змінило погляд соціалістичного бльоку на можливість мирових переговорів з московськими комісарами в Москві, чи Харкові.

ОДНОЧАСНІ ПОДІЇ НА ЗАХОДІ

В тім самім часі, бо 21 березня 1919 року, наступив комуністично-советський переворот в Угорщині. Влада перейшла без бою в руки бльоку комуністів і

«лівих» соціал-демократів. Отож, Україна стала тепер сусідом Советської Угорщини, яка зайняла незабаром Карпатську Україну. Саме туди звертала свої очі Москва, уважаючи тепер Угорщину важливою випадовою базою для походу в цілу Середушу Європу.

В березні 1919 року також вибухли комуністичні пучі в Німеччині — в самій столиці Берліні, в Саксонії і в Баварії. Револьта в Баварії трималася найдовше і щойно по важких боях була зліквідована демократичним урядом Німеччини.

В. Темницький

Подіями в Україні, Угорщині і Німеччині антантські уряди були серйозно занепокоєні. Вони боялися, що коли большевизм з Росії дістане мілітарний контакт з большевизмом в Угорщині і Німеччині, то готова ціла Німеччина перемінитися в советську республіку і вслід за цим ціла Європа впаде в руки большевизму. Страх перед цією можливістю видний у протоколах Найвищої Ради Мирової Конференції в Парижі. Цей момент могла використати для України дипломатія УНР у Парижі і Уряд УНР на місці в Україні. Зручно поставлена

тоді концепція могла рахувати на успіх. Ця концепція могла виглядати так:

Директорія і Уряд УНР, як і Державний Секретарят Західньої Области УНРеспубліки, є рішучими ворогами большевизму. Вони прагнуть знищити його не лише в Україні, куди його занесла інвазійна армія Советської Росії, але вони бажають скинути советсько-большевицьку владу також у самій Росії. Вони вважають большевизм у Росії за загрозу для цілого культурного людства і тому з ним ніколи не замиряться. Такої цілі не може досягнути сама Директорія УНР власними силами України, які вона увесь час організує і які безнастанно боряться проти інвазійної армії Советської Росії. Для того потрібна координація всіх протiboldшевицьких армій нових національних держав (України, Польщі, прибалтійських держав і кавказьких республік) та протiboldшевицьких збройних сил Колчака, Денікіна, Юденіча і інших. Також потрібна реальна політична, визброєнена, фінансова, економічна і мілітарна допомога Заходу не тільки для московських протiboldшевицьких армій і Польщі, але спеціально для України, бо ж вона є вихідною базою у плянах Москви для завоювання Європи. Антанта до тепер давала свою допомогу лише іншим державам, а Україну фактично бльокувала. Тим то Україна може впасти в руки большевиків тим більше, що одночасно йде проти України польська імперіялістична агресія. Тому Директорія УНР востаннє прохає Найвищу Раду і зокрема Францію провести таку реальну допомогу для України: 1) Примусити польський уряд, щоб він припинив агресію проти України, бо у випадку миру з Польщею буде звільнена велика армія як України, так і Польщі, яка буде обернена проти большевиків; 2) примусити протiboldшевицький московський провід, щоб він координував свою війну проти Совнаркому Росії з УНРеспублікою, до якої він повинен ставитися приязно; 3) негайно дати українській владі видатну економічну і мілітарну допомогу в її боротьбі проти советських армій.

Ця концепція мала закінчитися осторогою на адресу Франції і цілої Найвищої Ради, що коли антанта негайно не проведе тієї накресленої програми, то в таборі УНР переважить опозиція проти неї і Директорія буде примушена уступити. Тоді опозиція напевно перейде до іншої політики, ворожої для антанти, а приязної для большевиків. Тоді всупереч волі Директорії і Головного Отамана Військ УНР — Петлюри вийде переможно большевизм не лише в Україні, але й у сусідніх країнах Середущої Європи.

Така концепція тактичного маневру була можлива, бо таку концепцію висував з успіхом завжди Падеревський і досягав багато своїх вимог. Ту саму тактику стосував також начальник польської держави Юзеф Пілсудський. Вони в потребі натиску на Найвищу Раду грозили, що вони уступлять з уряду, а тоді у Польщі візьмуть гору небажані для антанти польські елементи.*)

---

*) Для прикладу із кількох випадків того роду варто тут згадати з протоколу Найвищої Ради дискусію над повідомленням з Варшави. Дня 29 липня 1919 року британський міністер Балфур повідомив членів Найвищої Ради, що британський амбасадор передав йому важливу розмову з начальником польської держави Пілсудським. Пілсудський сказав британському амбасадорові, що він не може виконати наказу Найвищої Ради, щоб Польща вицфала свої війська з окупованої литовської території. Пілсудський заявив, що коли б він такий наказ передав своєму війську, то в війську і в політичних партіях вибухло б невдоволення і ціла революція з правильною війною проти його уряду. Пілсудський волисть зректися свого уряду, як виконати такий наказ Найвищої Ради, бо він не хоче брати на себе наслідків з такого наказу. По дискусії Найвища Рада тоді прийняла до відома цей звіт амбасадора і в тім часі вже не поновлювала свого наказу до Пілсудського. (Documents of British Foreign Policy 1919 — 1939, edited by E. L. Woodward and Rohan Buttler, Vol. I, p. 240).

Проте, ні дипломатія в Парижі, ні Директорія УНР в розмовах з інформаційними антантськими офіцерами навіть не натякували на таку погрозу, яку стосували з успіхом Падеревський і Пілсудський. Навпаки, деякі партійні чинники не для дипломатичної гри з метою вимушення уступок Заходу, але серйозно голосили советофільську політику в своїх п'ятформах, про які знав негайно увесь неділимський табір і своїми агентами поширювали проти України по цілім світі, мовляв, в Україні бере перевагу український большевизм.

Для прикладу треба навести тут кілька таких «новин», які оброблювали світову політичну думку в некористь України.

В Кам'янці була публічно проголошена дня 21 березня 1919 року п'ятформа замирення соціалістичного бльоку з урядом Раковського в Харкові. Тоді була поширена в світовій пресі така телеграма з Лондону:

«До Відня прийшла вістка з України, що там почалися переговори між Українцями і большевиками...»

Одночасно того самого дня з Парижу була поширена така телеграма в світовій пресі:

«Париж, 21 березня. Почалися переговори між делегаціями Леніна і Петлюри про згоду між ними. Ленін обіцяє Україні автономію...»^{84B)}

В тім стилі йшли дальші телеграми, в яких були перемішані правдиві і нам уже відомі факти з партійної політики на вузькій області влади Директорії УНРеспубліки з такими видумками. Читач бачив, що в Україні бере верх большевикофільство не лише в масах, але й у найвищих урядових колах УНРеспубліки. Приклади таких дальших телеграм:

«27 березня, Париж. Члени української Директорії рішили розв'язати Директорію і проголосити Петлюру диктатором України.»^{84C)}

«Варшава, 18 травня. Прийшли вістки з України, що Петлюра це український большевик. Він перейшов на сторону советського правительства.»⁸⁴²)

«Варшава, 7 червня. Телеграми зі Львова [який тоді є в польських руках] доносять, що Симон Петлюра, провідник українських селянських військ, зрікся із свого становища внаслідок останніх подій на фронтах польським і большевицьким та рішився виїхати до Швейцарії на еміграцію.»⁸⁴¹)

Одночасно саме тоді почали по світовій пресі кружляти вістки про масові погроми над Жидами, які приписувано елітарним частинам «армії Петлюри», що мали назву «Гайдамаків». Ось для прикладу одна з таких перших телеграм із Лондону саме з часу, коли скінчилися кам'янецькі події, а потім почалися переговори соціалістичного блоку з Головним Отаманом Петлюрою:

«Лондон, 27 березня. Англійська соціалістична організація повідомляє, що вона має від очевидця-свідка інформації про масові погроми в Україні. Ці погроми організували Гайдамаки під проводом одного «Полку Смерти», в Бердичеві, Житомирі, Чорторії, Овручі, Білій Церкві, Летичеві, Єлисаветграді, Василькові і в інших містах. Сотні Жидів і Жидівок убито. Жидівських жінок ганьблять, а решту топлять і стріляють».⁸⁴²)

Незабаром були друквані довгі описи погромних страхіть з обвинуваченням проти Армії УНР і її головного командира — «генерала Петлюри», що ніби то вони пляново нищать жидівське населення. Ясна річ, що одночасні вістки про нібито півбольшевизм Армії УНР і цілої Директорії та описи погромів з обвинуваченням урядових регулярних військ УНРеспубліки за ці погроми витворювали дуже неприязну атмосферу для УНРеспубліки в світовій думці взагалі, а в рішальних політичних колах Заходу зокрема. З відгомону в тодішній партійно-політичній пресі видно, що про ці обставини пар-

тійні провідники знали дуже мало і тому не могли своєчасно робити з того відповідних висновків.

АКЦІЯ «КОНСЕРВАТИВНИХ» ЧИННИКІВ З УКРАЇНИ В АНТАНТСЬКІМ СЕРЕДОВИЩІ В ОДЕСІ

Проти Директорії і Уряду УНРеспубліки провадили завзяту акцію в Одесі не тільки московські неділимські чинники, але також впливові «консервативні» чинники, які виступали від імені «творчих сил України». Це були різні великоземельні власники-поміщики, банкири і промисловці, які до половини грудня 1918 року грали політичну й адміністративну роль в гетьманських урядових колах. Були там також провідники «хліборобів-власників», які були до зречення гетьмана Павла Скоропадського одною з головних організацій, що підтримувала режим гетьмана. Між ними треба згадати Є. П. Ковалевського, що відзначався великою активністю в французьких одеських мілітарних колах. Ці «хлібороби»-помішки робили заходи в французьких генералів — в Бартеля і д'Анзельма, а головно в шефа штабу полковника Фрайденберга, щоб Французи відновили в Україні гетьманат, скинувши Директорію УНР. Вони висували вже нових громадян на пост гетьмана і шукали згоди Французів на кандидатів. Назагал Фрайденберг в січні ставився позитивно до таких проектів, але ставив при тому певні умови. Він бажав, щоб цей проект встановлення нового гетьмана мав одобрення і підтримку православної Церкви в Україні, академічної групи суспільства і торговельно-промислових чинників. При тому була вимога, що державною мовою такого нового гетьманського режиму мала бути московська мова.⁸⁴³)

Велику роль в французьких колах в Одесі грав колишній губерніяльний староста Волині за часів гетьманату, Д. Ф. Андро. Він діяв у тіснім порозумінні з московськими неділимськими чинниками в Одесі. Він мав багато прихильників у цих колах. Він добре володів французькою мовою і легко знайшов товариський кон-

такт з генералом Бартельом і д'Анзельмом та з полковником Фрайденбергом. Амбіції Андра росли і він забажав відограти головну роль в Україні при допомозі Французів. Йому не припадала до вподоби концепція нового гетьманату, бо вона не знаходила ширшої підтримки в московських колах в Одесі. Андро вигадав більше угодову концепцію для Французів: він просував проект безпосередньої адміністрації французького командування в Україні через окремого свого «генерального губернатора». Висуваючи цю концепцію, Андро старався переконати Французів, що таким найліпшим генеральним губернатором України був би саме він. Андро здобув собі в кожному разі велике довір'я у французьких генералів. Вони уважали його за найлюбяльшого для них і за дуже спосібного дипломата. Тим то генерал Бартельо довірив Андрові навіть таку відповідальну місію, як посередника між ген. Денікіном і французьким командуванням, щоб переконати Денікіна прийняти всі вимоги Французів щодо французького верховного адміністрування на території, окупованій армією Денікіна.

Варто тут замітити, що провідники партій в оточенні Директорії УНР не мали точніших вісток про діяльність московських неділимських чинників в Одесі з одного боку і про точне становище французького командування в Одесі до влади Денікіна з другого боку. Провідники бльоку двох соціалістичних партій у своїй декларації при самочиннім виступі в Кам'янці ставили в основу своєї нової політики негайне зірвання переговорів з антантським командуванням в Одесі. В декларації не сказано, чому саме ці переговори треба перервати, але дальша вимога про негайне замирення з «радянським правительством України» вказувала на те, що бльок бажав «єдиного революційного фронту» з комуністами проти «реакційної антанти». В полеміці з поміркованими демократами представники цього бльоку висували інший, такби мовити, націоналістичний аргумент для зірвання переговорів з антантськими чинни-

ками в Одесі. Вони казали, що це треба зробити тому, що ці антантські чинники не бажають визнати самостійність України, а жадають, щоб Уряд УНР визнав верховне командування Французів над Армією УНРеспубліки. В партійних колах, як соціалістичного бльоку, так і трьох інших партій, була загальна думка, що Французи ставлять таку вимогу лише до Уряду УНРеспубліки. Тимчасом одночасно з такими вимогами виступав ген. Бартельо і полк. Фрайденберг також до Денікіна. Французи підтримували концепцію відбудови колишньої російської імперії в якійсь федеративній формі для власної, зле зрозумілої безпеки проти майбутньої Німеччини. Проте, вони мали не більше довір'я в здатність тодішніх російських генералів і зокрема Денікіна ніж вони мали довір'я до українських полководців і Директорії УНРеспубліки. Тим то вони одночасно вимагали і від Директорії УНРеспубліки і від Денікіна, щоб вони піддали свою військову команду під верховне французьке командування. Якби цю обставину знали урядові кола УНРеспубліки і партійні провідники, то вони не дуже дивувалися б фактові, що Французи вимагали для себе верховного командування над Армією УНР. Цікаво буде також зареєструвати факт, що не зважаючи на тісні товариські взаємини французьких чинників в Одесі з неділимськими політиками, Французи поводитися з денікінцями так само арбітрально, як з представниками Директорії УНРеспубліки. Наприклад, коли генерал Бартельо у січні 1919 р. передав денікінському представникові генералові Саннікову свою вимогу, щоб Денікін признав верховне французьке командування над своєю Добровольчою Армією і іншими військами, що стояли під його командуванням, та контролю над адміністрацією залізниць і фінансів, то Санніков сказав французькому командирові: «Я передам Ваші побажання ген. Денікінові». На це французький генерал відрубав: «Це не є моє побажання, але мій наказ».^{84*})

Вже вище була згадка про те, що Бартельо вислав був колишнього гетьманського волинського губерніяль-

ного старосту Андра до Денікіна в Катеринодарі з дорученням переконати Денікіна, щоб він визнав верховну владу Французів у мілітарній і адміністративній діяльності. Андро від імені французького командування переговорював з уповноваженим Денікіна в справах адміністрації, генералом Драгоміровом, а потім із самим ген. Денікіном. Денікін не погодився на верховність Франції над ним, а тільки на військову і політичну кооперацію.⁸⁴⁰⁾

Малокому й тепер відомо, що московські неділимські чинники в Одесі різними способами впливали в тому напрямку на делегатів Директорії УНРеспубліки, щоб їх зневірити в перемогу української державної справи і погодитися на визнання влади Денікіна над собою. В кожному разі про це не знаходимо слідів ні в тодішніх глосах української преси ні в спогадах.⁸⁴¹⁾

Такі були зовнішні обставини в Одесі і Парижі, які мало були відомі партійним українським провідникам обидвох таборів, або й деякі з цих фактів цілком були їм невідомі. Тим то нема дивниці, що вони мацали в темноті скомплікованої ситуації і робили грубі помилки, які мстилися на тій справі визволення України, яку вони програмово боронили, будучи переконаними, що роблять це найліпше.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

УРЯД ПРИДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАВ'ЯЗУЄ ПЕРЕГОВОРИ З ПОЛЬЩЕЮ

ПЕРША СПРОБА ЗРОБИТИ УГОДУ З ПОЛЬЩЕЮ

Не зважаючи на Акт Соборности, який зобов'язував Директорію і Уряд УНР боронити соборну цілість і суверенність усіх українських земель, Уряд УНР ще за головування Чехівського був вислав на початку січня 1919 р. дипломатичну місію до Варшави, як нормальне представництво УНР. Це, треба сказати, не був щасливий крок. Польща в тім часі вже була забрала з території Придніпрянської України цілу Холмщину і частину Полісся та все Підляшшя, а при тому явно виявляла охоту окупувати ще більше. На чолі польського уряду тоді вже стояв відомий провідник вшехпольської партії Ігнаці Падеревський разом з інженером Романом Дмовським, що в тім часі був головою польської делегації на Мирову Конференцію в Парижі. Обидва заступали програму поділу України між Польщею і Росією без ніякої решти. Це значить, що їм ішлося, не про якусь частину українських земель, але про те, щоб взагалі не допустити до існування будьякої, навіть у найменших розмірах, української суверенної державности. Це повинні були знати провідні члени Директорії, — Винниченко і Петлюра, а також голова Уряду УНР, — Чехівський.

З цим польським урядом могла бути тільки розмова без ніякої неясної дипломатії такого змісту: Якщо Польща хоче нищити суверенну Україну, то вона тим самим нищить свого природного союзника в противазі проти Росії. Яка б не була відбудована Росія — біла, червона, зелена, чи червоно-біло-синя, то все одно сама Польща не встоїться проти неї навіть при найтіснішій союзі з Францією. Тим то добре зрозумілий інтерес Польщі є спільний з інтересом України і інших немосковських націй на Сході Європи. Цей інтерес полягає в спільній обороні проти великої сили Росії. Коли б Польща навіть не мала перед собою факту існування суверенної Української Держави, то вона у власнім інтересі повинна б помагати творити таку державу, як охоронний вал проти Московії.

Це не значить, що така розмова в січні 1919 року помогла б. Дмовський, Падеревський і також начальник держави, Пілсудський, тоді мали закручену голову великодержавними ідеями майбутньої Польщі коштом України, Білорусі і Литви. До них тоді не доходив голос розуму і інтересу самої Польщі, базованого на далеку мету. Проте, якби може хтось був справу пояснив, то щось залишилося б з того в їх головах. Але, дипломатична місія УНР, вислана під проводом О. Карпінського до Варшави, була настільки незручною, що не вміла навіть добитися до самого Пілсудського і не шукала доступу до менше імперіялістичних кіл польських соціалістів і «визволенців», щоб представити їм своє становище. На чолі цієї місії поставив був Чехівський Олександра Карпінського і В. Прокоповича, обидвох з партії соціалістів-федералістів.⁸⁶⁾

Така важлива справа, як вислання місії до Польщі, що була у воєнному стані з Україною, не могла рішатися в самім міністерстві зовнішніх справ. Настільки самотійно Чехівський не провадив політики. Тому треба прийняти за певне, що про це рішала ціла Директорія з Винниченком і Петлюрою на чолі. Проте, ця місія бу-

ла вислана до Варшави без порозуміння з Державним Секретаріатом Західньої Области УНР.⁸⁶⁾

В цій українській місії був також Поляк із Київщини, Волошиновський, відомий тоді діяч у земствах. Це він, як подає О. Доценко, сугерував Директорії думку, щоб вислати до Польщі місію в справі замирення з нею. За його посередництвом вислана місія переговорувала у Варшаві з різними нижчими урядниками польського міністерства зовнішніх справ. Вони передавали членам місії такі комбінації територіяльного характеру, щоб політично роззброїти українську сторону. За те вони нічого не говорили про дійсний намір шефа уряду, Падеревського, в справі поділу України між Польщею і Росією, а висували тільки домагання, щоб Україна тепер добровільно погодилася на анексію до Польщі Холмщини, Підляшшя і частини Полісся, які вже Поляки й так мали в своїх руках. Окрім того вони казали, що Польща може замиритися з Директорією тоді, коли Державний Секретаріат ЗО УНР негайно передасть Польщі всю нафтову область Дрогобича - Борислава та перестане облягати Львів. В'ячеслав Прокопович на цей гачок дав себе зловити і, як голова місії, вислав до Києва таку радіотелеграму:

«Нова ініціатива встановити нормальні відносини зустріла з боку польських міродатних чинників спочуття. Грунт для переговорів є».

Виславши цю телеграму до Києва, місія чекала на відповідь від Директорії і Уряду УНР, але, не діждавшись її, повернулася назад до Києва. Так представляв пізніше справу голова місії В. Прокопович в 1924 році.⁸⁷⁾

Щось тут не цілком до ладу з тією телеграмою і з її дальшими наслідками. Прокопович оповідав О. Доценкові, що то мабуть д-р Льонгин Цегельський, який був у міністерстві зовнішніх справ у Києві, сховав цю телеграму і тому її не полагоджено. Цегельський у тім часі був членом Державного Секретаріату і тому не міг бути урядовцем міністерства в Києві. Він перебу-

вав тоді в Станиславові, а не в Києві, а туди приїздив тільки в делегації Української Національної Ради на проголошення ратифікації Акту Соборности. Якщо був би ґрунт для переговорів, то Прокопович і Карпинський мали переговорювати і дійти до прелімінарної умови. Власне з тією метою вони були вислані. Якщо ж вони того не робили і чекали ще на якусь відповідь із Києва, то це виглядає на неповажну інформацію, дану в пізнішій часі для вибілення себе перед історією.

Присутність Поляка Волошиновського в делегації українського уряду до Польщі, видається дивною. Але, можна б думати, що він був взятий, щоб облегшити на-в'язання контактів із польськими урядовими чинниками. В кожному разі інформація Прокоповича, про ролі цього Волошиновського, дана О. Доценкові, заслуговує на ближче наświetлення. Олександр Доценко подає, що Чехівський наперед вислухав пропозицію Волошиновського про потребу місії УНР до Польщі і потім у цій справі засягав на це згоди Головного Отамана Петлюри.⁸⁸⁾ Ми знаємо, що в Директорії зовнішні справи полагався тоді Голова Директорії Винниченко. Тим то Чехівський мусів би був наперед звернутися в цій справі до Винниченка. Тимчасом інформація Прокоповича про цю справу мовчить, а підкреслює лише контакт з Петлюрою і додає, що Петлюра погодився на вислання такої місії. Все те збуджує припущення, що мабуть Волошиновський мав після того розмову з самим Петлюрою і обговорював з ним проблему згоди з Польщею. На це припущення наводить нас тодішня інформація антантських дипломатичних чинників у Варшаві.

З того часу, тобто з першої половини січня 1919 р., маємо текст звіту американського зв'язкового офіцера у Варшаві, Фостера. Він на основі розмов з Пилсудським і іншими польськими рішальними урядовими чинниками у Варшаві подає в звіті до американської делегації на Мирову Конференцію в Парижі, що Пилсудський казав йому, що з Українцями з Галичини неможливо знайти

способів для перемир'я. Натомість, «Пилсудський заявив, що він переконаний, що було б легше переговорювати з Петлюрою в Києві».⁸⁹⁾

З того, що сказано, можна зробити висновок, що Волошиновський мусів переповісти настрої Петлюри в напрямку угоди з Польщею коштом Холмщини, Галичини і може частини Волині вже при кінці грудня 1918 і на початку січня 1919 р. Інакше не можна собі пояснити фрази Пилсудського в розмові з поручником Фостером. Це тим більше, що він виразно говорить про угоду з Петлюрою, а не з Директорією. Тоді Головою Директорії був Винниченко, а не Петлюра. Петлюра був лише членом Директорії і в її імені Головним Отаманом Військ УНР, отже, сам не міг давати інструкцій дипломатичній місії. Знаємо із спогадів керівників інших місій, що інструкції давала їм або ціла Директорія, або тільки її Голова, а ніколи сам Петлюра.⁹⁰⁾ Отож, можемо припускати, що Волошиновський навмисне шукав спеціального контакту з Петлюрою та в розмові з ним впливав на нього в напрямі політики більших уступок для Польщі. Мабуть Петлюра висловився в цій розмові необережно перед Волошиновським і він потім на цій основі інформував Пилсудського і Падеревського, що Петлюра готовий дати коштом України для Польщі те, чого вона бажає, тобто всі українські землі по Случ і хоч половину придніпряньського Поділля. Уступчивість Петлюри для Польщі потім прибавили польські дипломати в Парижі проти України взагалі, тобто проти визнання української державности.⁹¹⁾

Так скінчилася перша дипломатична місія УНР до Варшави ніяким позитивним вислідом.

ВАЖЛИВІСТЬ НАЛАДНАННЯ ПРИЯЗНИХ СТОСУНКІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Справу миру і дальших приязних стосунків з Польщею була першорядною проблемою зовнішньої політики України. Военна агресія Польщі проти Західної Укра-

їни мала рішальне значення для всієї України. Директорія УНР була б мала змогу утриматися в 1919 році проти воєнної інвазії Советської Росії і відкинути її вповні, якщо б збройні сили Західної України були вповні вільні, бо тоді вони були б хребтом великої Дієвої Армії УНР. Директорія не тільки була б утримала в своїх руках проти спроб інвазії Советської Росії Київ, але й ціле Лівобережжя. Сильне становище Директорії було б примусило ще в січні 1919 року до приязного становища Францію і цілу Найвищу Раду.

Тимчасом Українська Галицька Армія була вповні зв'язана на фронті проти польської агресії. Не було мови, щоб Галичина дала ще більше для Придніпрянської України, ніж вона дала в формі добровольців для Корпусу Січових Стрільців і деякі полки для Волинської Групи. Окрім того Директорія мусіла тримати, хоч і невеликі, свої війська на лінії Буга, щоб боронити Волинь і Полісся перед польською окупацією. Взагалі, треба підкреслити, що то не самі московські большевики своєю агресією валили нововідбудовану Українську Державу, але в рішальній мірі також польський напад зі Заходу на фронтах, а польська дипломатична акція проти України на ґрунті Мирової Конференції в Парижі.

Тим то Уряд УНР самозрозуміло повинен був робити всі політично-дипломатичні заходи, щоб перекопати польський уряд, що він, копаючи гріб для України, сам втруне незабаром до нього Польщу. Для тієї дипломатичної акції мусіли бути визначені найліпші сили. Два місця в українській дипломатичній акції були життєвого значення для України: Варшава і Париж. Туди мусіли бути вислані найліпші знавці справи і під найліпшим керівництвом. Як знаємо з історії стосунків із антантою, вибір інж. Григорія Сидоренка, як голови Української Делегації на Мирову Конференцію, не був вдатний. При всіх труднощах об'єктивного характеру, можна було б на цім ґрунті таки дечого добитися, якби був зручніший голова делегації на цім ґруті. Якщо

йдеться про Варшаву, то вибір був, просто, фатальний. Призначення В. Прокоповича і О. Карпинського для цієї важливої місії було невідповідне. Обидва вони були дуже середні діячі, як показала їхня пізніша діяльність, і тому вислід їхньої дипломатії не міг принести для України нічого.

НОВИЙ МІНІСТЕР ЗОВНІШНІХ СПРАВ УНР І НОВА СПРОВА УГОДИ З ПОЛЬЩЕЮ

Невдача місії В. Прокоповича і О. Карпинського не навчила міністерства зовнішніх справ УНР нічого. При залишенім тім самим апараті того міністерства прийшов у половині лютого 1919 р. на його чоло новий міністер, Кость Мацієвич. Його вибір на це становище не був ліпшим, як був попередній вибір міністром зовнішніх справ Чехівського на це найвідповідальніше становище в тім переломовім часі. Що Кость Мацієвич також мав лише середні здібності, видно з його пізнішої діяльності на еміграції, коли він уже мав час виробитися вище і коли всеодно він виявляв лише середню здатність політичного діяча.

Коли Мацієвич перебрав на себе пост міністра зовнішніх справ, він виїхав з Вінниці до Одеси і Букарешту, щоб особисто брати участь у переговорах з альянтськими чинниками в цих центрах. При цій нагоді він сам переговорював із польським представником у Румунії Мар'яном Лінде. Про це сам Мацієвич пізніше не написав нічого в формі спогаду, але зате маємо тогочасний звіт Мар'яна Лінде про ці переговори. Лінде в своїм звіті до прем'єра Падеревського виявив занепокоєння фактом, що представники України дуже активні в напрямку уложення умови з антантськими чинниками в Одесі щодо допомоги Україні для боротьби проти Советської Росії. Підписання такої умови, на думку польського представника, дуже зміцнило б позицію України і загрожувало б Польщі утратою її надій на забрання Галичини. Лінде добивається того, щоб Падеревський застеріг антанту, аби до умови з Директорією

УНР поставити від антант вимогу зречення Галичини в користь Польщі.⁹²⁾ Це було 15 лютого 1919 р. Зараз за тиждень (21 лютого 1919) був міністер Мацієвич уже в Одесі для переговорів з альянтським командуванням і зокрема з шефом штабу альянтської висадки, полк. Анрі Фрайденбергом. При цій нагоді Мацієвич негайно почав переговори також із польським представником у Одесі, Б. Кутиловським. Міністер Мацієвич у цій розмові з польським послом Кутиловським представив погляд Уряду УНР на ситуацію і при тому з'ясував дві пильні справи в діяльності свого міністерства:

«1) Угода з французьким командуванням в Одесі в справі війни з большевиками, 2) хоча б тільки одна угода з Польщею».

Кость Мацієвич

Так основний зміст розмови передає звіт Кутиловського до прем'єра Падеревського.⁹³⁾

У дальшій ході розмови з польським представником Мацієвич підкреслив, що коли тепер він приїхав до Одеси, то тільки для того, щоб тут приспішити справу

допомоги антант у війні проти большевиків, бо перевага советської армії може кожної хвилини здавити слабкі сили України. Тим не менше він уважає пильною справою також угоду з Польщею і повідомляв, що небагато вийде окреме представництво Уряду УНР до Варшави, щоб уложити угоду.⁹⁴⁾

Польський представник Кутиловський орієнтувався добре в розположенні сил в Україні. Він знав дуже добре, що утривалення українського державного будівництва неможливе без дисциплінованої і під політично-національним оглядом виробленої Галичини. Проте, Кутиловський, як і його прем'єр Падеревський, був проти того, щоб існувала будьяка суверенна Українська Держава, навіть значно обкrojена на користь Польщі. Тим то Кутиловський в розмові з міністром УНР Мацієвичем на його вище наведену заяву відповів такою тезою:

«Одна справа [успішна боротьба проти Советської Росії] є зв'язана з другою [замирення з Польщею], бо Україна не може вести війни з большевиками, не вивівши своїх військ з Галичини, тобто без припинення воєнних дій проти Поляків».⁹⁵⁾

В цій вимозі Кутиловського містилася негачія української суверенної державности. Зрештою, не Україна провадила воєнні дії проти Поляків, як казав Кутиловський, але Україна була нападена польською інвазією. До вимоги зрєктися Галичини Кутиловський давав ще менші вимоги: безперешкодний переїзд польських дипломатичних кур'єрів через Україну до Одеси і тим подібне. Накінець він ще вимагав зміни внутрішньої політики Уряду УНР щодо польського населення.

Міністер Мацієвич, як видно зі звіту Кутиловського, відповів загальниково, що всі справи треба переговорити ближче дипломатичними переговорами у Варшаві. В кожній разі в цій звіті Кутиловського нема згадки про те, що Мацієвич пробував переконати польського представника про те, що його становище є суперечне із спільними інтересами Польщі і України в бо-

ротьбі проти московського большевицького і всякого іншого московського імперіялізму. Трудно припускати, що Кутиловський поминув би згадати такку позицію Мацієвича. Але, якщо б навіть це припустити, що в звіті була скорочена дискусія, то пізніша поведінка Мацієвича вказує на те, що він таки в цій справі займав незручне становище.

Окремої дипломатичної місії від Уряду УНР до Варшави міністер Мацієвич не вислав негайно, як це він плянував. Мусіли цьому стати на перешкоді якісь важливі причини, але в кожному разі не засадничі, а технічні. Справа назріла щойно при кінці березня 1919 р. Тоді Мацієвич, будучи в Одесі, постановив призначити на цю відповідальну ролю урядовця української місії в Одесі, Бориса Курдиновського. Повноваження для нього він підписав 4 квітня. Курдиновський мав виїхати до Варшави разом із польською місією з Одеси під проводом вище згаданого Кутиловського.⁹⁶⁾

ВИЗНАЧЕННЯ НЕЗДАЛОГО ПРЕДСТАВНИКА ДО ВАРШАВИ

Визначення Бориса Курдиновського на таку важливу місію було кроком крайньо нерозумним. Курдиновський до революції взагалі не мав ніякого стосунку з українським національним рухом. Він був тісно зв'язаний із російськими консервативними колами. Які переміни психічного характеру він перебув у ході революції, того ми не знаємо. В кожному разі він пристав до українства щойно за гетьманату, вступивши тоді до державної служби. Такого громадянина пускати самостійним дипломатом від імени Української Держави на таке важливе становище, як представника до Варшави, було згори засуджене на шкідливий провал, як не зі злої волі такого дипломата, то напевно з його незнання українських державних інтересів.

Але, на тім не кінець. Міністер К. Мацієвич підписав для нього таку вірительну грамоту, на підставі якої він міг у Варшаві робити, що хотів. В цім повноваженні між іншим було написано таке:

«...[Курдиновському] Урядом Директорії надаються усі права з метою вступити в дипломатичні відносини з представниками Польської Республіки для обговорення і підписання угод і встановлення зв'язку між Урядом Української Республіки і урядом Польської Республіки».⁹⁷⁾

Пізніше, в 1921 році, колишній міністер зовнішніх справ УНР і тодішній посол УНР у Букарешті, Кость Мацієвич, старався поменшити значення згаданого повноваження, маючи на увазі прозору мету: боронити себе перед закидом, що його повноваження для Курдиновського наробило шкоди Україні. Проте, він і в цій своїй обороні переконував, що Курдиновський в основі був добрим представником Уряду УНР. Мацієвич писав у сій своїй обороні ось що:

«Я, власне, лічу п. Курдиновського людиною здібною і добрим робітником, але, я гадаю, здатним до перевищення своїх уповноважень».⁹⁸⁾

Цією, як видно, обороною виявив себе колишній міністер і тодішній посол К. Мацієвич, що він був не вдатним міністром, коли він давав уповноваження людині, яку він уважав здатною до перевищення, тобто до зловжиття своїх уповноважень. І Борис Курдиновський, навіть не перевищуючи, а тільки виконуючи написані йому повноваження, зараз використав своє становище до корінної зміни зовнішньої лінії Уряду УНР щодо Польщі. Він в імені Уряду УНР складав заяви і підписував такі умови, які віддавали Україну під звичайний протекторат Польщі.

ШКІДЛИВІ ВИСТУПИ КУРДИНОВСЬКОГО

Курдиновський поїхав з польським представником Кутиловським через Букарешт до Відня, бо їхати через Угорщину тоді вже було небезпечно з огляду на те, що там вже була советська влада під диктатом Белі Куна. Вже у Відні Курдиновський домовлявся з Ку-

тиловським про проект нових стосунків України з Польщею. В кожному разі Кутиловський переконався, що Курдиновський є знаменитим знаряддям для польських дипломатичних ходів на міжнароднім форумі проти України. Проте, прем'єр і міністер зовнішніх справ Польщі, Ігнаци Падеревський, ще не був переконаний про корисність цього знаряддя для себе і тому не спішився давати Курдиновському візу до Варшави. Щой-

Олександр Карпинський

но, коли Кутиловський приїхав до Варшави і переконав до того Падеревського, Курдиновський отримав візу до Польщі. Сталося це щойно 13 травня 1919 р. Аж після того, поспішно стягнув Падеревський Курдиновського до Варшави.⁹⁹⁾

Приїхавши до Варшави, Курдиновський застав на місці цілу групу різних консерватистів з України, одних, що були раніше активними учасниками українського національного руху, як Шемет, та других, які

тількищо вернулися з рядів польської шляхти до українського табору. Серед цих других активним на варшавським ґрунті був граф Юрій Тишкевич.¹⁰⁰⁾ Взагалі тоді у Варшаві цей гурт був досить значний і дуже активний. Від цього гурту писано різні меморіяли до польського прем'єра Падеревського і переконувано його до того, щоб Польща брала протекторат над Україною.¹⁰¹⁾ Тут діяв також земельний магнат з Лівобережжя, Кочубей.¹⁰²⁾

Меморіал графа Юрія Тишкевича до Падеревського в імені того всього гурту поміщиків і консерватистів з України мав між іншим такий уступ:

«Директорія прийшла до остаточного переконання, що Україна нездатна здобути власну державність без чужої помочі. З огляду на це [вона] вбачає необхідність спиратись на Польщу, або в разі неможливости дійти до згоди з Польщею, почуває себе примушеною віддатись під опіку Росії в особі Колчака».

Меморандум був написаний уже в моменті, коли Курдиновський приїхав до Варшави, тобто після 13 травня 1919 р. Тим то автори меморандуму вже мали з ним розмови у Варшаві і разом із ним умовилися щодо дальшої тактики і змісту пропозиції ніби то від Директорії УНР для польського уряду. Отож, далі в меморандумі читаємо таке:

«Умови, на які Курдиновський міг би погодитись від імені тих, хто дав йому повноваження, зводяться приблизно до такого:

«а) Гарантування особам, які входять до нинішнього складу Директорії... збереження їх на теперішньому становищі в уряді до того або іншого складу, який створиться за згодою [Польщі] на території України, виключаючи Галичину. Передбачена згода на значні зміни в складі самого уряду не виключає участі в ньому Поляків.

«б) Відмова [України] від будьяких претенсій на частину Східньої Галичини, або в крайньому разі

від всієї цієї території і разом з тим від деяких повітів волинської і київської губерній.

«в) Спільні воєнні дії і система оборони на Сході з тим, що участь Поляків передбачала б лише дії по Дніпро.

«г) Спільна торговельна політика з ліквідацією митного кордону між Україною та Польщею.

«г) Участь польської держави в закордонній політиці [України].

«д) Гарантування Полякам правних привілеїв у ділянках політичній, економічній і культурній».¹⁰³⁾

Вся ця «угода» мала б за ціль піддати під польський протекторат всю Правобережну Україну, залишаючи Лівобережну Україну далі під владою Росії. Такий є сенс тексту цієї проєктованої угоди, якщо очистити його від фігових листків фразеології. Така концепція цілком відповідала програмі вшехпольських імперялістів під проводом Падеревського і Дмовського, а також Пілсудського і тому цей урядовий польський табір був би був цілком вдоволений такою угодою.*)

*) Треба звернути увагу на зміст цих пунктів ще в порівнянні з пізнішим Варшавським Договором з квітня 1920 року, який був уложений за участю в редагуванні тексту самого Симона Петлюри, що тоді перебував у Варшаві. Вдарє велика подібність не форми, а змісту обидвох документів. Зокрема в документі 1919 року і в документі з 1920 року на початку є гарантія визнання Директорії в тодішнім складі з Петлюрою, як Головою. З того мусимо зробити висновок, що Мацієвич давав усні інструкції Курдиновському на підставі виразного порозуміння з Петлюрою. Він мусів давати згоду на територіальні уступки в користь Польщі досить значні, але певно не так великі, як вони вписані в меморандумі. Тоді Петлюра ще почував себе сильнішим, як у квітні 1920, отже не був готовий іти на такі великі уступки для Польщі. Мацієвич певно перебільшив уступки, на які погодився Петлюра, коли він давав пов-

Після прибуття Курдиновського до Варшави його сконтактовано з прем'єром Падеревським і 23 травня 1919 року в поспіху уложено і підписано текст угоди. Ця угода в основі передавала у вигладженій формі зміст того меморандуму, який зложили члени групи Кочубея, Юрія Тишкевича і інших, а який був наведений вище.¹⁰⁴⁾

СТАНОВИЩЕ ПІЛСУДСЬКОГО ДО УКРАЇНИ

Справою договору Курдиновського з прем'єром Падеревським дуже цікавився також начальник польської держави, Юзеф Пілсудський. Він постійно вимагав звітів про хід «переговорів» з Курдиновським, а коли нарешті був підписаний цей славетний «договір», то він у спеціальному листі до польського міністерства зовнішніх справ і до польської делегації на Міровій Конференції в Парижі давав окрему інструкцію, як цей факт використати для польських імперялістичних цілей проти України. Він між іншим писав:

«До розв'язання справи про наші західні кордони [з Німеччиною] ми на 90% залежні від доброї волі антанті. Тому ми повинні завжди дотримуватись погляду, що поки цю важливу справу не вирішено, треба, розв'язуючи інші справи, де можемо розходитися з думкою антанті, відтягати їх остаточне вирішення, а ніде не ставити крапки над «і». Як тільки ці справи, тобто проти Німеччини — будуть вирішені, ми станемо першорядною силою на Сході, з якою всі, не виключаючи антанті, будуть рахуватись. Тоді буде легко, підшукавши будьякі приводи, вирішити справи на нашу користь, використовуючи те, що ми будемо

новаження Курдиновському, а Курдиновський пішов далі, ніж годився Мацієвич. Проте, дух уступок у меморандумі є той самий, що в Варшавським Договорі з квітня 1920 року.

більше потрібні іншим, ніж інші були б потрібні нам». ¹⁰⁵⁾

Розуміється, що це була короткозора політика безоглядного імперіялізму, який потім мусів помститися на суверенності Польщі і її волі. Власне Польща тільки тоді могла встоятися, як незалежна держава, коли б вона була в системі незалежних держав на Сході Європи, що були б противагою і проти московського і проти німецького імперіялізмів. Для того мусіла Польща жити в згоді з Україною та спільними силами підтримати її оборонну війну проти Советської Росії, а не нападати на неї ззаду. Цим нападом Польща поменшувала силу України і тим самим вбила потенціального союзника, що був для Польщі конечній в зміненій ситуації.

В конкретній справі забору українських земель покищо по Збруч і Случ Пилсудський у своїй інструкції робить такі замітки:

«В даній ситуації неможна вживати тільки тих самих аргументів, які вже були повторювані безперервно. Тим більше аргументи про наші історичні права, аргументи про большевизм Українців [Русинів], і таке інше, що не дають результату, як показав досвід, і які вже нездатні впоратись із ситуацією. Треба видумати нові дані, щоб мати про що дискутувати і що обговорювати, не доводячи справи до її остаточного вирішення. Можливо таким новим аргументом буде угода з Курдиновським, а можливо реальна необхідність зв'язку з Румунією». ¹⁰⁶⁾

І справді, обидва провідники польської політики Роман Дмовський і Ігнаці Падеревський, в справі кордонів на Міровій Конференції в Парижі, висунули негайно на паризькій арені одночасно, як новий аргумент, і договір з Курдиновським і потребу зв'язку з Румунією. Наука Пилсудського для них була дуже влучна. ¹⁰⁷⁾

Нема для нас тепер сумніву, що Пилсудський і Падеревський виявили злу віру, коли вони укладали «договір» з Курдиновським. Насамперед на цю злу віру вказує записка Пилсудського з інструкцією про те, як використати в Парижі цей «договір» проти України. Окрім того на цю злу віру вказує також той факт, що польський уряд, підписавши цей «договір» з Курдиновським, не відступив Курдиновського з текстом цього договору до Уряду УНР з метою пропозиції його Урядові УНР для ратифікації. Без ратифікації ніякий договір не є перфектний. Це знали дуже добре польські державники. Проте, вони затримали цей «договір» разом з його автором у себе, знаючи дуже добре, що такого договору Уряд УНР у данім моменті не може ратифікувати. Ім був потрібний цей «договір» і сам Курдиновський тільки як знаряддя успішної боротьби проти України на міжнароднім форумі, де вирішувалися кордони нової Польщі також на Сході.

Такої шкоди наробив міністер УНР Кость Мацієвич, даючи Курдиновському таке широке повноваження і взагалі висилаючи таку невідповідальну особу у важливій дипломатичній місії.

Уряд УНР висилає поляка як свого "дипломата"

Але, на цім факті легкодушности з дипломатичними повноваженнями від Уряду УНР ще не кінець. Десь раніше хтось із Директорії або Уряду УНР вислав до Варшави ще таку особу, яка виступала тоді під іменем «полковника Кліма Павлюка». В дійсності він був Поляком і називався Закржевським. В часі Української Центральної Ради він вкрутився в секретаріат земельних справ, що було під проводом Бориса Мартоса. Мартос не перевірів, що це за особа і хто її знає, але прийняв того ніби то Кліма Павлюка на пост високо поставленого урядовця в секретаріаті так, що пізніше Павлюк-Закржевський титулував себе навіть «віцеміністром». За часів гетьманату цього Павлюка-Закржевського не було видно; він знову вплив за часів Дирек-

торії. Тоді він у невідомій місії виїхав до Варшави. Дуже можливо, що він ще в січні 1919 виїхав з місією Прокоповича і Карпинського і потім там залишився.

В'ячеслав Прокопович

Про нього оповідає полк. О. Доценко в своїм «Літописі», що цей Павлюк-Закржевський навесні 1919 року «перебував у Варшаві і щось робив на власну руку». Як побачимо далі, то ледве він діяв самовільно. В липні 1919 року, згідно з даними Доценка, він приїхав до Кам'янця і домагався втягнути наш уряд у переговори з Поляками». Доценко згадує, що за пару тижнів той самий Павлюк-Закржевський виїхав до Варшави вже як член офіційної місії Уряду УНР під проводом інж. Пилипчука.¹⁰⁸⁾

Цю свою замітку писав Доценко в серпні 1921 року на основі того, що він знав не лише від членів Уряду УНР, але й від самого С. Петлюри, ад'ютантом і довіреним якого він був тоді і весь час. З цієї замітки видно, що ні Борис Мартос, ні Андрій Ливицький, які тоді — перший як прем'єр, а другий як виконуючий обов'язки міністра зовнішніх справ, знали від Павлюка-Закржевського, що він Поляк, нічого докладного про це не сказали Доценкові. Щойно Ісаак Мазепа в своїх спогадах подає докладніше, що він пізніше довідався від Мартоса, як прем'єра, про ролю Павлюка-Закржевського. Отож, цей Павлюк заявив Ливицькому і Мартосові, що він є Поляком і довіреним Пилсудського

та що Пилсудський прислав його з дорученням, щоб він нав'язав зносини з Петлюрою в його імені. Він переконував Петлюру, що треба вислати відповідного приятельного листа до Пилсудського. З того видно, що всі ці урядові особи УНР, яким Павлюк розкрив свою ролю, знали, що він є агентом польського уряду. Не зважаючи на це, Андрій Ливицький включив цього агента в українську урядову місію інж. Пилипчука до Варшави, хоча проти того застерігся Мазепа.¹⁰⁹⁾

З того видно, що зовнішні справи в Уряді УНР були ведені також у тім періоді необережно та що керівники Уряду УНР надто вірили в щирість агентів чужого уряду.

ПЕРШИЙ КОНТАКТ ПЕТЛЮРИ З ПІЛСУДСЬКИМ

Виринає питання: коли саме рішальний чинник в Уряді УНР, тобто Голова Директорії Симон Петлюра, рішився на цю політичну лінію приятельства з Пилсудським? Із споминів І. Мазепа можна б було набрати переконання, що це сталося щойно в липні 1919 р. з приїздом Закржевського-Павлюка з Варшави до Кам'янця на Поділлі. Проте, не Закржевський був першим, що нав'язав стичність з Петлюрою в імені Пилсудського. Ще раніше, в травні 1919 року, дав ініціативу до такого контакту в тайний спосіб сам Юзеф Пилсудський. Сталося це за посередництвом агента Пилсудського, що називався Заглоба-Мазуркевич. Коли Мазепа згадує тільки про аферу Закржевського-Павлюка, то це знак, що попередній контакт тримав Петлюра у великій тайні і про це мабуть знали тільки найближчі довірені в зовнішній політиці, тобто Андрій Ливицький і Борис Мартос. Про цей перший контакт Пилсудського з Петлюрою згадує шеф штабу польської армії, ген. Тадеуш Кутржеба. У своїй історії про польсько-українську кампанію проти Советів в 1920 році, Кутржеба подає ось що:

Ще в травні 1919 року Юзеф Пилсудський вислав свого довіреного агента, майора Заглобу-Мазуркевича, до Петлюри з тайною місією. Мазуркевич знав добре

українську мову. Тим то йому було легко вдавати Українця, колишнього воєнного полоненого, який ніби то вертається з полону в Україну. Тим способом він легко перейшов через українську лінію. Після того він вже не мав труднощів дістатися до Петлюри і увійти з ним у контакт в імені Юзефа Пілсудського.¹¹⁰⁾

Шеф польського генерального штабу ген. Тадеуш Кутржеба не подає докладної дати місяця травня, коли Заглоба-Мазуркевич перейшов українську лінію фронту і дістався до Головного Отамана Петлюри. Проте, з дальших подій можемо зробити певний висновок, що майор Заглоба-Мазуркевич дістався до Петлюри в першій половині травня. Постій Директорії і Уряду УНР та головного командування Дієвої Армії УНР знаходився тоді в Радивилові. Цей висновок спираємо на тому факті, що саме тоді цілком несподівано Директорія і Уряд УНР вислали свою делегацію до польського головного командування з пропозицією на воєнне перемир'я, а вслід за тим висунено пропозицію про пізніший тривалий мир. Цю делегацію вислав С. Петлюра без ніякого порозуміння з Державним Секретаріатом Західньої Области УНР і без відома Начальної Команди Української Галицької Армії. Це могло статися тільки під наглим враженням пропозиції агента від Пілсудського, що саме тоді прибув до Радивилова. Заглоба-Мазуркевич приніс прецінь від Пілсудського вістку, що цей є прихильний для негайного полагодження польсько-української війни, але мабуть тільки війни з Придніпрянською Україною. Мусіли бути якісь яскраві обіцянки під цим оглядом для Директорії, коли Петлюра рішився вступити у переговори з Польщею поза плечима члена Директорії Петрушевича і Державного Секретаряту ЗО УНР.

Отож, тільки цими моментами можемо собі пояснити несподіваний крок Петлюри щодо вислання ще одної місії до Поляків. Це була вже з черги третя спроба, але не менш незручна ніж була місія Курдиновського. Петлюра в кожному разі не поінформував усіх чле-

нів кабінету міністрів про контакт з агентом Пілсудського, бо Мазепа, який займав важливий пост міністра внутрішніх справ, нічого про контакт з майором Заглобою-Мазуркевичем не знав, та в своїх спогадах про це не згадує.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ТРЕТЯ СПРОБА УГОДИ УРЯДУ УНР З ПОЛЬЩЕЮ

ЗНОВУ ВИБІР НЕВДАТНОЇ МІСІЇ

Як уже згадано, ще з Радивилова Головний Отаман Петлюра в порозумінні з Штабом Дієвої Армії і з деякими членами Уряду УНР вислав окрему місію до Польщі з метою домовитися з польським урядом про перемир'я і пізніший мир між Українською Народною Республікою і Польщею. На чолі цієї місії поставлено підполковника Левчука.*) Постанову прийнято в часі, коли ще не було польської генеральної офензиви, але виїхала місія щойно 17 травня.¹¹¹⁾ Місія була тримана в тайні перед Державним Секретаріатом Західньої Области УНРеспубліки. Вона виїхала вже в часі польської офензиви (17 травня 1919 р.).

З того виникла досить ненормальна ситуація у стосунках обидвох урядів у Соборній Україні, придніпряньського і західньо-українського. В часі польської офензиви, розрахованої на повну руїну влади Західньої України з метою анектування Західньої України до Польщі, придніпряньський уряд входив у таємні пе-

*) До місії ще входили підполковник Антончук, сотник Рудченко і хорунжий Шуппа. (Дані в актах польського уряду, цитовано в Р. Г. Симоненка, стор. 332).

реговори з польським урядом. Очевидна річ, що така справа незабаром мусіла стати відомою в колах Державного Секретаріату ЗО УНР. Це мусіло викликати зародки недовір'я в провіді Західньої України до урядової придніпряньської політики.¹¹²⁾

Самі переговори мусів провадити Левчук з командуванням фронту, а не з Пилсудським. Переговори з будь-яким представником польського уряду не могли бути легкою справою. Треба було знати дійсні цілі польської зовнішньої політики на Сході Європи і щойно з того погляду говорити з польськими представниками. Для таких розмов Левчук не надавався. Зрештою у самім придніпряньським уряді в тім часі не було ні одного міністра, який знав би докладно світогляд польських рішальних державників і зокрема їхні погляди на полагдження східньо-європейських справ.

Про місію розтрубіла польська преса. Преса у Варшаві прийняла місію Левчука холодно і навіть з насміхами. Ця преса подавала, що польські представники говорили Левчукові:

«ми знаємо, що ви представляєте Петлюру, але ми не знаємо, кого представляє Петлюра.¹¹³⁾»

Проте, кінець-кінців польські урядові кола Левчукові заявили, що вони готові говорити з «Урядом Петлюри», але мусить бути нова місія з найширшими повноваженнями. Нема сумніву, що польські урядові кола хотіли вичекати, заки польська офензива досягне намічених цілей щодо здобуття української території. Тим то не спішилися укладати перемир'я з Директорією УНР.

ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЩОДО УКРАЇНИ

Якої тактики супроти України тримався польський уряд, все одно в колах прем'єра Падеревського, чи в колах начальника держави Пилсудського? На це питання польський уряд тоді відповідав собі так, що Україна має бути тільки знаряддям польської політики на Сході. Основною метою політики має бути поділ Укра-

їни між Польщею і Росією. Проте, заки дійти до порозуміння з Росією, Польща мусить зміцнитися всередині і назовні. Варшава прагнула, щоб у боротьбі між московськими більшовиками і між протибільшовицькими силами — Україною, Грузією, Литвою, Естонією і Білорусією та білими московськими силами — мала ослабитися Советська Росія, але вона мала залишитися, а не якась демократична чи недемократична Росія, або самостійні прибалтійські держави і Україна.

Обидва польські політичні табори, соціалістично-людовий під проводом Пілсудського і націоналістичний з частиною людовців (Вітоса) під проводом Падеревського і Дмовського, були рішуче проти того, щоб утвердилася самостійна Україна хоча б у дуже обкромієній обширі. Ще раз треба підкреслити, що обидва табори в тім часі не хотіли допустити до ніякої української державности, а прагнули поділу України між Польщею і Росією. Також мала бути поділена Білорусь, а Литва мала припасти Польщі.

ХІД ПЕРЕГОВОРІВ МІСІЇ ЛЕВЧУКА

Самі переговори місії Левчука відбувалися, не у Варшаві, але в Любліні, куди перевезено місію до командування армії Галлера. Місія була в Любліні щойно 20 травня 1919. Польське командування застосувало після порозуміння з своїм державним центром тактику легковаження місії Левчука. Для переговорів визначено лише сотника Мешковського, як знавця військових справ, а від міністерства зовнішніх справ дрібного урядовця Шуляковського, як «знавця українських справ». З визначення цих осіб було ясно, що переговори будуть мати тільки ту ціль, щоб їх розтрубіти в польській пресі і в Парижі, як досягнення польського уряду, а з другого боку з недипломатичних українських старшин витягнути найбільше інформацій про те, що справді думають українські керівні чинники.¹¹⁴⁾

Із цих переговорів зладили польські делегати писаний звіт для прем'єра і начальника держави. Тим то

з архіву польського уряду тепер можна знати ближче про хід розмов. Сам Левчук і його колеги з місії нічого не опублікували для інформації свого суспільства, як вони вив'язувалися із своїх завдань. Нас тут буде цікавити зокрема питання, що говорили з уповноваження Голови Директорії Симона Петлюри ці делегати польській стороні. Польський звіт передає їх становище і заяви так:

«Делегати склали всі пропозиції головного командування військ Наддніпрянської України, які зводяться до якнайскорішого укладення перемир'я на українським фронті. Вони запропонували до остаточного порозуміння встановити демарканційну лінію, яка відповідає лінії фронту дня 18 травня [тобто до дня прибуття місії Левчука до командування польських військ волинського фронту].

«Виходячи з засад, що однаково як в інтересах Поляків, так і Українців є ведення війни проти більшовиків, [вони] запропонували:

«або досягнути порозуміння з Польщею і спільні воєнні дії проти більшовиків, при чому Поляки зайняли б певну ділянку фронту;

«або досягнути угоду з Польщею про припинення будьяких воєнних дій на волинському фронті з тим, щоб зробити можливим для Українців сконцентрувати всі сили на більшовицькому фронті...»¹¹⁵⁾

«Згідно з заявою делегатів командування українськими силами було захоплене несподівано польським наступом і не розуміє, чи Поляки вважають Українців більшовиками і як з такими ведуть війну, чи не вважають їх більшовиками, а ведуть війну внаслідок спорів за приналежність окремих територій.

«На це вони отримали пояснення, яке їм мало бути зроблене, що Поляки схиляються до ведення переговорів. В разі прийняття вищезазначених пропозицій, з України має бути прислана спеціальна делегація, яка матиме важливі широкі повноваження,

зокрема і в справі Галичини, питання про яку залишається повністю відкритим».

Цей запис у звіті стверджує важливу для нас подробицю, що делегати з польського боку вже мали наперед вироблену відповідь делегатам Директорії: має прийти нова делегація Директорії з ширшими повноваженнями і зокрема щодо того, що Директорія зречеться Галичини в користь Польщі.

Після такої заяви польських делегатів делегати Директорії під проводом Левчука, згідно зі звітом польських делегатів, говорили ще таке:

«Змальовуючи стосунок Наддніпрянської України до Галичини, полковник Антончук зазначив, що зогляду на взаємні місцеві протиріччя, які виявилися, спільні воєнні дії вже протягом двох місяців не ведуться... Галичина володіє широкою автономією, має власне військо і уряд, що робить Директорія, — це забезпечує зв'язок [Галичини] з Україною... Полковник Антончук твердив, що головним завданням Наддніпрянської України є боротьба проти большевиків, у тім часі, коли [завданням] Галичини — боротьба з Польщею, і що Галичина вплинула на участь України у війні з Польщею. Він заявив від свого імені і імені делегації, що для них, як мешканців Наддніпрянської України, справа Галичини є новою і незнаною, в деякій мірі [навіть] другорядною. Одним з мотивів, які вплинули на рішення українського командування звернутися з пропозиціями до Поляків, була, згідно з свідченням керівника делегації полковника Левчука, зміна політичного становища в Україні. Спочатку малося на увазі утримати фронти: большевицький і польський, однак це виявилось неможливим. Тепер мова йде про якнайскоріше досягнення угоди з Польщею, незалежно від справи Східньої Галичини. Полковник Левчук одночасно зазначив, що знає про те, що звернення до польського уряду може

викликати тертя і непорозуміння між Наддніпрянською Україною і Галичиною.¹¹⁶)

Непридатність цих делегатів формально від головного командування, а фактично від Директорії УНР і самого Петлюри, як її Голови, видно, як на долоні. Хоча вони почули, що з ними не хочуть Поляки переговорювати про перемир'я, але що перемир'я може бути уложене щойно з новою делегацією, вони все таки розпустили свої язики і виговорювали тайни внутрішніх українських політичних стосунків і замислів. Ворог потребував би довгих заходів, щоб шпигунством видобути такі важливі для нього вісті з найвищих кіл української влади. Тимчасом ворог довідався про це автентично з уст самих делегатів. Нема сумніву, що делегати говорили тут те, що вони чули в головнім командуванні Дієвої Армії перед своїм виїздом на переговори. Вони легкодушно все виложили відразу на стіл і тим способом ослабили позицію дальшої делегації Директорії в переговорах з Польщею. В кожному разі ця позиція уповноваженої делегації Директорії УНР суперечила зобов'язанням, які випливали з Акту Соборности і Конституції УНР з 28 січня 1918. Делегація наперед погоджувалася на великі територіяльні уступки коштом України, а такі уступки, згідно з конституцією, міг дати лише Трудовий Конгрес України.

Зрештою ще треба пригадати, що одночасно польський уряд вже використовував повноваження Курдюновського для уложення і підписання такого договору з Україною, в порівнянні з яким блідли заяви Левчука і Антончука. Переговори з місією Левчука були проваджені 20 травня 1919 р. В тім часі провадилися вже переговори з Курдюновським у Варшаві і 23 травня 1919 р. вже був готовий договір в імені Директорії, в яким Україну піддавано взагалі під польський протекторат, але тільки в поділеній формі по Дніпро.

ПОЛЬСЬКА ТАКТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ "УКРАЇНСЬКОЇ ОХОРОННОЇ СМУГИ"

В своїй основній концепції поділу України між Польщу і Росію Пілсудський і Падеревський рахувалися з певними тактичними вимогами у війні з Советською Росією. Вони старалися як найдовше відтягнути удар Польщі з армією Советської Росії. Увесь тягар війни проти походу московських большевиків на Захід мали витримати на собі Україна, прибалтійські держави та білі московські армії. За плечима України і прибалтійських країн Польща прагнула спокійно зорганізувати і вишколити свою армію. Для того вона потребувала часу. І, справді, польський уряд воював тільки проти Західної України і номінально проти Придніпрянської України, забравши від неї всі українські землі по Буг. З московськими большевиками Польща мала спокій аж до квітня 1919 року. Польська влада вела навіть дипломатичні переговори в Москві про мирні стосунки між Советською Росією і Польщею в нових кордонах.*)

*) Політична тактика Варшави супроти Советської Росії мала вільне поле для тієї гри тому, що большевицька Москва дуже скоро рішилася на те, щоб не нападати на Польщу взагалі і поводитися з польською владою вповні приязно. Москва мала в плані сконцентрувати покищо всі свої сили на завоювання України, як вихідної бази в поході на Середню Європу. Польщу Москва залишала собі на пізніший час. Тому "Революційний Робітничо-Селянський Уряд Польщі", що його покликала на політичну сцену Російська Комуністична Партія большевиків на подібну такого самого лялькового уряду для України під першим провідом П'ятакова, негайно, по своїм утворенні на наказ РКПб зійшов із сцени цілком. Одночасно з нагальною воєнною акцією проти України Совнарком Росії посилав до Варшави такі чемні і приязні ноти, яких не посилав ніколи ніякому урядові. Совнарком запрошував до Москви делегацію польського уряду, щоб безпосередньо обговорити питання приязних взаємин з урядом

Польський уряд боявся відновлення демократичної або монархічної Росії в етнографічних межах і не менше боявся самостійної України, Білорусі, Литви, Лотви й Естонії. Ці національні держави, у випадку їх утримання через знищення большевизму, уважав польський уряд в майбутності за силу і тому боявся, що вони відберуть від Польщі загарбані їхні землі, які Польща вже завоювала і які ще прагнула завоювати. Одночасно польський уряд уважав у майбутності найслабшим режимом у Росії большевицький і тому рад був кінців цей режим утримати в обкоєній Росії.¹¹⁷⁾

начальника держави Пілсудського, — зразу за прем'єрства Морачевського, а потім Падеревського. В нотах Москви чемність ішла так далеко, що Совнарком писав, що він буде вдячний за висилку такої польської делегації для переговорів. В нотах до Варшави Совнарком Росії старався переконати польську владу до нав'язання нормальних дипломатичних стосунків із Советською Росією.

Врешті сам Совнарком вислав до Польщі свою місію під формою місії Російського Червоного Хреста. Через непорозуміння в справі місця приїзду тієї місії деякі її члени були вбиті в прикордонній смузі. З того приводу Совнарком протестував і одночасно вимагав від польського уряду вияснення всієї справи. Під претекстом вияснення справи місії Російського Червоного Хреста вислав Пілсудський до Москви справжнього політичного репрезентанта, соціаліста Венцковського, дуже доброго знавця Росії взагалі і Російської Комуністичної Партії зокрема. Сталось це на початку березня 1919 року. Ця місія Венцковського перебувала в Москві аж до кінця квітня 1919 року. Вона не виставляла ніяких особливих домагань до Совнаркому, а Совнарком нічого не хотів від Польщі, як тільки нормальних дипломатичних стосунків. Обидві сторони визнавали себе взаємно. Війни між ними не було. (Докладніше про це гляди: В. Сухеніцький, Причини і початок польсько-советської війни [1919 — 1921], у кварталнику "Белльона", рік XIV, зошит 4 і наступні. В польській мові).

В чаді такої концепції Варшава солідарно, без огляду на поділ на окремі партії і політичні табори, уважала Україну лише знаряддям у досягненні наміченої мети. Україна мала тільки якнайдовше кривавитися, щоб ослабити Советську Росію, але щоб при тому не впа-ла советська влада в Україні та советська влада в Росії. З того погляду мала годитися польська влада толерувати якийсь час українські збройні сили на Придніпрянщині, щоб за той час зміцнити польську збройну силу всередині і політичне значення Польщі в світі.

Юзеф Пілсудський

Треба увесь час мати на тямці, що всі польські політичні чинники в тім часі стояли в себе вдома на становищі, що Польща має право до кордонів з-перед 1772 року, тобто, що їй належиться Україна по Дніпро. Перед чужими польські дипломати виступали в ролі великої уступчивості і демократичності, коли вони виставляли претенсію тільки на всю Галичину, Холмщину, Підляшшя, всю Волинь і майже все Полісся та велику частину Поділля з повітами проскурівським і кам'янець-

ким. Тільки таку частину України в своїх плянах могли б польські імперіялісти переварити в новій Польщі. Решта України мала йти під Росію після викривавлення і ослаблення української і московської сили.

НЕЗРУЧНІСТЬ ДИПЛОМАТІЇ КАБІНЕТУ МАРТОСА

Заходам Державного Секретаріату Західної Области УНРеспубліки вдалося перенести оборону Західної України на форум Мирової Конференції в Парижі. Таким способом стала справа Західної України не тільки українсько-польською справою, але також міжнародною проблемою. Увесь час справа Західної України не сходила з порядку нарад Найвищої Ради. Зокрема від лютого 1919 року справа воєнного перемир'я між Західною Україною і Польщею була предметом нарад не тільки Найвищої Ради, але й окремих предметних комісій (ген. Бартелемі і ген. Боти). Так ця справа дотягнулася до травня 1919 року, тобто до моменту, коли кабінет Мартоса рішився на сугестію Головного Отамана Петлюри увійти в безпосередні переговори про перемир'я з Польщею без відома Державного Секретаріату Зах. Области УНР.

Це була фатальна помилка кабінету Мартоса і Голови Директорії Петлюри, коли вони пішли на таку політику. Саме тоді могла українська державність дістати хоч частинну підтримку на Мировій Конференції в Парижі, якщо б Уряд УНР був формально звернувся до Найвищої Ради з вимогою посередничити в справі перемир'я на цілім українським обороннім фронті проти Польщі, а не тільки на відтинку Західної України. Такі заходи мусіли бути роблені відразу по прибутті Української Делегації на Мирову Конференцію під проводом інж. Григорія Сидоренка при кінці січня 1919 р. Нажаль, ні Сидоренко, ні прем'єр Чехівський, ні потім Остапенко, ні Мартос, ні Директорія не мали відповідного зрозуміння для того, щоб уміло використати Мирову Конференцію для полагодження воєнної агресії Польщі проти України в мирний спосіб.

Коли ж кабінет Мартоса з міжнародного форуму переніс цю справу безпосередньо на переговори з агресором, то цим Директорія відразу ослабила свою позицію супроти Польщі. Це був перший крок до пізнішого нещасливого Варшавського Договору з квітня 1920 р.

Те, що зробив кабінет Мартоса, дуже ослабило цілу українську справу на Мировій Конференції в Парижі. Він не узискав дійсно нічого від Варшави. Польський уряд у тім часі тільки грався Придніпрянщиною, як своїм тимчасовим бутафором у більшій грі з Росією. Він готов був дати в тім часі кабінетові Мартоса лише стільки території, щоб цей уряд міг ще хвиливе існувати і з цієї території дістати дещо доповнення для своїх збройних сил, щоб тим способом він далі творив заслону для Польщі на деякий час: до пори, коли сама Польща буде готова забрати собі на Сході все, що вона захоче. Того не розумів кабінет Мартоса і його крок в напрямі замирення з Польщею без відклику до Мирової Конференції і без порозуміння з Західною Україною, яка в польських очах мусіла бути першою жертвою такого буцим то замирення.

ПЕРЕЛІМ НА МИРОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ І НА ФРОНТІ

В тім часі, в травні 1919 року, були вже такі течії на Мировій Конференції, які розуміли, що війна Польщі проти України взагалі, а проти Західної України зокрема, виходить тільки на користь Советської Росії і большевизмові. Ці чинники тиснули в Найвищій Раді на те, щоб примусити Польщу до перемир'я, на яке, на відповідній лінії, погоджувалася влада Західної України. Це була справа, яку Найвища Рада в травні уважала дуже важливою і виїнятково визначила нову свою окрему комісію для полагодження спору між обидвома воюючими сторонами. Це була комісія під проводом ген. Боти, який ставився до України цілком справедливо і з цієї комісією мала нагоду пересправляти українська сторона.

Проте, голова Української Делегації на Мірову Конференцію, інж. Григорій Сидоренко, не старався про те, щоб умови перемир'я охоплювали весь польський фронт проти України, а не тільки Західню Україну. При невеликих зусиллях це можна було досягнути. Це був би перший крок до визнання Уряду УНРеспубліки в Придніпрянщині де факто. Проте, видно, Сидоренко мав інші інструкції і тому в тім напрямі не діяв.

Саме того найбільше боялися польські дипломати. Вони хотіли за всяку ціну ділити українську справу на дві — Придніпрянщини і Придністрянщини. З кожною

Ігнаці Падеревський

з цих частин України вони сподівалися легше справитися. Зокрема вони як вогню боялися, щоб Західня Україна не підтримувала Уряду УНР, бо ж Західня Україна в тім часі мала втричі більшу армію і могла у випадку утримання влади на своїй території в рішальний спосіб допомогти утримати українську державність над Дніпром. А саме того тоді не бажали в ніякім разі польські імперіялістичні чинники, що були при владі.

Найправдоподібніше ця ситуація на міжнародній арені спонукала тоді Пілсудського вислати тайно свого довіреного агента Заглобу-Мазуркевича до Петлюри і спонукати його негайно навіязати переговори безпосередньо з Варшавою, а не за посередництвом Найвищої Ради Мірової Конференції. Петлюра ніколи не займався українсько-польською проблематикою.¹¹⁸) Він внаслідок того не знав докладно ідеології і програми різних польських політичних таборів і зокрема того табору, що тоді мав рішальну більшість у польській соймі і уряді — тобто вшехпольського табору Дмовського і Падеревського. Він не мав також можливості ближче пізнати те, що діялося на Міровій Конференції, бо зв'язки голови делегації на Мірову Конференцію, інж. Г. Сидоренка, були рідкі і скупі на зміст. Тим то Петлюра легко впав у наставлену варшавську політичну інтригу та почав через підполк. Левчука ще з Радивилова, безпосередні переговори в Варшавою.

Прибуття Левчука до польського командування зараз розтрубіла польська пропаганда серед міжнародної дипломатії у Варшаві та на Міровій Конференції. Альянтські дипломати у Варшаві зараз вислали відповідні інформаційні телеграми до голов своїх урядів і своїх мирових делегацій у Парижі на Міровій Конференції. Вже 24 травня 1919 р. були читані такі телеграми на нараді Найвищої Ради, при чому їх головним змістом була вістка, що «уряд України безпосередньо переговорює з Польщею про перемир'я». Таку телеграму читав, британський прем'єр Лойд Джордж на згаданій нараді Найвищої Ради.¹¹⁹)

Річ ясна, що сильно розрідилася атмосфера, неприязна для польського уряду за його офензиву проти Західньої України і за використання для цієї офензиви армії Галлера. Скарга Державного Секретаріату Західньої України, яка мала сильне попертя власне в британській делегації на Найвищій Раді, тепер вже мала менші шанси.¹²⁰)

В згоді зі своєю програмою не допускати до існування дійсної суверенної української державности хоча б тільки на обмеженій території на Схід від Збруча і Случі, начальник польської держави Пілсудський у порозумінні з прем'єром Падеревським розпочав генеральну офензиву проти всієї України, а не тільки проти Західньої України. Хоча Левчук вже був у переговорах з польською делегацією і там складав заяву Голови Директорії Петлюри про його бажання негайно замиритися з Польщею, то польські армії разом з дивізіями ген. Галлера вдарили рівночасно в Галичині і на Волині. Метою офензиви було відсунути Дієву Армію УНР якнайдалі на Схід із Волині, але так, щоб ще їй залишити вузьку смугу території, на якій вона билася б далі з советськими московськими агресорами і тим способом заслонювала б далі Польщу на цім відтинку фронту. З другого боку Українська Галицька Армія, як найважливіша гарантія не тільки оборони Західньої України, але й суверенности соборної української державности, мала бути знищена цілком. Територія Галичини мала бути при допомозі Румунії зайнята аж по Збруч. Тільки покищо Польща не хотіла йти поза Збруч і Случ, бажаючи там ще залишити українські збройні сили для охорони Польщі до пізнішої остаточної ліквідації.

Вже згадано в попереднім розділі, що польська офензива не зустріла на Волині значнішого опору Дієвої Армії УНР. В області Луцька стався пролом і Поляки здобули разом з великими запасами військового майна і зброї також і місто Луцьк. Холмський Фронт Дієвої Армії на Півдні, заскочений бічною загрозою від Луцька, мало ставив опору і був зліквідований цілком. Тим способом праве крило Української Галицької Армії на Північ від Львова було примушене до скорого відвороту з огляду на загрозу знищення. На Півдні стояла також не то в резерві, не то як полонена московсько-советська дивізія під командою Стронгірова, яка ще за

командування Оскілка була піддалася Українській Дієвій Армії, мовляв, що вона піде воювати по українським боці проти польських панів. Річ очевидна, що це була тільки плятонічна заява цієї дивізії, бо вона складалася виключно з насильно мобілізованих Москалів із центральної Московії. Вони, просто, не хотіли війни і не бажали вмирати на фронті за незрозумілі для них большевицькі цілі походу на Європу. При початку польської офензиви ця дивізія перейшла просто «мирно» також на польський бік, щоб не воювати і не гинути на фронті.¹²¹⁾

Опір польському походові ставили одним крилом лише Січові Стрільці, бо друге крило було звернене проти большевицьких полчищ. Решта Дієвої Армії поспішно відступала з області Радивилова і Крем'яця в напрямку Галичини на лінію Золочів-Тернопіль, щоб там реорганізуватися і почати наступ поза Збруч для визволення хоч частини території для себе.

Директорія і Уряд УНР, як тільки дістали вістку про успіхи польського наступу, відразу евакуювалися до Галичини і через Красне та Золочів перенеслися в порозумінні з Державним Секретаріатом до Тернополя. Вже коли Петлюра і кабінет міністрів знаходилися в Тернополі, вернувся туди Левчук із своєї місії та заявив, що польський уряд хоче переговорювати про перемир'я з такою делегацією, яка буде мати ширші повноваження. В Тернополі Левчук складав звіт вже 24 травня 1919 року.¹²²⁾

ТАКТИЧНА РЕЗОЛЮЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО СОЙМУ ЩОДО УКРАЇНИ

Найвища Рада Мирової Конференції в тім часі тиснула на польський уряд в справі перемир'я з Західньою Україною і тим посередньо також з Дієвою Армією УНРеспубліки. З другого боку польський прем'єр Ігнаци Падеревський і голова польської делегації на Мирову Конференцію в Парижі, Роман Дмовський, використовували всі засоби, щоб вплинути на Найвищу Ра-

ду в тім напрямку, аби вона визнала анексію цілої Галичини до Польщі. Щодо Придніпрянської України, то польський уряд вимагав визнання «історичного» права Польщі до цілої Правобережної України по Дніпро (границі до 1772 року). Як свій великодушний жест буцім то в дусі замирення з Росією, польський уряд

Юзеф Галлер

жадав признати анексію до Польщі тільки Підляшшя, Холмщину, Волинь, велику частину Полісся і два повіти Поділля — проскурівський і кам'янецький. На Найвищій Раді польський уряд не визнавав державності Придніпрянської України взагалі. Мовляв, цей уряд Директорії — то тільки гірше видання большевиків. Дмовський доказував у Парижі, що Придніпрянська Україна взагалі нездатна до державного життя і тому треба її поділити між Польщею і Росією. Згаданий був ще проєкт анексії українських земель до Польщі був кроком до замирення з Росією, а не з Україною.¹²⁸⁾

Проте, на Найвищій Раді ще панував, хоч і в компромісовій формі, правний принцип Вилсона — право

самовизначення народів. Проста анексія чужонаціональної території, не могла знайти одобрення в більшості членів Найвищої Ради, зокрема на це не годилися Вилсон і Лойд Джордж. Тим то для облегшення анексійної вимоги, Падеревський і Дмовський висунули в травні 1919 р. політичний маневр супроти Галичини в той спосіб, що вони казали соймові у Варшаві декларативно ухвалити резолюцію про автономію для Галичини. Величезна більшість польського сойму стояла за принципи східної програми Дмовського-Падеревського, тобто була проти будь-якої форми української державності навіть на мінімальній території. Тим то Падеревський мав досить труду, заки йому вдалося поза лаштунками сойму переконати своїх власних партійців і союзні з ними угруповання, щоб для замилення очей Найвищої Ради конечно ухвалити резолюцію сойму про автономію для Галичини, у випадку, коли польські війська її здобудуть. Після цих підготувань за лаштунками, прем'єр Падеревський виступив 22 травня 1919 р. з великою промовою в соймі, в якій доказував, що тогогочасна генеральна польська офензива проти УГАрмії і проти Дієвої Армії УНР є конечною з огляду на оборону Польщі перед — большевизмом, а одночасно з метою зайняти належні Польщі землі. Після тієї промови сойм ухвалив таку тактичну резолюцію, що її раніше приготував Падеревський і її узгіднив з провідниками соймових фракцій:

«Сойм стверджує, що війну в Галичині накинули Польщі Українці.

З огляду на споконвічні зв'язки, які лучать Східню Галичину з польською державою,

з огляду на те, що її мішане населення становить один з половиною мільйона Поляків, від віків там оселених,

з огляду на нестерті діла польської цивілізації в Східній Галичині, а вкінці

з огляду на політичні й економічні життєві інтереси Польщі

Східня Галичина далі мусить творити невіддільну частину польської держави.

Сойм заявляє, що в межах польської Річі Посполитої*) буде установлена широка автономія для українського населення, яка цілком буде гарантувати його розвиток під оглядом національним, економічним і цивілізаційним.

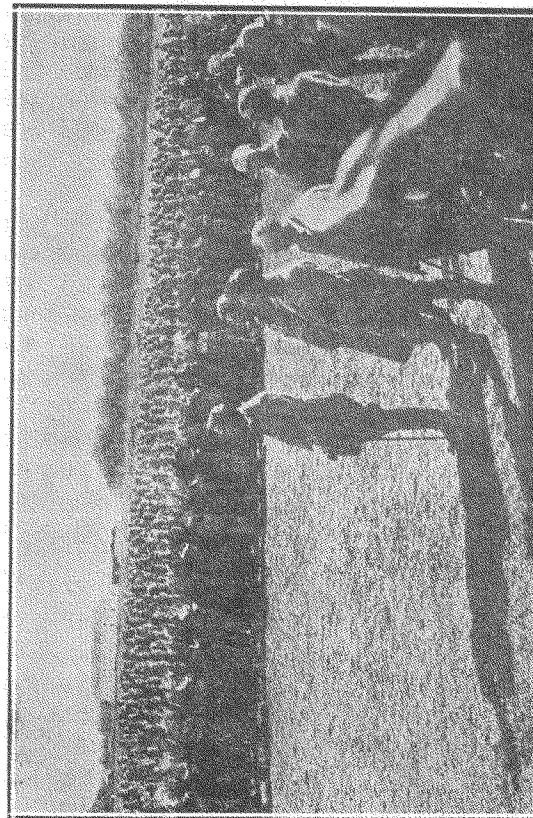
Сойм сподівається, що досягаюче одного мільйона польське населення в Україні буде наділене такими самими автономічними правами.

Сойм не задумує перешкоджувати українському народові до самостійности і заявляє, що польська Річ Посполита є готова заключити з Українцями справедливий мир, який загарантував би вище подані польські інтереси.¹²⁴⁾

Ця ухваала польського сойму була зрадагована і прийнята на політичний експорт, на Мирову Конференцію в Парижі. Негайно Падеревський передав цю ухвалу телеграмою до Найвищої Ради, підкреслюючи, що вона була прийнята однодушно. Читачі на Найвищій Раді мали набрати враження, що це вже обов'язуючий закон. В дійсності це була тільки резолюція сойму, яка, згідно з обов'язуючою тимчасовою конституцією Польщі, не мала законної сили. Проте, прем'єр Падеревський і голова польської делегації в Парижі Дмовський знали

*) Річ Посполита, тобто "річ публічна" це назва, якої вживали польські автори і польська державна влада ще за часів королівства на означення польської держави. Формально це був дослівний переклад із латинської назви "республіка", але фактично польські автори вкладали в цю назву поняття держави взагалі, а не тільки республіки. В 1919-тім році і пізніше Польки в своїй вшехпольській більшості накиннули цю назву також новій польській республіці, встановленій 11 листопада 1918 року. Пропозицію соціалістів, щоб нова польська держава називалася "Польською Республікою", більшість сойму в конституційнім законі відкинула.

дуже добре спосіб думання західніх державників і тому цією з конституційного боку необов'язуючою резолюцією бажали досягнути насамперед свою ціль на Найвищій Раді в Парижі: настроїти її в користь постанови, щоб признати анексію Галичини до Польщі. Найвища Рада тією резолюцією мала бути переконана, що

Записження новобранців у вишкочі Січових Стрільців у Старо-константиніві. На переднім плані стоять: Гол. Отаман С. Петлюра у товаристві команди Корпусу Січових Стрільців і гол. інспектора полк. В. Кедровського та міністра праці О. Безпалка. (Світлина влігті 1919)

Польща вже признала для Східньої Галичини автономію і що таким способом загарантувала її національні права. Про виконання того зобов'язання сойму, як ре-

презентації польського народу, панівна урядова коаліція ні на хвилину не думала.

Ще гірше представлялася справа з тією частиною резолюції польського сойму, яка говорила, що «Річ Посполита не думає перешкоджати українському народові до самостійности». Автори цієї резолюції вдійсності в тім часі і пізніше, були послідовними ворогами кожної української державности навіть на Схід від кордону, який вони хотіли потягнути поперек українських земель. Їх метою було знищення державної самостійности України, яка тоді ще реально на українських землях існувала і боролася за своє даліше існування, як проти воєнної інвазії Советської Росії, так і проти Польщі. Цю резолюцію в імені комісії реферував пленумові сойму проф. Станіслав Грабський, який завжди раніше, тоді і пізніше, заступав думку, що Польща не сміє допустити до існування самостійної української державности. Солідарно з своїм ідеологом, Романом Дмовським, він уважав, що самостійна Україна була б «міжнародним публічним домом», який був би базою ворожих для Польщі сил. Тим то ціла вшехпольська партія, чи як вона тоді називалася «Людово-Національний Союз», була переконана, що ліпше мати поділ України між Польщею і Росією, ніж мати на Сході самостійну Україну і жити з нею приязно для спільної оборони проти московського імперіялізму. Політична короткозорість проводу цієї партії була так велика, що вона уважала большевицьку Росію найвигіднішим для Польщі сусідом!

Дехто з прихильників тодішнього начальника польської держави, Юзефа Пілсудського, пробував умовити в Українців і зокрема тих із Придніпрянщини, що Пілсудський ніби то був щирим прихильником самостійної української державности на Схід від лінії Дмовсько-Падеревського (на Схід від Случі і поперек Поділля). Як на аргумент, вони покликаються на те, що Пілсудський нібито заступав ідею союзу України і Польщі, як рівних із рівними. Також серед частини польських істориків виступає думка, що Пілсудський ніби то був

переконаним федералістом у тім сенсі, що він заступав вільну федерацію націй, що колись були в так званій польсько-литовській державі, опанованій вповні польською шляхтою в часі між 16-18 сторіччями (перед розділом Польщі між три великодержави). Проте, заяви Пілсудського в цій справі були тільки таким самим тактичним ходом, яким була резолюція сойму в справі автономії для Галичини і пошанування самостійности України поза Случею. Таким політичним ходом Пілсудський прагнув закрити свої завойовницькі пляни на Сході. Тільки так можна правдиво пояснити проклямацію Пілсудського 22 квітня 1919 року, яку він видав після здобуття Вільна.

В цій відозві Пілсудський обіцяв врочисто, що Польща дасть населенню відвойованої від большевиків литовсько-білоруської області повну волю рішити своїм голосуванням про державність цих областей. Проте, Пілсудський потім перевів неправдиві вибори, а щоб поставити населення перед dokonаний факт, він дав наказ своєму генералові Желіговському симулювати бунт і своєю дивізією опанувати цю область та проголосити її прилучення до Польщі. Пізніша поведінка Пілсудського супроти Уряду УНР і супроти анектованих українських земель вповні підтвердила факт, що Пілсудський ніколи не розходився з вшехполяками в основній позиції до питання української державности: також він не хотів, щоб дійсно існувала самостійна Українська Держава.*)

---

*) Тут треба пригадати, що в пізнішій договорі з квітня 1920 року, коли Пілсудський ладив свій похід на Схід ніби то в союзі з УНРеспублікою, він не погодився на організацію реальної значнішої збройної сили УНР. Йому йшлося тільки про те, щоб правобережна частина України була в формі слабенького сателіта Польщі, при чому про все в зовнішніх справах і внутрішніх питаннях цієї частини мала рішати Варшава. Лівобережна Україна мала все одно йти під Росію.

Пусті паперові обіцянки в резолюції польського союму з 22 травня 1919 року і облесливі сугестії Пілсудського через свого висланника Мазуркевича, висланого тайно до Петлюри, досягли свою ціль: Петлюра повірив у те, що Польща щиро визнає самостійність Української Держави за ціну уступок коштом західніх земель України — Галичини, Волині, Холмщини, Полісся і Подляшшя. Петлюра думав, що ці уступки можуть бути дещо ще зменшені дипломатичним торгом. Він свою віру перелив у рішальних міністрів і партійних провідників. Вислідом тієї помилкової віри Петлюри в щирість тодішнього польського проводу була його постанова в справі висланя місії підполк. Левчука, а потім ще дальших місій до Польщі.

Уряд УНР посилає нову місію під проводом ген. Дельвіґа для переговорів з польщею

Заки Президент Петрушевич і іменований новий вождь Української Галицької Армії рішилися на протиофензиву проти польської інвазії, Головний Отаман Петлюра та Уряд УНРеспубліки рішилися за всяку ціну від себе заключити воєнне перемир'я з Польщею. Покищо мала бути узгіднена між сторонами військова демарканційна лінія. Потім мали прийти політичні переговори про тривалий мир і евентуальну спільну боротьбу проти спільного ворога — московського більшевизму. Така делегація Головного Штабу Дієвої Армії за ухвалою Уряду УНР була вислана з Тернополя, де тоді

Про це ближче в моїй праці Третя Советська Республіка в Україні (друкованій у фейлетонах "Народної Волі" за роки 1961 і 1962).

На анектованих українських землях Пілсудський ніколи не переводив іншої політики, як тільки польонізацію і колонізацію. Це було в часі його урядівання, як начальника держави (до квітня 1921 року), а потім також у часі, коли він мав необмежену владу, як диктатор (від травня 1926 року).

перебував увесь Уряд УНР, Головний Штаб Дієвої Армії і Головний Отаман Петлюра. Було це дня 1 червня 1919. На другий день Поляки вже здобули Тернопіль. Тому Державний Центр УНР мусів поспішно відступати перед ворожим наступом в сторону Волочиськ, при чім ворог забрав на залізничній станції чимало військового виряду. Взагалі польський наступ на Волині проти Дієвої Армії УНР і потім далі, коли вона відступила на територію Галичини в трикутник Озеряни-Тернопіль-Збруч, привів її до втрати всього мільйонного військового виряду і амуніції у користь ворога.¹²⁵⁾

Штаб Дієвої Армії і Уряд УНР уважали себе в тій ситуації примушеними шукати перемир'я з Поляками за всяку ціну, щоб мати безпечні плечі і тоді всіма силами знову здобути якусь частину території за Збручем. З Тернополя вислано делегацію для переговорів з Поляками в складі: ген. С. Дельвіґ, як голова делегації, і члени — полк. Камінський, полк. А. Антончук, а з-поміж старшин УГА полк. Слюсарчук, сот. Чехович і ще один старшина. Галицькі старшини були, не то з рішальним, не то з дорадно-інформаційним голосом. Делегацію Поляки завезли до Львова. Тут її сильно ізолювали від всякого стику із зовнішнім світом. Так у Львові почалися переговори про перемир'я і демарканційну лінію між Українськими Арміями і Польщею. Делегація мала тільки військові завдання і не була уповноважена дискутувати політичних питань у переговорах з Поляками. У Львові ця українська делегація зустрілася всетаки з політичною проблемою і при тім наткнулася на ранішу місію Уряду УНРеспубліки в особі полк. Бориса Курдиновського. Тим то нам треба дещо спинитися над політичними місіями придніпрянськими до Польщі.¹²⁶⁾

Про цю шкідливу роботу Курдиновського спеціально на інтернаціональнім ґрунті пише ближче голова Делегації УНРеспубліки на мирову Конференцію, інж. Григорій Сидоренко. Він спинився над шкідливою

для України «дипломатичною» діяльністю Курдиновського і, у своїм звіті Урядові УНР, він між іншим подає таке:

«[Падеревський] привіз крім того ще договір, підписаний ним з Курдиновським, який був командирований ще з Одеси, як мені казали, Українським Урядом Правда, цей договір не мав ніякого рішачого значення, але для провокації грав деяку ролю»...¹²⁷⁾

З цієї справи з Курдиновським видно, що міністер зовнішніх справ УНР, К. Мацієвич, не дуже то був обережний у виборі людей на найвідповідальнішу державну роботу — дипломатичну, яка з своєї природи є далеко від безпосередньої урядової контролі державного центру. Зрештою і пізніші урядові кабінети Мартоса і Мазепи під цим оглядом мало зробили поступу, бо виконуючий обов'язки міністра зовнішніх справ Андрій Ливицький був мало обережнішим у порівнянні з Мацієвичем. Правда, за кабінету Мартоса з обережності щодо повиваганих раніше безконтрольно широких дипломатичних повноважень різним невідповідальним особам видано розпорядження міністерства зовнішніх справ УНР 23 квітня 1919, що всі попередні дипломатичні уповноваження касуються і від того дня мусять бути нові повноваження. Але, міністерство не подбало про те, щоб постягати із закордону невідповідальних «дипломатів» або принаймні повідомити про це не лише чужі уряди, де перебував такий «дипломат», але ще видати про це також пресовий комунікат. Не диво, що Курдиновський далі «урядував», як представник Уряду УНР у Варшаві від 4 квітня по кінець серпня 1919 року. Потім він виїхав до Парижу, де також діяв проти українських інтересів.

Подібно легкодушно втягнуто в українську дипломатичну службу «полковника Клима Павлюка». Він за часів кабінету Винниченка крутився в урядових колах УНР і працював в міністерстві земельних справ. Пізніше за гетьманату і перших місяців Директорії його не було видно, аж несподівано він з'явився в липні в Ка-

м'янці. Він увійшов у контакт з Петлюрою і виявив себе Мартосові, як уповноважений післанець від Пілсудського. Мартос знав його раніше як урядовця в своїм міністерстві земельних справ у Києві, за часів кабінету Винниченка. «Павлюк» заявив, що він справді не є Українцем і не Павлюком, а Поляком Закржевським та емісаром Пілсудського. Після того він у цім характері стикався з керівником міністерства зовнішніх справ А. Ливицьким, який всупереч постанові кабінету І. Мазепи всадив його до нової української дипломатичної місії до Варшави. Про діяльність цього Павлюка, а в дійсності Поляка Закржевського, оповідає ближче Доценко в своїх спогадах.¹²⁸⁾ Це дійсно унікат, щоб до дипломатичної місії включати з повним членським правом члена нації, з якою дана держава знаходиться ще у війні.

Коли в червні 1919 місяця під проводом ген. Дельвіга була Поляками перевезена до Львова, то тут вона мусіла зустрітися зі згаданим представником Уряду УНР, Борисом Курдиновським, із дуже широкими політичними повноваженнями, які він умів надуживати в свою і польську користь.

Коли місяця ген. Дельвіга виїздила 1-го червня з Тернополя, то положення обох Українських Армій було, як здавалося, цілком катастрофальне. Основна база припасів виряду та зброї Дієвої Армії на Волині була втрачена внаслідок скорого поступу офензиви двох великих і добре озброєних дивізій Галлера. Рештки цих припасів стояли на залізничнім торі в Тернополі і далі на Схід в напрямку Збруча, де зі Сходу вже були московські червоні війська. Для операцій Дієвої Армії УНР залишалася тоді невеличка територія ширини 60 кілометрів і довжини коло 90 кілометрів. Здавалося, що тут червона Росія і націоналістична Польща остаточно задушуть збройну силу придніпрянської державности. На Південь від Дієвої Армії, але майже без зв'язку з нею, стояли зацілілі частини Української Галицької Армії, які тримали також дуже малу область на Півдні

в трикутнику ворогів: Поляків, Румунів і московських большевиків.¹²⁹⁾

ПОЛЬСЬКА КОНЦЕНЦІЯ ПОЛІТИКИ СУПРОТИ УКРАЇНИ В 1919 РОЦІ

Первісно польський плян інвазії в тім часі передбачав здобути від України тільки територію по лінію горішнього Буга і всієї течії Золотої Липи в Галичині, а в продовженні цієї лінії на Північ на Волині. Це не означало, що Пільсудський, Дмовський і Падеревський закидали основний плян: здобути цілу Волинь по Случ, а далі на Південь ще Проскурівський Повіт та Кам'янецький повіт (з Подільської губернії). Виникає питання: Чому на початку своїх офензивних операцій ставили Поляки ніби такі скромні вимоги і завдання?

Ці обмежені вимоги польських воєнних операцій в травні-червні 1919 року впливали з підставової концепції польської зовнішньої політики на Сході, як у таборі пільсудчиків, так і в таборі націоналістів Дмовсько-Падеревського. В 1919 році ця концепція передбачувала як найдовше існування фронту Українських Армії проти большевиків. Українські Армії мали сповняти завдання тимчасової охорони Польщі на Сході. В травні 1919 року большевики стояли на висоті своєї сили і вони могли загрожувати самій екзистенції польської держави, зокрема в тім випадку, якби Державний Секретаріят Західньої Области УНР уложив порозуміння з Совнаркомом Росії. Момент перших спроб комісара Раковського порозумітися з Державним Секретаріатом ЗО УНРеспубліки був найбільше загрозливим для Польщі. Коли польський уряд фальшиво обвинувачував взагалі Україну (Східню і Західню) в Парижі за буцім то большевикофільство, то він це робив тільки для пошкодження Україні в міжнародній думці. Вдійсності Варшава прагнула, щоб Україна продовжувала оборонну війну проти московського большевизму, а не піддавалася йому. Ця українська боротьба проти большевиків сповняла в концепції Пільсудського і Падеревського

подвійне завдання: 1) Український фронт проти большевиків мав бути граничною сторожею Польщі на Сході проти дальшого наступу большевиків на Захід. 2) Одночасно ця українська боротьба мала стирати сили самих самостійницьких українських військ, як небезпечного для Польщі чинника, бо сильна українська збройна сила могла б причинитися до закріплення української самостійної державности, якої оба польські табори тоді собі не бажали. Одночасно польський уряд маневрував так, щоб проти зросту сили Советської Росії кинути на неї сили Добровольчої Армії Денікіна, знову ж таки, щоб ці сили стерлися й ослабилися, бо евентуальну не большевицьку Росію уважали обидва польські табори для себе ще більше небезпечною від червоної Росії.

В цій польській політичній концепції могла Українська Армія існувати тільки на дуже обмеженій території, у виді менше-більше прикордонної області між большевиками і Польщею. Якби большевики були залишилися на Збручі і Случі, то ця «погранична область» України, згідно з польською концепцією, мала бути дещо на Захід від Збруча (по Буг і Золоту Липу), але при умові, що Польща має безпосередній зв'язок з Румунією. Коли влада Польщі довідалася, що Державний Секретаріят ЗО УНРеспубліки відкинув пропозицію згоди Совнаркому України за ціну відречення від Директорії, тоді польська влада була певна, що буде йти дальша українська боротьба проти большевиків на Збручі і що буде намагання їх відкинути на Схід. Тоді польська влада вже рахувалася з можливістю відсунути «пограничну область» Українців за Збруч і на тій річці робити лінію «перемир'я».

Власне в такій ситуації мала місія ген. Дельвіга завдання якнайвигідніших умовин перемир'я з Польщею. Місія виїхала з Тернополя 1 червня 1919, але по дорозі вже зустріла дальший польський наступ на Схід. Вже 2 червня був здобутий Тернопіль. Місію привезли Поляки до Львова 3 червня і тут її так ізолювали, що вона не могла мати ніякого зв'язку не тільки зі своєю

начальною владою, але навіть з ніким у самім Львові. Дельвіг мав доручення обстоювати перед Поляками насамперед лінію Бартелемі як лінію перемир'я, а коли б їй не далось узискати, тоді він мав поступатися тільки на лінію приблизно до неї.

ПЕРЕГОВОРИ МІСІЇ ГЕН. ДЕЛЬВІГА

Тимчасом Поляки в переговорах у Львові стали грати ролю нібито прихильного стосунку до Східньої України. Вони всю вину за свою війну проти України спихали на «галицький націоналізм». Польська делегація під проводом головного командира на тім фронті

Генерал Сергій Дельвіг

ген. Розвадовського при тім ще грала на проволоку. Вона, очевидно, робила це тому, що бажала дочекатися на вияснення ситуації на протиукраїнським фронті в напрямку Збруча, а з другого боку вона очікувала вісток з дипломатичного фронту в Парижі. Поляки вда-

вали, що вони буцім то не могли зібратися в комплекті, то очікували на інструкції з Варшави і т. п.

Коли нарешті почалися вже регулярні засідання обох місій, тоді Поляки від себе відразу зажадали двох речей: 1) що демарканційна лінія між Польщею і Україною має іти по річці Збручі і 2) що українська місія має виразно зректися раз на все Галичини в користь Польщі. Окрім того польська делегація мала ще деякі вимоги щодо спеціальних прав Польщі в Україні. На такі польські постуляти відповів ген. Дельвіг, що його делегація не може взагалі переговорювати далі, бо не має на це уповноважень.

Але, тоді голова польської делегації Розвадовський сказав, що дипломатичний представник УНРеспубліки у Варшаві є іншої думки на ці польські вимоги. На це ген. Дельвіг відповів, що коли справді є у Варшаві якийсь дипломатичний представник УНРеспубліки, то українська делегація жадає, щоб вона мала можливість з ним порозумітися і побачитися. Зразу польська делегація не хотіла на це погодитися. Але коли Дельвіг настоював на своїм домаганні категорично, то польська делегація погодилася на це і заявила, що того дипломатичного представника Уряду УНР спровадить незабаром до Львова. Треба тут замітити, що заки делегація Дельвіга вибралася з Тернополя, то вона інформувалася в управляючого міністерством зовнішніх справ Андрія Лівницького про те, чи випадком нема в Польщі якогось дипломатичного представника УНР. На це Лівницький категорично запевнив ген. Дельвіга, що ніякого дипломатичного представника з Уряду УНР з повноваженням міністерства зовнішніх справ в Польщі нема. Тим то ціла делегація і сам Дельвіг були заявою Поляків заскочені і здивовані, не передчуваючи, що тут Поляки мають нам уже відомого уповноваженого міністром зовнішніх справ К. Мацієвичем, Бориса Курдиновського.

Тимчасом вже ішла переможна протиофензива УГАрмії під проводом Начального Вождя ген. О. Гре-

кова. Український наступ ішов бравурно вперед і вже перейшов був лінію Золотої Липи. УГАрмія звільнила Тернопіль, а також Бережани і Золочів. Того делегація Дельвіґа не знала, бо була відтята від зв'язку.

ПОЯВА КУРДИНОВСЬКОГО

Тимчасом на одному із спільних засідань обох делегацій нагло появився незнаний Українцям пан, якого ген. Розвадовський Українцям представив, як «дипломатичного представника УНРеспубліки у Польщі, полк. Курдиновського». Після того забрав слово сам Курдиновський і представив членам української делегації свої повноваження, підписані попереднім міністром зовнішніх справ УНРеспубліки Костем Мацієвичем. Після того Курдиновський почав доводити, що Україна мусить робити Польщі найдалші уступки, бо «без допомоги Польщі, Україна не може сама вибороти собі самостійність». Далі Курдиновський переконував українську перемирну делегацію, що «вона мусить погодитися без вагання на всі польські вимоги, навіть політичного характеру».¹³⁰)

Покликаючися на категоричну заяву міністра Андрія Ливицького, українська делегація відмовилася визнати Курдиновського дійсним дипломатичним представником УНРеспубліки і запротестувала проти того, щоб він далі брав участь у спільних засіданнях делегацій. На таку заяву Розвадовський мусів погодитися і Курдиновський більше на засіданнях не являвся. Він виїхав назад до Варшави.

Потім ще деякий час Поляки обстоювали лінію Збруча. Але, видно, вони стали побоюватися щораз сильнішого поступу офензиви УГАрмії і при тім не знали, що Падеревський і його опікун Клемансо виторгують у Парижі на Міровій Конференції. Тому вкінці вони делегації УНРеспубліки предложили таку лінію дещо на захід від Збруча, яку вони сподівалися, що місія Дельвіґа її прийме.

ЛІНІЯ ДЕЛЬВІґА

Дня 20 червня місія Дельвіґа підписала з Поляками перемир'я при умові, що демарканційна лінія була така:

Лінія буде йти північним берегом Дністра із Сходу аж до східного берега ріки Золотої Липи при усті до Дністра. Далі на Північ лінія має йти по східнім берегах Золотої Липи, але на Південь від Бережан скрутити на Схід, полишаючи в польських руках залізничну станцію і місто Бережани. Далі лінія мала йти на Схід попід Тернопіль із Півдня так, що знову Тернопіль і значна область на Схід від цього міста мала належати до Поляків. Відтак лінія мала звернутися на Північ в сторону джерела Стрипи і йти далі на Північ до старої австро-російської границі.

Ця лінія перемир'я дістала в українській історії назву «лінії Дельвіґа». Вона мала обов'язувати від ранку 21 червня. Умова передбачувала дальші переговори у Варшаві про сам мир з Польщею.

ЗМІНИ НА ФРОНТІ УГАРМІЇ

Польська сторона в часі переговорів про перемир'я з місією Дельвіґа знала дуже добре про зміну ситуації на фронті української сторони, бо вона стояла в постійнім зв'язку із своєю командою на самім фронті. Українська сторона в тім часі була цілком ізольована від своєї команди, отже вона нічого про зміни на фронті в українську користь не знала. А ці зміни за час переговорів були не тільки величезні, але й переконливі. Рівно в три дні потім, як почалися переговори місії УНРеспубліки з польською делегацією у Львові, розпочалася геройська офензива Української Галицької Армії, яка проломила фронт трьох польських дивізій і кинула їх у паніці назад. В три дні від початку офензиви, — дня 12 червня, УГАрмія вже на Півночі від Тернополя визволила Тербовлю і Скалат. Дня 15 червня УГАрмія вже визволила Тернопіль, а 21 червня вже перейшла поза Бережани і Зборів. Звідсіля з одного боку поясню-

Ситуаційна мапа фронту в часі протгофензивы Української Галицької Армії з району Чорткова проти польської інвазійної армії під час переговорів місії генерала Сергія Дельвіґа у Львові.

ється польська формальна уступка в переговорах: Поляки вже в тім часі не вимагали для себе лінії Збруча, а годилися «великодушно» на так звану лінію Дельвіґа.

Але зміна на українськiм боці була ще також на фронті проти большевиків. Майже одночасно з проти-офензивою УГАрмії проти польської інвазії почалася українська скомбінована офензива проти большевицько-московської інвазії на лінії Збруча. Дня 7 червня по-

чалася офензива на лівім українськiм крилі в напрямку Проскурова. Офензива вдалася і по довгих і тяжких боях Дієва Армія на тім відтинку відсунула московсько-большевицьку інвазію далі на Схід, здобуваючи для УНРеспубліки деяку вільну державну територію на Схід від Збруча. Дієва Армія посунулася була потім аж до Жмиренки. Цього факту місія Дельвіґа також не знала. Але, це знали добре Поляки. Цей момент відограв ролю в їх становищі до визначення демарканційної лінії перемир'я.

МОТИВИ "УСТУПОК" ПОЛЬСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ

Поляки перед переговорами були рішені дати Українцям якийсь вільний простір для того, щоб вони могли на Сході від Польщі битися з московсько-большевицькою армією і тим робом, творити, так би мовити, тимчасово для Польщі щось ніби граничну охорону. Розтяглість цієї території на Захід в напрямку Польщі залежала на погляд Поляків від того, як стоїть справа з фронтом Українців проти большевиків. Коли фронт большевиків був над Збручем, то Поляки були готові дати Українцям територію дальше на Захід в сторону Львова. Це тому, що на думку Поляків Українці повинні мати все таки якусь територію, щоб з неї битися проти большевиків, інакше Українці будуть зломані і тоді мусять з большевиками битися вже самі Поляки. А цю війну самої Польщі проти большевиків польський провід відсував аж на сам кінець, коли всі сили на Сході будуть сильно стерті: Українці, білі і червоні Москалі. Коли ж Українці самі своїми силами посувалися від Збруча далі на Схід, відкидаючи большевиків назад, то тим самим Поляки посували демарканційну лінію далі на Схід. Отож, заки зачалися переговори, Поляки в істоті речі були дійсно готові дати демарканційну лінію здовж Золотої Липи до Бродів (тоді большевики були всюди на Збручі). Коли українська офензива відкинула большевиків за Збруч далі на Схід, то польська

демарканційна лінія посунулася далі за тою офензивою на Схід — поза Бережани і Тернопіль.

Генерал Дельвіг тої механіки польської концепції тоді не розумів, як не розуміли того рішальні чинники Уряду УНРеспубліки. Поляки тоді тільки позірно ставили для себе лінію Збруча, хоч були рішені дати лінію Золотої Липи - Бродів, а говорили інакше, щоб буцім то показати свою «уступчивість». Українська боротьба за кожний метер території для звільнення її на Схід від Збруча таким чином одночасно збільшувала польські вимоги на українську територію на Захід від Збруча.

Формально в Договорі про лінію Дельвіга Поляки буцім погодилися на демарканційну лінію, що проходила дещо по галицькій території. Але з огляду на поступ української офензиви проти большевиків вони обмежили цю територію і викреслили її в терені так, щоб позбавити цю територію всяких мілітарних шансів її оборони перед новим польським нападом. Насамперед так викреслена територія не могла бути справжньою базою боротьби проти большевиків з рахунком на тривалий успіх. На ній жило всього около 500 тисяч мешканців, отже вона не могла дати потрібного доповнення для армії. По-друге, з огляду на наступ української офензиви проти большевиків за Збручем, Поляки забрали північну частину плянованої території — від Бродів поза Бережани і Тернопіль. В цей спосіб Поляки створили собі випадовий мостовий причілок, з якого з північного крила могли кожної хвилини в комбінованім наступі зі Заходу від Золотої Липи і з Півдня від Дністра зліквідувати цю базу без ніякого труду протягом пару днів.

Тим то, ні начальний вождь генерал О. Греків, ні Президент Петрушевич не могли поважно трактувати такої демарканційної лінії і мусіли її відкинути цілком. Ця лінія казала їм відступити назад зі звільненої території і в істоті речі здатися на ласку та неласку Поляків.¹³²⁾

Уряд УНР і Головний Отаман Петлюра прийняли договір Дельвіга, уважаючи його для себе ще корисним,

бо не розуміли всієї польської концепції, яка крилася в тім договорі.

РАДІСТЬ ВОРОГІВ З НЕУСПІХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ОБОРОННОЇ ВІЙНИ

Відступ цілого Державного Центру Української Народної Республіки із Києва до Винниці був психологічним ударом по українському суспільстві. Це був момент сильного зневірення в масах Військ УНР, тобто в найсвідомішій частині народу, яка до того часу власним життям боронила української державности. Ще більше цей відступ Дієвої Армії на всім фронті вдарив по політично невиробленій частині народу, яка тоді була з відомих причин значна. Ці кола почали не вірити в дальший успіх оборонної війни України. Збаламучені гаслом світової пролетарської революції політичні діячі з кіл боротьбистів і «незалежних» соціал-демократів почали шукати контактів із «радянською владою Росії», тобто ворогом вільної України.

Цей момент використала ворожа пропаганда обидвох московських неділимських таборів, — червоного і білого. Маючи сильну підставу в змосковщених містах, ці кола при нагоді торговельних контактів села з містом продовжували психологічну війну проти Української Народної Республіки в запіллі в тім самім часі, коли московсько-большевицькі інвазійні армії тиснули своєю перевагою на кривавих фронтах. Підривні колюми ворога розпускали різні панічні вістки серед населення і провокували його на бешкети і погромні виступи проти Жидів. Їхньою метою було розложити військові частини в запіллі і всю адміністрацію на місцях.

Одним із плянових засобів цієї психологічної війни було висмівання української державности шляхом різних видуманих жартів і «частушок», тобто коротких пісень, що їх співано не тільки в кабарегах, але й на різних товариських зібраннях при горілці. Вже в часі, коли Директорія мусіла під напором ворога евакуювати Винницю і перенести столицю до Жмеринки, а звідтіля

до Проскурова і Кам'янця, ворожа агентура вигадала для насміху таку пісеньку:

Ох, славна Директорія!
А де ж твоя територія?
У вагоні Директорія,
Під вагоном територія!

Скриті ворожі агенти пускали цю гірку сатиру також у часі, коли Директорія мала свою тимчасову столицю в Рівнім, а потім у Радивиліві. Ця пісня з насміхом на владу УНР замовкла, коли Директорія перенеслася до Красного, Золочева, а потім до Тернополя в Галичині. Тут, хоч Директорія вже майже цілком не мала своєї державно-адміністративної території, вона мала повну пошану серед українського населення Галичини, яка стояла під владою Державного Секретаріату Західної Области УНР.

Цей період історії Директорії УНР був найкритичніший. Тоді, коли Директорія ще була в Радивиліві, большевицька дипломатія розвинула дуже сильну акцію за те, щоб відтягнути підтримку влади Західної України для Директорії і тим способом мати можливість знищити цілком владу УНРеспубліки на Придніпрянщині. Дипломатична спокуса для Державного Секретаріату в тім часі була дуже велика. Большевицька Москва Західній Україні обіцяла, що вона буде мати повну допомогу від Советської Росії і лялькової влади Совнаркому України, якщо Державний Секретаріат ЗО УНР відтягне свою підтримку для Директорії і пустить советські війська на большевицьку Угорщину. Цій спокусі Державний Секретаріат оперся і цим способом врятував Директорію, яка мала потім можливість ще продовжувати свою діяльність на відзисканій території на Правобережжі. Цей момент дипломатичної акції Москви з огляду на свою важливість, заслуговує на те, щоб його розглянути ширше окремо. Перед тим мусимо розглянути ближче другий бік фронту: ту частину

України, що була окупована інвазійною армією Советської Росії, і ту політику, яку окупаційна влада провадила супроти українського народу.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЦЬОГО ПЕРІОДУ

Цей період оборонної війни Української Народної Республіки, як на території України, так поза її кордонами на дипломатичнім фронті, є найважчим моментом кризи, а одночасно також перемогою цієї кризи. Читач при окремих подіях може з подробиць окремих фактів сам не знайти правильного мірила для оцінки цілості. Тим то є при нашій викладі тут ще конечний загальний огляд цього періоду. Для улегшення цього огляду подані тут споріднені події в окремих точках:

1. Ввесь час мусимо тямити, що в цім періоді історії України (березень 1919 — червень 1919) ціла Європа і в значній мірі також інші континенти були в стані політично-суспільної мряки. Всюди народні маси шукали чогось нового для влаштування суспільно-політичного і національного життя. Традиційні засади світоглядів внаслідок того станули під знак запитання, а нові принципи ще не були передумані і остаточно устійнені. В березні 1917 р. завалилася під ударами революції царська влада в Росії і почався розвал цієї найбільшої тюрми народів та будова нових національних держав. За сім місяців пізніше перемогла комуністично-большевицька контрреволюція, яка у властивій Росії задушила паростки нового демократичного ладу, небувало до того часу в цій розлогій країні. Ця контрреволюція великої і на військовий лад здисциплінованої партії була опанована гуртом московських і змосковчених комуністів-большевиків, які вміли вмовити в своїх партійців і в значну частину свого суспільства, що ця партія є авангардом нового і остаточного ступня суспільного життя повної волі і справедливості. Треба, мовляв, тільки на короткий час погодитися з диктатурою цієї партії, бо коли вона знищить дотеперішні панівні класи, то вона заведе новий безклясовий і бездер-

жавний лад. Розмах пропаганди нових большевицьких гасел був величезний. Вмілі пера Леніна, Троцького, Радека і Зіновєва (Сталін тоді ще не належав до першого ряду большевицьких публіцистів) встигли здобути вплив далеко поза межами Московії, по всіх континентах. Чіплялися за ці гасла і стали партійними комуністами не лише робітники, але й члени панівних класів і навіть аристократи. Чимало було «безпартійних большевиків», тобто осіб, настроєних у користь комуністичного руху і його мети — суспільно-політичного перевороту.

Ця атмосфера пливкості духа збільшилася і змінилася з упадком великих традиційних монархій у Туреччині, Австро-Угорщині і Німеччині. Ці країни, що потерпіли воєнну поразку, знайшлися в страшній економічній депресії і півголоді. Хвиля непевності росла і її використовувала переворотова пропаганда для організацій щораз нових «пучів», тобто приготованих несподіваних революційних виступів з метою захоплення влади. Вся Середуша Європа була на крайчику загальної суспільної катастрофи. Здавалося, що незабаром вибухне світова соціальна революція, яку комуністи вважали неминучою і близькою та напевно переможною. Ця комуністична віра захоплювала уми також некомуністів, які уважали безнадійним всякий спротив тій «історичній неминучості».

Ця атмосфера пливкості уділялася також багатьом державникам переможних держав антантського блоку. З протоколів нарад переможного проводу цього блоку на Міровій Конференції в Парижі ми бачимо, що в цій атмосфері хиталися то туди то сюди прем'єри міністрів і голови держав, яких тодішнє покоління і пізніші історики прославляють як великих політичних мислителів і вмілих керівників долею своїх націй. Лише одиниці з цих західних державників трималися добре продуманої концепції, яка змагала до ліквідації большевизму в самім його джерелі, в Московії, а яка негайною ціллю ставила принаймні запертя большевизму всередині «санітарних кордонів» довкола Московії. Цю

концепцію заступав французький прем'єр Клемансо і британський міністер Черчил. Проте, вони не встигли витягнути належних практичних висновків із правильної ідеї про кінцевість ліквідації большевизму, яка справді була ще легка до переведення. Вони зійшли на бездоріжжя пляну відбудови якоїсь нової неозначеної ближче російської імперії і цим самі завалили в практиці основу своєї концепції. Їх темперував Вилсон правом про самовизначення націй, але під впливом внутрішньо-американських і міжнародних чинників його роля ідейного провідника людства в цім переломовім часі була рішально ослаблена.

Тому не треба також дивуватися, що в цім кризовім часі також деякі українські державники і політичні провідники підпадали під вплив цієї пливкої атмосфери, коли не могли бути вільними від її впливу державники Заходу в кращих відносинах. Сам факт хитання в деяких безвихідних моментах не може позбавити їх нашої кінцевої позитивної оцінки, як патріотів і жертвених борців за волю своєї нації. В нічому не стоять у тім часі нижче в оцінці міжнародної ситуації і виходу з неї прем'єри Остапенко або Мартос, або тодішні міністри Мазєпа і А. Лівіцький, якщо їх рівняти до Лойда Джорджа, Сонніна або Балфура. Коли ми бачимо, як ці останні в тій невимовно важкій ситуації світу також хиталися в політиці своїх добре налаштованих держав, то мусимо бути певні, що в українських відносинах, в часі загальної непевності в Східній і Середній Європі, вони хиталися б мабуть ще більше, якби були там поставлені на рішальне державне становище.

2. Особливо треба нам цінити високо боевого духа обидвох Українських Армій, Дієвої і Української Галицької. В цім періоді ми мали погляд звернений на Дієву Армію УНР. Щойно із загальної перспективи, а не з погляду окремих подій на обороннім фронті, ми можемо пізнати, просто, вийняткову героїчну відвагу усього козацтва і його проводу, як цілості. Вийняткові заломання окремих командирів і вслід за цим також їхніх військових частин, не можуть у нічому змінити цієї

нашої загальної оцінки. Хоча Дієва Армія мала перед собою сильну чисельну і збройну перевагу ворога, то при всіх конечних відступах цієї Армії ніколи в цім періоді не залишав її дух офензивности проти ворожої інвазії в Україні. Не йдеться тут про реєстр поодиноких виграних дефензивних або протиофензивних операцій, але про загальну і постійну волю боротися проти ворога без упину.

Треба мати завжди на тямці, що це був час загальної втоми після чотирирічної світової війни, яка своїми фронтами пройшла кілька разів по значній частині земель України. Мільйони колись змобілізованого воцтва по скінченій війні у всіх країнах бажали відпочити вдома. Внаслідок того розкладався дух дисципліни і множилися бунти та дезерція навіть у переможних державах антанти в тих частинах, які були далі вжиті для служби на Сході Європи і в Азії. В таких обставинах поставити нову армію можна було лише при наявності сильної політичної партійної машини, яку мали большевики. Большевицька партія, що тоді числила вже кілька сот тисяч членства в Росії, була здисциплінована, могла тримати в послуку новобранців і вояків на фронті, хоча й тут бували бунти. Українські політичні партії були молоді і мали лише понад кількадесять тисяч реєстрованих і дисциплінованих членів. Утримати боевого духа у фронтовім війську і в новобранцях в таких відносинах було надзвичайним і виїнятковим успіхом УНР, бо ж фактично всі вояки Дієвої Армії УНР були добровольцями у цій визвольній війні. Так багато добровольців тоді для реальної війни не могла зібрати ніяка влада в Західній Європі.

Особливий подив у нас мусить викликати незломна постава Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри. Він у цім періоді мав на собі подвійний тягар: утримати боевого духа Дієвої Армії і керувати державним кораблем, як рішальний член Директорії.

З недавньої історії Другої Світової Війни знаємо, що по перших невдачах заломлювалися голови урядів і головні командири у традиційних державах. Капіту-

лював по кількох днях війни, по перших невдачах, бельгійський король, піддався без опору король і уряд Данії, капітулювала по 6 тижнях німецької офензиви французька влада. Симон Петлюра в цих, як здавалося багатьом, безвихідних відносинах, виявив такий незломний героїзм, який мав у легших відносинах британський державник Черчил.

3. Окремо треба подати загальний погляд на самочинні спроби наладження політичних відносин у державі, незгідно з конституційними приписами. Їх треба розуміти так, що це було бажання цих окремих діячів знайти вихід із такої ситуації, яка їм тоді здавалася безвиглядною. Так треба розуміти виступ Комітету Охорони Республіки в Кам'янці. Не може бути сумніву, що рішальні особи цього Комітету Охорони мали на увазі тільки загальне добро, а не свої власні чи суто партійні інтереси. Що вони помилялися, це факт. Але, вони тоді мусіли помилитися тому, що в умовах бльокади Заходу проти України вони мали пізніші вістки про те, що діялося не то в Москві, але навіть в окупованім Києві, ніж їх мали політичні діячі на Заході Європи через свою широку сітку інформаторів у нейтральних країнах і добрі телеграфічні агенції. Патріотичний характер цих українських діячів є безсумнівний для нас тому, що пізніша їхня діяльність, зараз таки по ліквідації Комітету Охорони, доказала їхній патріотичний підхід до ситуації.

Інакше мусимо цінити виступ самого отамана Оскілка і деяких його політичних помічників. Поведінка Оскілка, по невдачі і ліквідації його перевороту, вказує на те, що він у тім часі вже був заломаний у своїм національно-патріотичнім дусі і з цього заломання не піднісся вже ніколи. Інакше треба дивитися на військові чинники, підлеглі йому, які брали спочатку і пізніше участь у його виступі. Вони так вірили в конечність того виступу, як вірив полковник О. Жуківський і інші його військовики в акцію Комітету Охорони в Кам'янці. Їхня дальша боева діяльність доказала, що

Наскок української кінноти на большевиків.
(Рисунок Е. Перфецького).

вони ніколи не відреклися своїх світлих попередніх чинів в обороні Батьківщини.¹³²⁴)

Зрештою, виступ Оскілка не є якимсь винятком того часу в нових державах. Наприклад, у сусідній Польщі в листопаді 1918 р. було зразу два уряди, що між собою конкурували. Лише зручна тактика Юзефа Пілсудського встигла зліквідувати конкуренційну владу в Люблині під проводом Дашинського, покликавши його на прем'єра уряду у Варшаві. Цю тактику наслідував Симон Петлюра в березні-квітні 1919 р., покликавши деяких членів Комітету Оборони до нового Уряду УНР. Цим способом змазано з пам'яті саму подію в Кам'янці. Три місяці раніше, перед подіями в Кам'янці, була спроба перевороту у Варшаві, яку переводив князь Євстахій Сапіга і легіоновий полковник Янушайтіс. Вночі з 4 на 5 січня організація замаховців арештувала тодішнього прем'єра Морачевського і кількох міністрів та зайняла майже цілу столицю Польщі. Врятував ситуацію шеф штабу ген. Станіслав Шептицький. Він організував вірні військові з'єднання проти замаху і зліквідував його; замаховці не понесли пізніше кари за свій бунт. Також треба тямити, що Польський Комітет Народовий, що був зорганізований закордоном під проводом Романа Дмовського і Падеревського, не визнавав влади Пілсудського і покликаного ним кабінету міністрів. Цей комітет завдяки Падеревському мав визнання антанті, як легальне представництво Польщі. Треба було довгих заходів, заки ця міжусобиця була полагоджена компромісово так, що Пілсудський покликав на прем'єра Падеревського і погодився на провід Дмовського у всій міжнародній політиці на Мировій Конференції.

Цей один приклад вказує нам на те, що Україна в добі Директорії в тім самім часі, не була в гіршій ситуації, як сусідня Польща. Тільки ця різниця, що Польща пережила ці кризи легше, маючи забезпечений фронт проти большевиків двома арміями аж до квітня 1919 року: на Півночі німецькою армією, яка ще не була евакуована з Литви і Білорусі, а на Півдні Дієвою Армією УНР. Крім того Польща мала повну економічну і озброєну

допомогу антанти та підтримку на міжнародній арені. Проте, Українська Народна Республіка, хоч у трудніших обставинах, перейшла і перемогла такі кризові явища так само скоро, як і Польща.

Якщо йдеться про внутрішні неполадки в Польщі, то вони, при цій охороні ззовні сторонніми силами, були куди більші, як в Україні. Польський історик Побуг-Мальовський і проф. Бобжинський описують внутрішні відносини в Польщі в перших місяцях незалежності, як дуже хаотичні: «Заки зорганізувалося польське військо, пише проф. Бобжинський, польські землі були ареною бандитизму, погромів і безладу... Почали творитися банди, зложені головно з військових дезертирів, вони грабували по селах і містечках, насамперед Жидів. Утворилися навіть окремі «республіки» в різних частинах Польщі, що були виявом меншого чи більшого большевизму і бандитизму. Одна з таких «республік», що тривала довгий час, була в Тарнобжегу, а друга з осідком в Піньчові... Найяскравішим виявом анархістичного руху було створення селянами в Тарнобжегу людowego уряду під проводом радикальних послів о. Оконя і Домбаля... Багато труду коштувало, щоб усунути цю анархію при допомозі війська... Таке саме діялося в Королівстві [тобто в колишній російській займанщині]... Там анархія посунулася до того, що улаштувано формальні напади на містечка, де після убезвладнення міліціантів, ґрунтовно ограблювано купецькі склади, переважно жидівські... В Люблині появилися робітничо-селянські ради, поміщицькі робітники почали займати панські маетки. Якийсь Лісовський зорганізував «людову республіку» у Піньчові, яку започатковано грабунком у цім місті.¹⁸⁸⁾

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ПІД ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ

ФОРМА СОВЕТСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЧАСТИНІ ОКУПОВАНОЇ УКРАЇНИ

СУВЕРЕННІСТЬ НАЛЕЖИТЬ РОСІЙСЬКІЙ КОМУНІСТИЧНІЙ ПАРТІЇ

В Советській Росії панувала виключна влада «Російської Комуністичної Партії більшовиків» (в скороченні будемо вживати назви РКП). Вона посідала деспотичну, необмежену владу в центрі і на місцях. Кожна ділянка життя населення була наперед вирішувана відповідними органами тієї партії. Щойно потім, коли монопартія вирішила якесь питання, переводила цю постанову відповідна клітина державного апарату. Найвищим органом тієї в централізований спосіб організованої партії з мілітарною дисципліною був Центральний Комітет, а ще вужчим органом партії було Політичне Бюро.

Отож, маючи на увазі той факт, що найвищу владу на території Советської Росії виконувала РКП, то мусимо прийняти, що суверенна влада в цій державі від того часу належала, не до якогось формального державного органу, чи номінально до народу, а всеціло до тієї партії. У практиці виконувало суверенні права згадане Політичне Бюро РКП. Це, зрештою, залишилося аж до тепер, а тільки партія за чотири десятки років змінювала кілька разів свою назву і тепер вона має назву — Комуністична Партія Советського Союзу.¹⁸⁴)

Російська Комуністична Партія діяла весь час, від 1917-го року починаючи, через свої льокальні організації не тільки у властивій Росії (тобто в Московії), але також у всіх тих не-московських країнах, які до 1914 року були під окупаційною владою царської Росії. Під цією відкритою фірмою чужої національної партії була організована влада також в Україні в часі першої частинної окупації українських земель від кінця грудня 1917 по половину квітня 1918 року.

Щойно після самоліквідації советської влади в Україні, створено в Москві 5 липня 1918 року провінційну організацію РКП в Україні під назвою — Комуністична Партія большевиків України (КПБУ). Це фактично була клітина самої РКП, яка в той спосіб діяла в Україні на місцях. Ця КПБУ мала свій центральний орган — Центральний Комітет КПБУ (ЦК КПБУ), який мав своє Політичне Бюро КПБУ. Права КПБУ і Політбюро КПБУ були, згідно зі статутом РКП, рівні тільки в губерніяльній організації в Росії. Це значить, що ЦК КПБУ і Політбюро КПБУ мусіли без застереження виконувати всі накази і директиви Центрального Комітету Російської Комуністичної Партії і його Політбюро в Москві. Так було від 5 липня 1918 року весь час і так залишилося аж до нинішнього часу з тим, що за той час змінено назву організації.

Отож, у суспільній дійсності, з соціологічного погляду, суверенну владу над окупованою частиною України мав виконувати Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії загальними директивами, що їх у практиці мав переводити Центральний Комітет КПБУ і його Політичне Бюро, як підлеглі підручні окупаційні органи. Ця КПБУ була тільки фальшивою назвою, під якою в Україні діяла РКП. Це був перший засіб на велику скалю обрахованого політичного обману і політичної провокації.

Цікаво знати, хто належав до Політичного Бюро РКП при кінці 1918 і на початку 1919 років? Відповідь на це питання є дуже важлива, бо, правду сказавши, Політбюро було ексекутивною Центрального Комітету, отже

властивим виконавцем суверенної влади в Советській Росії на частинно окупованих українських землях, здобутих від Української Народної Республіки. В тім часі до Політбюро РКП належали: Ленін, Троцький, Каменев, Сталін і Бухарін.¹⁸⁵⁾

Щодо національного походження членів Політбюро, то родовитими Москалями були — творець і безспірний вождь партії — Ленін та економічний теоретик большевизму, Ніколай Бухарін. Троцький і Каменев це Жида, що були цілковито змосковщені і заступали в своїй діяльності явний московський шовінізм і політично-економічний колоніялізм. Ленін в державній системі був головою Совнаркому Росії; Троцький при кінці 1918 на початку 1919 року був комісар військових справ і член найвищого воєнного совету; Сталін — цілковито змосковщений Грузин. Лев Каменев був першим головою Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Советів, тобто першим президентом Советської Росії.¹⁸⁶⁾

Уповноваженими Політбюро РКП виконувати його суверенну владу на окупованій частині України були такі члени ЦК КПБУ, покликані Політбюром РКП: Сталін, Артjom (дійсне прізвище Сергеев), Епштайн, Квірінг, Закс, Тарський, Георгій П'ятаков, Станіслав Косіор, Володимир Затонський і Микола Скрипник.¹⁸⁷⁾ Із тих 10 виконавців суверенної волі Політбюро РКП на території окупованих земель України, тільки двох, Затонський і Скрипник, були українського походження, Решта з них, то змосковщені Грузини, змосковщені Жида і пара Москалів — Георгій П'ятаков і Артjom. Скрипник у цім ЦК КПБУ був доданий тільки для того, щоб на око було ніби більше «українських членів партії». Впливу в цім органі він не мав тоді ніякого.¹⁸⁸⁾

У цім зв'язку треба зазначити, що про імена цих членів ЦК КПБУ можна довідатися тільки з давних підручників історії большевизму, коли ще історію фальшовано тільки частинно, а не цілком, як це зроблено тепер. Вони між іншим подані в історії професора

інституту марксизму в Харкові, Матвія Яворського. Пізніше з дальших підручників історії, видаваних кожночною панівною групою РКП (чи пак ВКП чи тепер КПСС) викидано тих чи інших вище згаданих членів, як проклятих. Ліхолат, наприклад, викинув Скрипника, Затонського і П'ятакова. Академічний підручник історії, виданий Академією УССР в 1958 році, привернув назад імена викинутих (усіх вже небіжчиків) окрім одного Скрипника, але П'ятакова названо там далі «злочинно легкодушним».¹³⁹⁾

Від 20-того з'їзду КПСС (давнішої РКП) монографічне фальшування історії України і її оборонної війни проти воєнної агресії Советської Росії пішло новим шляхом, бо І. Рибалка в своїй монографії про цю війну вже подає інших членів ЦК КПБУ, яких не знав, ні Яворський, ні «академічна історія» з 1958 року. Він додає П. Слинька, І. Шварца, а за те опускає П'ятакова, Скрипника, Сталіна, Тарського, Косіора і Закса, ховаючи їх соромливо під назвою «і інші».¹⁴⁰⁾

СОВЕТСЬКИЙ УРЯД УКРАЇНИ, ЯК АДМІНІСТРАЦІЙНИЙ ОРГАН ОКУПАЦІЇ

Як для політичного обману була проголошена звичайна обласна організація Російської Комуністичної Партії, як ніби то Комуністична Партія большевиків України, так і в ділянці державної адміністрації на плянований до здобуття українській території мав діяти також такий обманний орган під назвою «Временное Рабоче-Крестьянское Правительство України», або в українським перекладі: «Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України». Його оригінальною назвою була назва московською мовою, бо цей уряд провадив всі справи тільки по-московськи. В українській мові він тільки видавав переклад летючок і «маніфестів» для баламучення українських народних мас.

До цього «уряду» входили: Георгій П'ятаков, Володимир Антонов-Овсеєнко, В. Аварін, В. Затонський, Е. Квірінг, Артём. Ввесь той перший «уряд» советської

влади для України — особово не-український. Голова уряду Георгій П'ятаков — родовитий Москаль, який взагалі не визнавав існування української нації. В. Аварін — Москаль такого самого типу. Артём-Сергеев — такий самий. Квірінг — завзятий Москаль і ворог самого існування української нації. Антонов — українського роду, але вповні змосковщений. Єдиний Володимир Затонський знав українську мову і вряди-годи признавався до свого роду, але в кожному разі до 1917 року взагалі в українським національним русі, хочби в соціалістичнім таборі, ніякої участі не брав. В цім «уряді» не було ні Скрипника, ні Юрка Коцюбинського, якого згадувано щойно пізніше, щоб більше «українізувати» цей «уряд».

Цей ніби то уряд був тільки виконавцем волі Центрального Комітету КПБУ, а ЦК КПБУ мусів у всьому слухати суверенної волі Політбюро Російської Комуністичної Партії із Москви.

Зложена з таких осіб влада, діяла на окупованій частині України аж до кінця січня 1919 року. Осідок влади був фактично аж до кінця січня на території Советської Росії, бо здобуті від України терени на Лівобережжі були ще непевні настільки, що «уряд» П'ятакова не мав відваги переноситися зразу до Харкова.

МОСКВА МІНЯЄ СКЛАД СОВЕТСЬКОГО "УРЯДУ" УКРАЇНИ

Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України, що його визначила Москва, як свій окупаційний адміністраційний орган, був другою великою провокацією Москви. Як не було ніякої дійсної Комуністичної Партії большевиків України, а тільки пуста паперова назва для провінційної організації Російської Комуністичної Партії, так також не було ніякого уряду советської влади, а тільки Совнарком Росії. Утворений адміністраційний орган окупації, був тільки для політичного обману несвідомих про дійсні пляни Москви людей. Річ ясна, що в плянах і практиці Москви, не було і не могло бути ніякої української советської республіки, як

дійсної окремої держави. Це все, що зроблено, було тільки забавою в державу для обману людей. І цей обман у значній мірі Москві удався, як показує нам збаламучена партія боротьбистів та бунти отаманів Зеленого і Григорієва, які діяли в ім'я «української радянської влади» і для згоди з ляльковим урядом П'ятакова.

Лев Троцький

Проте, лялька під проводом П'ятакова сама собою була надто видною провокацією в неповажнім характері. Тим то Москва по своїх значніших військових успіхах на фронтах Лівобережжя, постановила «поширити базу» цього ніби то «уряду України». Вона 26 січня 1919 р. уложила новий склад цього уряду, який зараз, із наказу Москви, видав телеграмою «всім, всім, всім» повідомлення про своє утворення і про свої пляни. Текст тієї телеграми був такий:

«Боротьба на Україні за советську владу буде скоро скінчена. Працюючі маси України, не зупиняючи ні на одну хвилину боротьби, яка ведеться в формі робітничих страйків і масових виступів селян у часі

гетьманської влади, охоплені в останнім часі по всій Україні пожаром загального повстання. Ця стихійного руху ця боротьба перетворилась в організований рішучий штурм проти панування буржуазії.

«Більшу частину української території вже звільнено. Над Черниговом, Харковом, Полтавою, Катеринославом, у Донецькій Басейні вже має червоний стяг советської влади робітників і селян. Зі Сходу, Півночі і Заходу йдуть червоні українські советські війська, які збільшуються приєднанням до них лав повставших робітників і селян, а також солдат, мобілізованих так званою «Директорією» і знаходяться всього в кількох десятках верст від Києва, де остання буржуазно-капіталістична влада на Україні — Директорія охоплена вже панікою і вже готується тікати.¹⁴¹⁾

«Організований на початку революції тимчасовий уряд в зв'язку з поширенням території і ускладненням своїх завдань визнав нині необхідним для успішної праці на користь українській революції реорганізуватися і усталитися в слідуючому складі: Голова Тимчасового Робітничого і Селянського Уряду — тов. Раковський; Рада Народного Господарства України — П'ятаков, Квірінг, Рухімовіч; народний комісаріят військових справ — Подвойський і Межолук; народний комісар советської пропаганди — Арт'юм; народний комісар внутрішніх справ Авдієнко і Ворошнілов; народний комісар народної освіти — Затонський; народний комісар земельних справ — Калєгаєв; народний комісар юстиції — Хмельницький; народний комісар харчових справ (продовольчих) — Шліхтер і Бубнов; народний комісар фінансів — Земет; народний комісар шляхів — Жарко; голова верховної соціалістичної інспекції — Скрипник; командуючий військом Української Соціалістичної Советської Республіки — Антонов-Овсєєнко; Революційний Военний Совет — голова Антонов-Овсєєнко. Члени уряду — Ю. Коцюбинський і Щадєнко.

«Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд від імені усього працюючого люду України, оголошує, що робітники і селяни України, зв'язані міцним ланцюгом з робітниками і селянами усіх країн, твердо гадають жити в згоді з усіма народами. Уряд вживає через народи і уряди всіх країн налагодити постійні дипломатичні зносини з Українською Соціалістичною Союзною Республікою і звертається окремо до советських соціалістичних урядів Росії, Лотви, Білоруси, Естонії і Литви з пропозицією утворити тисний оборонний союз проти всіх спроб скинути так тяжко здобуту владу робітників і селян.

«Хай живе солідарність працюючих мас!

Голова Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України і народний комісар зовнішніх справ Раковський.

« У Харкові, 28 січня 1919 року». ¹⁴²⁾

Конечно треба тут замітити, що цей документ у своїм повнім тексті є тепер рідкістю на території Советського Союзу. Хоча він творить важливу частину в так званій історії конституційного права фікційної Української Советської Соціалістичної Республіки, яка є членом СССР, то все одно той документ в історії конституційного права під владою СССР вільно читати тільки в скороченій формі. Як навіть в «академічній» історії не згадують імені голови першого «Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України» ¹⁴³⁾, так і ця «історія» цілком проминає факт утворення другого Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України під головуванням Християна Раковського. Все те робить ця «історія» тому, щоб для читачів не згадати факту, що обидва уряди очолювали такі большевицькі провідники, які потім були зліквідовані новою панівною партійною групою, як «вороги народу». ¹⁴⁴⁾ Цей факт є зайвим доказом на те, що в тоталітарній системі советської держави взагалі не може бути історії цієї держави, спертої на історичній правді. Там замість історії

може існувати тільки кожночасна пропагандивна література, убрана в форму «академічної історії». Навіть велика збірка документів в «Історії советської конституції 1917 - 1956» для університетів, яка охоплює 1046 сторін великої вісімки, не містить повного тексту, ні цієї відозви советського «уряду України», ні, іншої відозви з того самого дня. Ця збірка документів у таким великим об'ємі містить ці документи тільки у витязі, пропускаючи немилий теперішньому панівному режимові персональний склад цілого «уряду» і підпис під цією відозвою. Замість цілого розділу з іменами другого «уряду», там знаходимо тільки три крапки. ¹⁴⁵⁾

Згаданий новий «уряд» советської влади України видав зараз того самого дня, коли його залаштунокво покликав до життя суверенний московський центр, тобто 26 січня 1919 року, ще окрему «деклярацію» до населення окупованої частини Лівобережної України і, розуміється, для пропаганди також на території, яка була під владою Директорії УНР. Важливіші місця тієї «деклярації» читаються так:

«Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України, що вийшов із революції, вважає своїм першим обов'язком допровадити соціалістичну революцію до кінця, наставляючи всюди владу Советів Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів. Рахуючись з умовами сучасної війни і з досвідом громадянської війни так в Україні, як і в Російській Соціалістичній Федеративній Советській Республіці, Робітничо-Селянський Уряд із ще більшою енергією буде продовжувати формування регулярної Червоної Української Армії. В цю армію влиються повстанські відділи, що по-геройськи і з успіхом вивопняють до цього часу своє революційне завдання, але потребують єднання, організації, єдиного командування для виконання дальших завдань революційної боротьби.

«Уважаючи, що справа визволення працюючих повинна стати справою всіх працюючих, Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України у випадку по-

треби приступити до загального озброєння робітників і селян, проголошуючи загальну мобілізацію...*)

«Рахуючись із фактом, що ми знаходимося ще на початку організації комуністичного суспільства і що інтереси робітничої класи повинні бути збережені вповні також при цім переходовім ступні розвитку, Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України вважає одним із своїх перших завдань створити всеохоплююче законодавство щодо охорони праці і організації всіх форм забезпечення робітників, як проти хвороби, старости і нездатности до праці, так і проти безробіття. Користуючися багатим досвідом і законодавством Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки, він поширює в Україні міри, що їх прийнято в Росії...»¹⁴⁶)

«...Тісних братерських безперервних зв'язків з утвореними советськими урядами інших країн і з повставшим пролетаріатом там, де він ще не захопив влади і з комуністичними партіями в цілім світі, є умовою тріумфу і зміцнення советської влади в Україні. Насамперед ми заявляємо голосно свою солідарність з Советською Російською Федеративною Республікою, ¹⁴⁷) коліскою світової революції, моральною і матеріальною опорою для всесвітнього пролетарського повстання. Тісний історичний, економічний і культурний зв'язок робітничої і селянської України з Советською Росією ставить нам, як обов'язок, вирівнювати свій революційний класовий фронт насамперед з фронтом російського пролетаріату. Ворогів Советської Росії ми проголошуємо ворогами Советської України. В нас однакові політичні, економічні і воєнні завдання. Боротьба з білогвардійцями, боротьба з імперіалізмом союзників¹⁴⁸) і боротьба з українською

*) Тут зазначене скорочене в офіційній збірці советських документів, История Советской Конституции 1917-1956, Москва, Госполитиздат, 1957, стор. 182.

буржуазією в особі Директорії так само є конечною умовою для української советської влади, як у Росії, так і в Україні. Повний розгром московської буржуазії¹⁴⁹) і московських поміщиків є передумовою не тільки зміцнення советської влади в Росії, але також в Україні.

«Все це передришує об'єднання Української Советської Республіки з Советською Росією на підставі соціалістичної федерації, форми якої будуть устійнені повноваженими представниками на Всеукраїнськім З'їзді Советів.

«Ми переконані, що нашою революцією в Україні ми дамо істотну допомогу нашим братам, російським робітникам і селянам.

«...Констатуючи факт надзвичайної успішности розвитку революції в Україні, Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України з повним переконанням заявляє, що на 1-го березня збереться Третій Всеукраїнський З'їзд Советів Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів, якому уряд зложить свої уповноваження і який остаточно збудує светську владу в Україні.

«Хай живе Українська Соціалістична Советська Республіка! Нехай живе Українська Червона Армія! Нехай живе Всесвітня Комуністична Революція.

«26 січня, 1919 року.»¹⁵⁰)

Щоб можна було сьогодні зрозуміти зміст і завдання цієї «проклямації», то потрібні такі помічення:

1. Проклямація наводить аж 20 комісарів із рангою міністрів. У порівнянні з кількома комісарами першого «уряду» П'ятакова, це вже величезний міністерський апарат. Ці дві десятки міністрів мали викликати враження, що це дійсна нібито державна влада нової советської республіки України, а не забава в державу. Це була перша й головна причина того великого накопичення міністерських прізвищ у проклямації. Все те було обраховане на пропаганду серед незорієнтованих людей.

2. Для тієї самої пропагандивної мети були виховані всі міністерства-комісаріяти, конечні в нормальній державній адміністрації. Для деякої ділянки номіновано навіть ніби ширшу колегію міністрів, якщо да на ділянка адміністрації мала робити враження важливої. В дійсності всі комісаріяти-міністерства і ради, не були нічим іншим, як тільки установами для виконання наказів і розпоряджень шефа Совнаркому Росії, Леніна, та поодиноких комісарятів Советської Росії.

Микола Скрипник

Деякі комісаріяти були абсолютним обманом, тобто, що в даній діяльності адміністрації не було навіть ніякої передавчої установи для наказів Совнаркому Росії, бо він сам все виконував і тільки в потребі давав готові документи до підпису даним комісарам України або й клав їх підпис без їхнього відома і проголошував. До таких комісарятів належав комісарят зовнішніх справ, комісарят військових справ і комісарят фінансових

справ. Ці комісаріяти аж до половини 1920 року не мали навіть одного бюро для свого урядування.¹⁵¹⁾

3. Персональний склад другого «уряду» ще гірший від першого. Хоча П'ятаков, як перший прем'єр льяльковського уряду, був цілком чужий і ворожий для українських національних інтересів, бо він походив з московської меншини в Україні, але знав принаймні згрубша інтереси населення України. Тимчасом Християн Раковський — це зовсім чужинець для України під кожним оглядом. До 1918 року він навіть не бачив України. З уродження — він Болгарин, що пізніше зі своєю Добруджею був приділений до Румунії, він уважав себе пізніше за Румуна і був членом румунського парламенту. Ленін його пізнав на еміграції і уважав за вірного послідовника своїх плянів і теорій. Під політичним оглядом Раковський скоро перейшов на бік московського шовінізму й світового імперіялізму і в першій році свого «прем'єрства» в окупованій частині України був дійшов до того, що взагалі уважав українську націю вигадкою, а українську мову в літературі забавою купки інтелігентів. Покликання його на пост «прем'єра» замість П'ятакова мало особливе значення. З усього видно, що Політбюро РКП у Москві мало невелике довір'я в повну послухність уроджених в Україні Москалів, коли замість П'ятакова іменувало чужинця Раковського. П'ятаков, як видно, був хоч зв'язаний із українською територією, коли тимчасом Раковський — був «чистий» інтернаціоналістичний послухник Москви, якого можна було кидати кудинебудь.

4. З огляду на те, що в «уряді» було аж 20 міністрів, то питома вага членів українського походження була в цім другім «кабінеті» ще менша ніж вона була в першій. Дійсним Українцем був єдиний Юрко Коцюбинський. Затонський і Скрипник в тім часі мали дві душі: на першій місці вони почували себе частиною єдиної російської комуністичної партії, а щойно на другім місці в них відзивалася згадка їхнього українського походження. Всі інші члени — це або родовиті Мо-

скалі, наслані з Москви, або до костей змосковщені Жи-ди, Поляки і «малороси». З Москви були прислані такі експерти від безоглядности, як М. Подвойський, О. Шліхтер і Є. Щаденко.¹⁵²⁾

Треба ще звернути увагу на те, що не сам Раковський був «міністром» для України, якої існування він не визнавав, а думав про неї тільки, як про звичайну провінцію Росії. Також інші міністри, чи то родовиті Москалі, чи то змосковщені, в цій справі були одної думки зі своїм ляльковим «прем'єром». Наприклад, дуже впливовий в окупаційній адміністрації міністер пропаганди, Арт'юм (Сергеев) явно в своїй пропаганді звертався до «українських робітників і селян», хоч він був переконання, що ніякої України нема і бути не може. Це посвідчує в своїй промові в 10 років пізніше його колега з цього «уряду», Володимир Затонський:

«Арт'юм, як тепер пам'ятаю, пише Затонський, доводив, що це справа реакційна утворювати Україну, хочби навіть радянську».¹⁵³⁾

Так думали і говорили між собою міністри буцим до Української Советської Республіки, які ніби то будували державу, а в дійсності її не хотіли.

Окрім «міністрів», насланих до «уряду» Советської Української Республіки безпосередньо з Москви, Політбюро РКП вислало ще хмару своїх вишколених агентів для організації підривної роботи на тій території України, що ще не була здобута від влади УНРеспубліки. Очолював цю групу підривної колони І. Смірнов (Ласточкін). До Одеси вислано, крім московських експертів, ще вишколену в Москві французьку комуністку Жанну Любурб для підривної роботи в французькій армії, що була висадилася у цій пристані і в Миколаєві.¹⁵⁴⁾

НЕ БУЛО НІЯКИХ СОВЕТІВ, А ТІЛЬКИ РЕВКОМИ ПАРТІЇ

Офіційно, для обману, названо окупаційну адміністрацію на частині здобутої української території,

Українською Соціалістичною Советською Республікою. Що це не була ніяка республіка, про це вже з'ясовано вище. Це була тільки форма окупаційної влади Советської Росії на території України. Проте, це не була також ніяка «советська» влада. Ніде фактично не було «советів», тобто рад, обраних депутатів від робітників і селян та червоноармійців місцевого походження. Тільки тоді, коли б були такі обрані ради, можна було б називати цю владу справді советською.

Замість того окупаційна влада всюди творила тільки «революційні комітети» (ревкоми), які іменувала місцева клітина РКП, чи пак КПБУ в даній місцевості, але то тільки винятково. Нормально, не було навіть ревкомів, а тільки комітети, покликані військовим командиром советської армії в даній місцевості чи області. Тоді такий комітет називався «воєнний революційний комітет (воєнревком)». Тільки для обману, в більших містах, такі ревкоми чи воєнревкоми проголошувано «советами», хоча вони не були ніколи обирани. Тим то справедливо цю тодішню владу ми можемо назвати тільки владою ревкомів, а не советів. Щойно після здобуття цілого Лівобережжя України на початку лютого 1919 року окупаційна влада, готуючися до Третього З'їзду Советів України, всюди свої ревкоми перезвала советами міст чи волостей або губерній. Тоді також лише декуди проведено вибори і то під терором.

Ревкоми і ці обманні совети вбільшості були перетикані насланим із Московії елементом. Самих місцевих членів КПБУ було в Україні дуже мало. В таких великих промислово-робітничих центрі, яким тоді був Харків, було вліті 1918 року лише 70 членів компартії, в Києві лише 60, а в Одесі 80 членів.¹⁵⁵⁾ Ясна річ, що тими місцевими силами сама большевицька компартія не могла б перепровадити, ні ніякого бунту, ні навіть успішної субверсії. Тим то московський партійний центр вислав в Україну велику кількість своїх партійців для цієї роботи. Про це свідчить монографія советського історика А. Ліхолата ось так:

«Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії більшовиків виявив всебічну допомогу комуністам України в будові державного [— тобто окупаційного] апарату. З наказу Центрального Комітету відправлено в Україну ряд партійних і советських працівників для допомоги в наладнанні центральних і місцевих установ, для зміцнення збройних сил, організації розстроєної промисловости, транспорту і т. п. З Москви і Петрограду на початку 1919 року післано в Україну в розпорядження народного комісаріяту про харчування 3,000 працівників і московських робітників; безперервним старанням Центрального Комітету партії праця для створення нового суспільного ладу в Україні з кожним днем в Україні прибирала щораз ширший розмах».¹⁵⁶⁾

Вище подана цифра тільки з одної ділянки окупаційної адміністрації, — а саме реквізиція збіжжя і інших продуктів українського господарства з України до Росії. Все те були, очевидно, московські партійці.

Окрім того, багато партійців командовано в кожную іншу ділянку, а зокрема в ділянку «внутрішньої адміністрації». Тільки сильним наводненням тисячних мас партійцями з Росії можна собі пояснити те, що окупаційна адміністрація могла взагалі функціонувати. Згадана вище цифра 70 членів партії у великому харківському центрі відразу показує нам, що силами місцевих партійців аж ніяк не могла була взагалі існувати окупаційна адміністрація. Коли в великому робітничо-промисловому центрі і до того наводненім вже раніше у часі світової війни насланим із Московії робітничим елементом, було тільки 70 членів партії, то що говорити про менші центри з переважним українським робітничим характером?

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПЕРША КОНСТИТУЦІЯ УССР

ПЕРЕДРІШЕННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН УКРАЇНИ І РОСІЇ

Вже сам факт, що в номінальній Українській Соціялістичній Советській Республіці всю владу творила чужа для України під національним і територіяльним оглядом партія — Російська Комуністична Партія більшовиків, передришав взаємостосунок тієї нової «держави». Хоча для політичного обману ця організація ніби то була самостійною державою, то все одно її стосунок до Советської Росії був наперед передришений: мало бути тісне об'єднання з Росією. Інакше бути не могло з огляду на те, що в РКП від самого початку панував «демократичний централізм», який не допускав ніякої, не то окремої державности, але навіть окремої автономічної області з реальним змістом самоуправи. Зрештою, коли суверенна партія, РКП, була цілком зцентралізована і не допускала автономії областей чи губерній, то вона не могла також аж ніяк толерувати дійсної окремої державности. Окрема советсько-комуністична державність поза властивою Росією могла існувати лише тоді, коли б існувала цілком окрема самостійна українська комуністична партія, яка здобула б сама владу в своїй країні. Тимчасом такої української комуністичної партії не було, а до спроб творення такої партії хоч би з самих Москалів і змосковщених елементів в Україні, Москва поставилася негативно і відкинула такий проект. Впорядку дисципліни РКП в

Україні не сміла фактично заступати навіть федеративної концепції. Федералізм — в очах Москви — був ухилом, який вона в рядах РКП рішуче поборювала. Отож, публічне проголошення ніби то окремої української советської республіки було звичайним обманом і з боку Москви і з боку членів РКП, що діяли в Україні.

Християн
Раковський

У випадку перемоги другої воєнної інвазії Советської Росії державна доля України була передрішена в резолюції другого з'їзду КПБУ в Москві 18 жовтня 1918, отже якраз в періоді приготування нової інвазії. Цей другий з'їзд тільки підтвердив постанову першого з'їзду КПБУ у Москві, що відбувся 5 липня 1918 року. В цій резолюції говорилося про стосунок членів цієї обласної організації РКП до питання державности України в цілком негативний спосіб:

«В справі взаємовідносин України й Росії, говорить ця резолюція, відділення України від Росії не-

можливе через економічні стосунки і КПБУ повинна боротися за революційне об'єднання обох держав на основі пролетарського централізму в межах Російської Соціалістичної (Федеративної Советської Республіки». ¹⁵⁷)

Йшлося в цій резолюції, як видно, не про теоретичний випадок, чи партія мала б творити нову українську державність. В моменті, коли в Москві голосовано над цією резолюцією, Українська Держава існувала в реальній формі, отже йшлося тільки про те, яку поставу мають займати члени РКП в Україні до справи окремого існування цієї держави. Партія, яка збиралася вести воєнну інвазію в Україну другий раз, виразно станула на тому, що ніякої української державности фактично не має бути, але що Україна має бути втілена до Советської Росії.

Про хід першого з'їзду КПБУ в Москві в липні 1918 року мало відомо з оригінальних документів цього з'їзду. Тут подаємо повністю передрук резолюції цього з'їзду про потребу об'єднати всі партійні організації РКП в Україні в один посередний центр, який діяв би як передавочна станція між Центральним Комітетом у Москві і партійними організаціями в Україні на місцях. До з'їзду взагалі не було такого провінційного центру в Україні для РКП, а ЦК РКП у Москві, просто, керував кожною місцевою організацією з Москви безпосередньо. Ось резолюція з того часу:

З ДОКУМЕНТІВ 1-го з'їзду

(Матеріали Істпарту ЦК КП(б)У, передрук з його правописом)

На 1-му з'їзді було прийнято такі резолюції:

1. Резолюція по докладу Орг. Бюра.
2. Резолюція по докладу Тимчасового Всеукраїнського центра партійних організацій комуністів (більшовиків).

3. Резолюція про об'єднання з лівими українськими еседеками.

4. Резолюція про відношення до так званих «Рад».

5. Резолюція в справі організаційного питання.

7. Резолюція про біжучий момент.

8. Резолюція про озброєне повстання.

9. Резолюція про відношення до інших партій.

10. Резолюції про партію.

11. Відозва з приводу виступу лівих есерів.

З вищезгаданих резолюцій ми містимо дві важливіших з них в справі організації центрального органа комуністичної партії більшовиків України, взаємин КП (б)У з ЦК РКП: а) про партію, що з конспіративних міркувань її не було своєчасно надруковано, б) резолюцію про організаційне питання, що з тих же причин її своєчасно було надруковано не повнотою.

Ці документи, а також всі інші матеріали з'їзду показують ту величезну роллю, що її відіграв 1-ий з'їзд в справі намічення вірної тактичної лінії, яка диктувалася тодішніми складними подіями й в справі консолідації більшовицьких сил України й остаточного оформлення нашої укр. більшовицької організації.

РЕЗОЛЮЦІЯ І З'ЇЗДУ КП(б)У "ПРО ПАРТІЮ"

«Виходячи з того, що: 1) наша боротьба на Україні тактично нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм, що при ріжних конкретних завдань, що стоять перед партійними організаціями України і Росії, — ці завдання сотнями зв'язків сплітаються одне з одним так, що жодного з завдань, що стоять перед комуністами України, не

*) Цієї резолюції до 1927 р. не було опубліковано. Резолюцію було прийнято на з'їзді 33 голосами проти 5, при 16, що утрималися. Істпарт.

можна правильно поставити і розв'язати без зв'язку з тактикою російської партії; що 2) досвід показує недостатність в минулому — зв'язаності української частини партії з центром; що 3) вихід із всеросійського комітету партії, що є в обстановці настигання міжнародної революції єдиним активним центром інтернаціональної організації пролетарської революції, не може не бути актом дезорганізаторського руйнування цього центру; 4) в той же час, беручи на увагу, що окупація України в умовах розвитку пролетарської революції має тимчасовий характер, — всеукраїнський з'їзд партії постановляє:

1) об'єднати партійні [комуністичні організації України] в автономну (в місцевих питаннях) комуністичну партію України зі своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, що входить, однак, в єдину російську комуністичну партію з підкоренням у питаннях програми загальним з'їздам російської комуністичної партії, а в питаннях загально-політичних — ЦК РКП;

2) доручити ЦК РКП зв'язати організаційно і тактично комуністичну партію України з комуністичними партіями Німеччини, Австрії й окупованих країн».

ІЗ РЕЗОЛЮЦІЇ ПЕРШОГО З'ЇЗДУ КП(б)У В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ ПИТАННІ

(Запропоновані Скрипником)

Перший з'їзд партійних організацій комуністів (більшовиків) України ухвалює:

1) Доручити ЦК КПУ, за згодою ЦК РКП, виробити на підставі загального статуту РКП статут КПУ, відповідно до нелегальних умов її діяльності.

2) Організувати через обрання на обласних партійних конференціях, обласні партійні комітети, при чому з'їзд рекомендує організацію областей Одеської, Харківської і Катеринославської.

3) Ці обласні комітети діють під проводом ЦК КПУ і підкоряються його постановам; зносяться з ЦК РКП ці обласні комітети через ЦК КПУ.

4) ЦК КПУ зноситься з місцевими організаціями і посилає в них робітників, як безпосередньо, так і через обласні партійні комітети.

5) ЦК КПУ організує в Росії, для допомоги з Росії партійним організаціям на Україні, закордонне бюро КПУ, що провадить і об'єднує всю роботу КПУ в Росії.

6) Окремі обласні бюро, що організувалися в Росії для роботи на Україні, і партійні комітети окремих областей, що діють по-за межами України, розпускається і всі справи їхні передається ЦК КПУ; всі їхні робітники ідуть в розпорядження ЦК КПУ для відрядження на партійну роботу на Україну або для роботи в закордонному бюро КПУ.

7) Обласні партійні комітети жодних закордонних представництв або бюро чи взагалі яких-небудь агентів у Росії не мають і зносяться з ЦК РКП та з радянською владою в Росії через ЦК КПУ і через закордонне бюро КПУ.

8) Обласні комітети, як і місцеві комітети видають літературу лише на місцях: поза межами України партійні органи і літературу КПУ видають лише ЦК КПУ і закордонне бюро КПУ.

9) До того часу, поки не буде скликано обласних партійних конференцій на місцях, делегати від партійних організацій на з'їзд обирають для роботи на місцях в областях тимчасові обласні бюро, на основі вищенаведених постанов з'їзду.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СКЛИКАННЯ КОНФЕРЕНЦІ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КОМУНІСТІВ (ВІЛЬШОВИКІВ) УКРАЇНИ*)

Після заняття України гайдамацько-німецькими бандами, перед партійними робітниками, що з боєм від-

*) Це повідомлення опублікувало організаційне бюро в справі скликання конференцій партійних організацій комуністів (большевиків) України.

ступали під натиском дужчого в той момент супротивника встало питання про дальшу долю революційного руху на Україні, про дальшу долю нашої партії в географічних межах, проведених мечем німецького імперіалізму і про встановлення єдиної активної лінії наших партійних організацій. З цією метою в Таганрозі 19 і 29 квітня зібралася наша фракція ЦВК Рад України вкупі з деякими активними партійними робітниками з різних місць України і ця нарада й вирішила взяти на себе ініціативу скликання конференції наших партійних організацій, що діють на території України. Для того ж, щоб така конференція могла пройти з найбільшим успіхом, нарада спробувала сформулювати основні погляди на завдання, що встали перед комуністами України, що й було зроблено в вигляді тез та резолюцій в низці питань. Певна річ, усі постанови, прийняті нарадою, не можуть мати і не мають характеру формальної обов'язковості для партійних організацій, що функціонують на Україні, що здається, не зменшує їхнього значіння по суті бо винесла їх нарада дуже активних діячів комуністичного руху на Україні.

Сама нарада мала чисто-організаційний характер і постанови її правлять лише за матеріал при обговоренні партійними організаціями організаційних та тактичних питань партійної роботи на Україні. Організаційне бюро, обране на цій нараді, і пропонує до уваги всіх партійних організацій України ці зразкові постанови найважливіших питань,*) що стоять перед нашою партією і прохає, обговоривши їх, виявити те чи інше своє відношення до цих постанов, і коли виявиться в зачеплених питаннях будьякий новий погляд, сформулювати його в писаній формі і подати конференції.

Такий тактичний розброд, що панує тепер у наших нелегальних партійних організаціях, ясніше від ясного

*) Постанови Таганрозької наради опубліковано в книзі "КП(б)У в резолюціях її з'їздів та конференцій". В-во "Пролетарій" 1927, стор. 6 - 12.

показує, що нарада мала повну рацію, висунути, як чергове завдання, скликання всеукраїнської конференції комуністів-більшовиків. Вважаючи на це, Організаційне Бюро сподівається, що всі партійні організації, хоч би які малі вони були, надішлють своїх представників на конференцію, що й установить обов'язкову тактичну лінію.

Спочатку була думка скликати конференцію на 20 червня, але повна відсутність по-перервах міцного організаційного зв'язку бюро з місцевими організаціями не дала змоги проробити в такий короткий термін усієї роботи в справі скликання конференції. Вважаючи на це Організаційне Бюро мусіло було відкласти конференцію на 10 день, щоб представництво місцевих організацій було найповніше.

Щодо норм представництва, то вирішено було, що делегатів посилається за таким розрахунком:

Організації, що охоплюють менше, ніж 25 членів, посилають одного делегата; організації, що нараховують від 50 до 100 членів — посилають двох делегатів, а організації, що нараховують від 100 до 150 членів — посилають трьох делегатів і т. д., рахуючи на кожних 50 членів по одному делегатові.

Бажано, щоб організації, що нараховують кожна менш 25 членів, теж було представлено. З цією метою треба їм об'єднуватися і посилати делегатів кільком організаціям вкупі.

Організації, що охоплюють менш, ніж 25 членів, можуть посилати своїх представників і самостійно, але в цих випадках ці делегати користатимуть лише з до-радчого голосу.

Треба, щоб організації подбали послати як найповніше представництво, щоб конференція, а може й з'їзд, що залежатиме від повноти й широти представництва і що збирається в такий вирішальний момент, могла твердо й рішуче скерувати революційний рух України певним, правильним річищем.

Отже, на 1 липня 1918 року в Москві скликається конференцію партійних організацій комуністів-більшовиків України, на яку й треба посилати своїх представників. Потрібна найенергійніша робота для утворення цієї конференції. Кожний товариш мусить всіма силами допомагати цій роботі. З цією метою треба: 1) поширювати це повідомлення; 2) збирати групи комуністів; 3) відшукувати групи й організації, що є; 4) на-полювати на відрядження делегатів усіма партійними організаціями, що існують.

Ми певні, що закордонна конференція в даний момент одна лише й може привести до бажаних результатів, до вдумливого й серйозного, спокійного і систематичного вироблення нашої тактичної, єдиної бойової лінії. Ми знаємо, що нелегальні комуністичні організації виникають на Україні скрізь. Ми знаємо, що ці організації об'єднуються в централізовану партію і тому з повною певністю дивимося в вічі майбутньому.

Легальну комуністичну партію на Україні зруйновано! Хай живе нелегальна партія!»

Вище ми навели повні тексти постанов і проектів, ухвалених на першій з'їзді КПБУ в Москві, а також текст підготовленої відозви до членів РКП в Україні в справі цього з'їзду та оригінальні пояснення до того, дані урядово в 10-ліття цього з'їзду в партійнім органі Тільки з цих оригіналів може читач легко відтворити собі історичну «атмосферу» літа 1918 року, коли весь провід членів РКП емігрував з України в Росію, щоб звідам провадити підготову нової інвазії. Це називалося шумно «революційною боротьбою» проведу в безпечній для них Росії. Треба ще зазначити, що всі ці резолюції і відозви були зладжені в московській мові і шойно пізніше був зроблений з них український переклад, який подано вище без зміни правопису.

Тепер, з'ясувавши ближче і докладніше перший з'їзд КПБУ, звернім увагу на другий з'їзд цієї ляльки РКП в Україні.

ДРУГИЙ З'ЇЗД КПБУ

Всі постанови другого з'їзду КПБУ були заздалегідь подиктовані Леніном, вождем РКП і головою Совнаркому Росії. Він у цій справі відбув наради з тими членами РКП, що мали керувати з'їздом членів РКП з України і давав їм свої директиви.¹⁵⁸)

Другий з'їзд КПБУ у Москві в жовтні 1918 року, вповні в згоді з постановою першого з'їзду, зобов'язав членів партії боротися проти існуючої української державности. Він наказував у випадку перемоги советсько-московської інвазії фактично включити Україну в рямки Советської Росії. Ця резолюція, продиктована Леніном і проведена на з'їзді в цім пункті читається так:

«Загальним завданням у цій боротьбі [тобто в боротьбі за владу в Україні шляхом диктатури Російської Комуністичної Партії за посередництвом своєї обласної організації КПБУ] є об'єднання Советської України з Советською Росією, яке тільки може забезпечити українським трудящим масам цілковиту свободу національного і культурного розвитку».¹⁶⁰)

Все інше, що світові говорила лялькова влада П'ятова, а потім Раковського, в світлі постанов суверенної Російської Комуністичної Партії і її відноги в Україні, КПБУ, не можна інакше розглядати, як тільки політичний обман. Цього обману не стосувала б Москва ніколи, але просто заступала б відкриту анексію України до Росії, якщо не було б реальної боротьби української нації за свою самостійну державність, тобто якщо не було б факту існування Української Народної Республіки від 20 листопада 1917 року. Тільки, щоб духово розложити менше вироблені українські робітничі і селянські маси, мусів Ленін застосовувати цей обманний маневр у формі творення нібито окремого самостійного уряду Української Советської Республіки.

Цей факт дійсної української державности примушував окупаційну адміністрацію на частині здобутої

України скликати окремих нібито з'їзд советів для ніби то ухвалення конституції цієї фіктивної республіки в Україні.

КОНСТИТУЦІЮ УССР НАПЕРЕД УХВАЛЮЄ ПАРТІЙНИЙ З'ЇЗД

Організацією, яка була уповноважена виконувати в Україні суверенні державні права, була обласна організація РКП під назвою КПБУ. Коли армії Советської Росії вдалося по важких боях здобути майже ціле Правобережжя, то треба було, щоб ця суверенна організація зібрала своїх представників на нараду для устійнення програми роботи окупаційного апарату на місцях і для допомоги червоній армії Советської Росії в дальшій поході на здобуття всієї решти України. Це було потрібне для того, щоб в Україні мати базу для дальшого походу на завоювання цілої Європи і далі цілого світу.¹⁶¹)

Згідно з тим скликано до Харкова в днях від 1 до 6 березня 1919 третій з'їзд КПБУ. Він мав обговорити ближчі інструкції для роботи на місцях, зокрема в ділянці пропаганди і підривної роботи в запіллі Дієвої Армії Української Народної Республіки, що тоді тримала міцно значну частину Правобережжя, проти натиску інвазійної армії Советської Росії. Зокрема зібрані комуністичні делегати мали дістати інструкцію, щодо поведінки на спрепарованім, так званім, Третім З'їзді Советської України, що мав зібратися зараз після партійного з'їзду. Всією працею партійного з'їзду, відповідно до директив московського Політбюро, керував «президент» Советської Росії Яков Свердлов.¹⁶²) Почесним головою з'їзду обрано голову Совнаркому Росії, Леніна.¹⁶³) Цим способом цілком формально підкреслено, що з'їзд був фактично частиною урядового апарату Советської Росії, тобто для України чужої держави.

Поза справами, що про них тут була мова, з'їзд КПБУ зайнявся спеціально питанням конституції для фіктивної УССР. Конституцію мав виробити і ухвалити з'їзд партії, а вже потім мав тільки для форми це ще

раз ухвалити Третій З'їзд Советів України. На партійнім з'їзді був недурно «президент» Советської Росії, як відпоручник вождя суверенної РКП, а значить також вождя КПБУ. Він привіз зі собою відповідний проект готової «конституції УССР» і тепер ішлося про те, щоб цей проект ніби з власної волі ухвалив наперед партійний, а потім советський з'їзд. Як показує протокол партійного з'їзду, Свердлов у своїй промові до питання проекту конституції заявив категорично, що для України має бути в основі така сама конституція, яку має Советська Росія. Мовляв, «конституція Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки стала тепер вже інтернаціональною», отже її мусить прийняти кожна нова країна, в якій комуністи здобули владу. Він доказував, що, властиво, було б ліпше взагалі не ухвалювати окремої конституції. Але, коли вже це потрібно робити, то тільки з тими самими засадами, що їх має конституція Советської Росії.¹⁶⁴⁾

Так то, згідно з наказом Свердлова і Леніна, ухвалений партійним з'їздом проект конституції був в основі тільки повторенням конституції Советської Росії з малими стилістичними відмінами — ніби для оригінальності.

ЯК ВИГЛЯДАВ ТРЕТІЙ З'ІЗД СОВЕТІВ УКРАЇНИ

Третій З'їзд Советів назвав себе «третім» у конвенції обманної пропаганди московського центру. Так званий «Другий З'їзд Советів» України на частинно окупованій українській території в березні 1918 року відбувся в Катеринославі. Він формально був з'їздом советів лише одної з п'яти «советських республік», що були тоді утворені на окупованій армією Советської Росії українській території. Тільки одна з тих п'яти «советських республік» із території України носила офіційну назву «української» советської республіки. Інші республіки мали інші назви і безпосередньо входили до Советської Росії, як її складові частини.⁶¹⁵⁾ Проте, ця Українська Советська Республіка сама себе цілком

формально ліквідувала постановою свого представництва на засіданні в Таганрозі в половині квітня 1918. Після того члени колишніх «державних» органів тієї республіки емігрували до Советської Росії, як звичайні приватні емігранти.¹⁶⁶⁾ Тим то ця республіка перестала існувати не тільки фактично, але й формально. З тієї причини не міг Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України, який скликав тепер новий з'їзд советів, назвати його третім, бо він не мав нічого спільного з першим і другим. Його «держава» була цілком нова, без ніякого правного формального зв'язку з попередньою «республікою». Крім того ця нова Українська Соціалістична Советська Республіка мала не тільки нову назву, але й формально стосувалася ніби то до всієї території існуючої тоді Української Народної Республіки. Тимчасом її попередниця стосувалася тільки до одної частини тієї території.

«Вибір» депутатів на цей «третій» з'їзд советів окупаційна адміністрація на Лівобережжі приготувала всіма засобами терору і шахрайства. Проте, не всюди, з огляду на слабкість самої місцевої апаратури РКП в Україні, вдалося провести виключно самих членів РКП, чи пак КПБУ або їхніх симпатиків. В деяких місцях таки проведено не большевиків. В результаті цей з'їзд складався із 1,719 депутатів. З того було 1,435 большевиків, або 83.5 відсотків усіх депутатів. З решти незалежних депутатів було 100 «українських лівих есерів», 150 українських боротьбистів, 22 від інших соціалістичних партій і решта 70 депутатів назвали себе безпартійними.¹⁶⁷⁾

З огляду на те, що «третій» З'їзд Советів України не був таким, якого очікував партійний провід КПБУ, тобто не був на 100 відсотків большевицьким, то провести всі пляни партійного з'їзду КПБУ вповні не вдалося. Третій з'їзд советів не ухвалив в сто відсотках ідентичного тексту конституції УССР, згідно з оригінальним текстом РСФСР, як це пропонував делегат Леніна, Яков Свердлов. Проти тієї пропозиції висту-

пили опозиційні соціалістичні депутати і зокрема депутати, що були українськими соціалістами-революціонерами, жидівськими бундівцями, а також боротьбістами. Вони уважали таке «тісне» об'єднання УССР і Советської Росії за невказане й шкідливе для України, як господарської цілості і національної одиниці.¹⁶⁸)

Проте, ці протести опозиції мали успіх тільки щодо цього пункту. З огляду на голосну опозицію в справі формальної конституції, большевицький провід пішов позірно на уступку. Це була паперова уступка, бо ж при єдиній диктаторській партії, РКП, існувало реально тісне об'єднання окупованої України з Росією.

Решта всіх пропозицій проводу большевицької партії були прийняті большевицькою більшістю, без огляду на опозицію.

Тепер перейдім до огляду тієї конституції реально неіснуючої держави, а тільки чужої окупації, що діяла для обману в державній формі. Не зважаючи на пильну підготовку цього обману, яку зробила Москва, все таки трапилися незручності, які потім мстилися і доправили цей обман до повного краху. Раз провід РКП у Москві був рішив грати забаву ніби то самостійної УССР, то він повинен був поставити кількох збаламучених Українців, які знали б мову і звичаї українського народу і які назовні виступали б від імени ніби то самостійного уряду. Тимчасом Москва поставила самих чужинців, які навіть не знали української мови і тому всі наради «партії» і наради «третього» З'їзду Советів України мусіли провадитися по-московськи.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

“КОНСТИТУЦІЙНІ” ОСНОВИ СОВЕТЬСЬКОЇ ВЛАДИ В ЧАСТИННО ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ

ДАТА УХВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ І ЇЇ МОВА

Найперше про формальний бік конституції. Вона була видана наперед по-московськи. Аж після третього московського видання вийшов український переклад цього основного закону «української советської держави» і інших її основних законів.

Хто, властиво, ухвалив цю конституцію в її остаточній формі і в її остаточнім змісті? Як говорить вступ до цієї конституції, вона була «затверджена Всеукраїнським З'їздом Рад в засіданні 10-го березня 1919 року й ухвалена в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом в засіданні 14 березня 1919 р.»*) З цього заголовку конституційного закону видно, що З'їзд Советів, властиво, ухвалив 10 березня тільки «зруб» чи пак «основні засади» цієї конституції, а вже саму редакцію цієї конституції перевів ВУЦВК. Дуже характеристична формула щодо ухвали З'їзду Советів, який конституційно був ніби найви-

*) Тут цитуємо пізніший офіційний переклад на українську мову. Там замість назви “Совет” вживається всюди українське слово “Рада”.

щою владою в державі. В цій формулі сказано, що конституція тільки «затверджена» З'їздом Советів, тобто що вже пропонується З'їздові Советів готові засади конституції Центральним Комітетом большевицької партії і З'їзд Советів цей проект тільки «затвердив», а не виробив їх сам.

Щодо дати конституції, то трудно її усталити. Проект її був ухвалений наперед Третім З'їздом КПБУ в Харкові, що відбувався в днях 1 - 6 березня 1919 року. Після того цей проект був пропонується «Третьому Всеукраїнському З'їздові Советів» у Харкові, який ухвалив його 10 березня 1919 року. Щойно 14 березня 1919 року Виконавчий Комітет «ухвалив в остаточній редакції» текст конституції. Отже не відомо, чи день 10 березня, чи 14 березня уважати днем ухвалення цієї конституції.

Ще треба згадати, що після ухвалення конституції «Всеукраїнський З'їзд Советів» вибрав 100 членів «Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету» (ВУЦВК). З цього числа було 90 членів РПК, а тільки 10 членів належало до боротьбистів. Цих останніх вибрали московські большевики, бо вибори переводилися більшістю, а не пропорційно. Це була «компромісова» уступка для українських «націоналістів», бо зрештою була відкинена їх вимога, як і вимога незалежників, соціалістів-революціонерів і жидівських бундівців, щоб Совнарком України був не монопартійний большевицький, а коаліційний.

Автентичний текст конституції був московський, як взагалі урядова мова КПБУ і Совнаркому України та всіх його центральних, губерніяльних і повітових установ була тоді московська. По-українськи конституція була видана в пізнішій перекладі, коли перевидано всі закони і розпорядження для пропагандивних цілей також по-українськи.

Конституція була оголошена вперше в урядовім «Збірнику узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України», число 19 за 18 березня 1919

року, по-московськи. Тому звичайно назви начальних урядів вживано популярно в московській урядовій мові, а не в українській перекладі. Тим то в перших роках мало хто вживав для советського правління назви «Рада Народних Комісарів України» (у скороченні Раднарком), а московської назви «Совет Народних Комісаров України» (у скороченні Совнарком). В урядовім ужитку українська мова почала бути щойно в пару років пізніше, від часу так званої «українізації» московського советського апарату в Україні.¹⁶⁹⁾

У зв'язку з конституцією виринає ще питання, чи було вирішене в самій конституції визначення столиці держави. Щодо того, то конституція не має ніякого визначення. Про це питання була довша дискусія після самого ухвалення конституції на З'їзді Советів. Вона була в лоні самої КПБУ. Питання стояло, чи осідок Совнаркому має бути в Києві, чи Харкові. Прихильники Харкова, як столиці «Української Соціалістичної Советської Республіки» (УССР) твердили, що «правительству пролетарської диктатури треба залишитися в Харкові, до якого тяжать всі промислові райони та що Київ, то місто дрібно-буржуазного міщанства, яке творить довкола советської влади атмосферу ненависті». Прихильники Києва, як столиці УССР, покликалися на історичну традицію і казали, що в Україні столицею повинен бути Київ.¹⁷⁰⁾ При кінці березня 1919 року Совнарком України рішився перенестися до Києва, щоб тим способом давати історичну протизага проти Директорії УНР.

ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЇ УССР

Конституція УССР з 10 - 14 березня в очах її авторів не була дійсною конституцією для дійсної держави, тобто вона не була подумана, як найвищий закон для утвердження правного ладу і порядку в новій державі. Вона мала завдання бути тільки добрим пропагандивним листком у боротьбі проти Української Народної Республіки. Це завдання мусимо мати завжди перед

очима, коли читаємо ту чи іншу постанову цієї конституції.

Також треба мати на увазі, що ця конституція взорована на ранішній конституції Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки з 10 липня 1918 року разом з попередньою «Деклярацією прав працюючого і експлуатованого народу» з 25 січня 1918 року. В більшості параграфів вона, просто, відписана з конституції РСФСР. Однак у порівнянні з конституцією Советської Росії текст конституції Української Соціалістичної Советської Республіки є більш упорядкований.

Конституція складається з трьох розділів: 1. Засади; 2. Конструкція советської влади і 3. Деклярація прав та обов'язків працюючого і експлуатованого народу України. Окрім того на кінці міститься ще постановою про герб і прапор. Увесь текст поділений на статті з біжучою нумерацією від 1 до 35.

Постанови конституції носять переважно декларативний характер, редаговані загальною, залишаючи багато питань невирішеними або зовсім неясними. Тому увесь текст конституції дуже короткий. Він вміститься в друку типом «десятки» на 6 сторінках формату вісімки.

ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЇ УССР І КРИТИКА ТИХ ЗАСАД

Зі «засад» варто навести такі найважливіші: В статті 1 говорить конституція одверто (як це робила раніша російська конституція), що влада в цій державі має бути збудована на принципі «диктатури пролетаріату і найбіднішого селянства». Стаття 2 окреслює завдання цієї диктаторської влади, заявляючи, що вона має перевести дотеперішній «буржуазний лад» до соціалізму і при тому «задушувати систематично всі контрреволюційні наміри заможних класів». Після виконання цієї мети диктатури стаття обіцяє, що прийде комуністичний лад і тоді «зникне й держава, уступаючи місце вільним формам суспільного життя, збудованого

на основах організації загальної праці на загальну користь і братерську солідарність людей».

Це окреслення завдань і перспектив диктатури є тільки пропагандивним гаслом проводу Російської Комуністичної Партії, що в Росії і в підбитих країнах плянувала завести свою диктаторську владу на віки вічні. Неможливо повірити, щоб людина зі здоровими глуздами серйозно вірила в філософічну фантазію німецького філософа Гегеля, від якого це перейняли були також Карл Маркс і Фрідріх Енгельс, а від них більшовики під проводом Леніна, про те, що в розвиненім і розрослім у більйони населенні людства може зникнути держава. Адже для переведення «загальної праці на загальну користь» мусить існувати не тільки держава взагалі, але вона мусить мати далеко обширнішу владу, як влада в «буржуазній державі». Це мусіли дуже добре розуміти автори конституції Советської Росії і конституції УССР, бо не можна припускати, що вони не мали здорових глуздів. Коли ж вони використовували гасло про майбутнє «зникнення держави» і навіть поставили це гасло в постанову конституції, то не може бути сумніву, що вони це робили виключно для замаскування свого пляну на вічну диктатуру своєї партії. Щоб неутралізувати вплив пропаганди, яку провадили проти більшовицької диктатури демократичні партії, то більшовики вставляли в конституцію постанову про майбутнє зникнення диктатури і держави та в різних своїх творах ще поясняли ближче цей майбутній золотий вік бездержавного щасливого комунізму.

Ленін при всіх своїх завданнях голови партії і голови Совнаркому знайшов тоді ще час на те, щоб написати цілу книжку про це питання.¹⁷¹⁾

Не можна в цім зв'язку поминути без уваги також примітивне означення тих суспільних кіл, проти яких направлена більшовицька диктатура. Конституція каже, що влада звернена проти «заможних класів». «Заможність» не має нічого спільного з поняттям «класи капіталістів». Робітник, що працює і живе ощадно, може відложити собі значну суму зароблених грошей

за свою працю і потім на старість жити зовсім «заможно», тобто без недостатку. Через те він не є якимсь капіталістом, тобто особою, що використовує чужу працю. Конституція в тій постанові віддає дійсне обличчя тодішньої демагогічної тактики большевиків: вони боролися не так проти капіталістів, як проти «заможних» селян, «заможних» робітників і «заможних» ремісників. Навіть той робітник, що мав гарне чисте мешкання і ходив огрядно з чистим ковнірцем, уважався за «буржуя». Самі вожді і большевицькі комісари для демагогії, що буцім вони «незаможні пролетарі», ходили неголені з неплеканими бородами, з роз-

Яков Свердлов

куйовдженим волоссям, в солдатській брудній «гімнастюрці» і так далі. Це відомо не тільки з оповідань свідків, але це видно також із тодішніх світлин большевицьких вождів.

Конституція ніде виразно не постановляє окремо про назву цієї держави, але просто в статті 1 починає

з того, що «Українська Соціалістична Советська Республіка є організацією диктатури» і так далі. З того треба розуміти, що це і є урядова назва держави. Зрештою, після ухвалення цієї конституції в урядових заявах не вживано цієї назви завжди точно.

Стаття 3 касує право приватної власності на землі і на всі засоби виробництва (отже також власність знаряддя дрібних ремісників). Далі та сама стаття постановляє, що участь у владі має мати тільки «робітничая кляса» (про «найбідніше селянство» вже забули згадати) і стверджується, що від участі у владі «виключені пануючі кляси». Із конституції виходить, що ніби пануючою клясою стала «робітничая кляса». Отже не може бути іншої пануючої кляси, яку можна б логічно виключувати від влади. Це знак, що автори конституції писали її так на коліні, що навіть не завдавали собі труда прочитати уважно конституцію ще раз, бо інакше були б зауважили, що в тім реченні бракує побіч слів «пануючі кляси» ще слова «колишні».

ВАРТІСТЬ СВОБІД, ЩО ПРО НИХ ГОВОРІТЬ КОНСТИТУЦІЯ

В цій же 3-ій статті конституція нібито гарантує громадянські свободи, але формулює цю постанову так, що ці громадянські свободи фактично касуються для всіх, oprіч для панівної диктаторської партії. Пункт в) цієї статті говорить дослівно так:

«[Українська Соціалістична Советська Республіка] утворює для працюючих мас можливість користуватися волею усного і друкованого слова, зборів і спілок, усуваючи від кристування цими правами пануючі кляси і прихильні для них по своїй політичній позиції громадянські групи».

Зв'язані з цією постановою є ще кінцеві статті конституції, де мова про права «працюючого і експлуатованого народу». Для повноти наводимо їх тут також дослівно:

«Для всебічного переведення підвалин диктатури пролетаріату і найбіднішого селянства УССР надає працюючим масам всю повноту прав і можливостей в галузі громадського і політичного життя» (ст. 22).

«Відповідно до цих загальних засад з метою забезпечення за працюючими дійсної волі сумління, а також припинення можливості використовувати релігію і церкву в інтересах заховання клясового ладу, церкву відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди релігійних навчань, що не ставлять за своє завдання — досягти якої соціальної чи політичної мети, а також антирелігійних наук, і по духу своєму не суперечних комуністичному світогляду» (ст. 23).

«З метою забезпечення за працюючими дійсної волі виявлення своїх переконань — УССР усуває залежність друку від капіталу і дає до рук робітничої кляси і селянської бідноти всі технічні і матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг та всіляких інших творів друку і забезпечує вільне поширення їх по всій країні» (ст. 24).

«З метою забезпечення за працюючими дійсної волі зборів — УССР, визнаючи право за працюючими Советської Республіки вільно влаштовувати зібрання, мітинги, походи і тим подібне, віддає в розпорядження робітничої кляси і селянської бідноти всі придатки для влаштування народних зібрань помешкання з обстановою, освітленням і опалюванню» (ст. 25).

«З метою забезпечення для працюючих дійсної волі спілок, УССР, зломивши економічну і політичну силу пануючих кляс і тим самим усунувши всі перешкоди, що досі заважали в буржуазному суспільстві робітникам та селянам в організації та акції, — сприяє робітникам і найбіднішим селянам всіма засобами матеріальними та іншими для їх об'єднання і організації» (ст. 26).

Всі «права» і «свободи», забезпечені не для кожного члена робітничої кляси чи найбіднішого селянства. Вони обіцяні для «працюючих мас» або для цілої кляси робітників і «найбідніших» селян. Тому, що ця кляса, чи маса, не може діяти без свого органу, бо ж вона незорганізована в юридичному змислі, то всі ті «права» і «свободи» для «мас» припадають тільки для одної диктаторської комуністичної партії. Тільки вона може видавати часописи, друкувати книжки і брошури, скликати, чи пак дозволяти скликувати, збори і закладати спілки, і тільки вона користується технічними засобами для того.

Для окремого робітника конституція, навіть на папері, не гарантує такої самозрозумілої свободи в демократичному суспільстві, як право на свободне життя. Конституція не згадує про гарантію кожному робітникові від самовільного арешту та не забезпечує йому незалежного робітничого суду, про який конституція взагалі мовчить.

Вінцем усіх тих «прав» і «свобід» для «пролетаріату» і «найбіднішого селянства» є припис останньої статті із розділу «Деклярації прав і обов'язків працюючого і експлуатованого народу» під числом 33. Вона має такий текст:

«Керуючись інтересами робітничої кляси в цілому — УССРеспубліка позбавляє політичних прав окремі особи і групи, котрі використовують ці права на шкоду комуністичної революції».

На підставі цього припису позбавляла диктатура Російської Комуністичної Партії в Україні деколи депутатських прав депутатів до Советів, яких вибирали робітники зпоміж неприхильних для большевиків людей, хоча б вони були навіть колишніми політичними в'язнями за інтереси робітничої революції в часі царату. Кінець кінців диктатура РКП довела по якимсь часі до того, що єдині конституційні права залишилися для політичної праці тільки за комуністичною партією.

Навіть інакше думаючі комуністи були позбавлені всяких прав.¹⁷²⁾

Примітивного соціального духа цієї конституції характеризує особливо параграф 28, який перебраний живцем з ранішої конституції Советської Росії. Він читається так:

«УССР визнає працю обов'язком для всіх громадян Республіки і виголошує гасло: «Хто не працює — той не їсть».

Автори цього параграфу в російській конституції, а потім конституції для окупованої України, не задавали собі труду, щоб виразно сформулювати справедливу засаду, що кожний дорослий і працездатний громадянин має обов'язок якоїсь продуктивної праці, корисної для себе і суспільства. Вони написали, що всі громадяни (отже й непрацездатні) мають обов'язок праці та що всі, хто не працює, той не має їсти. В примітивних обставинах моралі дійсно декуди визнають таку протисупільну несправедливу засаду.

КОНСТИТУЦІЯ СОВЕТСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Другий розділ конституції займається будовою органів державної влади і їх компетенцією. Цей розподіл ділиться на дві частини. Перша в статтях від 6 до 17 займається організацією центральної влади, а друга у статтях від 18 до 21 трактує про організацію советської влади на місцях.

Стаття 7 установає такі центральні органи влади:

«1) Всеукраїнський З'їзд Советів Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів;

2) Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Советів;

3) Совет Народних Комісарів».

До компетенції цієї центральної влади конституція призначає такі справи в статті 6:

«1) Всі питання загально-державного значіння, а зокрема:

а) затвердження, зміна і додатки до конституції;

б) визначення і зміна кордонів республіки;

в) зносини з чужоземними державами, а зокрема оповіщення війни та зав'язання миру;

г) визначення підвалин організації озброєних сил;

д) загальне керування внутрішньою політикою;

е) цивільне, кримінальне і процесуальне законодавство;

ж) визначення підвалин соціалістичного будівництва в галузі народного господарства;

з) завідування грошовою системою та організацією фінансування господарства республіки;

и) державна контролія над діяльністю советської влади, зокрема над правильністю, закономірністю і раціональністю грошових витрат;

«II) Всі не маючі загально-державного значіння справи, що будуть взяті на розгляд органами центральної советської влади».

ДЕСПОТІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ВЛАДИ

До тих постанов про «центральну советську владу» України та про її компетенцію треба завважити ось що:

Головне, що між органами державної влади взагалі не зазначено судів. Це знак того духа, яким дихали автори конституції. Вони в часі, коли писали конституцію (березень 1919 року), видно, не мали взагалі навіть на показ таких органів державної влади, як суди. Все те, що в демократичних державах розглядає і вирішає незалежно від виконної влади суд, полагали в цій стадії советської системи чрезвычайки (чека), іменовані виконною владою згідно з призначенням партії. Чрезвычайки були одночасно в ролі прокурорів, слідчих поліцейських і суддів. «Народні суди» і «ревтрибунали» при окремих Советах розвинулася, що-

правда, в Росії раніше для маскування драконських кар, які накладала терором большевицька диктатура, але в Україні, де провадилася цілий час рухома війна проти Української Народної Республіки, такі «судові» органи не існували. Ось тому автори конституції, просто, забули про суди навіть для пропагандивних цілей.

Друге, що впадає в очі, то конституційне заперечення в корені самої советської системи в самій конституції УССР. Пункт II статті 6, виразно постановляє, що до «центральної советської влади» належить кожна «загально-державна справа». Проте, ще й та загальна формула, якою окреслено на гумовий лад компетенцію «центральної советської влади» України, не вистачила авторам конституції. Вони хотіли в зовсім юридичний спосіб закріпити диктаторське право центральної влади ще легальним способом так, що сільським, міським, волосним, повітовим і губерніяльним Советам не загарантовано в конституції взагалі ніякої компетенції. Але це ще не все. Пункт II статті 6 просто дозволяє «центральної советській владі» взяти до своєї компетенції кожную справу з місцевих, повітових чи губерніяльних справ і полагодити її по своїй волі, як «загально-державну». Отож, конституція знесла будь-яку гарантію самоврядування советів на місцях, тобто знесла саму советську систему.

Советська система, як її для пропаганди голосили большевики, заки захопили владу в свої руки, містилася в однім простім гаслі: «Вся влада в центрі і на місцях советам».¹⁷⁸) Це означало, що теоретично кожен совет в громаді міг полагоджувати всі свої справи суверенно, а обмежити його владу можна було тільки на відповіднім з'їзді депутатів советів по повітах, губерніях чи в цілій країні. Тимчасом тут конституція УССР зовсім нічого не говорить про права, які були б гарантовані для місцевих советів. Вона вправді описує ці місцеві органи влади, але зате не гарантує їм ніяких прав, раз вона дозволила центральній владі забрати

кожную місцеву справу з завідування місцевого совету та рішити по своїй вподобі.

Це не припадок, що автори конституції УССР з 10-14 березня 1919 не перейняли до неї припису з 1-ої статті конституції РСФСР, хоча вони згідно з постановою партійного з'їзду перебирали всю конституцію Советської Росії як свою. Згадана стаття 1 конституції Советської Росії містила в собі большевицьке пропагандивне гасло «вся влада в центрі і на місцях належить до советів», тобто в українським перекладі до «рад». Автори перелицьованої конституції УССР не хотіли навіть в паперовій формі повторяти цієї засади, бо реально вони були проти всякої влади советів в центрі і на місцях. Вони були того погляду, що вся влада в центрі і на місцях має належати ревкомам, покликаним диктаторською партією, а не вибраними в будь-який спосіб дійсними голосами усіх робітників чи селян.

ПАПЕРОВІ АТРИБУТИ УССР

Для пропагандивних цілей конституція УССР говорить при компетенції центральної влади про те, що до її компетенції належать такі справи, як справа грошей УССР, бюджету, армії, війни і миру. В дійсності ж ця центральна влада УССР ніколи не мала і не хотіла мати окрему валюту своєї республіки, а на території України, яка була окупована цією владою, панувала завжди грошова система Советської Росії. Також ніколи ця центральна влада не мала в своїм розпорядженні якоїсь військової сили, що була б окрема від армії Советської Росії. Поза тим, що на папері фігурував «народний комісар військових справ» в цій центральній владі України, не було на території влади УССР ніколи ніяких заходів для того, щоб створити окрему армію УССР. Навіть не було такої установи, як школа старшин і підстаршин в УССР, щоб вивчити собі кадру організаторів своєї армії. Також тільки паперовим був припис конституції про те, що «центральна влада України» утримує взаємини з чужоземними державами, а зокрема

оповіщає війну та укладає мир. В дійсності всю зовнішню політику УССР провадив комісар зовнішніх справ Советської Росії. Правда, він у випадку пропагандивної потреби клав побіч свого підпису під якоюсь заявою, протестом чи нотою до чужих держав також підпис «комісаря зовнішніх справ УССР» Християна Раковського, але Раковський звичайно довідувався про нібито свою ноту щойно з московської урядової преси. Тільки там, де це було конечно потрібно для Москви, Раковський оповіщував ноти до чужих держав тільки від імені УССР без товариства з комісарем Советської Росії.

ПРО З'ІЗД СОВЕТІВ У КОНСТИТУЦІЇ УССР

Про З'їзд Советів мала конституція УССР такі постанови в статтях 7, 8, 9 і 10:

«8. З'їзд Советів скликається Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом Советів не менше двох разів на рік, а по узглядненні ВУЦВК, може скликатися й частіше.

«9. Лад виборів на З'їзд визначає Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Советів.

«10. З'їзд Советів є найвищою владою Української Соміялістичної Советської Республіки. В часі поміж двома З'їздами такою владою є ВУЦВК. З числа справ, зазначених в статті 6, виключному віданню З'їзду підлягають справи зазначені в пункті а), а також із винятком, вказаним в увазі до статті 13, справи про оповіщення війни й встановлення миру».

Тут треба зазначити, що З'їзд Советів в УССР ніколи не був фактично найвищим державним органом. Таким найвищим державним органом, про який конституція соромно мовчить, був увесь час Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії большевиків і його Політбюро; другим з черги державним органом УССР був філіяльний орган Центрального Комітету РКП — Центральний Комітет Комуністичної Партії

большевиків України, який у тому часі був, просто, іменованим Москвою. Сам З'їзд Советів України був тільки декоративною установою, яка ніколи нічого самостійно не рішала. Його наперед підготувляла партія так, щоб він тільки притакував всьому тому, що зробить ВУЦВК і Совет Народних Комісарів.

КОМПЕТЕНЦІЯ ВУЦВК

Про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет має конституція такі постанови:

«11. ВУЦВК і З'їзд Советів дають загальний напрямок діяльності робітничо-селянському урядові і всіх органів советської влади в країні. Зокрема виключному віданню Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету належить: обрання і зміцнення народних комісарів і голови Совету Народних Комісарів; розподіл державних прибутків і податків між центральною і місцевою владою, а також розв'язання справ, зазначених у статті 19 конституції: справи, зазначені в статті 6 пункти а), б), в), г), ж), а також затвердження річного бюджету розв'язуються владою, як З'їзду так і ВУЦВК.

«12. ВУЦВК відповідає перед Всеукраїнським З'їздом Советів і обирається останнім в кількості у визначенім З'їздом складі до слідуячого з'їзду. Совет Народних Комісарів відповідає перед Всеукраїнським З'їздом Советів і перед ВУЦВК Советів.

Примітка: Вибуваючі члени ЦВК заміщуються за постановою ЦВК.

«13. Інші справи, що стосуються до обсягу законодавства й загального керування країною також розв'язує ВУЦВК з винятком зазначеним в ст. 16.

«Примітка: питання про обговорення війни і зав'язання миру вирішується Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом в випадках спішности при неможливості вчасного скликання З'їзду Советів».

ВУЦВК мав більше значення в системі органів советської влади від З'їзду Советів, але на практиці також він був на половину декоративною установою. Він тільки підписував формально те, що йому предкладав Совет Народних Комісарів. Його прерогатива іменувати і контролювати Совет Народних Комісарів була паперовою, бо голову і членів Совету Народних Комісарів іменував у дійсності Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії і він їх усував, коли тільки того захотів.

СОВЕТ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ

Виконною владою був Совет Народних Комісарів, що його формально обирав ВУЦВК. Проте, Совет Народних Комісарів був подуманий як частина самого ВУЦВК. На це вказує така постанова конституції:

«14. Завідування окремими галузями керування країною покладається на особні відділи ВУЦВК — Народні Комісаріати, на чолі з завідувачами, обраними ВУЦВК. Число, обсяг відання відділів та їх внутрішню організацію визначає ВУЦВК».

Компетенція Совету Народних Комісарів визначена в конституції в найширшій мірілі:

«16. Совет Народних Комісарів має право приймати на свій розгляд всі питання й справи, належні до обсягу законодавства та керування країною, але має право розв'язувати власною волею ті або інші питання після загального чи спеціального уповноваження ВУЦВК. При відсутності такого уповноваження постанова СНК подається на ухвалу ВУЦВК».

Конституція також не застерігає ніякого поділу функцій між окремими центральними органами: теоретично і З'їзд і ВУЦВК і Совет Народних Комісарів однаково мають законодавчу і виконавчу владу. Проте, повноту влади фактично надано Советові Народних Комісарів, який мав одночасно і законодавчу функцію влади в державі.

Організація советської влади на місцях представлена в конституції УССР за такою схемою:

а) по містах існують міські совети робітничих і червоноармійських депутатів, а по сільських волостях такі ж совети сільські, зложені із селянських депутатів. Ці совети вибирають свої виконавчі комітети (виконкоми).

б) місцеві совети висилають своїх депутатів на з'їзди повітові і губерніяльні. Ці з'їзди вибирають свої виконавчі комітети.

Конституція в статті 19 постановляє, що «термін та порядок обрання місцевих органів советської влади, норма представництва і загальне положення щодо внутрішньої організації цих органів, розмежування предметів відання і влади між ними», а також розмежування влади між ними і органами центральної влади належить «виключно до ВУЦВК». Це значить, що З'їзд Советів не мав права втрутатися в цю справу взагалі.

Щодо прапору, то конституція встановляє червоний прапор, а герб такий самий, як герб Советської Росії, тільки над схрещеним серпом і молотом є поміщений інший напис, а саме в московській та в українській мовах: Украинская Социалистическая Советская Республика — Українська Соціалістична Радянська Республіка. Вже цей напис на гербі і на прапорі вказує на те, що офіційно признавалося, що це властиво не «Українська Соціалістична Радянська Республіка», але «Московсько-Українська Соціалістична Радянська Республіка», бо конституція при написі на прапорі давала першенство московській мові. Ця державність була на території окупації України щодо мови московською державністю, а українська мова була тільки толерована поза урядом.

ВЛАДА "СОВЕТСЬКА", А НЕ "РАДЯНСЬКА"

На закінчення огляду ухваленої 14 березня 1919 року першої конституції для советської влади в Україні треба ще спинитися над питанням назви цієї влади.

Ми дотепер всюди в нашій розгляді вживали для цієї влади назви в її оригінальній мові: «советська». Ця влада прийшла на вістрях багнетів із Советської Росії і вживала для себе назви в московській мові «советская власть», «совет» і так далі. Під час першої частинної окупації України Советською Росією в грудні 1917 — квітні 1918 років також в українській мові вживано майже виключно назви «советська влада».

Щойно від перших місяців 1920 року стала ця влада частіше називати себе в українських перекладах «радянською», а в московській мові залишала далі назву для себе «советська». В пізнішій часі «українізації» московського советського апарату в Україні і ширшого

Фотографія делегації УССР на загальних зборах Об'єднаних Націй (Як видно по-англійськи є назва "Ukrainian Soviet Socialist Republic", а не "Ukrainian Rada Socialistic Republic").

вживання української мови в урядовім обороті, назва «радянський» почала робитися досить поширеною в українських перекладах і в розговірній мові.

Проте, ця влада в перекладах, зокрема в англійських і французьких, не вживала для своєї держави перекладу назви української, а згідно з московським оригіналом. Наприклад, в Об'єднаних Націях назва цієї держави є дана самою делегацією так: Ukrainian Soviet Socialistic Republic. Ясно, що сама ця влада вважає свій початок, не в Україні та не в українських радах і не в правдивому З'їзді Рад, що відбувся у Києві в грудні 1917 року, але в московським советі. Тому також ми тут вживаємо далі тої назви для цієї влади в Україні, яку вона сама вважає для себе обов'язковою в чужих мовах: советської. Тільки там, де буде перед нами цитований документ в українській мові, який вживатиме назви «радянський», будемо також ми, згідно з правилом цитування, затримувати вислів оригіналу.¹⁷⁴⁾

ІНШІ ПРИПИСИ КОНСТИТУЦІЇ УССР І КОНСТИТУЦІЇ РСФСР

Треба ще присвятити кілька приміток до питання про те, чи є деякі різниці між конституцією Советської Росії з 10 липня 1918 і першою конституцією УССР. Формальні різниці щодо упорядкування матеріалу і щодо опущення деяких партій російської конституції ми вже згадували.

Навіть у тих статтях конституції УССР, які невілнично переписані з конституції Советської Росії, є різниці в одному або двох словах, які набирають зовсім іншого значіння в данім приписі конституції. Наведім кілька прикладів.

Стаття 23 російської конституції звучить: «Керуючись інтересами робітничої кляси в цілому, РСФСР позбавляє прав окремих осіб та окремі групи, котрі використовують ці права на шкоду соціалістичної революції». Ця стаття російської конституції перейшла до конституції УССР (стаття 33), але в цій останній змінено слова «соціалістичної революції» на «комуністичної революції». Ясно, що ця заміна цілком міняє весь зміст цієї статті у порівнянні з російським оригіналом.

Конституція Советської Росії з 10 липня говорила в статті 15 про те, що «РСФСР, визнаючи право громадян советської республіки організувати збори, походи і т. д., віддає в розпорядження робітного народу і найбідніших селян всі придатні для влаштування зібрань помешкання з обстановою, освітленням і опаленням». На вступі ця постанова починається зазначенням мети цього припису: «з метою забезпечення дійсної волі зібрань»... Конституція УССР перебрала в цілості цю статтю російську, але на вступі додала забезпечення волі зібрань тільки працюючим, а про волю зібрань говорить також тільки для працюючих. Ця стаття в змінній формі конституції УССР виглядає так:

«З метою забезпечення працюючим дійсної волі зібрань, УССР, визнаючи право працюючих советської республіки вільно влаштовувати зібрання» і т. д., вже без зміни до кінця статті.

Російська конституція в статті 22 говорить про рівність громадян без різниці расової і національної приналежності, а конституція УССР переповідає цю статтю в цілості, але слово «громадян» заступає словом «працюючих».

Ще треба зареєструвати факт, що конституція була ухвалена на З'їзді Советів у Харкові під президентією Християна Раковського, Георгія П'якова, А. Бубнова і Е. Квірінга. Проводила засіданням Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Советів, на якому ухвалено остаточну редакцію конституції, президія у такому складі: В. Затонський та І. Хмельницький. Всі ці особи підписали цей конституційний акт і їх підписи видруковані в оригінальній урядовій оповіщенні конституції, в оригінальній московській мові, в «Известиях Всеукраїнського Ц. И. К. Советов...» 18 березня 1919 число 70. Всі ці особи волею історичної справедливості потім були проголошені ворогами народу і зліквідовані в ранішій чи пізнішій періоді окупаційної влади над Україною.

ПЕРША ВИБОРЧА СИСТЕМА В ДРУГІЙ СОВЕТСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ УКРАЇНИ

Конституція Української Соціалістичної Советської Республіки з 10 - 14 березня 1919 року має дуже скупі постанови про виборчу систему до Советів.

В статті 20 усталено, що активне і пасивне виборче право мають особи, які того дня, коли відбуваються вибори, досягнули 18 років життя.

Проте, виборче право не загальне, а клясове: виборче право мають тільки різні «робітники і службовці, зайняті в промисловості, торгівлі, сільським господарстві та інші, селяни і козаки-хлібороби». Окрім того виборче право згідно з цією статтею конституції мають також салдати червоної армії і матроси червоної флотії. Виборче право прислуговує тим колишнім робітникам, селянам і солдатам, які втратили працездатність.

Але навіть не всі члени робітничої кляси чи селянства мають на підставі цієї конституції виборче право. Конституція в статті 21 постановляє про позбавлення виборчих прав таке:

«Позбавляється виборчого права і права бути вибраними такі особи, хочби вони належали до одної з нище наведених категорій:

«а) особи, що вживають найману працю з метою одержання прибутку;

«б) особи, що живуть з нетрудового зиску, а саме: відсотками з капіталу, прибутку з підприємств, одержаного з майна й інше;

«в) приватні крамарі і комерційні посередники;

«г) черці і попівство церков і релігійних культів;

«д) службовці і агенти бувшої поліції, особливого корпусу жандармів і відділів охорони, а також члени пануючого в Росії роду;

«е) особи визнані усталеним ладом божевільними, а також підопічні особи;

«ж) особи, засуджені за зисколюбні і порочні злочини на строк усталений законом або судовим вироком».

Всі ті постанови, окрім трьох останніх, є чисто пропагандивного значіння. В тодішніх советських відносінах «военного комунізму», всі підприємства були переведені у власність держави. Земля була наново переділена і ніхто на селі не потребував бути наймитом в когось іншого хіба в совхозі. Ясно, що таких підприємців чи власників сільських господарств, які наймали постійно наймитів, під советською владою в революційнім 1919 році майже не було. Постанову про позбавлення таких осіб виборчого права не мало таким чином ніякого практичного значіння. Позбавлення виборчого права торговців ясно безглузде із становища советської системи: бо або торговці були потрібні тому, що державна торгівля не могла заспокоїти потреб населення, то тоді вони сповняли загально корисну функцію; або вони були непотрібні, тому що державна торгівля заспокоювала господарські потреби людей, то тоді торговців взагалі бути не могло і не треба було такої постанови в конституції.

Ці постанови виборчого права в конституції загальникові і при тому неясні. Ясність у виборчу систему вносила щойно виборча ординація, яку ухвалював ВУЦВК, чи Совнарком України. На основі виборчої ординації виникає зовсім інший образ виборів до советів, якби це міг читач припускати із цих загальникових приписів конституції. Цей образ виборчої системи такий:

- 1) Вибори до советів не загальні, а клясові.
- 2) В межах клясового виборчого права вибори є куріяльні.

Це значить, що не всі громадяни при виборах до совету голосують загально. Виборці є поділені на окремі групи відповідно до свого становища в суспільстві (виборчі курії), як от фабричні робітники, службовці, учителі й інші робітні інтелігенти, селяни, солдати. Робітнича курія має призначені свої мандати, селян-

ська курія свої, курія службовиків і інших інтелігентів свої, червоноармійці свої, матроси свої. Кожна з цих курій має призначене для неї число кандидатів. В організації виборчих курій большевики наслідували колишній так званий «становий устрій», установлений шляхтою. Тоді шляхта для своєї курії забезпечувала непропорційно високе число мандатів, також непропорційно більше число мандатів призначала для міської курії, а вже зовсім незначне число мандатів призначала для сільської курії, яка при справедливим поділі мандатів повинна була мати сама більшість, а тимчасом їй приділювано меншість мандатів. Отож, подібного способу поділу мандатів до советів всередині «трудових кляс» трималася большевицька виборча система. Вона найбільше мандатів у всіх випадках признавала червоноармійцям, потім фабричним робітникам, менше решті міського населення, а вже найменше селянам. Солдати були упривілеєні вище, як фабричні робітники. Ця нерівність особливо біла в очі при виборах до так званих «З'їздів Советів», отже до повітових, обласних, губерніяльних чи республіканських з'їздів депутатів від советів.

Конституція Советської Росії з 10 липня 1918 року ще не врахувала пропагандивного характеру виборчих постанов і тому відкрито в самій конституції знаходилися приписи про те, як вибираються депутати на «Всеросійський З'їзд Советів». Там, у самій конституції, постановлялося, що один депутат від робітничих советів припадає на кожних 25,000 робітників, а від сільських советів припадає 1 депутат на 125,000 населення. Рахунок тут такий: Серед населення було в середньому одна четвертина таких осіб, що не мають 18 років. Три четвертини серед населення є таких, які є понад 18 років життя. Саме такі особи понад 18 років життя мають згідно з тодішньою советською конституцією вже виборче право. З того рахунку виходить ясно, що на 1 мандат від селян припадало пересічно 93,000 селянських виборців. Це значить, що на 1 ман-

дат від селян ішло в 4 рази більше голосів, ніж на 1 робітничий мандат. Таким чином навіть всередині цього класового виборчого права голоси були нерівні.

В конституції Української Соціалістичної Республіки автори хитро опустили згадану постанову з конституції Советської Росії. Вони установили в ній тільки класову систему виборчого права, але нічого не сказали, скільки саме потрібно голосів на 1 мандат до З'їзду Советів України. Про це мав виробити приписи ВУЦВК. І цей останній видав ці приписи зовсім такі самі, які були в Советській Росії, тобто що для робітничих депутатів встановлено в 4 рази менше голосів, ніж для селянських депутатів. Отож ця нерівність виборчого права була та сама в Україні, що і в Советській Росії.

Ця нерівність голосів впливала у большевиків не з якоїсь любови для робітників. Все, що робила большевицька диктатура, робила вона виключно з холодного рахунку: як їй утриматися при владі? Коли Ленін в 1917 році писав свою актуальну брошуру під наголовном «Що робити?», то його менше цікавило питання про те, чи вдасться большевикам у даних політичних і соціально-економічних відносинах Росії перевести свою програму і яким саме способом. Зате він у цій брошурі головню займався іншим питанням: Чи утримають большевики владу? Для утримання влади готові були большевики йти на кожну комбінацію і на заперечення усіх своїх програмових принципів. Головна річ влада, а все інше — побічна справа, така була основна думка большевиків.

З того становища вони дивилися також на питання, на яку класу сперти свою владу. Місто має більше значіння від села у справі утримання влади, бо воно скупчене разом і опановує усі технічні і адміністративні центри. Для того, як тепер видно ясно, большевики рішили вже на самім початку виховати собі нову панівну класу з рядів робітничої класи, вибираючи собі з неї щораз нових вірних членів свого владного ордену. Ре-

шту робітників, які були непридатні для них, як члени вірного владного ордену, большевики однаково трактували з погордою, як вони трактували дотепер найбільше незалежний елемент, яким було селянство.

Советські вибори на підставі конституції Советської Росії з 10 липня 1918 року і конституції УССР з 10 - 14 березня 1919 року та виданого на її підставі виборчого порядку були ще й посередні, якщо йдеться про вибори на різні «з'їзди».

Це значить, що тільки до міських і сільських советів виборці голосували безпосередньо на кандидатів до даного совету. А вибори на повітовий з'їзд советів переводилися не в той спосіб, щоб виборці по селах і містах вибирали безпосередньо своїх депутатів, але так, що вже раніше вибрані совети міські чи сільські вибирали депутатів на цей повітовий з'їзд. Отож виборець навіть не знав, кого в його імені виберуть члени його місцевого совету на депутата на повітовий з'їзд. Те саме було при губерніяльних з'їздах советів. Депутатів на губерніяльні з'їзди вибирали не виборці безпосередньо, а в їх імені вибирали їх повітові з'їзди чи совети міст, війнятих із повітового зв'язку, або й виконавчі комітети тих з'їздів. А до Всеукраїнського З'їзду Советів вибирали депутатів губерніяльні з'їзди советів.

Таким чином вибори до Всеукраїнського З'їзду Советів були тріступневі: депутатів пересівано три рази через різні сита, заки вони могли потрапити до З'їзду Советів України, який щойно вибирав зпоміж себе ВУЦВК, а цей останній вибирав щойно Совнарком України. Цей останній формально був аж п'ятим ступнем виборів.

Системою посередніх виборів большевики мали можливість «препарувати» вибори так, що вони могли завжди дістати на З'їзд Советів України бажану їм більшість потакувачів. Але, щоб і ця метода не завела, то большевики повернули в силу старий шляхетський спосіб за часів станової держави.

Цим останнім способом, який у кожному разі гарантував большевицькій партії завжди повну біль-

шість, ба навіть одноголосність при виборах депутатів до місцевих советів чи до «з'їздів советів» (повітових, губерніяльних, республіканських і потім всесоюзних), була явність голосування. Всі вибори від місцевих аж до найвищого ступня в центрі республіки мусіли відбуватися відкрито і явно перед представниками політичної і поліційної влади диктатури. Коли візьмемо на увагу, що советська конституційна система не гарантувала незайманости особи та що не існувала така річ, як незалежність суду, а навпаки панувала повна самоволя поліційної влади, зокрема ж Чека, то в тих умовах не могло бути мови про те, щоб виборці могли свобідно голосувати згідно зі своїм переконанням. На відкритих виборчих зібраннях на фабриці чи в сільській громаді делегат комуністичної партії зголошував своїх кандидатів, а голова запитував, чи хто із зібраних не хоче виставити інших кандидатів проти цих урядових. Звичайно, дуже рідко міг трапитися випадок, щоб хтось відважився поставити іншу незалежну кандидатуру. А коли й трапився такий випадок, то трудно було при відкритім голосуванні віддавати свій голос на некомуністичну кандидатуру. Такі випадки опозиційних кандидатур траплялися в советських умовах тільки в перших роках диктатури.

Практика цього відкритого голосування в советським житті згодом усталилася так: Партійний большевицький осередок у даній місцевості на виборчих зборах зголошував до невибіраної, а урядової президії виборчих зборів, потрібні большевицькі кандидатури. Голова зборів, не чекаючи далі, чи хто відважиться зголосити якісь небольшевицькі кандидатури, ставив відразу на голосування большевицькі кандидатури, запитуючи збори: «Хто проти цих кандидатур, хай піднесе руку догори». Звичайно ніхто не піднімав руки вгору, бо це значило б зголошувати себе на кандидата на розстріл або депортацію, розуміється, не зараз, а по виборах. Тих, хто хотів би утриматися від голосування, взагалі голова не питав, чи хто не хоче голосу-

вати. Так повільно виробилася в советській системі практика «однодушних» виборів на всіх партійно-комуністичних кандидатів. Цю практику потім наслідували в меншій мірі фашисти і німецькі гітлерівці.¹⁷⁵⁾

ПРАВНЕ ВІДНОШЕННЯ ДРУГОЇ СОВЕТСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УКРАЇНІ ДО РОСІЇ

Під політичним оглядом Українська Соціалістична Советська Республіка (УССР) була тільки генерал-губернаторством московсько-советської окупаційної влади в частині України. Фактично вся повнота влади була в руках Російської Комуністичної Партії, яка правила окупованою частиною України за посередництвом своєї краєвої організації, яка називалася для політичного обману «Комуністичною Партією большевиків України». РКП визначала для окупованої частини України «уряд», який у свою чергу препарував «з'їзди» і «виконавчі комітети» — повітові, губерніяльні і центральні, які буцім то іменем українського пролетаріату і селянства виконували владу.

Але зовсім інша справа з формально-правного погляду. Під державно-правним оглядом ця УССР була від Советської Росії цілком незалежною державою советського типу. Незалежність цієї советської влади в окупованій московськими військами Україні визнавав урочисто Совнарком Росії. У цитованих раніше нотах до Уряду Української Народної Республіки на початку січня 1919 року Совнарком Росії виразно підкреслює, що він визнає незалежність советського уряду України.¹⁷⁶⁾ Формально «Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України», а пізніше «Совнарком України», виступив досить часто зі своїми нотами до інших держав, щоб підкреслити окреме існування «Советської України», як незалежної держави.

ЗОВНІШНІ "НОТИ" СОВНАРКОМУ УКРАЇНИ

Найхарактеристичніша одна нота з пізнішого часу, бо з 1919 року, це є нота голови Совнаркому Укра-

їни, датована з Харкова 6 лютого 1919 року, звернена тоді до держав антанти, повідомляє ці уряди, що після переходу на советський бік отамана Григорієва советські війська почали безпосередньо стикатися з військами антанти коло Одеси і Миколаєва. Нота Раковського «рішуче протестує проти дальшого перебування антантських військ в цих околицях...»

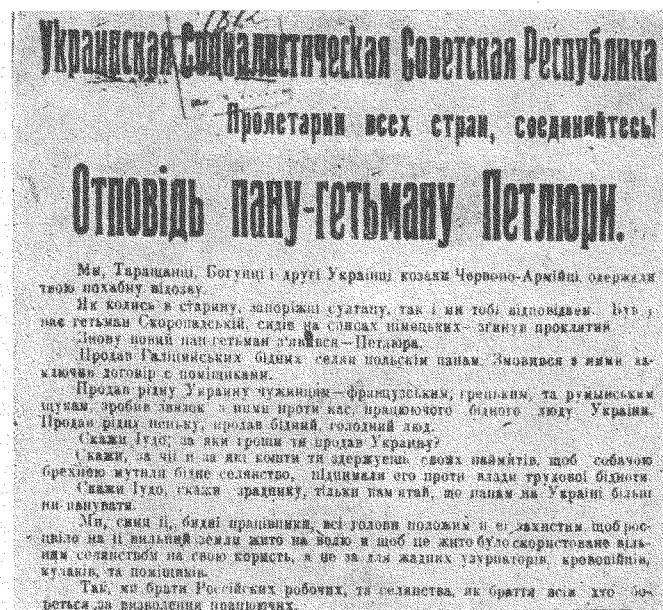
«Те, що антантське військо зайняло ці околиці проти волі всього робітництва і селянства, — пише далі Раковський, — проти волі всіх революційних партій та що воно помимо заяв держав антанти, що вони не будуть мішатися у внутрішні справи Росії, далі веде боротьбу проти советських республік, що утворилися на території колишньої російської імперії... [то] це примушує армію советської України до збройної розправи з тим військом. Маючи те переконання, продовжує нота Раковського, що опір деяких так званих добровольчих груп залежить від підтримки антантських урядів та що братовбивча війна в Україні може припинитися шляхом переговорів з антантою, тимчасовий уряд робітників і селян України є готовий заключити договір, який забезпечить усі економічні інтереси антанти, що не йшли б у розріз інтересам робітників і селян України, ані з принципами і гідністю соціалістичної держави, але під умовою, що антанта зобов'язеться не мішатися в наші внутрішні справи. Щоб сповнити бажання антантських держав щодо припинення громадянської війни в Україні, тимчасовий уряд робітників і селян України згодився на посередництво Російської Советської Республіки в наших переговорах з Директорією, яка справді має владу лише над малою частиною території України».¹⁷¹⁾

Раковський, як народний комісар зовнішніх справ Совнаркому України, підписував також ноту до Румунії в справі Басарабії. Ноту послано через радіо дня 1-го травня 1919 з підписами російського комісара Чічеріна і українського комісара Раковського. Вимога ноти бу-

ла ультимативна, а саме Румунія мала виконати до 48 годин ось що:

- «1) Опустити Басарабію...
- «2) Віддати народному судові всіх тих, що винні в злочинах над мешканцями Басарабії...
- «3) Повернути все воєнне майно, що належить Росії й Україні...»

Самостійно, як «суверенна» державна влада, Совнарком України виступав формально також у відношенні до Польщі. Коли при кінці квітня 1919 року Москва потребувала перемир'я з Польщею і Західною Областю УНР (Галичиною), то вона дипломатично звер-

Зразок московсько-советської пропаганди в Україні
Наголовок вказує на так звану Українську Соціалістичну Советську Республіку, але він є в московській мові, хоча текст летючки є в українській мові в досить перекрученій формі.

нулася до Польщі окремою нотою в справі посередництва між нею і Совнаркомом України, як урядом цілком суверенної держави.¹⁷⁸⁾

Ту саму роль грала Москва дипломатично також і перед Урядом УНР під час виміни нот про московсько-советську воєнну агресію і під час переговорів у Москві з дипломатичною місією на чолі з Мазуренком в січні і на початку лютого 1919 року. Тоді Москва також визнавала дипломатично повну незалежність УССР від Советської Росії і тому заявляла готовість тільки посередничити щодо уложення миру між УНР і УССР.

Такі самі формально суверенні взаємини утримувала УССР з іншими «національними советськими республіками», що виникли з наказу Москви і з її дозволу на території колишньої царсько-російської імперії: з Литвою, Лотвою і Естонією, а також Білорусією. Реально при кінці 1918 року і на початку 1919 року таких советських республік не було. В тому часі на території цих народів діяли національні, протибольшевицькі уряди під охороною німецького війська, яке там залишилось довгі місяці і пізніше аж до листопада 1919 (а не як це було в Україні, звідки німецьку армію викинула частинно Українська Революція, а частинна вона сама хотіла уступити з України, боячися так далекого віддалення від Німеччини і можливости оточення ворожим для неї, визвольним українським рухом). Тільки на території самої Советської Росії були покликані Російською Комуністичною Партією окремі советські уряди для Литви, Лотви, Естонії і Білорусі. Хоча вони не мали, ні території, ні ніякої влади, то Совнарком Росії визнавав формально ці уряди суверенними, щоб мати у відповідній хвилині добрий козир у міжнародній політиці. Згідно з цією загальною лінією советсько-московської дипломатії, також Совнарком України трактував ці лялькові твори Москви як уряди окремих суверенних держав.

Совнарком України окремою нотою з дня 28 січня 1919 року звернувся до згаданих вище «советських на-

ціональних республік» з пропозицією укласти «тісний оборонний союз проти всіх намагань скинути владу робітників і селян, яку поставлено такими важкими жертвами».¹⁷⁹⁾

Розуміється, що така сама нота була пішла також до Совнаркому РСФСР, бо ж ішлося в першу чергу створити формальний військовий союз зі Советською Росією, а фактично треба було прикрити цим дипломатичним серпанком повну воєнну окупацію Советської Росії над частинами території тих народів, які вона здобуде в ході воєнної агресії.

На Третій З'їзд Советів у Харкові в березні 1919 року були запрошені також, як «гості», представники цих всіх «національних республік» і, розуміється, Советської Росії, яка вислала самого свого президента, Свердлова.

ПАПЕРОВА ФЕДЕРАЦІЯ З РОСІЄЮ

Коли для Західної Європи голова Совнаркому України і комісар зовнішніх справ Християн Раковський підкреслював всюди, що УССР бореться за свою самостійність і незалежність і що Совнарком України нічого іншого не робить, як тільки боронить прав українського народу, то в зносинах з Советською Росією у заявах Совнаркому України був підкреслюваний так чи інакше завжди момент «федерації» з нею.

Вже в самій конституції УССР з 10-14 березня 1919 року, на самім вступі, (бо в «основних постановах») в статті 4, наперед вирішується федеративний зв'язок з Советською Росією. З пропагандивних причин про цю федерацію говориться не відкрито, як про зв'язок зі самою Росією, але замасковується цю справу «світовою федерацією». Текст цього припису конституції такий:

«4. Рішуче пориваючи з минулим, прагнучи знищити вкупі з поділом громадянства на класи, також національного гніту та національного розбрату, Укра-

їнська Соціалістична Советська Республіка заявляє про свою непохитну волю увійти до складу єдиної Соціалістичної Советської Республіки, як тільки утворяться умови для її виникнення. Разом з тим Українська Соціалістична Советська Республіка заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже Советськими Республіками та про своє рішення увійти з ними в найтісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції та в найтісніше співробітництво в галузі комуністичного будівництва можливого лише в міжнароднім об'ємі».

Хоча ця постанова конституції визначає ціль у світовім мірилі — світову комуністичну революцію і єдину Світову Соціалістичну Советську Республіку, то як найближче завдання вона відразу ставить собі «найтісніше об'єднання» з тими советськими республіками, які вже існували в моменті писання конституційного акту. Практично одначе тоді існувала тільки одна така реальна советська республіка — Російська Соціалістична Федеративна Советська Республіка. Всі інші «советські республіки» були тільки паперовим параваном для закриття головного факту російсько-советської окупації якоїсь частини чужої національної території. Такою паперовою «республікою» була «Білоруська Соціалістична Советська Республіка», конституцію якої уложила Російська Комуністична Партія вже 4 лютого 1919 року, а також подібні лялькові твори під назвою советських республік Естонії, Латвії і Литви. Отож УССР, як така, потенційно найбільша «советська республіка», бо вона вже в січні зайняла український донецький басейн із багатими підземними скарбами та з важким промислом, мала завдання грати ролю тої «держави», що подасть ініціативу в справі створення федерації советських республік із території колишньої царської імперії.

Ще коли Совнарком України перебував у Харкові, 19 лютого 1919 року, він звернувся з окружною нотою

до советських республік Росії, Латвії, Литви, Білорусі і Естонії з пропозицією вступити цим всім республікам у найтісніший союз.¹⁸⁰) Ця нота мала на меті замаскувати фактичний стан, який панував між цими усіма національними республіками і Советською Росією: стан поновної окупації. Ні одна з тих «республік» була б не існувала ні одного дня, якби Росія не зайняла своїм військом частини даної національної території і не накинута цій частині території советського режиму, який вона дала виконувати тільки своїм вірним слугам — московським або помосковщеним комуністам. Реально ні одна з цих конституційно «незалежних» советських республік не мала, ні свого війська, ні своєї власної внутрішньої адміністрації, ні своїх грошових засобів. Все те було в руках Росії і російське.

Проте, не зважаючи на той «найтісніший» характер союзу, він формально був тільки міждержавним союзом між Советською Росією і цими національними советськими республіками. Окремої, наддержавної влади цей союз не передбачав. Отже існували побіч Советської Росії формально суверенні советські республіки України, Литви, Латвії, Естонії і Білоруси.

Формальний стан справи взаємин між УССР і Советською Росією ще зміцнився дальшим затісненням «союзу» між УССР і іншими національними советськими «республіками» та Советською Росією на весні 1919 року. Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії в травні 1919 року прийняв постанову про konieczність об'єднання всієї господарської і військової справи усіх советських республік у руках відповідних комісаріятів РСФСР, тобто піддати діяльність окремих советських республік у цих ділянках повній контролі російського Совнаркому.¹⁸¹) У зв'язку з цією директивою найвищої влади для всіх большевиків, ВУЦВК України 18 травня 1919 року прийняв відповідну постанову, а вслід за тим дня 1 червня 1919 року Всеросійський Центральний «Исполнительный» Комітет (ВЦИК) на своїм засіданні разом з «представниками» України,

Білоруси, Литви і Лотви прийняв постанову про створення «тіснішого оборонного союзу советських республік». В цій постанові говорилося таке: Советські республіки бажають мирного співжиття з капіталістичними державами. Однак з огляду на те, що західні держави нібито виявляють свій світовий імперіалізм і бажання зліквідувати советські республіки, то ці советські республіки примушені закласти воєнний союз. Для переведення цього тісного союзу в життя ВЦІК Росії постановляв перевести повне об'єднання:

«1) військової організації і військового командування, 2) Советів Народного Хазяйства (господарства), 3) залізничного управління і господарства, 4) фінансів і 5) комісаріятів праці советських соціалістичних республік Росії, України, Лотви, Литви, Білоруси і Криму з тим, щоб керівництво згаданими ділянками було в руках єдиних колегій. Об'єднання треба перевести шляхом узгодження з Центральними Виконавчими Комітетами і Советами Народних Комісарів згаданих советських республік».¹⁸²)

Цю постанову ВЦІК Росії зараз же за півтора тижня, (докладно 14 червня 1919), перевів у життя «Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет» та наказав передати відання згаданими ділянками державної діяльності відповідними органами Советської Росії. Одночасно поширено на Україну діяння відповідних декретів і законів Советської Росії.

Після того своєрідного оборонного «тіснішого союзу» між Совнаркомом України і Совнаркомом Росії Українська Советська Республіка залишила за собою, властиво, тільки «голий титул» суверенности. Всі істотні ділянки життя — все господарство з транспортом включно і всі фінанси з державним бюджетом включно, а вкінці свою власну оборону — передала Українська Советська Республіка російському советському урядові. На папері залишилося Совнаркомові України з державної адміністрації тільки те, що належало до так званої

внутрішньої адміністрації і шкільництва. Проте, також тут Совнарком України був сильно обмежений: в країні панував стан облоги, а в такому стані мала головну владу військова команда, яка прецінь була в руках російського Совнаркому. Не зважаючи на ці горендальні обмеження, зі становища міжнародного і державного права Українська Соціалістична Советська Республіка другого періоду була суверенною державою аж до свого самоліквідування дня 2 жовтня 1919 року.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

АДМІНІСТРАЦІЯ ДРУГОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СОВЕТЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

РІШАЛЬНИЙ ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА СЛАБИТЬ І УПАДОК ДРУГОЇ СОВЕТЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Зовнішня політика Другої Советської Республіки в Україні мала глибоке значіння тільки для провідних політичних діячів українських національних партій. Те саме треба сказати також про значіння конституційних принципів тієї форми окупаційної влади Советської Росії в Україні. Їх повну далекосяглість могли оцінити тільки всебічно вироблені політично люди, а вже потім вони могли свій негативний погляд передавати ширшим народним колам в Україні. Це стосувалося як вільної частини України, що була під владою Директорії УНР, так і тієї її частини, що була завойована армією Советської Росії і жила під окупаційною владою в формі Української Соціалістичної Советської Республіки.

Інша справа з внутрішньою адміністрацією і внутрішньою політикою окупаційної влади. Її безпосередньо і щоденно відчувала на своїй спині вся маса українського народу в окупованій частині країни. Тим то тут навіть без окремої пропагандивної акції народні маси займали своє ясне становище до тієї окупаційної влади без огляду на те, як вона себе окреслювала під формальним оглядом.

Тут подаємо перегляд окремих ділянок тієї адміністрації в короткій формі, щоб мати перед очима загальний її огляд.*) Тільки маючи загальний образ тієї адміністрації, ми можемо побачити, що масові повстання українського робітного люду проти накиненої влади скоро появилися в окупованій частині України і врешті примусили Москву занехати плянований похід на здобуття цілої Європи. Це тому, що ці повстання загрожували самому існуванню тієї влади в Україні.

ЗАГАЛЬНА АДМІНІСТРАЦІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Нормальною, тобто звичайною адміністрацією в часі існування другої Української Советської Республіки аж до її упадку були не місцеві Совети чи з'їзди Советів або їх виконавчі комітети. Властивими органами місцевої внутрішньої адміністрації були «Ревкоми» і «Военревкоми», подібно, як це було за першої Української Советської Республіки. Цих Ревкомів і Военревкомів ніхто не вибирав, хочби навіть вже раніше описаною «советською виборчою системою». Вони були, просто, покликані Російською Комуністичною Партією, чи пак її агентами, на місцях. Вони мали всю повноту влади на місцях, а відповідали за неї тільки перед вищими Ревкомами.

Яка була процедура з покликанням і компетенцією Военревкомів? Вона була така: Російсько-советська «Червона Армія» займала по довшій, чи коротшій, бою якусь українську область. Тоді поза фронтом цього відтинку іменував Военний Революційний Комітет (Военревком) даної Червоної Армії окремі «Военревкоми» по волостях, по повітах і по губерніях. Розуміється, що членів до цих Военревкомів покликувано тільки зпоміж большевиків. «Военно-Революційні Комітети були оди-

---

*) Ширший образ цієї адміністрації УССР на частинно окупованій території України можна мати з праці М. Стахова, Друга Советська Республіка в Україні.

нокими представниками советської влади на даній території» — пише дослівно урядовий підручник советського адміністративного права.¹⁸⁸⁾ Ніяких інших органів влади і органів управління на цій території не було» — продовжує той самий підручник.

Завданням цих Воєнревкомів було запроваджувати новий лад і помагати Червоній Армії в її дальшій наступі. Другим їх завданням було творити на даній території органи формальної советської влади.¹⁸⁴⁾

З цього, що говорить нам урядовий підручник советського адміністративного права, цілком ясно, що на «визволеній» території не було взагалі ніякої советської влади в буквальному тому слова розумінні, бо ж не було ніяких Советів. Були тільки партійні комітети, яким Червона Армія надавала диктаторські права життя і смерті на даній території. Пізніше ці комітети творили щось ніби «Совети», але власне вони їх творили, а не виборці, якби це мало бути на підставі конституції.

Такі Воєнревкоми були іменовані для території до 50 верств від фронту позаду. Тому, що лінія фронту на Захід, на Південний Захід і на Південь була дуже довга, але вузька смуга запілля, то навіть «законно» територія цих Воєнревкомів охоплювала величезну площу окупованої території. Але на тому ще не кінець. Згідно з постановами Совету Оборони Республіки можна було поширити іменування Воєнревкомів також на дальші околиці запілля армії. У тому випадку Воєнревкоми залишали з советських органів при існуванні тільки президії Виконавчого Комітету Совету (Виконкому), які мали обмежену компетенцію під наглядом Воєнревкому. Іншими словами, на розпорядження Совету Оборони Республіки сітку Воєнревкомів можна було поширити на цілу територію, а Совети, вибрані так чи інакше, усунути. З цього користала начальна влада дуже обильно. Тому властиво Советів у другій советській республіці в Україні, сказати б, не було і навіть Ревкоми були не так часті, як Воєнревкоми. Тим то можемо найсправе-

дливіше назвати цю другу Українську Советську Республіку «Українською Республікою Воєнревкомів».¹⁸⁵⁾

Про практику розгону Советів і З'їздів Советів в окупованій частині України згадує часто Антонов-Овсеєнко у своїй праці, яку ми тут цитували. До питання браку Советів на опанованій Червоною Армією території можна для прикладу навести його лист до Леніна з травня 1919 року.¹⁸⁶⁾ У цьому листі Антонов звертає увагу Ленінові на те, що треба натиснути на народний комісаріят внутрішніх справ в Україні, щоб він організував владу Советів на місцях. Знову ж у своїм листі до Центрального Комітету партії Антонов зараз у першій пункті підкреслює, що «влада на місцях абсолютно неупорядкована і до певного ступня накинена більшості населення...»

Большевицький комісар А. Шліхтер, якого Москва вислала була в окуповану частину України в 1919 році зі спеціальними повноваженнями в справі відбирання хліба від українського селянства, у своїх спогадах про ці часи пише про такі факти:

«В Україні фактично місцевих органів влади [тобто виборних Советів] не було за цілий час шістьмісячного періоду другого приходу советської влади в 1919 році».¹⁸⁷⁾

"ВСЕУКРАИНСКАЯ ЧРЕЗВИЧАЙНАЯ КОММИСИЯ" (ВУЧК)

До загальної внутрішньої адміністрації належав спеціальний орган державної безпеки, що був утворений у Советській Росії дня 20 грудня 1917 року. Це була «Всероссийская Чрезвычайная Коммисия», або в скороченні ВЧК. Вона була зорганізована при Совнаркомі Росії. На особисту пропозицію Леніна поставлено на її чолі змосковщеного Поляка Фелікса Держжинського, колишнього активного діяча «Соціал-Демократичної Партії Польщі і Литви», а потім вірного большевика.

Компетенцію ВЧК визначав декрет Совнаркому так:

«1) Переслідувати і ліквідувати всі контрреволюційні і саботажні спроби і дії по всій Росії, від кого вони не походили б.

«2) Передавати судові Революційного Трибуналу всіх саботажників і контрреволюціонерів та виробляти способи боротьби з ними».

Спочатку ВЧК мала в основі тільки слідчі функції. Розсуд у справі обвинувачень, які подавала ВЧК, мали робити окремі Революційні Трибунали.¹⁸⁸⁾

ВЧК була центральним органом боротьби з «контрреволюцією», тобто зі всіма противниками большевицької диктатури, хочби саме вони були послідовними революційними демократами. По губерніях і повітах були утворені Губерніяльні і Повітові ЧК при Губерніяльних чи Повітових Виконкомах. Для них видавала ВЧК однакові інструкції щодо ведення «боротьби з контрреволюцією».

З центральною советською адміністрацією Росії ВЧК була зв'язана таким робом, що її голова входив у колегію народного комісаріату внутрішніх справ (НКВД), а знову ж комісаріат внутрішніх справ і народний комісаріат юстиції мали такий зв'язок з ВЧК, що їх голови входили в колегію ВЧК.

Органи ЧК мали особливі повноважності щодо всяких інших адміністративних органів советської влади. Вони могли посилати своїх представників до всяких інших советських органів з рішальним голосом, тобто практично диктувати їм свою волю.

ВЧК і її губерніяльні і повітові відділи мали свої окремі збройні сили, які не підлягали командуванню Червоної Армії.¹⁸⁹⁾

Ці первісні, досить широкі, повноважності ВЧК і її відділів були декретом російського Совнаркому поширені, можна сказати, в необмеженість. Цим декретом з 5 вересня 1918 року Совнарком Росії проголосив офіційно червоний терор. ВЧК дістала компетенцію не тільки провадити слідство в справі «контрреволюціонерів», але й одночасно їх карати всіма формами кари аж

до розстрілу включно.¹⁹⁰⁾ Ніяких форм процесу, які забезпечували б право оборони запідозреного в «контрреволюції» або які накладали б обов'язок доказу вини на органи ЧК, декрет про запровадження червоного терору не передбачував. Все залежало від волі і примх органів ЧК.

ТЕОРІЯ ТЕРОРИЗМУ

Вождь большевизму і голова Совнаркому, Ленін, давав тоді в пресі свою загальну директиву: «нужна железная рука!»¹⁹¹⁾ А в іншому місці своїх статей він наказував усім большевикам і пригадував їм, що потрібний терор: «Не можна провадити [масу] тільки пропагандою і агітацією, тільки організацією, ... боротьбу треба провадити також примусом».¹⁹²⁾ Ще в іншому місці Ленін пригадував своїм учням, щоб вони тямали постійно в своїй «державній потребі»: «Треба бути... безпощадним».¹⁹³⁾

В справі тероризму, як головного засобу політичної діяльності, Ленін був завжди тої самої думки і її не змінив ніколи. Ще в 1901 році він писав у своїй газеті «Искра»: «Засадничо ми ніколи не відрікалися і не можемо відрікатися тероризму».¹⁹⁴⁾ А пізніше він у додатку до того «принципу» ще проповідував, що терор має бути у своїм доборі засобів, просто, навіть дикий: «Не треба вагатися вживати варварства».¹⁹⁵⁾

Визначний московський письменник Максим Горький, який на початках большевицького терористичного режиму затримав був здоровий розсудок і моральний хребет, відкидав це большевицьке варварство публічно, черпаючи свою відвагу зі свідомости, що режим не відважиться знищити його, славленого російським пролетаріатом письменника. Про самі тільки початки большевицького режиму на переломі 1917 - 1918 років, коли большевизм ще був, так би мовити, дитиною в пеленках у порівнянні зі своїм дорослим віком, писав Горький такий характеристичний осуд:

«Большевизм іде за Нечаєвом [а не за Марксом]. Це автократія дикунства».

А в іншому місці в тому самому часі він писав:

«Російський пролетаріят є предметом експерименту, за який він мусить платити кров'ю, життям і тим, що ще гірше, тривалим розчаруванням щодо соціалістичного ідеалу».¹⁹⁶⁾

На закиди Горького і інших соціалістів-демократів проти цього калання соціалістичного ідеалу і комунізму ганьбою варварського тероризму, Ленін відповідав без обиняків, що ці закиди це «буржуазне філістерство».¹⁹⁷⁾ Його цілком не зворушували слова Горького, який бичував большевицький тип влади:

«Це абсолютизм, це поневолення людини, це цинічний обман і звіряча жорстокість».¹⁹⁸⁾

Зрештою ніяка критика чи закид не могли зворушити Леніна, ні його найближчих співробітників і учнів: вони відкидали всяку мораль там, де йшлося про затримання диктатури своєї партії. Один з тодішніх найближчих співробітників Леніна, Каменев, вже по смерті Леніна говорив згідно зі стенограмою з'їзду РКП, під оплески: «Партія понад усе!»¹⁹⁹⁾

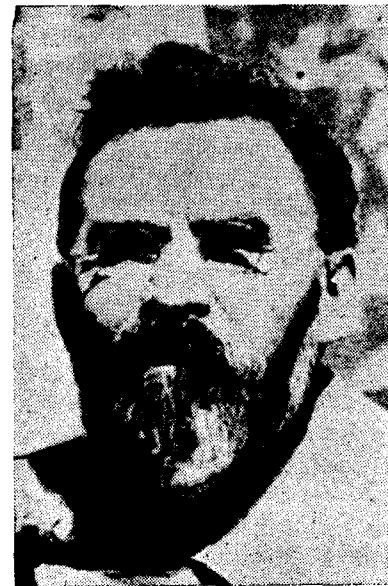
В згоді з цими «принципами» центральний орган Російської Комуністичної Партії, московська «Правда», за 26 грудня 1918 року на першій сторінці писала про «засади слідства» в ВЧК у такий вимовний спосіб:

«Не питайте за доказом вини, щоб доказати, що арештований противиться советській владі чи зброєю чи словом. Вашим першим обов'язком є запитати його, до якої кляси він належить, яке його походження, освіта і заняття. Ці питання мають вирішити долю арештованою. Ось таке є значіння й істота червоного терору... Такий є наказ Лаціса, провідника Чека».²⁰⁰⁾

В цім наказі одного з провідників ЧК, розповсюдненім у «Правді» для всіх большевиків, маємо перед

собою найгіршу теорію расизму, яку мається стосувати до противників за запідозрення в опозиції до советського режиму. Про вину запідозреного рішає його походження, а не його чин і доказ про його чин. Ця система дикого терору, яка уважала саме підозріння вже за доказ, не є винаходом самих большевиків. Вони унаслідили її від російської царської системи.

Теорію дикого тероризму розвинули большевики зі спадку, який вони отримали зі самої російської історії. Не будемо тут наводити системи, яку стосував вперше славлений большевиками цар Іван Лютий («Грозний»). Вистане тут навести бистре спостереження ко-

Григорій Петровський

лишнього французького дипломата, графа Кютіна, що перебував у Росії вже за часів «цивілізованої» російської влади, в 1830 роках. Він писав про тодішні російські відносини ось що:

«У Росії говорити є однозначне з конспірацією, а думати означає — бунт; думка є не тільки злочином, вона є, просто, нещастям».²⁰¹⁾

Цю систему жорстокости в варварським тероризмі принесла окупаційна большевицько-московська влада на своїх багнетах також у другім своїм поході в Україну. Всеросійська ЧК посилала разом з Червоною Армією свої відділи, які організували червоний терор на окупованій частині України. Губерніяльні і повітові відділи ЧК не підлягали безпосередньо декретам народного комісаріяту внутрішніх справ УССР, а керувалися тільки наказами Всеросійської ЧК із Москви. А ці накази чи «укази» з Москви були писані не пером, а кнутом. Гр. Петровський, який восени 1918 року був членом російського комісаріяту внутрішніх справ, у своїм «указі» з 3 вересня 1918 року, наказував усім органам советської влади дослівно таке:

«Всіх правих соціалістів-революціонерів, які є знані місцевим Советам, треба арештувати негайно. Треба взяти значне число заложників з-поміж буржуазії і старшинської касті. На найлегшу пробу опору або на найменший рух у білогвардійських колах відповідати негайним масовим розстрілом. Тимчасові Виконкоми мусять проявити в цій справі окрему ініціативу... Не сміє бути ніякого вагання і сумнівів у стосуванні масового терору».²⁰²⁾

Не треба думати, що тут справді пізніший «президент» УССР, Гр. Петровський, мав на думці дійсну «буржуазію» чи «білих гвардистів». В жаргоні большевицьких актів і розпоряджень слово «буржуазія» означало кожну людину, яка була в опозиції до компартії. Білогвардистом в очах большевиків був кожний, хто ставив опір большевицькому насильству. Тим то терор звертався на практиці проти всього населення, без огляду на класи і переконання, за виключенням самої большевицької партії. Це не був тільки терор проти винних, але масовий терор, який мав масою розстрілюваних лю-

дей, без розбору, викликати загальний переляк перед будьякою думкою про опір проти тиранії.

Органи ЧК в Україні були особливо жорстокими і самовільними. В самій Росії тільки чільні шефи ЧК були чужинцями, а всі інші чекісти були з-поміж Москалів або цілком змосковщених меншин. На чолі Всеросійської Чека поставив Ленін Поляка Дзержинського, його першим заступником також Поляка Менжинського, а його третім заступником змосковщеного Жида Генрика Ягоду саме тому, що вони не були зв'язані суспільними зв'язками з московським життям, отже могли стосувати масовий терор без ніяких обиняків. «На низах» Чека була в самій Московії московська, і тому вона стосувала там, так би мовити, «нормальну» систему московського терору. Тільки головні охоронні відділи при Всеросійській Чека в Москві були зложені з чужинців, головно з «перевихованих» Лотишів.

Інша справа була в Україні. Тут відразу ціла сітка Чека, чи губерніяльного чи повітового засягу, була принесена на московських багнетах з Півночі, з Московії. Всеросійська Чека ангажувала до своїх органів в Україні тільки Москвинів, Лотишів, Поляків, або змосковщені міські елементи з поміж інших. Дуже рідким явищем була участь большевиків українського роду в службі Чека в Україні. По-перше, большевиків українського роду, які ще не були в сто процентах змосковщені, було менше десятка і вони були потрібні на показ в комісаріятах. По-друге, таким особам Москва не вірила в сто відсотках, а в Чека мали бути особи, які посідали повне довіря Москви і були готові за «партію» розстріляти рідну матір. Тому членів Чека з-поміж українських большевиків було мало і то не на рішальних позиціях, а тільки в ролях виконавців.

Що це було так, на це є докази в самих большевицьких документах. Командир протиукраїнського фронту Червоної Армії, В. Антонов-Овсенко подає у своїм листі до ЦК партії перелік причин загального невдоволення українського населення проти большевицької влади

і між цими причинами наводить факт, що Виконкоми Советів є накидувані в Україні згори із «самих Москвичів», як він пише дослівно.²⁰³) Коли Виконкоми накидувано зі самих зайшлих Москалів, то вже напевно, що Чека була також із Москвинів.

Органи Чека в Україні ставилися не тільки супроти звичайного населення як до завойованого колоніального краю. Вони трактували «через ногу» також назначену владу генерал-губернаторства, яке носило фірму Совнаркому УССР. Головний командир протиукраїнського фронту, Антонов-Овсеєнко, в тім самім своїм листі до ЦК партії підкреслює факт, що «Чека творить державу в державі», тобто рядиться сама, не звертаючи уваги на Совнарком Раковського.²⁰⁴)

В Україні навесні 1919 року, з огляду на всебічну хвилю народних повстань, Москва провела насильну уніфікацію рішальних ділянок адміністрації в Україні з російськими комісарятами. Тоді також, в травні 1919 року, переведено в окупованій частині України реформу організації Чека на цій території. Щоб органи Чека керували успішніше з близького центру, Москва утворила окремих краєвий центр Чека в Україні під назвою «Всеукраїнська Чека» (або в скороченні ВУЧК). На чолі ВУЧК поставила тоді Москва Лотиша Лаціса, який вже мав «славу» жорстокого садиста в переслідуванні всіх запідозрених. Один з його наказів ми наводили тут ще з тих часів, коли він був у централі ВЧК у Москві. Від травня 1919 р. він уже був цілим генерал-губернатором від Чека в Україні і міг сам переводити свої «засади» терору.²⁰⁵) Він видавав у Києві окремих пресовий орган ВУЧК під назвою «Красный Мечъ». В цім часописі для чекістів і взагалі для членів компартії Лаціс голосив засаду повної безморальности. «Партія понад все». Для затримання влади большевицької диктатури можна вживати всіх засобів. Особливо яскраво підкреслив це Лаціс у своїй статті за 1 серпня 1919 року. Там він писав великими буквами: «Нам все вільно» (помосковськи: «нам всьо дозволено»). Можна вже собі уя-

вити, яких людських виродків зібрав Лаціс до своїх органів Чека, коли він проповідував такі принципи проти людської природи. Антонов-Овсеєнко в своїм листі до Леніна і в заяві до ЦК партії виразно і з притиском зазначає, що Чека «користується майже загальним невдоволенням» в Україні.²⁰⁶)

У зв'язку з цим загальним невдоволенням українського населення не тільки «діяльністю» самих органів Чека, але й цілої большевицької окупації ріс із дня на день страх окупаційної влади перед вибухами народного гніву. З цього страху большевицької окупації ріс з дня на день її тероризм, а при тому з переляку влада стосувала криваві масакри. При тому улаштували чекісти, просто, погромницькі вакханалії проти цілих міських кварталів, заселених Українцями, або цілих сіл. Пам'ять про такі протиукраїнські погроми улаштовані чекістами, залишилася довго в даних околицях. Щоб відвернути пам'ять потомного покоління від цих дикунств большевицької «еліти», якою була Чека, нинішні історики стараються вмовити в своїх читачів, що то, мовляв, у Чека «пролізли» були «петлюрівські націоналістичні агенти» і то нібито вони провадили над населенням систематичні «іздевательства». Прикладом такого фальшування історії є найновіший «історик» большевизму Ліхолат.²⁰⁷)

Дня 19 липня 1919 року Совнарком України оповістив декрет про «здушення куркульських повстань». Цей декрет давав повну свободу губерніальним органам Чека проголошувати у даній губернії «воєнний стан», тобто піддавати все життя губернії під владу командирів окупаційної Червоної Армії зглядно утворених при них «воєнно-полевих революційних трибуналів». Декрет дозволяв губерніальним органам Чека чи самим Виконкомам оповіщати «поза заокном» усіх тих громадян, що керують або намовляють до повстань.²⁰⁸) На практиці це означало, що кожний мав большевицьке право вбивати таких запідозрених без ніякого, навіть чекістського суду. Підкреслюємо, що «арештувати» «унешкідлю-

вати» таких запідозрених людей мав право кожний громадянин, отже не тільки большевицький службовець. На підставі цього дикрету вільно було большевицьким органам влади на місцях брати «заложників» із українських громад і потім їх розстрілювати, якщо в даній громаді чи недалеко неї був вчинений якийсь виступ проти большевицької влади. З цього «права» окупаційні уряди користали дуже щедро. Для замаскування «ліквідації» Богу духа винних «заложників» агенти Чека дуже часто користувалися провокацією потрібних їм нешкідливих виступів або самі просто трохи постріляли поза селом чи містечком «Богові в вікна», щоб потім мати претекст вчинити над цією українською громадою чи її частиною погромну масакру. Далі згаданий декрет дозволяв місцевим большевицьким урядам викидати запідозрені родини з їх сіл, конфіскувати їх господарства та брати примусово до праці для війська.

Побіч найвищої і дисциплінованої большевицької «еліти», яка творила хребет машини Чека, збігалися до неї за посередництвом Російської Комуністичної Партії також усякі злочинно-садистичні збоченці, які шукали в рямках кривавої «діяльності» Чека заспокоєння своїх хворобливих змислових гонів. Втягалися туди також душевно незрівноважені письменницько-богемські елементи, які шукали там емоцій і «сюжетів», гонячися за «лівизною», яка тоді була в моді в цих богемських колах у цілій Європі.

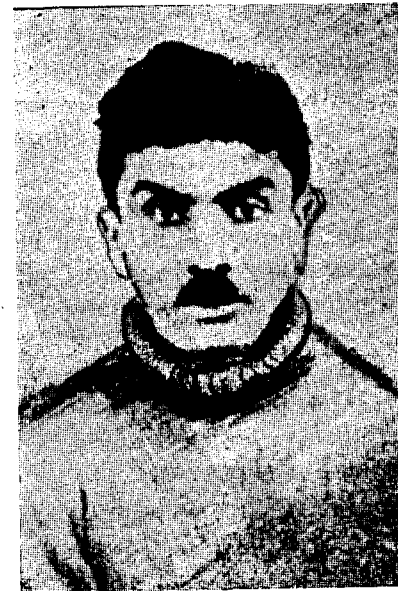
ТЕРОР ВУЦК В ЛІТЕРАТУРІ

В українській літературі маємо також новелі і повісті, які зображують типових чекістів. Особливою яскравістю типи чекістів змальовані в деяких творах Миколи Хвильового, зокрема в його новелі «Романтика», у «Вступній новелі» та в новелі «Заулок», а в філософічній формі в повісті «Вальдшнепи». Всі ці типи чекістів, які на словах вірують в «загірну комуну», роблять на нас відражуюче вражіння своєю звихненою філософією

і звірячими гонами, противними вродженій людській природі.²⁰⁹⁾

Коли ми спиняємося на літературних типах Миколи Хвильового, то робимо це тому, що він увесь час перебував під большевицьким режимом і сам навіть пристав був до КПБУ. Тим то він знав ці персонажі з безпосередньої обсервації.

Геройка новелі Хвильового «Заулок», Мар'яна, піше до свого коханця-Москаля, що разом з нею працював у Чека, а тепер від'їхав по обмеженні масового терору в часі Неп-у назад у Московію:

Микола
Фігільов-Хвильовий

«Милий Друже! Туди, в Твій далекий край, на Північ. Мені хочеться сказати інакше: «на север». Твій народ має два чудові слова «север» і «грусть».²¹⁰⁾ Але найкраще слово на землі — «че-ка». Милий Друже, я в Твій народ закохана. Я вірю, що воскресне

велике слово «Че-ка». «Тоді воскресне бірюзовий потік людського надхнення й степова тривога...».

Якщо йдеться про «Вступну новелю», то там Микола Хвильовий говорить обширніше про себе самого, про свою літературну манеру «романтика», про свою мову і так далі, а при тому дає також своє визнання віри в комунізм:

«Я люблю до безумства наші українські степи, де промчалась буря громадянської баталії... Я вірю в «загірну комуни», вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слинявий скепсис нашого скептичного віку».²¹¹⁾

З того часу діяльності Чека є також чимало спогадів і публіцистичних описів у тодішній пресі засягом влади Чека. Наведемо деякі з них, що дають свідчення сучасників.

В щоденнику ВЧК «Ежедневник Всероссийской Чрезвычайной Комиссии» публічно дискутувалося питання про те, щоб «запровадити в систему диктатури пролетаріату торттури» (Цитовано в статті лівого російського ес-ера Б. Камкова в збірнику «Органический путь» — «Республика Советов», Берлін).

Український соціал-демократ К. Кошевський подає в своїх спогадах про «діяльність» Чека в Києві в місяцях липні і серпні 1919 такі жакливі речі:

«Праця черезвычайок була розвинена в загальнодержавному масштабі. У всіх організаціях, установах, урядових і приватних інституціях, домових комітетах, військових частинах — були утворені черезвычайки і завзято працювали секретні співробітники черезвычайок. Це була вакханалія, яка тяглась сім місяців і наслідком якої є більш ніж тридцять тисяч замордованих, забитих жертв тільки в одному Києві. Черезвычайка міцно оплела весь Київ, майже на кожній ву-

лиці була філія Чрезвычайної Комісії, які були переповнені в'язнями.

«Людині, що пише ці рядки, прийшлося цілі три місяці пробути в лабетах черезвычайки і все, що тут говориться, є щира правда, яку пережив сам автор.

«Арешти робилися переважно вночі. Людину хопали з ліжка і, зробивши трус, забирали, все, що можна було взяти автомобілем, відвозили в черезвычайку. Але це були звичайні арешти, так би мовити, «біжуча праця». Арешти чинилися скрізь, де тільки збиралося більш одної людини. Ловили на вулицях, в театрах, кінематографах, садах, казармах, трамваях, — словом всюди, де було повітря. За сім місяців свого царювання черезвычайка розкрила кількасто «контрреволюційних змов», які всі мали своєю ціллю «свергнуть советскую власть». Були «заговори» і українські, і польські, і чорносотенно-монархістичні, і в останній час навіть було розкрито «бразильську змову», наслідком чого був розстріл всього бразильського консульства.

«Головна резиденція черезвычайки містилася в кращій частині Києва-Липках. Тут містилась Всеукраїнська Чрезвычайна Комісія, а також і знаменитий «окремый відділ», котрий не випускав ні одного з арештованих живим. Тут також катували і вбивали в п'ятьох місцях — на Левашовській вулиці, Садовій, Катериновській і Лізаветинській.

«Арештованих тримали у темних льохах без вікон, в яких завжди горіла електрика. Першим запитанням до новоприбуваного було: «— Що зараз, день чи ніч?» Умови пробування в «камерах» черезвычайки були абсолютно неможливі: набивали людей так повно, що не можна було не тільки лежати, але навіть сидіти. Вентиляції не було ніякої. Крім того страшно морили голодом. Іжа була така, що її свіжа людина не могла їсти кілька днів, поки пекельний голод не примушував їсти.

«Допити «народними слідчими», які були з відомих київських злодіїв, нагадували інквізицію. Слідчим допомагали допитувати присяжні кати: знаменита «п'ятьорка» «товаришів» — Терехов, Михайлов і Равер, та «товаришки» Роза і Соня. Ця п'ятьорка кокаїністів, морфіністів і садистів, дегенератів і божевільних, була великим фахівцем свого діла, про що свідчать трупи з відрізними половими органами, поздираною шкірою, попеченим та обвареним тілом і таке інше. На допитах ці звірюки попадали в екстазу. Виродкам мало було тільки вбивати. Їм вже було потрібно муки жертв, котрих вони катували з насолодою. За кожну жертву кат отримував тисячу карбованців.

«На вбивання брали в'язнів у спеціальний час, увечері, від 10 до 12 годин. Що робилося у ці дві години в камерах, розказувати неможливо. Люди сиділи, сивіли, божеволіли, вмирили до розстрілу від розриву серця. Це був червоний жах. Для того, що присуди не об'являлись, то кожний в'язень щодня увечері чекав своєї смерті. І все це робилось іменем «робітників і селян», а в більшості жертвами чрезвычайок були робітники і селяни, багато селян. Спочатку вбивали тільки в чрезвычайках, а потім почали і в концентраційних таборах по міліційних районах.

«За два тижні перед кінцем [тобто в половині серпня], коли вже в повнім розвою була евакуація Києва, утворилася Верховна Слідча Комісія, яка мала розгрузити всі місця ув'язнення. В склад комісії увійшли: Мануїльський, Кон і Йоффе. Комісія поділила в'язнів на три категорії: 1) розстріляти, 2) вивести як заложників, і 3) звільнити. І тільки тут виявилось, що в більшості ув'язнених не було навіть так званих «діл». Почалася переписка, реєстрація і т. д. Врешті комісія, не встигнувши нічого зробити, передала всю справу слідчому чрезвычайки, Варнадицькому, котрий за хабарі повипускав усю чорну сотню і спекулянтів, а

також мабуть по симпатії всіх професійних злодіїв. Крім того звільнено всіх прокравшихся комісарів-комуністів.

«В останніх днях всіх, що рахувалися за чрезвычайкою [— були арештовані нею] і сиділи в Лук'янівській в'язниці, перенесли до концентраційного лагелю, з якого вивезли всіх закладників, і там «комісія трьох» матросів, поділивши в'язнів на три категорії і «розгрузила»: буржуазну частину випустили, а з останніх — молодих на фронт, а старших розстріляли. В останню ніч розстріляно більш п'ятсот душ. Зісталися живими тільки ті, що сиділи в Лук'янівці і рахувались за Револуційним Трибуналом. Цих не дала розстріляти сторожа, яка складалася в більшості з робітників. Після втечі комуністів весь Київ кинувся до чрезвычайок... Хто не бачив власними очима, той не може собі уявити чрезвычайок. В помешканнях, де вбивали, були зроблені спеціальні цементові підлоги з ривчаками для крові, стіни і підлога були заляпані шматками мозку і залиті кров'ю. В саду лежали напівзакопані трупи зі слідами знущання... В анатомічному театрі було повно трупів, від яких за кілька кварталів було чути сморід...»²¹²⁾

Цей опис сьогодні не потребує спеціальних додаткових посвідчень після того, як ми маємо друковані документальні дані про те, як у Винниці наслідники Київської Чека розстріляли в 1930-их роках, понад 10,000 жертв і потім закопали їх у братських могилах у парку. Подібні картини маємо з тисячних розстрілів у Львові і інших містах в 1941 році, або міжнародно стверджені розстріли кільканадцяти тисяч польських полонених у лісі під Катинем.

Чрезвычайка мала повноваження арештувати не тільки осіб зпоза числа членів большевицької партії. Повноваження Чека поширювалися також на членів РКП, але при тому в цім періоді большевицької історії стояв твердо написаний закон, що комуністів можна

арештувати тільки за їхні кримінальні злочини (злочини крадіжки, дезерція з фронту і т. п.). За різницю тактичних думок всередині РКП в тій добі історії можна було більшовика тільки арештувати і виселити кудись у далекі сторони або кинути його на фронт. «Ліквідувати» більшовиків за політичні «ухили» ще було заборонено. В кожному разі варто тут згадати, що вже в тому періоді на якийсь час довелося деяким провідним більшовицьким достойникам з окупаційної влади в Україні засмакувати розкоші карної руки власної партійної диктатури. Коли інвазійна влада на чолі з Раковським і Петровським мусіла відступити на Північ, у Росію, у вересні 1919 року караюча рука Центрального Комітету РКП руками Чека розправилася з частиною своїх окупаційних губернаторів з України. Тодішня партійна хроніка записує такі імена депортованих «у віддалені краї» достойників з адміністрації Совнаркому України: Скрипника, Яковлева, Харечка, П'ятакова, Бубнова. По часом вигнанню їх ЦК КП помилував, бо потребував знону людей для нової, вже з черги третьої інвазії в Україну.²¹³⁾

НАЦІОНАЛЬНА СПРАВА В АДМІНІСТРАЦІЇ УССР

Капітальним питанням для оцінки адміністрації в другій советській республіці в окупованій частині України є питання: Який національний характер носила ця адміністрація?

Відповідь на це питання є коротка: московський (руський). Цей московський характер накиненої адміністрації в Україні був зовсім природним наслідком того факту, що панівна партія, яка мала диктаторську владу на окупованій частині України, була формально і фактично московською. Формально, бо була в цілій імперії більшовиків тільки одна комуністична партія, яка саме себе називала урядово «російською». Фактично, бо 97 відсотків членів Російської Комуністичної Партії в Україні були по національним переконанням Москалями, чи то родовитими чи цілком змосковщеними людьми з-поміж

Українців, Поляків, Жидів. Якщо йдеться про провід цієї партії, то він майже увесь час був московський. В тому стані справи неможливо собі уявити, щоб адміністрація другої советської республіки в Україні могла мати характер не-московський.

Правда, могла ще бути така тактика Москви: накинати окупованій частині України свою більшовицьку владу, але так, щоб вона діяла за кулісами збройної сили, а на сцену пустити тільки такі ляльки, які були б українського роду і які мали б хоч сякий-такий зв'язок з українським суспільним життям. Таку політику можна було переводити досить легко. Для того не треба було мати багато людей. Вистачило б кілька десятків інтелігентів з-поміж «лівої» течії тієї чи іншої української партії, які таким міражем будівництва «української радянської республіки» дали б були себе притягнути до співпраці з закулісовою московською режисерією. Проте, на цю тактику в тому періоді інвазії Совнарком Росії, чи пак ЦК Російської Комуністичної Партії, не були здатні.

Опінію в українській національній справі видавали єдині «експерти» щодо того: члени РКП з України, які майже без винятку в провідній еліті були Москалями або вповні змосковщеними людьми іншого національного походження. Будучи з переконання комуністами, вони одночасно були завзятими московськими патріотами єдиної неподільної російської імперії, тепер більшовицької, і то в світовім мірилі. Вони не визнавали, не тільки потреби дійсної української держави з більшовицьким змістом, але заперечували навіть існування самого українського народу. Для них український народ був тільки одним з племен московського народу.

Явну протиукраїнську позицію заступали в РКП не якісь окремі одиниці, але велика більшість. Ця позиція зформульована на весні 1918 року на конференції в Катеринославі і звідсіль ця позиція носить назву «катеринославської точки погляду». Катеринославську позицію заступали самі провідні мозки РКП з України. Ни-

ми проводили П'ятаков, Гамарнік, Квірінг, Бубнов, Фарбман, Грес, Сіньков, Косіор і ін.²¹⁴)

Учасник тодішніх ходів РКП, історик КПБУ, М. Равич-Черкавський, признає, що «катеринославці репрезентували 80 відсотків усіх членів партії в Україні».²¹⁵)

З точки бачення катеринославців, як підкреслює згаданий большевицький історик, «Україна, то тільки один з відтінків контрреволюційного фронту, на яким треба воювати тільки в союзі з робітниками з Петрограду, Москви, Івановознесенська і тільки в надії на їх допомогу».²¹⁶)

Один з провідних мозків з-поміж «катеринославців», Георгій П'ятаков, дивився на право націй на самовизначення в такий спосіб: Право самовизначення це, властиво, буржуазне гасло, яке «об'єднує всі контрреволюційні сили». З цим гаслом треба большевикам рахуватись. Але раз большевики збудують свою сильну диктаторську владу, то «все національне самовизначення, не буде варте гнилого яйця».²¹⁷)

Такий погляд на національну справу поневолених народів мав той вождь московських большевиків в Україні, якого Совнарком Росії призначив був головою першого «Тимчасового Робітничо-Селянського Правительства України» в другій советській республіці на частинно окупованих українських територіях. Ясно, що для таких большевиків слово Україна мало тільки географічне, а не етнографічно-національне значіння. Тому також і ця державна форма, яку несло це правительство на багнетах московської Червоної Гвардії, була тільки формою пропаганди проти Української Народної Республіки, а нічим більше.

Склад цього правительства був майже виключно московський. Все урядування адміністрації від Совнаркому починаючи, а на місцевих большевицьких органах кінчаючи, провадилося по-московськи. Тільки деколи видавано летючки і покликки до населення, зокрема до селянства, також в українським перекладі. Сама конституція була видана тільки по-московськи, а щойно дуже

пізно також в українським перекладі вже з третього московського видання. Цей стан справи не змінився в нічому також після того, як у січні 1919 уряд під проводом П'ятакова замінено новим урядом під проводом Болгаро-Румуна Християна Раковського. Власне, іменування Раковського, повного чужинця щодо України, було, просто, визовом Москви всім большевикам з України. Мовляв, у вас, в Україні, нема нічого автономного і нічого автономного бути не може. Москва назначає для України особу, яка ніколи в Україні навіть не жила і тому нічого спільного не мала навіть з московською частиною робітництва в Україні. Але ця особа має довір'я Москви і тому всі большевики в Україні, хоч би мали за собою найстарший стаж, мусять коритися цьому повному чужинцеві. Це була одночасно також проба витривалости большевицького матеріялу, що був українського роду. Вкінці цей факт є також доказом, що Совнарком Росії менше мав довір'я в українських справах навіть до «катеринославців» з неділимською ідеологією, ніж до цього вповні чужого, заграничного большевика.

Погляди Раковського на українську справу, були цілком згідні з «катеринославською точкою погляду». Для нього Україна була тільки одна з провінцій давньої Росії; вона має бути нерозривно злучена з новою большевицькою Росією. Свої думки і програму в цій справі Раковський виложив публічно зараз після здобуття Києва в лютім 1919, куди він поспішав разом з кількома членами свого уряду, щоб заманіфестувати «переможну советську владу» в столиці України. Було це 13 лютого 1919 року. Для маніфестації Раковський наказав скликати збори міського Совету Робітничих Депутатів. Окупація за тиждень від здобуття Києва ще не встигла була відповідними большевицькими засобами «пристригти» вибір робітничих депутатів і тому в цім першім Советі Києва була заступлена поважна група таких депутатів, що були активними представниками небольшевицьких партій, як УПСР, УСДРП, «незалеж-

них соціал-демократів», «боротьбистів», жидівських робітничих партій «Бунд», «Поалей-Ціон» і інш. Перед цим Советом виголосив Раковський довшу промову, в якій накреслив цілу програму діяльності свого уряду. На цій засіданні з Раковським були присутні також деякі інші провідні народні комісари з цього уряду, як Бубнов, П'ятаков, Скрипник і Затонський. В програмі свого уряду, яку подав Раковський, він ані словом не згадав про національний характер тієї «держави», яку він тут репрезентував, ба, навіть не натякнув на національні відносини в Україні. Розуміється, що він виголосив свою програмову промову по-московськи, бо української мови він ні тоді, ні пізніше, не знав цілком.

Як свідчить провідник «Бунду» Мойсей Рафес, пізніший член РКП, до приїзду Раковського і кількох його комісарів до Києва, ніхто нічого певного не знав про наміри й програму його уряду.²¹⁸) Ходили тільки такі, чи інші пропагандивні чутки. «Бунд», українські «незалежні с.-д.» і боротьбисти тоді вже стояли на «радянській платформі» та вірили в безпосередню близькість «світової революції». Тому сподівалися, що більшовики будуть з ними співпрацювати в творенні нового політичного і суспільно-господарського ладу в окремій українській советській республіці. Вони відкидали диктатуру одної партії, а вимагали коаліції всіх «радянських» партій. Те, що вони почули з уст Раковського, розчарувало «радянців» цілком. Раковський виразно заявив, що програмою його уряду є виключна влада одної більшовицької партії. Про ніяку коаліцію, чи тривалу співпрацю з іншими партіями, не може бути мови.

Ще більше здивувало цих небільшовицьких депутатів Совету Києва те, що Раковський ані словом не натякнув на розв'язання національної справи в Україні під владою його уряду. Тому зараз після його програмової промови, депутати небільшовицьких партій зайняли виразне негативне становище до такої програми уряду. Вони головний натиск поставили на факт, що

голова цього советського уряду України в своїй програмі цілком мовчав про національну справу саме в тій країні, де це питання стояло в такій гостроті. Наперед представник жидівської робітничої партії «Поалей-Ціон» вказав на помилки советської влади за першої республіки щодо національного питання і підкреслив, що тодішня більшовицька влада цілком була пішла проти здобутків Української Революції. Тепер проклямовано Українську Советську Республіку, продовжував цей представник жидівських соціалістів, але самої проклямації замало. Треба ще припинити політику ізоляції інших партій у роботі. Треба всіх допустити до спільної праці. Представник московських соціал-демократів-інтернаціоналістів підкреслив, що в даних умовах в Україні може бути тільки творчою спілка пролетаріату з селянством, а не диктатура пролетаріату над українським селянством. Український боротьбист Качинський критикував програмову заяву Раковського між іншим так:

«Багато тут говорено, але мало сказано. Про взаємовідносини України і Росії, не сказано нічого. Не сказано того, що треба було сказати ясно — про те, що тільки вільний соціалістичний союз цих двох держав повинен лягти в основу їх взаємовідносин. Так само про урядову мову в Україні, не сказано нічого».

Представник «Бунду» Рафес ще раз критикував диктаторське становище більшовицької партії і при тому сказав між іншим щодо національного питання таке:

«Горе тій партії, яка не прийме в увагу всіх особливостей України. Тільки при узглядненні всіх особливостей України можна тут закріпити владу рад».

Український соціал-демократ-незалежник критикував програму Раковського за те, що в ній він не сказав нічого про найважливішу проблему, а саме національну

справу. Будова робітничої влади повинна бути справою пролетаріату кожної країни. Тимчасом Раковський ані словом не сказав, що він думає робити, щоб український пролетаріат міг будувати свою владу. В тому самому дусі говорив також представник об'єднаної жидівської партії Літваков.

В оборону уряду Раковського і його програми виступив представник большевицької фракції в Советі Києва, Хейфец. Це недавній провідний член жидівського «Бунду», а тоді вже завзятий большевик. Він між іншим сказав:

«Большевики рішуче не допустять до того, щоб підкреслювати український характер пролетаріату чи селянства».

Голова Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України, Раковський, був страшенно невдоволений цією критикою його програмової заяви. Він у відповідь на критику виголосив другу промову, в якій висміяв домагання в національній справі. Він назвав питання про українську мову в школах і в урядах «лінгвістичною музикою». При тому він заявив, що «декретування української мови, як мови державної, є реакційним нікому непотрібним заходом».

«Кому це потрібно?» — питався риторично Раковський. — Тій імпровізованій інтелігенції і бюрократії, яку творила самостійна Україна? Я особисто, пробувши в Києві тільки п'ять місяців [під час переговорів з урядом гетьмана Скоропадського про мир між Україною і Росією], все одно вільно розумію кожного Українця. Тут посилаються на селянство. Але ж селянство вважає себе московським [Раковський казав: русским]».

Далі він навів купу аргументів, які свого часу вживали чорносотенці, проти існування української нації і її культури.²¹⁹⁾

Ці погляди Раковського на українську національну справу, не повинні нікого дивувати. Він їх висловлював

ще раніше, в статті в московських «Ізвестіях» за 3 січня 1919 року. Стаття називається вимовно «Безнадіжне дело».) В ній Раковський доказує:

«Етнографічні різниці між Українцями і Москалями [«русскими»] є дуже незначні... Ще більш важне те, що між українським селянством нема того, що називається «національною свідомістю»... Український пролетаріат є по своєму походженню чисто московський [русский]. Відомо також, що міське населення Києва на три четвертини не-українське, а в Одесі Українців всього 10%. Врешті теж відомо, що в межах України, тієї України, яку собі рисували автори Третього Універсалу, цебто в межах 8 губерній і 9-ої таврійської, без Криму, згідно зі статистикою з 1897 року мешкало понад 2 мільйони Великоросів... Зрештою, навіть поверховно знаючи Україну, відомо, що промислова буржуазія і більша частина поміщицької класи московського, польського і жидівського походження...».

Після тих всіх аргументів, які тільки доказують, що в Україні на 40 мільйонів населення могло б бути лише коло 2 мільйони московських колоністів разом з московською бюрократією і буржуазією, приходиться Раковський до висновку, що українська справа нерезальна, а вигадка інтелігенції.²²⁰⁾

З такого погляду Раковського на українську націю мусів бути в нього тільки один висновок: Раз українська нація є тільки вигадкою і то безнадійною інтелігенції, то і сама «Українська Советська Республіка» є тільки фікцією для баламучення тої самої інтелігенції. І більш нічого.

Таку саму думку про національну справу в Україні мав також головний командир протиукраїнського фронту, В. Антонов-Овсеєнко. Він у перших двох місяцях свого другого інвазійного походу в Україну не

*) По-українськи: «Безнадійна справа».

цілком здавав собі справу з того, що за рік його відсутності з України український національний рух виявив себе вдесятеро сильніше у порівнянні з тою силою, яку цей рух мав за першої московської інвазії в Україні під його верховним командуванням. Тому він у січні 1919 року записує в одному із своїх рапортів здивування щодо того, що в частині місцевих большевиків в Україні «виявляються поважні сумніви щодо доцільності «окупації України московськими [великорусськими] відділами». Антонов так далеко при тому не розумів тактики московського центру, що він сам був переконаний, що Совнарком Росії не повинен був переговорювати з Урядом Української Народної Республіки в січні, як рівний із рівним, бо це, мовляв, шкодить наступові Червоної Армії на Україну.²²¹⁾

Дня 23 січня 1919 Антонов, як командир протиукраїнського фронту, післав до Военно-Революційного Совету Оборони Республіки в Москві остерогу щодо того, що в рішальних сферах у Москві є хитання в українській справі, яку там, на думку Антонова, перецінюють. З приводу цих нібито хитань Москви і її переоцінення сили українського руху Антонов подає у своїм урядовім звіті такі побоювання:

«...через те нам, безпосереднім працівникам, що борються за відновлення советської влади [в Україні], приходиться поважно побоюватися за майбутнє нашої праці. Ці хитання походять з того, що перебільшують значіння, яке надає наш центр національно-сепаратистичним тенденціям в Україні. Але в її [Україні] середовищі їх цілком нема. В селянстві вони у великій мірі пережиті за ці місяці лютої окупації, коли «своя» національна влада виявила цілком ясно реакційне обличчя²²²⁾. Для великої більшості українського селянства «самостійність» і панський визиск стали однозначними, а советська армія, яка помагає скинути цю кабалу і яка, в істоті справи соціально в нічому не зачіпає самостійности України, зустрічає радісне прийняття селянських мас²²³⁾. Остання тінь недружности,

якби така залишилася в деяких колах українських хуторян супроти військ «Московії»²²⁴⁾, відпаде після вияснення, що ці війська прийшли усунути небезпеку для країни з боку займаючих вже Чорноморське побережжя антантських військ. Чи Петлюра і Винниченко також охотні і більше від нас підняти трудову Україну проти насильства антанти і чи ми встигнемо добитися від них без особливих трудів тої економічної підтримки, яка конечно потрібна змученому центрові [Московії]? Петлюра і Винниченко цілком не думають про боротьбу проти антанти: вони мріють пр згоду з нею... за ціну простої зради Советської Республіки... І вже тепер вони часом щирими міщанськими ілюзіями про запанування демократичної ідиллі в «Самостійній Україні» попадають у полон до націоналістів яскраво капіталістичного кольору. Правдивими панами ситуації в Києві не «Директорія», а такі виразні реакціонери як Балбочан і Коновалець, що спираються на Січовиках, явних громил, і других галичан, які загострили свої національні почування в боротьбі проти польського молодого, агресивного «демократичного» імперіалізму... Нам не треба «погоджуватися» в Україні. Всякі хитання тут — це найбільша помилка. Питання як найскоршого сполучення України є глибоко життєвим для самого існування Російської Советської Республіки. Голодна Північ повинна спиратися на плодovitий Південь.²²⁵⁾ Пора перестати бавитися в хованку. Нікого цим не обманеш, а тільки своєю нерішучістю відкриваєш свою слабкість і втратиш незвичайно пригожий момент. Треба спішитися! Треба до приходу весни поважно закріпитися принаймні в лівобережній Україні, щоб мати надію відкинути насок антанти на Чорноморське побережжя... Треба конечно впровадити в Україну кілька дивізій із центральної Росії. Таким способом закріпиться советська влада в Україні...²²⁶⁾.

З цієї довгої тиради визирає в Антонова-Овсенка основне легковаження українського національно-дер-

жавного руху. Як Раковський, так і Антонов робить логічний висновок, що ніякого сепаратизму в серйозній формі, як суспільної сили, в Україні нема. Проте, він більше вмовляв у себе це переконання, як він мав його справді. Інакше він не говорив би про те, що мінімальною програмою його стратегічного пляну в боротьбі проти УНР є закріплення до приходу весни тільки на Лівобережжі, тобто він наперед рахувався, що Правобережної України до весни йому не вдасться здобути навіть з тими новими кількома дивізіями з центральної Росії, яких він домагався від Москви. Це щодо мілітарного боку справи. Якщо йдеться про політично-національне питання, то в тому часі Антонов підтримував московщизняну лінію Раковського і навіть закликав Москву не хитатися в якихсь уступках для української державної справи. Він ганьбить тих комуністів, які кривилися на політику окупації, що її переводила Московія.

Антонова уважали в тому часі в Центральному Комітеті РКП, за «експерта» щодо української справи, бо ж він походив з України і повинен був, на думку ЦК, визнаватися добре в українських справах. Хоча ЦК сам собою був настроений на єдиноділимську лінію, то треба припускати, що ці аргументи Антонова ще закріплювали членів ЦК в їх неуступливій лінії щодо дійсного помиріння з українською державністю, навіть у советській формі. Так було в січні 1919 року і в наступних місяцях. Але ситуація змінилася з приходом весни.

Той самий командир протиукраїнського фронту, Антонов-Овсєєнко, який раніше всякими видуманими аргументами переконував ЦК у Москві до неуступчивости самого українського національного руху, на весні того самого року цілком змінив свій погляд. Сталося це не як наслідок щирих дослідів над українським національним питанням, але тільки через те, що його інвазійну армію зустрів несподіваний опір Дієвої Армії УНР і Української Галицької Армії та одночасно запілля Червоної Армії заливала широка хвиля народних повстань по всій тій частині України, що знаходилася під советською окупацією. Особливо його серйозно переля-

кав «внутрішній фронт» повстань і тому він змінив діяметрально свій погляд на тактику щодо українського національного руху. Тепер він своїми листами до голови ЦК у Москві Леніна, та до самого ЦК напірав на те, щоб почати робити уступки, хоч би тільки формальні, українському національному рухові. Ці листи будуть у нас обговорені на іншій місці цієї праці.

ЗЕМЕЛЬНА СПРАВА

До витворення хвилі масових повстань проти окупаційного режиму Советської Росії в Україні причинилася наперед народобивча, терористична система цієї адміністрації. Її протиукраїнський характер був так очевидний і яскравий, що він обурював кожного українського інтелігента, робітника і селянина, навіть того, що мало займався політичними питаннями.

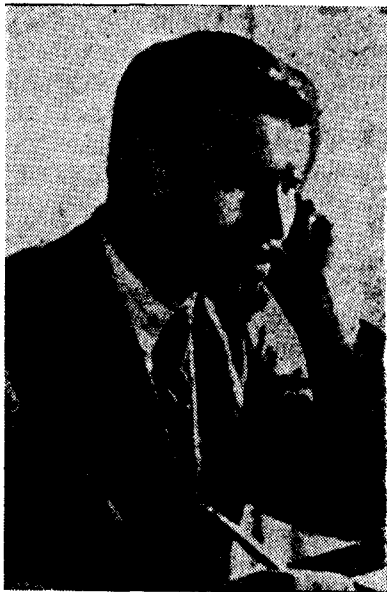
Другою причиною вибуху масових повстань в Україні проти советського московського окупаційного режиму під фірмою УССР, була земельна політика цього режиму. Щоб ліпше зрозуміти цю політику, то наперед треба коротко пригадати земельну політику Директорії Української Народної Республіки.

Як тільки Рада Народних Міністрів Директорії УНР у грудні 1918 року приступила до нормальної праці, вона зараз таки доручила міністрові земельних справ виробити проект нового земельного закону. Новий проект був скоро вироблений і вже 8 січня 1919 року був схвалений і підписаний Директорією. Цей земельний закон у самих підставах був такий самий, як закон УЦРади з 31 січня 1918 року. Тільки в подробицях він дещо відрізнявся від нього. Закон передбачав непорушність тих дотеперішніх господарств, що мали розмір до 15 десятин. Отож, цю норму непорушних заможніших селянських господарств закон Директорії УНР зменшував на половину у порівнянні зі законом УЦРади. Зі земель, що належали колись до поміщиків і інших нетрудових господарств, надавали органи земельного самоврядування під верховним порядкуванням держави на-

діли дрібним селянським господарствам або й безземельним селянам до трудової норми, але не менше 5 десятин на нове господарство середньої якості землі (при гіршій землі ця норма збільшувалася). В підставу земельного ладу й тут покладено середні господарства. Наділ давався на вічне користування, отже закон відкидав московську систему сталого переділювання, як це було в «общині». Передбачалося також добровільні спілки хліборобів у формі кооператив.²²⁷)

●
**Олександр
Шумський**

(Провідник боротьбистів,
які в лютому 1919 р. перейшли
на советський бік.)
●

Большевицька пропаганда намагалася збунтувати українських малоземельних і безземельних селян проти закону з 8 січня, користуючися фактом, що серед цих бідніших слоїв українського села було багато неграмотних, які точно не орієнтувалися в постановах нового земельного закону з 8 січня 1919 року. Їх обманювала большевицька агітація в тому напрямку, що закон нібито видано тільки в користь «куркулів». Взагалі ця

агітація накидувала ярлик «куркуля» для кожного свідомішого селянина, який демаскував большевицьку політику і виступав в обороні селянських та взагалі народних інтересів України проти інвазії. Весь спротив проти себе називали московські большевики «куркульською інтригою» і «куркульською провокацією», а збройний спротив селянства проти інвазії в очах большевиків був «куркульським бандитизмом». Взагалі цілу владу УНР большевики не називали тоді інакше, як куркульською агентурою. Зі змісту закону Директорії УНР з 8 січня ми бачили, що його постанови саме зверталися не тільки проти поміщицьких лятифундій, але й проти куркулів також. Адже максимальну норму сільського господарства середньої якості землі закон приймав тільки на 15 десятин, тобто для середньої селянської родини це була приблизна трудова норма господарства. Куркульські господарства, тобто понад 15 десятин, підлягали вже земельній реформі і надвишку з них приділювано як наділи малоземельним і безземельним господарствам. Проте, треба мати на увазі, що куркульських господарств в Придніпрянській Україні було небагато, бо згідно зі земельною статистикою їх було всього лише кругло 5%.

Закон Директорії УНР рахувався з фактом, що не всюди земельні відносини в Україні однакові. В одних губерніях поміщицьких земель було більше, в інших менше. В цих останніх було замало землі, щоб нею наділити всі малоземельні чи безземельні господарства. Тому закон передбачав (в статті 13) внутрішнє селянське переселення малоземельних селян до губерній, де було більше лишньої землі для наділу. Окремі приписи закону відносилися до сільських промислових господарств (зокрема цукроварних), які потребували деякої більшої норми землі.

Вся реформа переводилася в маєстаті права: в волостях і повітах мали її переводити виборні самоврядні земельні органи під верховним порядкуванням держави. Самовільний забір землі чи господарського інвентаря, що підлягали земельній реформі, був загрожений карою в дорозі судового процесу (стаття 65). Цей

пункт закону був особливим предметом нападів з боку большевицької демагогії, яка закликала до самовільного забору землі і грабунку інвентаря, щоб так внести замішання і безпорядки в села і тим ослабити опір УНР проти інвазії Росії.²²⁸)

В додатку до цього закону з 8 січня 1919 року видала Директорія УНР ще окремий закон з 18 січня 1919 року про додатковий земельний наділ для козаків Армії УНР. Кожний вояк УНР діставав наділ землі на загальних засадах земельної реформи на підставі закону 8 січня. Окрім того згідно зі законом з 18 січня кожний вояк Армії УНР мав право отримати ще додатково 2 десятини землі і 2,000 гривень безпроцентової позики на загосподарювання, сплатної до 5 років по скінченні війни. Закон постановляв також, що вояки, які самовільно покинуть ряди Армії, будуть позбавлені взагалі права користуватись земельною реформою.

В обличчі цієї системи земельної реформи Української Народної Республіки московська большевицька інвазія під фірмою «Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України» йшла в Україну з цілком іншою системою земельного ладу.

В земельній політиці інвазії треба розрізняти дві фази: перша фаза, це пропаганда з метою внести заколот в УНР і здобути собі симпатії неграмотних і темних елементів на селі; ця фаза тривала до часу здобуття Лівобережжя; друга фаза почалася від моменту закріплення советської окупації на Лівобережжі; вона мала за мету завести тривалий «комуністичний лад» для користи інвазійної держави — Росії.

«Маніфест» лялькового «Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України» під проводом Москаля Георгія П'ятакова, опублікований у грудні 1918 року в «Ізвестіях» у Москві, «передавав у руки селянства назад поміщицьку землю» і закликав її забирати. В дусі цього «маніфесту» йшла вся дальша пропаганда московських большевиків в Україні. Вражіння в малограмотній частині селянства мусіло бути таке, що большевики «дають» селянам поміщицьку і куркульську землю на вічне

користування, бо ж вони закликали їх «забирати» цю землю негайно в свої руки.

Цю тактику продовжувала ще «Деклярація» нової голови «Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України», Християна Раковського і його товаришів з 26 січня 1919 року. В ній говорилося, що цей уряд «підтверджує конфіскацію всіх поміщицьких земель і передавання їх безземельним та малоземельним селянам».²²⁹)

Проте, вже від середини лютого 1919 року почали большевицькі органи адміністрації запроваджувати цілком протилежний лад до того, який вони обіцяли до тепер у «маніфестах» і «декляраціях». Робили вони це наперед на тих частинах окупованої Лівобережної України, які були найближчі до Советської Росії, отже були зайняті збройно в перших початках воєнної агресії. В цих околицях большевицькі уряди стали користуватись вже новим зразком земельного ладу, який від половини 1918 року заводив большевизм у самій Росії. В зайнятих околицях України почали большевики відбирати від селян всюди, де це було можливо, поміщицьку землю та відновляти назад поміщицькі економії з двірськими робітниками, тільки що тепер під большевицьким керуванням. Тому, що інвазія почалася в зимі з 1918 на 1919 рік, то з-правила українські селяни ще не мали часу розділити поміщицькі землі з огляду на непригожу пору року. Вони тільки денеде розділили живий і мертвий інвентар, або поставили його під опіку громадського земельного комітету. Тим то большевики могли легко силою привертати назад поміщицькі економії. Вони їх перейменовували в «советське хозяйство» або в скороченні «совхоз».

Совхози були чисто державним підприємством. Робітники, що раніше працювали в наймі для поміщика, тепер працювали в наймі на державу, тобто практично на большевицьку державну бюрократію. Вони діставали винагороду в натурі і дещо в грошах.

Окрім совхозів в деяких поміщицьких дворах утворювалися «комуни», які переважно творили робітничі большевицькі гуртки, які з огляду на недостаток харчів

у містах, воліли покидати місто і йти жити гуртом на сільські поміщицькі економії.

Чи так чи сяк, а селянство не діставало в тих селах землі. Для нього земельна справа залишилася на старому ладі, який був за поміщиків. Змінялися тільки ті, хто розпоряджався панським двором.

Коли до кінця лютого 1919 року протиселянська практика в земельній справі переводилася тільки в пограничних повітах близько Советської Росії, то від половини березня 1919 року цю практику стала переводити центральна влада на окупованій частині України всюди. Постанову про це прийняла керівна організація, — Третій З'їзд КПБУ в Харкові, в днях 1 - 6 березня 1919. Він вирішив таку директиву для советського уряду, щоб всюди на поміщицьких землях у першу чергу запроваджувати совхози і комуни, тобто селянським господарствам землі не давати.²³⁰) Найновіший історик московсько-большевицької інвазії в Україну, Ліхолат, мусить при згадці про цю знаменну і переломову резолюцію Третього З'їзду КПБУ підкреслити, що «при тому не брали на увагу потреб трудового селянства і реальних можливостей закладання комун і совхозів на величезній кількості поміщицьких земель».²³¹)

Цю резолюцію большевицького краевого партійного з'їзду Совнарком України виконував усіма засобами і всіма своїми силами. Совхози організував Совнарком на два способи. Там, де залишились на місці поміщики або їх економі, большевицькі органи доручали їм залишатись на своїх місцях і провадити своє господарство далі, але вже в імені большевицької влади. Вони таким способом тільки переміняли свій титул: раніше вони були власниками чи економіми поміщицького двора з його землями чи економіми поміщицького двора з його землями і робітниками, а тепер вони ставали керівниками совхозу. Що це так було в багатьох місцях, про це свідчить нам історія Ліхолата.²³²)

Другим способом запровадження совхозу в селі було безпосереднє насадження на поміщицькій власності большевицької управи, яка знову збирала давних

слуг і робітників поміщицького двора і господарила на ньому в імені держави. Винагорода в одному і другому випадку була для робітників дуже марна, бо Совнарком Росії натискав на Совнарком України, щоб якнайбільше збіжжя і інших хліборобських продуктів доставляти до Росії. Це була збіжева, чи, як вона в большевицькому словнику називається, «хлібна» політика большевицької влади.

Згідно з оповіщенням пляном большевицького «народного комісаря земельних справ» (наркомзем), до літа 1919 року совхози мали охопити 65% всієї колишньої поміщицької землі,²³³) тобто більшу частину поміщицької землі большевицька влада мала затримати собі відразу. На решті ще мали творитися комуни, тобто знову цю землю влада плянувала відібрати від наділу безземельному і малоземельному українському селянству.

До червня 1919 наркомзем УССР зорганізував уже 465 таких комун. Окрім деяких випадків добровільних комун, які організували большевицькі робітники, що втікали з міст з огляду на брак харчів, основну масу комун організувала компартія примусово. До комун заганяли в тих, чи інших селах селянські родини терором. Це признає Ліхолат. Він пише:

«При організації комун були випадки не рідкі, коли селян примушували вступати до комун, а також випадки незаконного відібрання від селян землі, яку їм наділено з поміщицької землі».²³⁴)

Щодо совхозів, то їх наркомзем УССР зорганізував був до травня 1919 року 645, а до червня 1919 року вже 1,256.

Ця протиселянська земельна політика Совнаркомом УССР і при тому грабіжна політика відбирання збіжжя і інших продуктів від селян даремно або за безвартісні советські банкноти, викликала рішучий спротив усіх відтінків українських і жидівських соціялістів в Україні, які виставили рішуче домагання до большевицької диктатури відступити від цієї практики. Селянство масово стало повставати збройною рукою, творячи організовані

повстання. На чолі повстань ставали навіть незалежні українські соціал-демократи і «ліві» українські соціалісти-революціонери. Хвиля повстань примусила Совнарком Росії наказати своєму льяльковому Совнаркомові УССР, щоб він покищо перемінив свою політику щодо українського селянства, хочаби тим способом рятувати свою владу над частинно окупованою Україною. Опріч мілітарних причин — селянських повстань, наказ Москви був викликаний ще й чисто економічними причинами. Сяк-так діяли тільки ті совхози, де керівниками були давні власники-поміщики або їхні економі. Поза тим у багатьох випадках совхозами керували партійці, що не мали поняття про сільську господарську роботу. Внаслідок того багато цих совхозів були дефіцитні, тобто не покривали навіть видатків, вложений до них. Чимало поля керівники не вміли в час засіяти, або зібрати збіжжя з поля. Це давало для Москви дефіцит в її обрахунках щодо того збіжжя, яке вона плянувала стягнути з окупованої України.

Проте, цей зворот тактики в земельній справі вже не міг врятувати большевицької влади за другої советської інвазії. Селянське море збурилося до тої міри, що перед його бурею мусіли втікати окупанти на Північ і вже не мали нагоди поправити ту тактичну помилку, яку вони зробили. Щойно перед третім воєнним походом на Україну, в грудні 1919 року, Ленін перепер постанову на Центральнім Комітеті РКП, щоб із селянством в Україні бути обережнішими і опановувати його поволі й етапами, а не наступати з фронту відразу по цілій лінії.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАСТВА В СОВЕТСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Як тільки в лютім 1919 влада Раковського почала робити перші кроки в тому напрямку, щоб організувати в Україні нове большевицьке удержавнене господарство, а вже Москва через своїх безпосередніх агентів стала робити заходи, щоб перепровадити уніфікацію і централізацію господарства в Україні з господарством у

Росії.²⁸⁵) Вже 28 лютого 1919 року губерніяльна советська конференція в Чернигові вислала телеграму до ВЦИК РСФСР, в якій заявила, що вона бере для своєї роботи як підставу «весь досвід будівництва Великоросії».²⁸⁶) За чернигівською комедією прохання, щоб Москва згодилася узгіднювати господарську діяльність Совнаркому України з Росією, пішли подібні чолобитні з інших губерній Лівобережжя. Вкінці дістав наказ і сам Совнарком України просити Москву, щоб економічна справа України була сцентралізована з економічною справою Росії. покищо це мало бути в формі нібито «договору про єдину економічну політику України і Росії». Москва «ласкаво» погодилася на це прохання Раковського.

Після тієї комедії наступив дня 25 березня 1919 формальний договір між «Всовнархозом Росії і Укрсовнархозом» про те, що від того дня має обов'язувати «єдина економічна політика УССР і РСФСР» у такій формі:

«1). Товарові фонди РСФСР Республіки об'єднуються, а розподіл їх переводиться на підставі загальних норм, які установляє комісія використання при Всовнархозі [Росії] і до неї входить представник від УССР.

«2). Установляється спільний для обох республік плян прохарчування при посередництві відповідних органів щодо продукції при Всовнархозі.

«3). Установляються єдині максимальні ціни на сировину для обох республік.

«4). Питання удержавнення і продукції на території вирішує Совет Народного Хозяйства України, при чому Совет Народного Хозяйства України приймає також міри щодо поширення таких монополів, які вже впроваджені в Советській Росії, також і на Україну. Впровадження нових монополів, як на території Советської Росії так і в Україні, переводиться на підставі спільної згоди.

«5). Промисловість УССР Республіки плянує Всовнархоз через Совет Народного Хозяйства України. За

згодою Всовнархоза з Советом Народного Хозяйства України фінансування окремих галузей промисловости переводить Всовнархоз безпосередньо²⁸⁷».

Цей «договір» у суті речі касував цілком всяку господарську компетенцію Совнаркому України, бо вся адміністрація і плянування господарства перенесена фактично до російського Всовнархозу в Москві. Так звана «згода» Совнархозу України на ті, чи інші розпорядження російського Всовнархозу, була тільки паперовим красномовством без реального змісту. Договір не творив федеративної господарської унії, бо якби так було, то обидва господарські республіканські органи мали б створити третій, спільний, на паритетних основах, а вже цей спільний орган плянував би і керував би господарським життям обох республік. Тимчасом такого спільного органу двох республік договір не передбачав, а просто передав господарство УССР в руки російського Всовнархозу. Тим способом фактично цілість господарства України під советською большевицькою владою перестала існувати.

Підкреслити тут треба, що Совнарком України видавав свій офіційний орган — в московській мові. Цей орган мав назву: «Вестник Совета Народного Хозяйства Украины».

Проте, цей формальний стан договору з 25 березня 1919 року не перетривав навіть цілих двох місяців. У зв'язку з невдоволенням у справі внутрішнього фронту в Україні вислав Центральний Комітет РКП свою делегацію в Україну зі спеціальними надзвичайними повноваженнями. Ця делегація складалася з членів ЦК — Троцького, Каменєва і Йоффе. На спільнім засіданні цієї делегації і ЦК КПБУ в Києві вирішено дня 19 травня 1919 року об'єднати цілком Совнархоз України з Всовнархозом Росії та знести комісаріати фінансів і залізниць, а все господарство, транспорт і фінанси підчинити відповідним російським комісаріатам. Розуміється, що й тим разом зааранжовано комедію «чолобитні» до Москви, щоб вона була ласкава перепроводити таку «ре-

форму». Після того Москва ухвалила прихилитися до прохання з Києва. Тоді дня 1 червня 1919 року при участі «делегатів» від УССР і БССР, а також Литви й Лотви Всеросійський ЦИК ухвалив перевести повне об'єднання господарства на таких підставах:

«Переводиться об'єднання:

- «1) військового командування і військової організації;
- «2) советів народного хозяйства;
- «3) залізничної адміністрації і господарства;
- «4) фінансів;
- «5) комісаріатів праці...».

Таким способом Совнарком Росії вже зовсім формально, а не тільки фактично, перебрав керування всього господарства національних советських республік у свої руки.²⁸⁸)

Тепер треба ще коротко схарактеризувати висліди тої державної большевицької господарської діяльності, яку вони так «плянували» у Вищим Советі Народного Хозяйства Росії.

Ще в березні 1919 року Совнарком України проголосив Україну «воєнним табором», тобто практично проголосив цілу зайняту територію на воєннім положенні. В таких обставинах господарство могло провадитися, не господарськими методами, а воєнними. Висліди мусіли бути негативні. Ось короткі цифри про цю справу.

В 1917 році працювало в Донбасі в промислі 280 тисяч робітників.

Восени 1919 року там працювало в промислі всього 157 тисяч робітників. Це значить, що промислова праця зменшилася кругло на половину.

В 1919 році видобуто вугілля в Донбасі тільки 541 мільйонів пудів. В 1913 році видобуто там 1,543 мільйонів пудів.

Якщо йдеться про залізну руду, то й тут господарювання «плянованої» політики Всовнархозу через Укрнар-

хоз не було світле. За цілий 1919-тий рік видобуто в Україні всього 14 тисяч тон залізної руди, або тільки 0,2% видобутку в 1913 році.

Транспорт був дезорганізований у частині окупованої України цілком. Не ставало паровозів і другого устаткування. І це не диво, коли зважити, що найліпша паровозівня в Харкові замість робити льокомотиви, виплювала гармати для Червоної Армії.

Одно, що йшло справді пляново, це був постійний привіз щораз нових хмар московських «спеціалістів» із Росії, щоб їх посадити на командні пости не тільки в політичній, але й також у господарській адміністрації в Україні.²⁸⁹)

Коли так падав промисл під зле зорганізовану большевицькою пляновістю, то тим самим мусіло падаати постачання товарів першої щоденної потреби для широких верств робітного населення. Щораз менше являлося на ринку по нормальних цінах ткацьких виробів. Не було потрібних металевих виробів. Не було навіть соли.

В тих умовах не могло бути мови про те, щоб селяни, які потребували купити яких промислових виробів, віддавали свої продукти за паперові большевицькі гроші. За ці гроші не можна було майже нічого купити на ринку; хіба «з-під поли», на чорнім ринку, але за виміни на інший товар, а не за гроші. Цей брак промислових товарів на нормальнім ринку довів до того, що селяни на ньому не продавали за гроші нічого урядовим збіжжівим установам, бо уряд не давав селянам нічого опріч паперових грошей.

Ця анархічна ситуація на ринку, до якої довела большевицька державна пляновість, викликала в большевиків рішення щодо грабежу зерна і інших продуктів від селян на селі даремно. Сталося це запровадженням так званої «хлібної монопольної господарки». Цей монополь держави був наперед запроваджений у Росії, а потім перенесений на частину окупованої України.

ПРИМІТКИ

(З технічних причин нумерація приміток починається від 311 і йде порядково аж до 386, а потім далі йде від 1 порядково аж до кінця).

³¹¹⁾ Становище цих кіл з'ясовано ближче в брошурах УПСС: Історія Української Влади і Українська Партія Самостійників-Соціалістів (УНП).

³¹²⁾ Ближче про правний і суспільний лад Західньої Области УНР гляди: Д-р Матвій Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 67-143.

³¹³⁾ Відгомонам тієї неохоти є пізніші спогади цих діячів. Преса цих кіл в другій половині 1919 р. є повна виявів тієї неохоти.

³¹⁴⁾ В. Тимашевський, Історія Української Влади, стор. 8.

³¹⁵⁾ Там таки.

³¹⁶⁾ Оскілко, Між двома світами, Частина перша. Накладом Управи Української Народної Партії (Соціалістів-Самостійників), Рівне-Волинь, 1924, стор. 27.

³¹⁷⁾ Оскілко, Між двома світами, стор. 27.

³¹⁸⁾ Зміст розмови в Оскілці, там таки.

³¹⁹⁾ Оскілко, там таки. Оскілко не подає ніякого змісту своєї розмови. Він тільки зазначає, що в місці постою Петлюри він залишив свого довіреного обсерватора, щоб за всім наглядив і йому давав вістки. З тієї замітки видно, що Оскілко зразу мав план, про який ми згодом говорили вище.

³²⁰⁾ Мазепа, том I, стор. 156.

³²¹⁾ Мазепа, том I, стор. 157.

³²²⁾ Мазепа, там таки.

³²³⁾ Мазепа, там таки.

³²⁴⁾ Мазепа, том I, стор. 157-158.

³²⁵⁾ В Мазепи текст у деяких пунктах лише переповіджений. Він повний у Христюка, том IV.

- ³²⁶⁾ Мазепа, том I, стор. 159.
- ³²⁷⁾ Мазепа, там таки.
- ³²⁸⁾ Мазепа, том I, стор. 160.
- ³²⁹⁾ Мазепа, том I, стор. 160.
- ³³⁰⁾ Мазепа, том I, стор. 160. Мазепа при тому зазначає, що якщо б Петлюра був таки настоїв на своїй пропозиції консолідації, то вона була б прийнята цими партіями. Ця замітка, зроблена пізніше, вказує на те, що Мазепа пізніше сам не уважав платформу наради двох партій — безпомилковим ідеалом, але в пункті консолідації уважав її за помилку.
- ³³¹⁾ В датуванні Мазепа тут помилився і поставив дату 5 квітня.
- ³³²⁾ Мазепа, там таки.
- ³³³⁾ Мазепа, том I, стор. 161.
- ³³⁴⁾ Мазепа, том I, стор. 161.
- ³³⁵⁾ Мазепа, том I, стор. 161.
- ³³⁶⁾ Мазепа, там таки.
- ³³⁷⁾ Мазепа, том I, стор. 161-162.
- ³³⁸⁾ Мазепа, том I, стор. 162.
- ³³⁹⁾ Мазепа, там таки.
- ³⁴⁰⁾ Мазепа, том I, стор. 442.
- ³⁴¹⁾ Мазепа, там таки.
- ³⁴²⁾ Мазепа, том I, стор. 166.
- ³⁴³⁾ Мазепа, том I, стор. 167.
- ³⁴⁴⁾ Мазепа, том I, стор. 168.
- ³⁴⁵⁾ Мазепа, там таки.
- ³⁴⁶⁾ Мазепа, там таки.
- ³⁴⁷⁾ Мазепа, том I, стор. 168. Христюк, том IV, стор. 122.
- ³⁴⁸⁾ Мазепа, том I, стор. 168.
- ³⁴⁹⁾ Оскілко, там таки, стор. 40.
- ³⁵⁰⁾ Мазепа, том I, стор. 181.
- ³⁵¹⁾ Оскілко, там таки, стор. 39.
- ³⁵²⁾ Оскілко, там таки, стор. 39. Мазепа, том I, стор. 175. Оскілко представляє справу так, що Петлюра щойно на його вимогу погодився скликати таку нараду на 11 квітня. Це явна неможливість. Розмова між Петлюрою і Оскілком могла відбуватися найскорше пізно ввечері 9 або рано 10 квітня. Також скоро не можна було повідомити всіх командирів, зокрема головного ко-

мандира Української Галицької Армії в Ходорові. Він, прибути потягом, не міг раніше, як за три дні до Рівного. Тим то ясно, що нарада на 11 квітня 1919 р. була порішена вже раніше.

³⁵³⁾ Оскілко, там таки, подає, що ця Холмська Група до перших днів квітня належала під командування Північної Групи, тобто до нього. Щойно тоді Петлюра покликав на командира тією групою ген. Осецького, як незалежного від Північної Групи Оскілка.

³⁵⁴⁾ Найповніший склад учасників наради в Оскілка, стор. 42. В Мазепа, стор. 175 склад неповний і тільки зазначений, що були й інші особи.

³⁵⁵⁾ Оскілко, там таки. Видно, що з огляду на присутність Макаренка, який не був військовою особою взагалі, Оскілко називає цю нараду Державною Народою.

³⁵⁶⁾ Мазепа, стор. 176 і Оскілко, стор. 42.

³⁵⁷⁾ Найдовший зміст цієї пропозиції ген. Павленка поданий в Оскілка, там таки, стор. 42. Мазепа, том I, стор. 176 подає хід наради скорочено і не подає докладно, хто саме висував яку пропозицію. Оповідання Оскілка підтверджує Д-р Степан Шухевич у своїх спогадах, який подає, що в тім часі Павленко і його штаб були приготували приблизно такий план для реалізації саме в тім часі. (Ближче про це гляди: М. Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 71-82).

³⁵⁸⁾ Зміст у Мазепа, там таки. Окрім того цей зміст передає сам Павленко в своїй Українсько-Польській Війні.

³⁵⁹⁾ Капустянський, Похід Українських Армій, книга перша, стор. 34.

³⁶⁰⁾ Такий загальниковий зміст своєї пропозиції подає пізніше сам Оскілко, там таки, стор. 43. Без сумніву, що він з тактичних мотивів це своє оповідання відповідно підмалював, будучи тоді в польським урядовім таборі. Проте, і після підмалювання в цій пропозиції, не можна знайти нічого окрім загальників.

³⁶¹⁾ Оскілко, там таки.

³⁶²⁾ Мазепа, том I, стор. 176.

³⁶³⁾ Дата прибуття делегації Зеленого до Рівного в Оскілка там таки, стор. 42.

³⁶⁴⁾ Христюк, том IV, стор. 123.

³⁶⁵⁾ Текст у Христюка, том IV, стор. 120 і наступні, а також у І. Мазепи, том III, стор 177 і наступні.

³⁶⁶⁾ Оскілко, там таки, стор. 42.

³⁶⁷⁾ Мазепа, том I, стор. 174-175.

³⁶⁸⁾ Мазепа, там таки.

³⁶⁹⁾ Мазепа, том I, стор. 175.

³⁷⁰⁾ Ближче про політику УСДП і згадуваного "союзу" гляди: М. Стахів, Західня Україна, том IV, стор. 94 і наст.

³⁷¹⁾ Так таки і література там цитована.

³⁷²⁾ Там таки, стор. 108.

³⁷³⁾ М. Стахів, там таки.

³⁷⁵⁾ М. Шаповал подає в своїх щоденних записках, що пропозицію цим кандидатам на міністрів поставлено в Станиславові десь 12 квітня 1919 р.

³⁷⁶⁾ Борис Мартос старається цей помилковий крок оправдати дипломатичним способом. Він у своїх спогадах з 1958 року пише, що пізніше, десь після 9 квітня, Петрушевич години в телеграфічній відповіді на утворення нового кабінету, але "ставив умову, щоб у склад уряду ввійшли два члени його сторонництва "з текою чи без теки". А далі Мартос по 40 роках з'ясовує це питання так: "З огляду на те, що точного означення він [Петрушевич] не давав, було вирішено закликати А. Крушельницького, галицького радикала, на пост міністра освіти, В. Темницького, галицького соціал-демократа, на пост міністра закордонних справ, а О. Безпалка, соціал-демократа з Буковини, на пост міністра праці. Цим підкреслювалося ідею соборності України". (Гляди: Мартос — "Оскільки й Болбочан", стор. 9).

Нема що й казати, що в Рівнім цей бльок поступив всупереч виразному бажанню през. Петрушевича, як виразника волі більшості УНРади і як члена Директорії. Він у своїй відповіді явно вимагав консолідаційної засади при творенні нового кабінету, тобто покликання до його складу представників його більшостевої партії. Тим часом характер нового кабінету був цілком інший. Якщо йдеться про підкреслення соборності, її мали представляти виразники більшості даної землі, отже націонал-демократи і офіційні радикали, а не мала меншість галицьких і буковинських ес-деків та один сецесійний радикал.

³⁷⁷⁾ Гляди цю затверджуючу формулу в Мазепи і Христюка, цитовану вище в цім розділі.

³⁷⁸⁾ Гляди: стор. 122 і наступні в 6-ім томі.

³⁷⁹⁾ Ближче про земельну справу під советською владою гляди: М. Стахів, Друга советська республіка в Україні, стор. 266 і наступні.

³⁸⁰⁾ Тут напрошується для виведення в декларації та сама думка, що була в заяві уряду Черчила після страшної для Британії поразки в 1940 році. Він вказував на те, що треба довгого часу, поту, крові і труду, заки боротьбою буде усунена небезпека німецького гітлерівського імперіалізму.

³⁸¹⁾ Так писали всі публікації УПСС, цитовані в цій праці.

³⁸²⁾ Пишемо "мовчки", бо не залишився ніякий факт або згадка про нього, де проф. Швець висловлював би свою згоду на утворення кабінету Мартоса з його бльоковою платформою.

³⁸³⁾ Звертаємо увагу на стилізацію і декларації кабінету Мартоса з 12 квітня 1919 р. і на стилізацію платформи з 18 квітня 1919 р. ,розісланої летючками на другий бік фронту. В цих актах говориться постійно лише про "Галичину", а не вживається конституційного терміну "Західня Область Української Народної Республіки", яка згідно з конституцією мала гарантовану повну законодавчу і адміністративну автономію. Закони, видані Директорією УНР, могли мати обов'язуючу силу в Західній області лише за виразною ухвалою УНРади.

³⁸⁴⁾ Цієї обіцянки не міг дотримати Уряд УНР також в пізнішій періоді аж до кінця 1919 року, просто, з тієї причини, що для того він не мав ніяких засобів. Вставлено той уступ до декларації найправдоподібніше лише з уваги на те, що малося плян покликати опозицію з Галичини до кабінету, отже цією обіцянкою кабінет підтримував становище тієї опозиції проти більшості УНРади.

³⁸⁵⁾ Цифру 172 службовців подає новий міністер внутрішніх справ І. Мазепа, том I, стор. 186.

³⁸⁶⁾ Це подає тодішній прем'єр і одночасно міністер фінансів Борис Мартос у своїх спогадах (Оскільки й Болбочан, стор. 11).

1) Мартос, там таки, 19.

2) Мартос, там таки, стор. 9.

3) Оскілко, там таки, стор 13. Пізніше Оскілко в самохвальбі пішов задалеко і приписував собі роллю члена центрального революційного гурту на чолі з Винниченком.

4) Оскілко, там таки, стор. 27.

5) Там таки, стор. 32.

6) Оскілко, там таки, стор 49 і наступні.

7) Мазепа, том I, стор. 179.

8) Там таки.

9) Оскілко, там таки, стор. 46, а також наступні.

10) Оскілко, там таки.

11) Пізніше провід УПСС старався доконче заперечити будьяку участь у перевороті Оскілка. Офіційні публікації цієї партії, видавані на еміграції від 1920-го року, обрали собі таку тактику: з одного боку перечили всяку участь у перевороті Оскілка, а з другого боку політично боронили і самого Оскілка і його переворот у громадській думці. Цим духом надихані всі тут уже цитовані брошури цієї партії, а головню спеціальна брошура про сам переворот Оскілка. Ця остання має наголовок "Шлях до катастрофи". Піднаголовок: "Події в Рівнім. Повстання отамана Оскілка" (Відень, 1920). Накладом Української Партії Самостійників-Соціалістів (У.Н.П.). Дата брошури: 15 січня 1920. Як автор фігурує: д-р Володимир Тимашевський. Брошура має 20 сторін великої вісімки.

Заперечення всякої участі проводу партії в перевороті має очевидно пропагандивне, а не історичне значення. Цю участь виразно підтверджує сам Оскілко. Проте, частина правди є і в запереченні партії про неучасть у перевороті. В засіданні членів Центрального Комітету партії, яке прийняло постанову про схвалення задуму перевороту, взяли участь не всі члени ЦК, а тільки ті, які були в Рівнім. Ясна річ, що там не було більшості членів ЦК, бо вони були тоді розкинені по різних областях України, вільної від большевицької окупації: між Станиславовом і Рівним. Але, в самім Рівнім були головні провідники партії на чолі з О. Мацаренком і вони схвалили задум Оскілка про переворот.

12) Тимашевський подає, що в тім часі було в Рівнім до 10,000 вояків. Це вказувало б на те, що ще раніше Оскілко був стягнув до Рівного цілком непотрібно стільки війська, яке по-

винно було бути чи в першій лінії фронту, чи у фронтовій резерві. Видно, що задум перевороту в його голові був уже раніше, на самім початку квітня ("Шлях до катастрофи", стор. 15).

13) Оскілко, там таки, стор. 49.

14) Оскілко, там таки.

15) Оскілко, там таки, стор. 49 - 50.

16) Оскілко, там таки, стор. 16 аж по 51.

17) Як штаб Оскілка, так і бюро міністрів містилися для вигоди руху у вагонах на станції. Там були цілі потяги для тієї цілі. Про це свідчить Оскілко, там таки, стор. 52, а також спогади І. Паливоди, який усно дав їх авторові цієї праці.

Гляди також спогади наочного свідка подій в Рівнім сот. Петра Проценца ("Оскілковщина" в Літописі Червоної Калини, ч. 4, 1934).

18) Оскілко, там таки, стор. 52 - 53.

19) Оскілко, там таки, стор. 54.

20) Оскілко, там таки. Мартос, там таки, стор. 14.

21) Оскілко, там таки.

22) Оскілко, там таки, стор. 54 - 55.

23) Оскілко, там таки, стор. 55.

24) Таке заперечення участі партії виставляє офіційна брошура партії, "Шлях до катастрофи", стор. 13.

25) Ім'я цього московського генерала: Всеволод Ніколаєвич Агапів.

26) Цікаві подробиці з ходу акції Оскілка подає в своїх ще недрукованих спогадах старшина Першого Галицького Стрілецького Полку ім. Оскілка, що був тоді заступником командира полку, проф. Іван Білоус. Патронат Оскілка над полком дав у наказі Дієвої Армії сам Гол. Отаман Петлюра. З того видно високу оцінку, яку давав Петлюра Оскілкові. Білоус висловлює опінію також про те, що Оскілко відважно, жертвенно і вміло керував своєю військовою групою. Про Агапієва він свідчить, що Агапів був рішучим ворогом большевизму. Щодо самих останніх наказів про переведення акції проти Штабу Дієвої Армії в Здолбунові і проти кабінету міністрів у Рівнім, то їх давав сам Оскілко. Перед їх виданням, Агапів мав критичні замітки до деяких конкретних плянів операцій Оскілка, але

Оскілко настояв на своїм наказі. Йшлося про вибір частин для переведення конкретних переворотових акцій.

27) Оскілко, там таки, стор. 56. Мартос, там таки, стор. 14 і наступні. Усні спогади, зложені міністром пошт Паливодою в автора. Мазепа, I, стор. 182 і наст.

28) Оскілко, там таки, стор. 66.

29) Цей зміст телеграми подає сам Оскілка (там таки, стор. 67). З того бачимо, що пізніші припущення деяких публіцистів щодо того, що буцім то Петрушевич і Державний Секретаріат Західньої Области УНР стояв у будь яким порозумінні з Оскілком, або підтримував хоча б тільки морально переворот Оскілка, є зповні позбавлені будьякої підстави.

30) Оскілко, там таки, стор. 67. Мазепа, том I, стор. 185. Мартос, там таки, стор. 16.

31) Звертаємо увагу на те, що містимо ці документи без ніяких змін правопису і мови оригіналів. М. С.

32) Оскілко, там таки, стор. 57 - 59.

33) Оскілко, стор. 59 - 61.

34) Оскілко, там таки, стор. 61 - 62.

35) Оскілко, стор. 62 - 63.

36) Оскілко, стор. 64 - 65.

37) Оскілко, стор. 63.

38) Мартос, там таки, стор. 16.

39) Тимашевський, Шлях до катастрофи, стор. 11.

40) Там таки.

41) Там таки, стор. 15.

42) Тимашевський, там таки, стор. 15. Правопис оригіналу.

43) Оскілко, стор. 57.

44) Оскілко, там таки, стор. 57.

45) Про "незавидну роль" Цегельського в бунті Оскілка згадує Коновалець у своїх спогадах у віденській "Волі" (ч. 3 - 5, 1921 р.). Сам Цегельський у своїх власних спогадах ("Від легенди до правди") цілком не згадує Оскілка і не пояснює своєї ролі в цій справі, хоча згадує в своїй праці тодішні і пізніші події. Від начинних свідків подій у часі Оскілкового перевороту, маємо про роль Цегельського лише згадку сот. Миколи Бісика. Він оповідав ген. д-рові Р. Дашкевичеві таке: Коли він із своїм відділом Січових Стрільців здобув Рівне, то наказав перевести

ревізію всіх помешкань, чи де в них не є укриті провідники перевороту. В однім помешканні він несподівано знайшов д-ра Цегельського. Він до нього із здурованням крикнув: "Ви що тут робите, пане докторе?" На це Цегельський з поблідлим обличчям відповів, що він тут приїхав припадково.

46) Мартос у своїх спогадах (там таки, стор. 15) дає до пізнання, що неарештований міністер Осип Безпалко, повідомлений про арештування всіх інших міністрів післанцем Мартоса, нібито був тим першим інформатором Симона Петлюри в Здолбуневі про все те, що сталося в Рівнім. Осип Безпалко, повідомлений про арештування Мартоса, пішов пішки з Рівного до Здолбунова (12 кілометрів). Він там міг бути аж після того, коли сотня кінноти, вислана Оскілком на станцію в Здолбуніві, вже там була раніше.

47) Коновалець, Причинки до історії Української Революції, стор. 27.

48) Ген. Марко Безручко: Від Проскурова до Чорторні (Золоті Ворота, стор. 200).

49) Оскілко, там таки, стор. 66 - 67.

50) Оскілко, там таки.

51) Оскілко, там таки, стор. 68. Справді, сот. Бісик встиг так провести напад на штаб Оскілка, що відділи Оскілка, звернені фронтом проти Здолбунова, тієї підготовки нападу цілком не спостерегли.

25) Оскілко, там таки, стор. 70.

53) Оскілко, там таки, стор. 70.

54) Оскілко, там таки, стор. 71 і наст.

55) Дані про це в Мазепі, там таки, I, стор. 184 і наст., а також Оскілко, там таки, стор. 70. Мартос у пізніших своїх спогадах "Оскілко й Болбочан" помиляється або забув подробиці перевороту. Він твердить, що нібито пізніше його міністерський кабінет мав інформації, що Оскілко і всі його спільники укриті після ліквідації в Рівнім, але Рада Міністрів рішила їх не арештувати, хоч могла. Міністер внутрішніх справ, Ісаак Мазепа, свідчить у своїх раніше написаних спогадах (там таки, стор. 185), що спільники перевороту були всі арештовані. Сам Оскілко свідчить, що він утік із Рівного під час наступу Січових Стрільців на його штаб.

- 56) Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 77 і наст.
- 57) Ген. Безручко про це пише між іншим: "...Велика зміна начальників після "оскільківщини" зле вплинула на боєздатність частин". (Там таки, стор. 204).
- 58) Мазепа, там таки, том I, стор. 160.
- 59) Зміст цього приватного листа подає докладно присутній тоді в Рівнім Никифор Григорієв у празькій "Новій Україні".
- 60) Мазепа, там таки, стор. 194.
- 61) Мазепа, там таки, стор. 194.
- 62) Гляди його спогади під наголовком Ісаак Прохорович Мазепа, в Українським Робітнику (Торонто) за 16 травня 1952 і наступні. Це неправдиве твердження повторяє М. Ковалевський (При джерелах боротьби, Ісбрук, 1960, стор. 560).
- 63) Наприклад, у цитованім вище спогаді.
- 64) Про це докладно інформує Назарук, там таки.
- 65) Мазепа, там таки, стор. 193.
- 66) І. Мазепа, там таки, том I, стор. 186.
- 67) Ген. Капустянський, Похід Українських Армій на Київ - Одесу в 1919 р., книга перша, частина перша, стор. 36.
- 68) Павло Богацький, З пережитого. Спогади.
- 69) Ближче про аферу з армією Галлера гляди: М. Стахів, Західня Україна, том V, у відповідних місцях згідно з показником імен.
- 70) ФР, 1919, том V, стор. 713-715.
- 71) Там таки, стор. 712.
- 72) Про це згадка в Оскілка, стор. 45 і в Мазепа, I, стор. 155.
- 73) [Ісаак] Мазепа: Україна в огні й бурі революції, 1917-1921. Том I, Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. Мюнхен, 1950. Видання друге, стор. 186.
- 74) Мазепа, там таки.
- 75) Треба у цім зв'язку замітити, що сучасники цих подій не мали звичаю подавати хресних імен важливим дієвим особам, про які вони писали. Навіть офіційні документи звичайно згадували тільки урядове становище даної особи і її родинне прізвище. Деколи подавано ще початкову літеру хресного імені. Тим то пізніше, при устійненні імен дієвих осіб часто траплялися і ще тепер трапляються випадки, що тій са-

мій особі приписують різне хресне ім'я. Так було зразу з отаманом Грековом, якому в Українській Енциклопедії львівського видання наперед подано ім'я Михайло, а щойно в кінцевім томі при поправках справлено його на Олександр. Те саме маємо тепер з отаманом Осецьким. Одні подають йому докладну дагу народження і біографію та ім'я Михайло. Другі знову подають його ім'я Олександр. Ми тут ідемо за ген. Капустянським, який подає в своїй праці його ім'я Олександр і ім'я його батька Віктор (Генерал хорунжий Генерального Штабу Микола Капустянський: Похід Українських Армій на Київ - Одесу в 1919 році. Книга перша. Видання друге. Мюнхен, 1946, стор. 43).

76) Капустянський, там таки, стор. 43.

77) Мазепа, там таки.

78) Оскілко, Між двома світами. Частина перша. Накладом Управи Української Народної Партії (С. С.), Рівне, 1924, стор. 70. Оскілко тоді в утечі з Рівного сівів у селі Верхівським, біля цього шляху і обсервував рухи потягів.

Важливо тут згадати ще раз факт, що одною з головних причин трагічних подій у Рівнім є скорчення фронту Дієвої Армії УНР внаслідок бунту отамана Омеляна Волоха. За свій бунт от. Волох пізніше не був потягнений до відповідальности перед військовою суд, але був цілком помилуваний, а Головний Отаман призначив його на інший високий пост. Про "Волохівщину" гляди ближче: 1) Полк. Дубовий: Причинки до монографії отамана Волоха в "Літописі Червоної Калини", ч. 9 за 1930 р. 2) Полк. Мих. Середа: Отаман Волох у "Літописі Червоної Калини", ч. 5 за 1930 р. Ген. Мих. Омелянович-Павленко: Зимовий похід у Збірнику I "За Державність" в розділі "Волохівщина". Там наведений погляд одного з дослідників, що ніби то Волох від початку 1918 року вже був зручним большевицьким агентом для внутрішнього руйнування Армії УНР.

79) Мазепа, I, стор. 195.

80) Мазепа, I, стор. 186.

81) Після переходу Уряду УНР до Кам'янця, міністерство внутрішніх справ знову розрослося до кількох сот урядовців. Назарук, який тоді був у Кам'янці, подає, що їх було там уже понад 900 осіб. Якби навіть взяти цю цифру за перебільшену, то все таки можемо повірити, що вона, мабуть, була понад 400

осіб. Адже в часі перебування Уряду в Рівнім їх там було 172 особи, а поза Рівним — в Станиславові, в Тернополі, Густині і в інших містах Галичини, їх було принаймні ще стільки. В тім самім часі Державний Секретаріат Внутрішніх справ Західньої Области УНР обходився в централі лише приблизно 20 урядовцями, хоч тоді його територія була більша.

82) Справу перевезення армії Галлера до Польщі і всі митарства із зломанням слова генерала Галлера і прем'єра Падеревського в справі ненападу на Західню Україну докладно представлено в праці: М. Стахів, Західня Україна, том IV і наступні. Важливо тут пригадати, що на Міровій Конференції була актуальною звесь час тільки справа Західньої України. Справа Східньої України згадувалася лише принагідно, але ні разу не була полагоджена в окреслений спосіб. Вона була вирішена негативно визнанням Колчака як "тимчасового верховного правителя" усіх земель давньої російської імперії за винятком Польщі і Фінляндії.

83) Мазепа, стор. 196.

84) Мазепа, там таки. Докладну складку сил ворожого наступу і української оборони подає підполковник В. Прохода в своїх обширних спогадах п. н. Записки до історії сірих [За державність, стор. 72-117, збірник II. Там на сторони III і наст. він опрокидає тезу про лугську зраду, а рисує лише деякі недотягнення вищого командування, а не командування в районі самого Луцька.

84^А) Енно виразно підписаний під цим меморіалом, як "французький консул у Києві".

84^В) Копія меморіалу в архіві російської амбасаді в Парижі. Енно вживає українського слова "самостійник" у французьким тексті ("Samostenic").

84^Г) Гляди цитований вище щоденник Маргуліса на різних місцях. Маргуліс записує розмову з консулом Енно, що буцім то самі українські чинники в Одесі йому казали, що в Армії УНР 80 відсотків воляки настроєні по-большевицьки (стор. 102 переддруку видання "Красная Газета", Ленинград, 1928).

84^Д) Діав також сильно захид германофільства на адресу українського самостійницького руху. Цей захид є оброблений широко в меморіалі консула Енна і він мусів бути предметом

інформації не лише у французьких, але й британських колах. Зробив своє також голова польської делегації на Мірову Конференцію Роман Дмовський, а потім прем'єр Ігнаці Падеревський. В меморіалі Дмовського дуже широко розроблена теза, що буцім то всю українську національну справу вигадали Німці для розбиття єдності "російського народу".

Як сильно ця вигадка закоріненна в головах деяких рішальних британських міністрів, видно із протоколу Найвищої Ради ще дня 8 травня 1919 року. Тоді обмірковувано питання кордонів нової австрійської республіки і нових національних держав, у тому Чехо-Словаччини і Польщі. В ході дискусії над цим питанням висунув президент ЗДА Вудров Вилсон справу кордонів України з Польщею, Чехо-Словаччиною і Росією. Спеціально кордони нової Росії уважав Вилсон "найбільше делікатним питанням", як це зазначає протоколярний запис. В тім зв'язку замітив Вилсон, що варто розглянути також кордони Польщі і України. На це зараз замітив британський прем'єр Лойд Джордж:

"Щодо України, то все, що я зрозумів, є те, що вона є справжнім твором Німеччини. Пан Барк, колишній міністер фінансів російського царату, якого я вчора зустрів, сказав мені, що він ніколи не був в Україні і що ніхто інакше не дивиться на цей край, як на частину Росії".

Важливо тут зазначити, що Вилсон у відповідь на цю замітку Лойда Джорджа, підкреслив, що він не погоджується з цим його поглядом. Друга важлива обставина, яку треба мати на увазі, це той факт, що ще до 8 травня 1919 року українська дипломатія не подбала про основний меморіал, який представив би об'єктивно справу стосунку України до Німеччини до моменту вибуху Світової Війни і потім у часі Великої Української Революції.

84^Е) Гляди текст цієї декларації в попереднім томі, стор. 109-110.

84^В) Антонов-Овсеєнко, Записки о гражданской войне, том IV, стор. 16.

84^З) Гляди передрук цих телеграм у скрентонській "Народній Волі" за 27 березня 1919 року.

^{84^J}) Гляди: Скрентонська Народна Воля за 17 травня 1919 рік.

^{84^K}) Передрук цієї телеграми в скрентонській Народній Волі за 20 травня 1919 р.

^{84^L}) Передрук англійської телеграми в скрентонській Народній Волі за 17 червня 1919 р.

^{84^M}) Передрук у скрентонській Народній Волі за 29 березня 1919 р.

^{84^N}) Подобиці про ці заходи "хліборобів" в Одесі подає Маргюліс, там таки.

^{84^O}) Гляди ближче про ці стосунки в Маргюліса, там таки, стор. 53 і наступні у передруку. Дослівно: "Сен'est pas mon desir, mais mon ordre".

^{84^P}) Маргюліс, там таки, стор. 195 і наступні.

^{84^Q}) Наприклад, змосковщені жидівські політики кадетської партії на чолі з Маргюлісом старалися вплинути на віцеміністра УНР, Арнольда Марголіна, що деякий час перебував в Одесі для переговорів з Французами, щоб він взагалі покинув Уряд УНР і пристав до кадетської акції. Сам Маргюліс записує цю подробицю зі своєї діяльності в Одесі. Він робив закид Марголінові за те, що цей пристав до самостійників замість працювати "для общерускаго дела". На це Марголін відповів:

"[Марголін] вяснював, що він Жид-територіяліст, отже тим самим націоналіст, тому він не може не співчувати націоналістичним змаганням Українців".

Сам Маргюліс походив і виріс в Україні, але в неділимських колах. (Стор. 110, там таки).

⁸⁵) Про цю місію гляди також: Стахів, Західня Україна, V, стор. 104.

⁸⁶) Про місію Прокоповича-Карпинського подає дещо також О. Доценко в своїм Літописі Української Революції, том II, кн. 5, стор. 7 і наступні.

⁸⁷) Ці інформації він дав О. Доценкові (там таки).

⁸⁸) Доценко, там таки.

⁸⁹) ФР, 1918, том XII, стор. 368 - 369. Повністю текст цього звіту надрукований: Стахів, Західня Україна, том III, стор. 180 - 181.

⁹⁰) Гляди спогади Назарука і Грекова, які подають, що їм давав інструкції сам Винниченко або ціла Директорія, а ніколи сам Петлюра.

⁹¹) Докладно ця справа представлена: Стахів, Західня Україна, том III, і наступні.

⁹²) Лист Лінде у польським урядовім архіві, цитований у Г. Симоменка, Імперіялістична політика антанти і США щодо України в 1918 р., стор. 269.

⁹³) Звіт в актах міністерства зовнішніх справ Речіпосполитої Польської, цитовано в Симоменка, стор. 271.

⁹⁴) Там таки.

⁹⁵) Архів польського міністерства зовнішніх справ, цитований у Симоменка, там таки, ст. 272.

⁹⁶) Про Курдиновського ближчі інформації: О. Доценко, Літопис Української Революції, том II, книга 4, стор. 82 і наступні.

⁹⁷) Повноваження в архіві польського міністерства, цитоване в Симоменка, там таки, стор. 342. Доценко в своїм "Літописі" не наводить того повноваження, бо не міг його дістати, але характеризує його на підставі заяви тих членів Надзвичайної Місії УНР у Варшаві з осені 1919 року, що воно було небезпечно дуже широке.

⁹⁸) Доценко, там таки, стор. 70.

⁹⁹) Дані в архіві польського міністерства зовнішніх справ, цитовано в Симоменка, стор. 342.

¹⁰⁰) Про перебування Шемета у Варшаві згадує П. Пилипчук, (Доценко, там таки, стор. 62), який тоді зустрівся з ним у Варшаві, будучи на окремій місії.

¹⁰¹) Один із таких меморандумів бачив Доценко у Шемета, який хвалився перед Доценком тією своєю діяльністю. (Там таки).

¹⁰²) Про Кочубея є документи в архіві польського міністерства, зокрема його листи до Падеревського. Кочубей, Шемет і інші помічники з України у Варшаві в 1920 році разом з Липинським створили гурт гетьманців.

¹⁰³) Там таки.

¹⁰⁴) Текст цього договору читав пізніше голова третьої місії до Варшави, інж. Пилипчук, але не зробив із нього відпи-

су і тому передав тільки його загальний зміст. Його докладне оповідання про цю справу в Доценка, там таки.

105) Польський урядовий архів, цитований у Симоценка, стор. 346 - 47.

106) Там таки, у Симоценка. Підкреслення додане.

107) Гляди про це ближче: Стахів, Західня Україна, том V, стор. 164.

108) Доценка, там таки, стор. 22.

109) Мазепа, том II, стор. 61.

110) Gen. Tadeusz Kutrzeba: Wyprawa Kijowska 1920 roku. Warszawa, 1937, str. 51.

111) Акти польського уряду, цитовано в Р. Симоценка, стор. 332.

112) Про місію Левчука гляди ближче: Капустянський, там таки, стор. 57.

113) Телеграма одної з американських агенцій з Варшави Народна Воля, Скрентон, за 31 травня 1919.

114) Архів польського уряду, цитовано в Симоценка, там таки, стор. 339.

115) Архів польського уряду, цитовано в Симоценка, там таки, стор. 340. Тут цитоване джерело уриває цитату.

116) Цитовано в Симоценка, стор. 340.

117) Переговори польського уряду в Москві представлені в окремій праці цього автора, друкованій у Народній Волі під наголовком Третя Советська Республіка в Україні. Про заслпіленість польського уряду і зокрема Пілсудського щодо большевиків і утримання їх при владі в Росії, докладно з'ясовано в праці автора — Західня Україна, том VI, книга друга, стор. 100 і наступні.

118) Як журналіст і публіцист Петлюра не написав ні одної ширшої статті про українсько-польські стосунки до того часу.

119) ФР, том V, стор. 915.

120) Докладно ціла ситуація на Міровій Конференції щодо наказу Найвищої Ради укласти перемир'я на фронті Польщі проти Західньої України, представлена в праці: Західня Україна, том V, стор. 9 і наступні, а потім 106 і наступні.

121) В праці Західня Україна щодо цього є недокладність, яку треба поправити. М. С.

122) Капустянський, там таки, стор. 57.

123) Про програму польських націоналістів супроти не-польських націй на Сході Європи і зокрема супроти України до листопада 1918 року, гляди Стахів, Західня Україна, том II, стор. 116 і наступні, потім цілий четвертий і п'ятий томи тієї праці.

124) Текст ухвали: ФР, том V, стор. 788 і наступні.

125) М. Капустянський, ген-штабу генерал-хорунжий: Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. Книга перша. Видання друге. Мюнхен, 1946. Стор. 52 і наст.

126) Ближче про склад делегації Дельвіга і про хід переговорів у Львові гляди: Д. Антончук — Українсько-польські переговори про замирення в травні 1919. Виступ Курдюновського. Уривок зі споминів. Календар Червоної Калини на 1939 рік. Стор. 174 і наст.

127) Мазепа, том III, сторона 195.

128) Доценка, том II, книга 4, стор. 44 і наст., а також Мазепа, том II, сторона 61 і наст.

129) Кучабський — Західня Україна у війні проти Польщі (по-німецьки), стор. 293 - 294 і література там цитована.

130) Д. Антончук, там таки, стор. 175 - 176.

131) Капустянський, III, стор. 4 - 12. Лозинський, 103.

132) Кучабський, стор. 308 і наст.

132^A) Об'єктивним свідком подій у Рівнім перед переворотом і після перевороту от. Оскілка є полк. Володимир Кедровський, який мав спеціальну позицію довір'я Головного Отамана С. Петлюри в тім часі. Пізніше він був покликаний на Головного Інспектора Армії УНР. Його вміле перо і глибокий аналітичний підхід до подій — це велика цінність його спогадів. (Гл. його "1919 рік" в "Свободі" (Джерзі Ситі) 1929 рік, продовження 44—47).

133) Гляди ближче: Міхал Бобржинські: Дзеє Польске, том III, Познань, 1931, стор. 388 і наступні, а також Владислав Побуг-Маліновські: Найновша гісторія політична Польські (1864 — 1945), Париж, 1953, том I, стор. 384 і наступні.

134) Ближче про фактичну суверенність і про формальне державне право в теперішнім Советським Союзі гляди: Матвій

Стахів, Третя советська республіка в Україні, розділ про суверенність в советських республіках, що була друкована в Народній Волі в 1962 році.

135) Л. Троцький: Сталін. Оцінка людини і її впливу. Нью Йорк, 1941 (в англійським перекладі), стор. 484.

136) Другим президентом Сов. Росії був Яков Свердлов (Троцький, там таки, стор. 518).

137) Матвій Яворський: Революція на Україні в її головних етапах. Державне Видавництво України, Харків, 1923, стор. 57.

138) Ближче про КПБУ і її провідників гляди: Стахів, Друга советська республіка, стор. 12 і наступні.

139) Історія Української РСР. Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1959, стор. 125-126.

140) І. К. Рибалка: Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Видавництво Харківського Державного Університету ім. М. Горького. Відповідальний редактор кандидат історичних наук П. І. Гарчев, стор. 22.

141) Ці уступи з заяви Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду опущені в передруку в Історії Советской Конституції в документах. Государственное Издательство Юридической Литературы. Москва 1957.

142) Павло Христюк, Замітки і матеріали до історії Української Революції, 1917-1920. Том IV. Відень, 1922, стор. 79-81.

143) Історія Української РСР, видання Академії УРСР 1958 року, том II, цілком поминає згадати ім'я і прізвище не тільки голови цього першого "уряду", але поминає імена також інших членів.

144) Згадана вище "історія" в томі другим на сторінках 146-47, просто, оповідає хід подій так, що читач мусить бути певний, що в дні 26 січня був далі той самий Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України, який був утворений 29 листопада 1918, імені прем'єра ця "історія" цілком не подала, хоча цитує його поклики і декрети.

145) Історія Советской Конституції 1917-1956. Госполитиздат, Москва, 1957, стор. 183 і наступні.

146) Скорочення в цім місці є в згаданій у примітці збірці советських документів. Треба також звернути увагу на те, що як у попереднім розділі, так і в тім розділі автори "декля-

рації" вживають офіційну назву Советської Росії неправильно. Дійсна офіційна назва тодішньої Росії (та й теперішньої) була встановлена конституцією з липня 1918 року така: Російська Советська Федеративна Соціалістична Республіка. Як бачимо термін "соціалістична" вміщений аж на самім кінці прикметників до республіки, а не на самім початку, як це робить "деклярація" в Харкові. Звертаємо увагу на це тому, що ця черга атрибутів "республіки" советів під проводом Х. Раковського є затримана також у назві фіктивної советської республіки України аж до березневої "конституції" цієї республіки з 1919 р.

147) Раковський писав свою декларацію так недбало, що при назві Советської Росії опустив один її епітет "соціалістична" і переставив інші епітети.

148) Тодішня московська мова вживала для антантських держав двоюкої назви: або "держави згоди", або "союзними" (замість англійсько-французької назви "альянти").

149) В оригіналі, який був оповіщений у московській мові, є різниця між назвою пролетаріату Росії ("російський пролетаріат") і між буржуазією Росії, де її вважається вповні національною і тому вживається там назви "московська буржуазія" ("русская").

150) Оригінал друковано в урядовім віснику розпоряджень, що його цей "уряд" видавав у московській мові під наголовком Известия Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Харьковского Совета Рабочих Депутатов 28 января 1919 г. Наш переклад взятий із цитованого вище "воззвания", поміщений в збірнику Історія Советської Конституції, стор. 181-183.

151) Про це згадує Винниченко на основі свого досвіду під час побуту в Харкові в 1920 році.

152) І. К. Рибалка, Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні, Видавництво Харківського Університету, 1962, стор. 32.

153) Володимир Затонський, Уривки спогадів про українську революцію. Літопис Революції, 1929, книжка 4, стор. 168.

154) Історія Української РСР, стор. 141, том II.

155) Рибалка, там таки, стор. 17.

156) Ліхолат, там таки, стор. 265.

157) Яворський, Революція на Україні в її головних етапах, Харків 1823, стор. 56 і наступні.

158) Історія Української РСР, стор. 126, том II.

159) Там таки.

160) Історія Української РСР, том II, стор. 126.

161) Вперше всебічно з'ясував цей характер більшовизму в українській, і, якщо не помиляємося, також у світовій публіцистиці, Василь Кучабський у своїй праці — Більшовизм і сучасне завдання Українського Народу, Львів, 1925.

162) Історія Української РСР, том II, стор. 147.

163) Там таки.

164) М. Равич-Черкаський, История Коммунистической Партии Украины. Государственное Издательство Украины, Харьков, 1923, стор. 14.

165) Близьче про ці республіки і про з'їзд в Катеринославі гляди: Стахів, Перша Советська Республіка в Україні, Скрентон, 1956, стор. 157 і наступні та схему п'яти республік на стор. 43.

166) Близьче про самоліквідацію першої советської республіки в Україні, гляди: М. Равич-Черкаський, История Коммунистической Партии Украины, стор. 191 і наступні, а також про ближчі обставини того рішення — М. Стахів, Перша Советська Республіка в Україні, стор. 192 і наступні.

167) Близьче гляди: Черкаський, там таки, і Ліхолат, стор. 276.

168) Ліхолат, там таки, стор. 276.

169) В українських часописах і книжках вживано для означення тодішньої влади тільки назву "советська", а не "радянська". Так писав у 1919 році також у своїй книжці "До хвилі", виданій під советською владою в Саратові колишній член советського уряду Василь Шахрай. Тільки в урядових оголошеннях, які були в українським перекладі, вживано деколи слова "радянська". Зрештою навіть в урядових оповіщеннях в "Збірнику декретів, постанов наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УРСР" ще в 1920 році часто в урядових титулах достойників також в українських перекладах затримувано оригінальну московську назву. Візьмім для прикладу випуск перший цього збірника: під постановою з 25 травня 1920 року стоїть підпис — "управділ Совнаркому Ждан-Пушкин.

Секретарь Совнаркому Миронів". Те саме бачимо під постановою з 5 червня 1920 року. В розпорядженні з 15 червня 1920 у самім тексті називається начальне управління, в українським перекладі "Совнарком України".

170) М. Равич-Черкаський, История Коммунистической Партии Украины, 1923, стор. 121.

171) Держава і революція. Цю книжку перекладала советська пропаганда на всі мови.

172) Цитати подані з першого урядового перекладу з московської мови на українську дослівно. Привернуто тут з московського оригіналу тільки слово "совет" і похідні слова.

173) Ця правна засада проголошена дослівно в конституції РСФСР з липня 1918, стор. 1.

174) Цитовано в Робітнику, Нью Йорк, за 27 червня 1919.

175) Більше про вибори Советів: М. Стахів, Друга Советська Республіка, стор. 203 і наступні.

176) Том II цієї праці.

177) Цитовано: Робітник (Нью Йорк), 27 червня 1919, а також "Документи внешней политики СССР", Москва, том II, стор. 63.

178) Антонов-Овсенко, там таки, том 4, стор. 189.

179) Советское Государственное Право. Юридическое Издание Министерства Юстиции, Москва, 1948, стор. 220.

180) Сов. Гос. Право, там таки.

181) Історія Української РСР, том II, стор. 161.

182) Історія Сов. Конституції, стор. 207-208. Зверніть увагу, що "Естонська Советська Республіка" в декларації вже не існує.

183) Советское Административное Право — С. С. Студейкин, В. А. Власов и И. Евтихийев. Издательство Юридической Литературы. Москва, 1950, стор. 31.

184) Там таки.

185) Про тактику Ревкомів і Реввосиревкомів, там таки.

186) Антонов-Овсенко, Записки о гражданской войне... т. III, стор. 147 і наст.

187) Літопис Революції за 1928, кн. 2.

188) Інструкція для Дзержинського від Леніна: История Советской Конституции, стор. 78-80.

- 189) Основні дані про ЧК: Сов. Адм. Право, стор. 268 і наступні.
- 190) Там таки.
- 191) Ленин, Сочинения, т. 27, стор. 235.
- 192) Там таки, стор. 236.
- 193) Там таки, том 24, стор. 433.
- 194) Цитовано в Б. Суваріна "Сталін", англ. переклад, Нью Йорк, стор. 252-3.
- 195) Там таки.
- 196) Там таки, стор. 196-97.
- 197) Там таки, стор. 258.
- 198) Там таки, стор. 357.
- 199) Там таки, стор. 495.
- 201) Цитовано в Суваріна, стор. 397.
- 202) Цитовано в книжці колишнього члена Совнаркому: Антонов-Овсенко, том IV, стор. 153 і наступ.
- 203) Антонов-Овсенко, том IV, стор. 153 і наступ.
- 204) Там таки.
- 205) Яворський, Революція на Україні, стор. 68.
- 206) Антонов-Овсенко, том IV, стор. 153 і наст.
- 208) Ліхолат, там таки, стор. 371.
- 209) Літературні критики і публіцисти найчастіше при розгляді літературної діяльності Миколи Хвильового спиняються на його новелі "Я". Вона дуже цікава своїм рисунком комуніста, який для перемоги своєї програми про "загірну комуну" убиває свою рідну матір. Нам здається, що в неменш яскравий спосіб також новела "Заулок" рисує образ большевички українського роду, яка пішла служити до Чека проти власного народу і там перейнялася ще вірою в місянську місію московської нації. Вона пройнята до глибини духом Чека і вірить, що тільки така московська установа може причинитися до перемоги комунізму в світі.
- 210) Ця чекістка українського роду, яку змальовує Хвильовий у своїй новелі, попадає в зворушення перед цими двома московськими словами: "север" і "грусть". Нічого містичного і таємничого в цих словах нема. По-московськи "север" це просто означення тої сторони світу, яка по-українськи називається "північ", по-англійськи "норт", по-латинськи "септентріо", по-грецьки "арктос" або "бореас" і так далі в кожній мові. Зі сло-

в'янських мов за українською ідуть чеська, польська і словацька, які для означення тої сторони світу вживають поняття "півночі", бо саме в цю пору доби ця сторона світу однаково сконцентрована в даній місцевості.

Так само просте слово по-московськи: "грусть". Воно перекладається по-українськи "журба", "смуток".

- 211) М. Хвильовий. Твори, том 1-ий. Державне Видавництво України, 1927, сторона 102-111.
- 212) Робітнича Газета, орган ЦК УСРДП, за 16 вересня 1919, цит. в Христюка, том IV, стор. 179.
- 213) М. Равич-Черкаский: История Коммунистической Партии Украины, 1923 р., стор. 137-41.
- 214) Равич-Черкаский, там таки, ст. 55 і наступні.
- 215) Там таки, ст. 54.
- 216) Там таки, ст. 55.
- 218) М[ойсей] Рафес: Два года революции на Украине. Гос. Издат. Москва, 1920, ст. 161.
- 219) Цитовано: Христюк, IV, ст. 172.
- 220) Там таки, ст. 172 і наст.
- 221) Антонов, том III, ст. 175.
- 222) Мова тут про гетьманський режим і німецьку армію. М. С.
- 223) Це явна хвальба для себе, як командира армії. Тої "радості" не було. М. С.
- 224) Слово "Московія" з знаках наведення в оригіналі. М. С.
- 225) Тут у яскравий спосіб окреслена ціль походу Советської Росії в Україну: примітивний грабіжний колоніалізм. М. С.
- 226) Антонов-Овсенко, III, ст. 127 і наст.
- 227) Ближче про це: Микита Шаповал, Революційний соціалізм на Україні, Відень, 1921, стор. 38 і наст.
- 228) Про це гляди: Ліхолат, там таки, стор. 157-158.
- 229) Ліхолат, там таки, стор. 257 і наступні.
- 230) Ліхолат, Разгром націоналістической контрреволюції на Україні, ст. 157-58.
- 231) Ліхолат, там таки, ст. 207 і наст.
- 232) Ліхолат, там таки, ст. 268
- 233) Ліхолат, там таки, стор. 228.
- 234) Ліхолат, там таки, стор. 226-227.

235) Обширно представлена справа організації господарства під советською владою в Україні: М. Стахів, Друга сов. республіка, стор. 279 і наст.

236) Ліхолат, там таки, стор. 270.

237) Вестник народного хозяйства Украины, Нр. 1 за 1919 (цит. в Ліхолата, стор. 290).

238) История советской конституции 1917—1956, стор. 207-8.

239) Всі цифрові дані в Ліхолата, стор. 286 і наст.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ М. МАТЧАКА НА ТЛІ ІСТОРИЧНОЇ ДОБИ

РОЛЯ ПРОВІДНИХ ОСІБ І МАС В ІСТОРІЇ НАРОДУ

Великі історичні події звичайно зв'язуємо з одною із провідних осіб даної історичної драми. Наприклад, ми звичайно зв'язуємо велику Визвольну Війну Запорозького Війська проти Польщі в 1648 році з особою Богдана Хмельницького. Поминаємо при тому часто довгу підготову ґрунту під цю історичну подію, зроблену багатьма також провідними діячами раніше і потім не згадуємо про рішальну діяльність таких багатьох провідних осіб в часі цієї війни і державного будівництва Української Козацької Держави тієї доби.

Те саме можемо сказати про Визвольну Українську Війну в 1917 - 1920 роках та про величні Державні Акти — 20 листопада 1917, 22 січня 1918 і 1919 років. Звичайно згадують імена лише деяких провідних осіб, як першого Президента УНР Михайла Грушевського, або першого голову Генерального Секретаріату Української Центральної Ради В. Винниченка, або першого генерального секретаря військових справ С. Петлюру і т. д.

Зате мало згадують при описі цих подій і Актів Української Держави тих провідних людей, без яких були б не сталися ці події і ці Державні Акти, бо тільки завдяки цим діячам могла діяти УЦРада і могло організуватись Українське Військо, як підстава державної суверенності; тільки завдяки їм могло розбудуватись ціле політично-суспільне життя, яке давало найважливіший елемент державної творчості: національно-державну свідомість усіх верств населення.

Роля таких провідних діячів в історії народу мало згадується в історичних оглядах. Тим часом кожна провідна особа є не тільки експонентом (виразником) волі народних мас, унятих у своїх організаціях. Ці провідні особи мають також творчу роль. Вони є пробудниками свідомої волі цілих груп і керівниками (диригентами) їхньої дії. Можна добре зрозуміти історію даної доби лише тоді, коли маємо перед собою не тільки опис загального образу подій, але також ширші життєписи керівних діячів, що створювали ці події.

До таких провідних осіб у великій добі відновлення Української Держави в формі Української Народної Республіки, а потім у добі підготовки до відзискання втраченої державности, належить Михайло Матчак.

МАТЧАК У ЛЯБОРАТОРІЇ СТРІЛЕЦЬКОЇ ДУМКИ І ВІЙСЬКОВОГО ЧИНУ

Михайло Матчак був сотником київських Січових Стрільців, які були одною з тих військових одиниць, що творили ядро всього Війська УНР. З одного куреня в листопаді - грудні 1917 році Січові Стрільці крок за кроком зростали до великого з'єднання в силі цілого Корпусу Січових Стрільців.

Душею і керівним мозком тієї величезної праці була невеличка група провідних старшин, які разом з командиром творили Стрілецьку Раду. До цієї Стрілецької Ради належали майже виключно старшини, що до 1914 року були учасниками руху «Січей» і належали до Української Радикальної Партії, або були старшинами Легіону Січових Стрільців. Тільки один Євген Коновалець був учасником руху «Соколів», а Іван Чмола був з пластового руху. До цієї Стрілецької Ради належав також Михайло Матчак.

Всі члени Стрілецької Ради були ще в дуже молодім віці. Середній їх вік був 25 років. Лише деякі були старші, але в листопаді 1917 року найбільше було їх у віці між 24 і 25 років. Найстаршим щодо віку був Коновалець, якому тоді було 28 років. Наймолодшим був Мат-

чак, якому в листопаді 1917 року було щойно 22 роки. (Він народився 28 лютого 1895 р.).

Щодо військових рангів, то вони до часу створення військової одиниці Січових Стрільців у Києві були релятивно низькі: від хорунжого до поручника. Тільки один із них мав до того часу рангу сотника. Коновалець і Матчак мали рівну рангу — хорунжого. При рішенні питання, хто має бути командиром Січових Стрільців переважив вік і громадський досвід. Хоча серед старшин були вищі рангою, бо вже поручники, то командиром іменовано з нижчою рангою Євгена Коновальця, якого потім піднесено до ступня полковника. Матчак був піднесений до ранги сотника. Це був наймолодший віком сотник.

Організація Січових Стрільців у Києві почалася в ситуації, яка вимагала найбільшого духового напруження, яке мусило доходити до вершка героїства. Почин до цієї організації дав гурток старшин-січовиків з війни в 1914 р. Вони в ході світової війни в різних часах попали в російський полон. Між ними був і Матчак, полонений у славнім і жертвеннім бою коло Потутор, під Бережанами, в вересні 1916 року.

Полонених стрільців з Легіону УСС-ів переважно кинено в табори аж за Уралом, в Західній Сибірі. Там також опинився був Матчак. Лише менший гурт із них мав табори в Україні недалеко Києва, або на Лівобережжі. Щойно з хвилиною проголошення Першого Універсалу Української Центральної Ради, могли ці провідні старшини думати про питання нового Січово-Стрілецького Війська. Треба взяти на увагу, що всі вони були формально австрійськими громадянами, від яких австрійський закон вимагав вірності для Австрії в її війні. Ця Австрія декларцією свого цісаря Франца Йосипа Першого разом з німецьким цісарем Вільгельмом Другим проголосила дня 5 листопада 1916 р. постанову про відбудову польської держави, а про українську справу сказала лише стільки, що Галичині надасть по війні «спеціальний статус» розширеної автономії. В політич-

ній практиці «краєвої автономії» Галичини, це означало, що Австрія рішилася віддати українську Східню Галичину на ще гірше польське поневолення, як це було до того часу.⁴⁾

Про це все полонені з Легіону УСС-ів довідалися з часописів. Вони запалали ворожим почуттям проти Австрії і потім постановили під патронатом Української Центральної Ради створити нове військове з'єднання під назвою Січових Стрільців для боротьби проти Австрії.

Пригадаймо собі, що ще тривала світова війна, в якій Німеччина і Австрія воювали проти Росії і України. Україна в тому часі заходами УЦРади відновила восени 1917 року деяку кількість українізованих полків, а сама українізація окремих військових частин колишньої російської армії йшла вперед всупереч спротивові Тимчасового Уряду Росії. Братися за організацію Січових Стрільців з метою воювати проти Австрії це було велике геройство, бо ж у випадку поранення на фронті, ніхто вояками не опікувався, а в разі полону — грозила кара смерті від австрійської команди, як проти «зрадників». Тим то на це рішення могли піти тільки випробувані і гарячі січовики, які для Соборної України раді були жертвувати життя. Вони були рішені воювати проти Австрії за з'єдинення Західньої України з Придніпрянською Україною в одній незалежній державі.

В таборах полонених ближче Києва знаходилися: поручник д-р Роман Дашкевич, хорунжий Євген Коновалець, хорунжий Федір Черник і пор. Іван Чмола та ще дехто. Вони в листопаді 1917 року приступили до організації «Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців», бо так казав назвати цю одиницю Ген. Секретаріат Військових Справ УНР. Зібрано до цієї організації кілька сот стрільців із поблизу таборів полонених, які рішилися на таке відважне діло.

З таборів у глибині Росії могли стрільці добитися до Києва лише нелегально. На це треба було дістати

інший одяг, втікти з табору полонених і потім вдавати цивільного депортованого з Галичини. Про легальне звільнення з табору, не могло ще бути мови, бо ж була ще війна Росії з Австрією.

З глибокої Росії і зокрема з далекого Сибіру можна було вирватися з табору щойно після перших днів большевицького перевороту в самій Росії, коли в початках нової влади ще на місцях не було повної дисциплінованості урядовців. Як показує оригінальний документ у родиннім архіві Матчака, йому пощастило вдавати російського підданого і від місцевого совету дістати по дорожній дозвіл. При цій нагоді він з собою забрав нелегально в подібний спосіб ще кількох стрільців. До Києва з далекого Сибіру йому довелося добитися в першій половині грудня 1917. Деяким іншим старшинам УСС-ів, що були в тій самій віддалі в таборі полонених як, наприклад, Андрієві Мельникові, вдалося добитися до Києва ще пізніше, бо щойно в перших днях січня 1918 р.

Прибувши до Києва, Матчак відразу пірнув в організаційну працю Куреня Січових Стрільців. Від самого початку він був обраний до Стрільецької Ради, в якій незмінно був членом.

Перед цим ідейним ядром Січових Стрільців, що почало організувати військову частину для боротьби за соборну самостійну Українську Державу, стануло відразу питання, яка форма організації має бути покладена в підставу цієї частини. В тім часі в колах міродатних військових чинників Генерального Секретаріату Військових Справ УНР був поширений погляд, що організація війська має спиратися не на постійній кадрі старшин, але на системі призначування: визначений командиром якоїсь військової частини діставав ступінь (рангу), зв'язаний із цією посадою; коли він був відкликаний із цієї посади, то тратив цей ступінь. Стрільецька Рада по довгих дискусіях між собою і між усіма стрільцями вирішила засаду постійного старшинства в Січових Стрільцях. В цім рішенні Стрільецька Рада витривала ввесь час і зокрема тоді, коли пізніше,

при кінці 1918 року прийшла Директорія УНР, яка всупереч поглядів Стрільцької Ради впровадила систему рухомих ранг у цілій Армії УНР. Січових Стрільців ця помилкова засада, проголошена в перших місяцях Директорією, ніколи не обов'язувала. Але, Стрільцька Рада прийняла також засаду про особливий характер старшин Січових Стрільців. Вони мали бути душею цілого стрілецько-січового війська і своїм ідейним впливом провести в стрілецьких рядах безумовну дисципліну. Ця передумова перемоги війська могла стати можливою тоді, коли старшина мусів у всьому нести всі тягарі разом із стрілецтвом і не мати особливих вигід у порівнянні із рядовими. За порушення дисципліни були ухвалені відповідні кари. Найвищою карою було видалення з рядів Січових Стрільців. Кара смерті була визначена лише для тих, хто перейшов би до ворога, або хто брав би участь у злочинах проти цивільного населення. Цей старшинський склад Січових Стрільців допровадив до того, що ця військова одиниця стала за приклад у цілій Українській Армії того часу. Відвага і дисципліна, сперта на свідомій державницькій ідеї, це був той чинник, який спричинив, що Січові Стрільці могли ставити чоло і перемагати в кілька разів сильнішого ворога. Це був час, коли воєнна втома і розкладаюча большевицька пропаганда причинялися до розтічі цілих полків, вояки яких або втікали з фронту, або завляли «неутральність».)

Саме в грудні 1917 р., коли вже були зформовані Січові Стрільці, прийшло до підписання умови між урядом Советської Росії і центральними державами про припинення воєнних дій на фронтах. Тим то Січовим Стрільцям вже не довелося воювати проти Австрії. Зате саме від 17 грудня 1917 р. почалася воєнна агресія Советської Росії проти Української Народної Республіки. В січні 1918 року вибухло повстання місцевих московських і змосковщених большевиків у Києві, щоб повалити владу УНР. В самім Києві тоді не було досить дисциплінованого Війська УНР, бо більшість частин

або розходилася додому, або проголошувала «неутральність». Тільки Січові Стрільці і Загін Гайдамаків під командуванням С. Петлюри та ще деякі менші частини залишилися вірними владі УНР. Повстання набрало великої сили, коли після проголошення Четвертого Універсалу почали також московські соціал-демократи і їхні союзники генеральний страйк у Києві. Січові Стрільці тоді винесли на своїх плечах найтяжчі бої з десятикратно сильнішим ворогом і причинилися разом з Загоном Гайдамаків до його задушення. Цим була врятована влада УНР у Києві і сама українська державність. Незабаром підступили під Київ переважні армії Советської Росії під командуванням полк. В. Муравйова. Січові Стрільці взяли участь в обороні Києва і визначилися неперевершеним героїзмом. В боях вони стратили половину всіх стрільців і вбитими і раненими. В цих боях брав участь також сотник Михайло Матчак.)

Сотник Матчак також брав участь у важких боях, коли треба було з наказу Уряду УНР відступати з Києва 9 лютого 1918, коли ворог бомбардував Київ безпощадно, руйнуючи місто. Від 20 лютого 1918 р. Січові Стрільці беруть участь у першій лінії протинаступу, щоб визволити Київ від ворога і вони перші вступили за втікаючим ворогом до визволеного Києва 1 березня 1918. В цих боях відзначився разом з іншими також Матчак.

Стрільцька Рада весь час діяла, як ідейний провід і дорадний орган командира Січових Стрільців, які по звільненні Києва розрослися в цілий великий полк, найбільший у тім часі — в силі 3,000 вояків з артилерією і скорострїлами.

В Стрільцькій Раді відбувалися наради і важливі рішення про ідеологічні засади стрілецького війська, про організаційні способи і вишкіл та про основні питання національної політики. Такий був тоді переломний революційний час, що деколи важко було чекати на вирішення таких питань у лоні урядових партій, які

часто не лише були в спорі між собою, але їх провід деколи вагався довго, куди і як провадити державну політику.

Стрілецька Рада визнавала своїм начальним принципом боротьбу за суверенну соборну Українську Народну Республіку, в якій господарем має бути українська нація. Подобиці державного устрою були для Ради другорядною справою, бо на її погляд тут мала рішати доцільність форми влади з огляду на актуальну ситуацію. «Держава або смерть», це було начальним гаслом Стрілецької Ради, яке вона вціплювала всьому стрілецтву.

В усіх цих питаннях мав рішальний голос і значний вплив Матчак. Він відзначався бистрим змислом спостереження і вміння аналізувати те, що діялося, а з того робити належні висновки. При тому його характеристичною прикметою був дар переконливої діалектики. Тим то часто на Стрілецькій Раді її більшість, а часто й усі члени, йшли за його висновками або внесками.

Але, не довго доля судила Січовим Стрільцям дали розбудовувати дисципліновану і національно свідому збройну силу Української Народної Республіки з аспектом, що незабаром прийде пора, коли вони підуть у бій за її соборність. Дня 29 квітня 1918 року почався державний переворот генерала Павла Скоропадського, який проголосив себе гетьманом. Йому помагали в тому дружини московських старшин. Це було б не мало значення, якби цей почин не мав рішучої підтримки німецької збройної сили в Києві, що була прийшла туди, як союзниця УНР, тобто німецька армія. Під вражінням тієї сили дали себе роззброїти без спротиву нечисленні військові частини УНР, що були в Києві. Єдиний полк Січових Стрільців не погодився на переворот і ставив чоло німецькій залозі в Києві. Прийшло до бою між Німцями і Січовими Стрільцями, в яких були важкі втрати Німців.²¹) Так трималися Січові Стрільці згідно з рішенням Стрілецької Ради єдині в Києві, коли вже інші піддалися наказам гетьмана. Пропозиція, зложе-

на устами гетьмана, щоб Січові Стрільці лише зовнішньо підтвердили легітимність його влади, була по нараді Стрілецької Ради відкинена. Але врешті Січові Стрільці, маючи альтернативу — або визнати легітимність гетьманського перевороту, або зложити зброю і вільно розійтися, згідно з рішенням Стрілецької Ради вибрали цю другу альтернативу. Вони розійшлися по різних частинах новостворених відділів або затриманої одної дивізії ген. Натієва.²²) Інші пішли в підпілля. В боях і рішеннях, вище наведених, брав участь також сотник Матчак.

РОЛЯ МАТЧАКА В РАДІ

Командир Січових Стрільців, полк. Коновалець, дуже цинив ці прикмети сотника Матчака, як старшину штабу і як члена Стрілецької Ради. Він бажав його мати постійно близько себе і тому покликав його до булави (штабу) команди. Він призначав його до особливо важких місій, які треба було виконати з кінцевою дозою відповідальности, обережности і здібности.

Сотник Матчак відзначався тим, що він любив ставити чоло найнебезпечнішим ситуаціям, ризкувати в них свою свободу, здоров'я і життя, бо він був переконаний, що він встигне перебороти цей небезпечний ризик та що врешті-решт треба брати цей ризик.

Для прикладу треба згадати такі переломові рішення Стрілецької Ради:

Дораджування Урядові УНР боронити Київ у січні і лютім 1918 р. до останньої можливости, а не уступити при кінці січня 1918, як це радили зневірені генерали в Києві. Тоді рішуча постава СС-ів врятувала уряд УНР від большевицького полону та утримала столицю до часу підписання Берестейського Договору.

Коли німецька збройна сила довела до усунення УЦРади і коли внаслідок того прийшов гетьманат, для Січових Стрільців прийшла хвилина рішатись: чи залишити все і йти в цивільне політичне життя, чи продовжувати стрілецьку військову організацію в умовах ге-

гетманату? Сотник Матчак належав до тих, що переконали Раду до другої альтернативи. Тим то для переговорів з гетьманом Скоропадським в справі дозволу на нову організацію СС поїхав полк. Коновалець не лише з одним із старших Стрілецької Ради, але також з сотником Матчаком. Ці переговори Коновальця закінчилися успішно і «Окремий Загін Січових Стрільців» мав можливість організуватися і вишколюватися в Білій Церкві на найкращу військову одиницю не лише щодо державницького духа, але й щодо мілітарної техніки й боевої дисципліни»²⁹

Сотник Матчак також брав участь у вирішенні питання, чи приступити до еventуального повстання, яке готував гурт із Президії Українського Національного Союзу під проводом Винниченка. З огляду, на витворену гетьманським урядом ситуацію, яка загрожувала національному характерові Української Держави, Стрілецька Рада постановила приступити до пляну повстання, але раніше вимагати, щоб сповнено дві передумови: 1) вичерпати всі засоби переконування гетьмана до іншої політики, 2) включити до проєктованої Директорії Симона Петлюру.

Перший засіб не довів до нічого, але друга ціль була досягнена. Хоча Винниченко під впливом М. Шаповала дуже опирався включенню С. Петлюри до Директорії, то Стрілецька Рада не поступилася в своїм домаганні. Вона після довшої наради заявила, що коли Петлюру не приймають до Директорії, то Січові Стрільці, не візьмуть участі в повстанні. Під цим натиском організаційний гурт повстання мусів погодитися на включення С. Петлюри до Директорії.

Про хід цих нарад оповідав пізніше сотник Матчак, що дехто із членів Стрілецької Ради хитався в цій справі. Були члени, які уважали, що аж так далеко у вимозі йти не треба. Матчак, а за ним більшість висловили думку, що Петлюра є запорукою зрівноваженого державного будівництва і у випадку його відсутности повстання може піти на погубні рейки.

ПОЛІТИЧНІ ВИРІШЕННЯ СТРІЛЕЦЬКОЇ РАДИ

Мілітарно повстання Директорії вдалося блискучо, але політична справа — була слабшою. Мусіла отже Стрілецька Рада займатися і політикою.

Сотник Матчак брав активну участь у вирішенні всіх наболілих питань тогочасної політики. З важливіших питань варто тут згадати деякі, що тоді були предметом спору в різних політичних партіях. Стрілецька Рада, в якій активну роль грав Матчак, заступала становище, що має бути ясна політична платформа політики Уряду УНР, бо тільки тоді народні маси будуть знати, чого хоче державна влада. Стрілецька Рада вимагала, щоб був стверджений военний стан між Сов. Росією і УНР, коли ворожі війська вже зайняли Харків і значну частину Лівобережжя та йшли на Київ. Уряд УНР до того часу воєнного стану з Росією не проголошував, бо такою тактикою сподівався переконати Москву до припинення своєї інвазії.

Коли йшли переговори з антантським десантом в Одесі, то знову Стрілецька Рада дораджувала Урядові УНР не боятися це ствердити публічно і подати свої мотиви й умови. При тому ця Рада була того погляду, що головна річ це організація самостійної Української Армії і допомога для неї зброєю і вирядом, а все інше буде силою факту досягнене.

Також Стрілецька Рада пропонувала Директорії УНР сконцентрувати владу на час війни в руках трьох осіб тріумвірату, а не многочленного уряду і Директорії. Цей останній внесок в політичних партіях не знайшов підтримки в січні 1919 року, але потім був переведений внаслідок вимог життя все одно при кінці 1919 року.

Стрілецька Рада у січні 1919 року уважала найважливішою справою приєднання до Корпусу Січових Стрільців більше добровольців із Західної України, щоб зміцнити свідомого духа корпусу СС серед новобранців по повстанні, змобілізованих з областей правобережних губерній. Для того треба було відповідних

переговорів з Державним Секретаріатом ЗОУНР у Станиславові. З тим завданням виїздив командир Корпусу СС Коновалець, але для допомоги в переговорах і потім у кампанії за зголошенням добровольців взяв із собою сотника Матчака. Це завдання було виконане вповні.

В булаві команди Корпусу СС сотник Матчак виконував різні булавні функції. Довший час він був начальником двох відділів булави — інструкторського і муштрово-мобілізаційного (від 30 березня 1919 р.), а також деякий час був військовим інспектором.

Вернувшись з полк. Коновальцем із ЗОУНР до Києва, застав сотник Матчак там трагічну ситуацію. З одного боку генеральний наступ переважаючих армій Советської Росії, а з другого бунт отамана Данила Зеленого з цілою Дніпропетровською Дивізією і інших отаманів. Корпус Січових Стрільців, що тепер за короткий час встиг вирости до 15,000 стрільців, мусів на своїх плечах винести найважчі оборонні бої на підступах до Києва, а потім тримати фронт увесь час у важких боях з ворогом та поносити важкі втрати в убитих і ранених. Сотник Матчак увесь цей час аж до грудня 1919 року перебуває на фронті і ставить чоло разом з усіми стрільцями ворожому наступові.²⁾

На початку грудня 1919 року, по цих важких боях Дієвої Армії УНР і зокрема по важких втратах убитими і раненими, прийшло до катастрофи регулярного фронту обидвох Соборних Збройних Сил — Дієвої Армії і Української Галицької Армії. Головною причиною тієї катастрофи була лютуюча пошесть тифу, який поклав на ложе недуги і смерті майже третину всього війська.

Перед цією катастрофою була війна ген. Денікіна проти УНР. Знесилена об'єднана Українська Армія — Дієва Армія і Українська Галицька Армія — мали перед собою свіжі війська, добре визброєні антантою. Але не так перевага ворога, як страшна недуга тифу косила ряди Українського Війська. Є підстави думати, що московські підривні елементи навмисно занесли цю недугу

між Українське Військо, щоб його обезсилити. В кожному разі закордонні чинники Західної Європи, на які мали вплив московські і змосковщені елементи, бльокували Україну також у ділянці медикаментів так, що не було можна дістати медикаментів проти тифу і інших пошесних недуг. Як показують звідомлення з тієї недуги серед Української Галицької Армії з першої половини листопада 1919 року, то в ній щочетвертий вояк лежав хворий на тиф, не рахуючи ранених. Та сама ситуація була в Групі Січових Стрільців у тім часі. Тим то денікінській армії вдалося було зіпхнути рештки таборів смерті, яким рівнялися тоді окремі українські військові з'єднання, в один кут між Любартом і Чорторією. З одного боку Поляки, а з трьох боків денікінці. Не було досить здорового війська для того, щоб будувати правильний фронт. Залишалася або перспектива переміни армії в партизанку, або польський полон. Це питання було поставлене перед Стрілецькою Радою, поширеною усіма командирами полків і окремих частин. Це було 6 грудня 1919 в Чорторії. Атмосфера катастрофи регулярного фронту була гнітуха. Рада знала, що вже раніше Головний Отаман Петлюра покинув Чорторию і виїхав до Варшави. Зібрані члени Стрілецької Ради довго мовчали і також мовчали командири полків і частин. Перервав мовчанку підполковник Кучабський, який поставив внесення радше дати себе інтернувати Полякам, як іти в партизанку цілою Групою Січових Стрільців, бо ж разом з тисячами хворих на тиф і раненими група не може пробитися через фронт Денікіна і потім іти в партизанку. Це можуть робити лише здорові і їм треба залишити свободу це робити і йти шукати пімсти на ворогах у партизанці. Формально в такій ситуації Групу Січових Стрільців здемобілізувати, а охотники можуть творити відділ партизанської війни. Ця пропозиція була дебатована з різних боків і врешті її прийнято всіми голосами членів Стрілецької Ради і командирів та делегатів частин. Одначе це мав бути не кінець боротьби. Стрілецька

Рада постановила, що в слушну пору вона в змінених обставинах приступить знову до відповідної форми організації боротьби проти всіх окупантів.¹⁾

Додати треба, що Матчак належав також до ініціаторів заложення Українського Університету у Львові, який засновано восени 1920 року.

МАТЧАК У ВІЙСЬКОВО-РЕВОЛЮЦІЙНИМ ЦЕНТРИ

По грудневій катастрофі Дієвої Армії УНР 1919 р. Група Січових Стрільців, як одиниця, була розв'язана.

Але, залишилася Стрілецька Рада, щоб у свій час і в відповідній спосіб продовжувати військову справу в боротьбі за суверенну і соборну українську державність. Зразу польський уряд інтернував Січових Стрільців, але на інтервенцію Голови Директорії С. Петлюри їх звільнено в січні 1920 року. Члени Стрілецької Ради далі стояли в тіснім взаємнім зв'язку. Деякі з них виїхали закордон, до Праги і Відня (Коновалець, Мельник і Кучабський). Сотник Матчак і ще дехто з Ради залишилися у Львові.

Матчак разом з кількома членами Стрілецької Ради у Львові насамперед цікавився двома питаннями: організацією студентської молоді і організацією військово-революційної акції. Студенти в тім часі, це були недавні старшини Української Армії, отже вже з життєвим і політичним досвідом. Тим то тепер обидві проблеми були зв'язані тісно.

В центрі обидвох справ діяв сотник Матчак, як один з перших ініціаторів і провідників. Матчак разом з другим членом Стрілецької Ради у Львові, Я. Чижом, дав почин до оснування Української Військової Організації (УВО) в серпні 1920 р. Цей ініціативний гурт приєднав до цієї думки деяких інших старшин УГА і УСС та обрав головою Начальної Колегії УВО сотника (теперішнього майора) Осипа Навроцького, з огляду на те, що він був вправді рівний рангою, але найстарший віком.

У Начальній Колегії і пізніше в Начальній Команді УВО сот. Матчак діяв активно, відважно і вміло. Виконував найризковніші завдання. В підставу УВО

лягли такі погляди на тодішню ситуацію, зформульовані тими двома ініціаторами: Визвольна Українська Війна ще не є закінчена, чи пак вона скінчилася тільки часово. Нам треба зберегти військові кадри, щоб вести далі боротьбу проти обидвох окупантів і на кожний випадок мати готову військову силу. Командиром УВО буде Коновалець, якщо вернеться до Львова, а тепер треба вести роботу тими силами, що тут є.

В Начальній Колегії і потім у Начальній Команді УВО Матчак належав до «тресту мозків», тобто до тих, що формулювали проклямації і давали політичну плятформу і директиви.

Ініціаторами УВО були щодо політичної приналежності — члени Української Радикальної Партії, Матчак, Чиж і Навроцький. Вони були також у Начальній Колегії УВО у краю.

Важливі функції краевого значення виконували також такі члени УВО, що були провідними радикалами: Остап Коберський, Степан Терлецький, Василь Кіцула, Дмитро Ладика, Клим Стефанів і інші. Ідеологічно-політична плятформа внутрішньо-українського порядку була демократична. Про це свідчать тодішні публікації УВО і зокрема лист Матчака з останніх тижнів 1922 року.

Сот. Матчак був також серед тих членів Начальної Команди, що готові були самі виконати найбільше ризикове і жертвенне діло, коли заходила потреба. Він нераз говорив: командир чи член командування мусить сам виявити найвищу військово-боеву відвагу, коли хоче вимагати такої відваги і жертвенности від підлеглих.

Між іншим, Начальна Команда УВО вирішила була, що треба на знак протесту проти польської окупації виконати замах на начальника польської держави маршала Пілсудського в часі, коли він приїде в параді проголошувати Львів «віковичною частиною» Польщі. Замах мав виконати один із означеного гурту, на якого випаде льос. До цього гурту виконавців зголосилося було 5 членів з проводу УВО і між ними також Мат-

чак і Степан Федак. Хто витягне льос, той має виконати замах. Льос витягнув Федак і потім він виконав замах (25 вересня 1921 р.).

Виконання такого замаху вимагало незвичайної відваги, бо означало одночасно також загрозу власного життя. Про утечу не могло бути мови, бо шанса утечі хіба одна на 1,000. Замаховець мав стріляти або кинути бомбу з безпосередньої близькості і тому трудно було йому втекти. Крім того треба було бути готовим на лінч, зібраної на параді польської шовіністичної товпи.

Федакові замах удався тільки частинно, бо його кулі поцілили лише воеводу Грабовського, що їхав побіч Пилсудського в однім повозі. Револьвер був відхилений несподіваним натиском товпи, що тиснулася до повозу для привіту.

Федака зловлено на місці і важко побито так, що він цілу добу був непритомний. Він при слідстві не заломився і не видав ніякої вістки про УВО. Мовляв, він діяв з власного почину. Польська поліція не мала ніяких даних про організацію УВО і по атентаті арештувала на право і ліво навмання. З самої Начальної Команди УВО арештовано випадково Матчака щойно 19 жовтня 1921, тобто майже місяць по замаху. Арештовано тоді також одного молодшого члена УВО, який на поліції сказав те, що знав, але в суді відкликав.

На основі цих зізнань поставлено разом з Федаком перед суд також Матчака і ще 11 обвинувачених за участь у замаху і в таємній організації.

Проти обвинувачених не було твердих доказів і тому їх не ставлено на суд цілий рік. Щойно 23 жовтня 1922 року почався цей процес перед судом присяжних у Львові.

На процесі Матчак тримався гідно. Він відмовив польському судові право судити у Львові, бо влада Польщі там є нелегальна з огляду на те, що ця територія належить до українського народу, який бажає відновити свою державність. Засуд проти Матчака звучав на два роки важкої в'язниці. З 12 обвинувачених засуджено лише 5, а 7 звільнено.

Тюремна сторожа у Львові була підкупством УВО так розложена, що в'язні УВО мали можливість у часі слідства передавати «на світ» свої таємні «грипси», тобто нелегальні листи. В тім часі панувала в цілій польській державі глибока фінансова криза і тому матеріяльне положення урядовців було дуже важке. Добрий підкуп міг робити в молодших урядовців все. Польща мала тоді щодо підкупства державних урядовців і службовців такий самий закон, який мала влада Советської Росії: кару розстрілу. Такий карі підкуп підлягав лише в цих двох державах і цей факт вказував на те, що там під впливом кризи державний апарат був надто податний на підкуп. Зрештою ці драконські кари мало помагали. В нашім архіві знаходиться такий «грипс» Михайла Матчака до інж. Ярослава Індишевського, що тоді перебував у Празі і який свого часу передав його авторові цих рядків. Лист писаний з датою 10 червня 1922 р. Тут подаємо його повний текст:

«Любий Славку!

Вибач, що так довго до Тебе не писав, але нам досить незручно вести надто широку кореспонденцію, а врешті я вірю, що наші, ті, що на волі, достаточо і своєчасно інформують Тебе про все цікаве, що діється тут в краю. Тут у нас в тюрмі новостей мало. Від якогось часу живемо під впливом надії і очікування на акт обжаловання, котрий мали ми дістати вже минулого місяця, але досі не дістали. Польські судові власти з дня на день зволікають. Щоби вже раз положити кінець цим крутіствам, 15 цього місяця розпочинаємо знова голодівку. Для мене буде це вже третя за час мого арештування — я ще готов дійсно відучитися їсти. Нудьгу чекання розганяю читанням і наукою. Учуся тепер англійського — якраз роблю 22 зошит Ляйнгеншайта — а вкоротці начну учитися есперанта.

Дуже цікавимося Всеукраїнським Студентським З'їздом. Я навіть писав деякі уваги до реферату «По-

літичне положення укр. нації а студенство», і до «Ідеології укр. студенства».

В тих увагах розвив і угрунтував наші спільні, Славку, думки, ці самі, які пропагували ми вже на З'їзді в липні 1921 року. Зрештою сподіюся, що наша львівська делегація на З'їзд мала мій реферат зі собою, то Ти зможеш познакомитися з ним. Мої думки і побажання до Тебе, Славку, передам я через когось з делегатів, бо деякі з них приходять часом до мене на побачення, котрі маємо раз на тиждень в п'ятницю по 7 (сім!) минут кожний. Дуже рад я, що Ти є в Празі і що фактично керуєш приготуваннями до З'їзду та можеш на самому З'їзді боронити нашого становища та пропагувати наші активістичні ідеї. Думаю, що стремління об'єднати всіх укр. студентів в одну ідеологічну організацію під сучасний момент не здійснимо! Навпаки, треба об'єднувати тільки зближені ідеологічно елементи в сильну організацію і опісля щораз її поширювати.

Нашій національній ідеї треба надати виразний зміст: «Незалежна Демократична Республіка» і по тій лінії вести консеквентно працю, поборюючи так московсько-большевицьку окупацію як і всякі монархічні затії.

Тут в краю робота, започаткована нами, йде надсподівано добре. Що раз ширші круги суспільности набирають цієї свідомости, що тільки власними силами ми увільнемося від лядського ярма. Активістичний рух поширюється і набирає що раз більше сили. Він стає дійсно масовим. Ми всі тут переконані, що тільки тоді, коли в боротьбі за нашу державну незалежність заангажовані будуть маси укр. селянства й робітництва, то наша перемога буде певна.

Політика угоди з Поляками взагалі немислима тут в Галичині і ніхто поважно і чесно думаючий навіть не застановляється над нею. Так само банкрутує політика вичікування на допомогу Західної Європи та політика жебранини по передпокоях різних

конференцій і дипломатичних збіговищ. Ніхто вже в Галичині не вірить в обіцянки «диктаторських» дипломатів і всі переконані, що тільки віднова цілого національного життя, скріплення почуття всеукраїнського єдинства при сталім стремлінню до Києва, як нашого національного центру, активна боротьба з польською окупацією дадуть нам державну незалежність, дадуть нашому народові справдішню волю. В Галичині спеціально боротьба з польською колонізацією робить дуже гарні поступи. Щодо університетської акції, то сподіюся, що Ти маєш докладні інформації, на всякий випадок вона стоїть кріпко.

Ти добре знаєш як багато труду, а головню фондів, вимагає всяка праця тут в краю. Я вірю, що нам вдасться, напруживши всі сили, добути потрібні середники. В цім з певністю прийде нам на допомогу передовсім патріотична американська еміграція. Сподіюся, що Ти підтримуєш зв'язок з тамошніми нашими приятелями і інформуєш їх про все.

Незабувай і за нас і часом відізвися. Знай, що ми про це тільки й мріємо, щоб знову кинутися до праці, яку Ви провадите. Дев'ятьмісячна тюрма не тільки не зломилася, але навпаки загартувала і багато дечого навчила. Незносе тільки те, що незнаємо, як довго прийдеться нам тут сидіти. Вірю, що недовго. До скорого отже побачення! Здоров будь! Бажаю Тобі всякого добра і успіху в праці і замислах.

Па! Твій Михайло Мат.

Дня 10/VI 1922

Тюрма при вул. Баторого у Львові.

УВО І МІЖПАРТІЙНА ПОЛІТИКА

Центральні і окружні проводи УВО, як і ця організація в цілості, це було військово-революційне з'єднання, а не політичне угруповання партійного типу. В цій організації діяли члени різних українських демократичних партій, отже це було міжпартійне об'єднання з спеціальним завданням. Не належали до УВО лише

ДВА УРІВКИ З ЛИСТА М. МАТЧАКА

Нашій національній ідеї треба
каждий варадити збісити. Неда
ворака дельовкратична Радун
беліка і потій лінії вестити
Кисеквені по працю поборолюки
так з московську болшевиків
ку потію як і великі монархі
дотії.

Варбувані за нас і часом відізна
знав мо іди про не і локати іртію
моб знову вилучити до працю бору
ві продвигити. Відвіти мієдла
Гарна пре патілка не думала
але каб пати загартувала і бо
сана дотого каб чам. Не зноче
ті локати це, мо не зноче і як
добро прийдеться ка м тут сидіти.
Вірно не зноче. Делкратично
отрає поборолюки ударо бору.
Тобремо тас: великого дубра
і феніку впраці і замелет

Та півні Михайло Матчак

Дня 10/11 1922

Матчак прибув. Таборного у Львові.

місцеві соціал-демократи, які тоді в своїм проводі вже
вибрали орієнтацію на співпрацю з комуністами. УВО
тісно співпрацювала з Міжпартійною Радою у Львові
і з представництвом Української Національної Ради.»)

Тому члени УВО поза своїми тіснішими обов'язка-
ми, як військовиків, були також активними діячами на
грунті тієї чи іншої партії: Української Радикальної
Партії, Української Народної Трудової і Християнсько-
Суспільної Партій. При кінці 1920 року треба було ба-
гато енергії для того, щоб відновити всюди партійні
організації і поставити їх на політичний фронт бороть-
би. Велика кількість активних членів партій була або
конфінована в таборах, або шойно верталися з таборів,
або перебувала закордоном.

МАТЧАК У ПРОВІДІ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

Матчак разом з Навроцьким і іншими членами УВО,
згаданими вже раніше, працював одночасно для відно-
ви своєї партійної організації. Незабаром вернувся з
концентраційного табору Остап Павлів, якого поклика-
но до редагування органу УРП у Львові. За деякий час
підготовної праці відбувся черговий Конгрес УРП, який
покликав Матчака до найвищого партійного керівного
органу, Головного Секретаріату. В нім було 7 осіб на
чолі з головою партії.

По виході з в'язниці і відбутті студій за кордоном,
у Ляйпцігу, Матчак обняв редакцію нового часопису під
назвою «Новий Час». Це був непартійний, але загальний
національний орган, призначений для масового освідом-
лення в першу чергу нашого міського населення, яке,
не маючи окремого часопису, було примушене читати
в значній мірі польську пресу.

«Новий Час» був уфундований за гроші УВО і На-
чальна Команда УВО покликала Матчака на редактора.
Цей фонд УВО отримала від Міжпартійної Ради з вели-
кої збірки в ЗДА. Це було кілька тисяч доларів, що
на ті часи було великою сумою грошей.

В часі, коли УВО була вповні безпартійною демократичною організацією, Начальна Колегія УВО чи пізніше Начальна Команда УВО, приймала різні дуже важливі політичні і боеві рішення. Сьогодні дехто з малопоінформованих публіцистів підносить заміт що, мовляв, ці рішення були не то невідповідні, але й безвідповідальні. Цей підхід не є історичний, а сектярський та ще й безпідставний. В Начальній Колегії і Начальній Команді УВО були тоді діячі, які кілька місяців раніше командували сотнями і тисячами вояків на фронті і разом з тим мусіли приймати і політичні вирішення. Досить назвати членів цих найвищих органів УВО: полк. Коновалець, полк. Мельник, сотник Матчак, сотник Навроцький, сотник Чиж, суддя Целевич, Дмитро Паліїв і інші. Вони мали в часі перебування в цих органах УВО таку освіту і життєву суспільну практику, що мали право бути суддями в державних судах і там видавати вироки цивільні і карні. Ясна річ, що й суд може прийняти помилкові вироки, але це не значить, що суд був некваліфікований до видання даного вироку.

На цім становищі перебував Матчак пару років, поки працював в УВО разом зі своїми товаришами. Він виявив визначну здібність журналіста і публіциста, а при тому велику цивільну відвагу, бо ж за деякі статті, що їх конфіскувала польська прокуратура, можна було попасти перед польський державний суд.

Одночасно Матчак працював у Головнім Секретаріаті УРП, виїздив часто на організаційні збори до окремих міст і пізніше на масові віча, коли партії радикалів вдалося проломити врешті атмосферу зневіри в широким масах і наново організувати їх до політичної боротьби.

БОРОТЬБА ПРОТИ КОМУНІСТИЧНОЇ СЦИЛЛИ І УГОВОЮ ХАРИБДИ

Від початку 1921 року почало ширитися в деяких колах, зокрема серед УСДП, зиркання на допомогу від комуністичної Москви. Цю шкідливу орієнтацію ви-

кликали не лише поверховні тези непродуманого й плиткого марксизму, але головно страшний стан національного і соціального поневолення Західньої України Польщею; від 1919 по 1924 рік панувало в окупованій Західній Україні війняткове право з воєнними і війнятковими судами. Саме проти того війняткового стану мусіла бути скерована вся мілітарна боротьба УВО і політичний спротив партій із Міжпартійної Ради. Але, ті елементи, що попадали в зневіру до власних сил боротьби, керували свій зір з надією на комуністичну Москву.

З другого боку великий польський натиск викликав у деяких зневірених також надію на успіх із тактики угоди з польським урядовим табором. Деякі елементи того типу пішли так далеко, що взагалі виступили проти національного табору і пішли працювати проти самостійницького українства за польські гадючі фонди (письменники Михайло Яцків і поет професор Сидір Твердохліб). Цей угодювий напрямок особливо зміцнів після березня 1923 року, коли Рада Амбасадорів видала своє Соломонове рішення про кордони Польщі.

Проти обидвох напрямків боровся Матчак разом з цілою УРП. Він умів так основно проаналізувати сучасне положення міжнародного життя і Польщі та вказати на елементи дальшого неминучого розвитку, що сам собою насувався в слухача висновок: ніяка угода з Москвою і Варшавою не дасть обіцяного успіху і її перекреслять реальні цілі обидвох імперіялізмів та нова міжнародна ситуація. В тій боротьбі Матчак мав велику частину заслуги.

В ділянці творчої ідеологічно-програмової думки Матчак мав також свої заслуги. Він належав до тієї комісії Головного Секретаріату УРП, яка працювала над новою програмою партії і редагував деякі її розділи. Також працював він колективно над поясненням тієї в 1926 році ухваленної програми, яке вийшло разом з текстом окремою брошурою. Ця брошура має назву: «Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна Партія». Її

прокуратура сконфіскувала, але все таки розійшлося серед людей близько тисяча примірників.

В 1925 р. Головний Секретаріят УРП по всебічнім обміркуванні справи прийшов до висновку, що з огляду на інший членський розріст УВО і в зв'язку з цим на нові тенденції, найліпше буде, коли члени УРП вийдуть із УВО. Цю постанову переведено негайно. Секретаріят УРП не бажав вносити в ряди УВО безконечної внутрішньої боротьби над принципами діяльності, які

Книжечка Української Соціалістично-Радикальної Парламентарної Репрезентації від ліва до права сидять: Д-р Д. Ладика, д-р І. Малух, М. Матчак, Стенга: М. Вахноч, інж. Б. Вінницький і А. Трунак.

стали спірними. Матчак був одним із тих, що переконливо промовляв за таке рішення.

У виборах до варшавського сойму в 1922 році Галичина не брала участі. Сталося це з рішення Президента Петрушевича, яке прийняли всі партії і УВО. В виборах в 1928 році брали участь усі партії Західньої України.

Ще раніше УРП дійшла до соборної злуки з Краєвою Організацією УПСР на Волині і в зв'язку з цим змінила свою назву на Українську Соціалістично-Радикальну Партію (УСРП). Багато заслуги в тім рішенні йде також на рахунок Матчака. Отож в 1928 році УСРП виступила незалежною лістою і в Галичині і на Волині. Був сильний урядовий терор і урядове шахрування при обрахунку голосів. Не зважаючи на те, УСРП отримала 272,000 голосів, яких не встиг уряд зфальшувати.

Внесено протест до найвищого суду проти фальшувань і виграно уневажнення виборів до сенату на цій Волині та вибори до сойму в окрузі Рівного. В остаточнім висліді УСРП отримала 12 послів і 3 сенаторів.

Головний Секретаріят однодушно рішив, що ніхто з його членів не буде кандидувати при виборах, щоб затримати повну незалежність проводу партії від хвилювань моменту на соймово-сенатській арені. В цім рішенні мав значний вплив також Матчак своїми влучними аргументами.

ПРОТИ НАСТУПУ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ МАЄ ВУТИ ЄДИНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТ

Восени 1930 року режим Пілсудського підготовляв свої соймові вибори, щоб дістати в них за кожную ціну більшість мандатів. В пляні були такі засоби: 1) безоглядний масовий поліційно-військовий терор на західньо-українських землях («пацифікація»); 2) безоглядне шахрування виборчих вислідів на цих землях; 3) персекуція проводу польського опозиційного табору для залякання польських опозиційних виборців.

Коли почалася «пацифікація», то значна частина членства українських міщанських партій попала в паніку й опустила руки. Провід Головного Секретаріату УСРП, до якого належав Михайло Матчак, рішив у цій ситуації покинути дотеперішню «блискучу ізоляцію» партії в своїй роботі, а створити єдиний національний оборонний фронт.

За цю лінію промовляв переконливо Матчак і був її постійним оборонцем. Так створено скоро, протягом одного тижня, явний бльок усіх українських політичних партій для виборів і для оборонної акції в терені.

Для оборони проти кривавого терору засобами на міжнароднім терені трійка Головного Секретаріату УСРП — Навроцький, Матчак і Стахів, рішила вислати делегата за кордон нелегальним шляхом. Для покриття коштів закордонних дій започатковано збіркову акцію, в якій брав участь також полк. Андрій Мельник. Матчак, як зручний конспіратор, полагав цю справу майстерно.

НА "ПАРЛЯМЕНТАРНИЙ АРЕНІ"

Парляментарна Репрезентація УСРП, якою проводив сенатор д-р І. Макух, мала своєю рушійною інтелектуально-політичною силою посла Михайла Матчака. Він умів використати напружені взаємовідносини між польськими опозиційними партіями і режимовим бльоком для того, щоб дістати певні вістки про залаштункові пляни режиму супроти опозиції взагалі, а супроти Українців зокрема. Ці суперечності між ними він використовував для парламентарної гри на пленумі і в комісіях, як також для української протиакції в терені.

Промовцем Матчак був визначним. Він говорив щодо форми блискучо, щодо уложення аргументації переконливо для неутральних, а убивчо для противника; такі самі були його доповіді по виборах із звітом про соймову діяльність, як посла, або на нарадах Головної Управи чи Гол. Секретаріату УСРП.

Як зручного діяча, його висилала партія також на міжнародні з'їзди і наради. Спеціальним його завданням було утримати тісніший зв'язок із жидівськими робітничими партіями і установами. Він довів до співпраці з проводом Бунду і Поалей-Ціону. До Головного Секретаріату в тім зв'язку приїздили на розмови видатні провідники Бунду, як д-р Ерліх, ред. Альтер і інші.

З усього, що посол Матчак встиг довідатися і проаналізувати, він робив висновок, що Польща йде неухильно до тоталітарно-авторитарного режиму, який буде всіма засобами нищити незалежний український рух, якщо він подасться психічно. Угоду з цим режимом, про яку почали при кінці каденції сойму говорити деякі кола УНДО, на думку Матчака, не може бути поважної розмови, бо цей режим ніякої угоди не хоче, а тільки духове підданство. Якщо ця угода навіть буде, то на думку Матчака, по короткім часі буде видно, що режим одурив своїх контрагентів. Матчак промовляв за відкинення сугестій з боку деяких провідників УНДО, щоб і УСРП пішла на таку угоду. В тому дусі була постановова УСРП.

УКРАЇНСЬКИЙ КООРДИНАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Матчак належав до тих провідників УСРП, які висунули плян утворення самостійницького Українського Координаційного Комітету у Львові з метою протиставитися згубним наслідкам розтічі людей під зростаючим тиском політичного та військового терору. Осередком цього тайного комітету був Головний Секретаріат УСРП. До УКК притягнуто незалежну групу УНДО під проводом кол. голови цієї партії д-ра Д. Левицького, ред. д-ра І. Німчука і проф. В. Кузьмовича, як політичного дорадника митр. Андрія Шептицького. До комітету приступили також ФНЄ, Дружина кн. Ольги (під проводом пань О. Шепарович і М. Рудницької), УСРП і представники владик із Перемишля і Станиславова. Матчак разом з д-ром М. Стаховом і ред. П. Костюком був представником УСРП у цім комітеті, який

від 1937 року керував усією самостійницькою акцією в краю.

УКК поборював також орієнтацію на гітлерівську допомогу для Західньої України, на що рахували ті елементи, які не знали дійсної природи гітлеризму. Матчак належав до тих членів Гол. Секретаріату УСРП, що знали докладно писання Гітлера і його «гавляйтерів». Він доводив на основі блискучого знання геополітики наглядно на карті Європи, що головний удар Гітлера піде з геополітичних причин на Схід Європи і що ця область є в задумах гітлерівців колонією Райху. Матчак вказував на відповідні вислови самого Гітлера про цю мету, хоч ці вислови були замасковані дипломатично. Про це Матчак писав у журналі партії «Живе Слово», остереігаючи громаду перед ілюзіями.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І ЕМІГРАЦІЯ

Друга Світова Війна збаламутила чимало людей таким чи іншим міражем орієнтацій на одну з воюючих на українських землях сторін: на Польщу, Німеччину або Советський Союз. Кожна з цих орієнтацій сподівалася, що самостійність України по цій війні принесе перемога чи то пілсудчиків, чи то гітлерівців, чи то сталінців. Матчак не йшов за цими міражами, але був тієї думки, що буде треба ще довгого часу після тієї війни, щоб у світі запанувала справжня демократія і з нею повне право вільних націй. В часі воєнних дій довкола Львова, коли від німецьких бомб погибли деякі його близькі політичні приятелі (як один з редакторів Петро Костюк), Матчак мав щастя, що його пощадили німецькі бомби і артилерійські гранати в часі 10-денної облоги Львова у вересні 1939 року. Також вийняtkово щасливо він пройшов першу советську окупацію від вересня 1939 по 22 червня 1941. Німецька окупація принесла з собою подібні лиха, як советська. Знову Матчаківі судила доля обминути смерті або ув'язнення, хоча він підпільно був активним по лінії організації демократичного центру духового опору. До цього центру

входили його найближчі політичні приятелі з проф. Василем Сімовичем як головою. Перед другою советською окупацією Львова він разом з дружиною емігрував на Захід, спершу до Австрії, про яку він знав, що вона незабаром буде вільна. У Відні і в його околиці, де він перебував останні місяці війни, він знову мав щастя, що його не поцілила визвольна американська бомба.

З упадком нацизму Матчак заходився організувати громаду українських емігрантів у Відні. Їх там тоді було багато, зокрема багато було молоді. Він помагав їм легально улаштуватися у Відні, маючи добрі зв'язки з давніших часів з австрійськими соціал-демократами, що від звільнення Відня мали в руках адміністрацію міста. На основі постанов трійки голов переможних великодержав — Трумана, Черчила (а потім Етлі) і Сталіна на конференції в Потсдамі, — Відень поділено на п'ять зон: американську, британську, французьку, советську і інтеральянтську.

Матчак жив в англійській зоні (хоча деколи заходив також до інтеральянтської). Він знав добре англійську мову і тому його прийнято на урядовця допомогової міжнародної організації УНРРА. З цієї позиції він багато помагав харчовими пачками місцевим Українцям, зокрема студентам. Його особисті пляни на дальшу майбутність після підписання мирового договору вагалися між двома бажаннями: або залишитися на постійне життя в Відні, вільним від усяких окупаційних зон і там провадити центральну українську книгарню, або переїхати, при допомозі брата Степана, до Нью-Йорку. Увесь час Матчак був активним не лише громадсько, але й політично. Шукав адрес порозкиданих на еміграції в Західній Німеччині своїх політичних приятелів — голови УСРП д-ра Івана Макуха і членів Головного Секретаріату та взагалі членів УСРП. Потім він стояв з ними в живім зв'язку, писав проекти меморіалів до різних демократичних урядів і до міжнародних організацій, звертаючи увагу на положення в соборно окупованій Советським Союзом Україні. Пропонував то-

варишам зайнятися приготуванням друку кількох ширших українських публікацій у чужих мовах.

Тоді в Австрії і в сусідній Західній Німеччині знаходилися мільйони «переміщених осіб». Так називано тоді всіх, кого війна «перемістила» з рідного краю на територію колишнього німецького «Третього Райху» перед його упадком. Це в основі була маса ненімецьких робітників, які раніше по волі або неволі були зайняті в роботах у Німеччині. Вони тепер не бажали вертатися назад до свого краю, бо там була советська окупація. Цю масу робітників складала Українці, Поляки, Мадяри, Литовці, Лотиші, Румуни і інші народи. Серед них були також в значнім числі політичні емігранти, які доцільно виїхали на Захід перед приходом советської окупації в їхню країну. Серед цієї маси швенділися цілком явно советські офіцери і урядники, які висукували ніби то советських громадян, щоб їх перевезти назад до ССРСР. Це діялося на підставі міжальянтської умови з советською владою. Окрім того ще «працювали» в підпіллі тайні советські агенти, щоб вшукати провідних протисовєтських діячів і потім помогти їх схопити. В повоєнній здеморалізованій атмосфері крутилися серед цих еміграційних мас також агентурні прислужники з-поміж цих підсоветських народів. Вони підготовляли ґрунт офіційним советським урядовцям НКВД. Також за Матчаком слідила советська агентура. Врешті їй удалося затіснити обруч своєї сітки.

СОВЕТЬКІ ЛЮДОЛОВЦІ СХОПЛЮЮТЬ МАТЧАКА І ЛІТАКОМ ВИВОЗЯТЬ ДО КИЇВСЬКОЇ ТЮРМИ

Ввечері, десь коло 4-ої години, дня 27 лютого 1947 року, Матчак пішов до каварні на віденським ринку («Рінг»), напроти будинку університету, де мав умовлену зустріч з одним знайомим. Про це довідалася особа з-поміж Українців, яка в службі советської розвідки НКВД слідила за Матчаком. Вона дала знати енкаведистським агентам і вони засіли перед каварнею, че-

каючи, коли звідтам він вийде. Як тільки він вийшов із каварні на хідник, його з двох боків обскочили два агенти і зловили за руки, а третій пхав із заду. Вони силою вкинули його в авто, що стояло готове недалеко і завезли його миттю до советської зони, де посадили в тюрму. Було це коло 6-ої години ввечері. При схопленні Матчак боронився і кликав допомоги, але на слабо освітленій площі та ще в тодішніх непевних часах, увечері, ніхто не поспішав йому на допомогу.*)

Дня 5 лютого 1947 р. його скованого завезено на советське летовище і того самого дня посаджено в київську тюрму.

В київській тюрмі в'язнено Матчака довгі місяці. В слідстві йому закидувано «злочин» участі в «контрреволюційній війні» проти советської влади в рр. 1917-1919, коли він був старшиною Корпусу Січових Стрільців, а далі за протисовєтську діяльність в проводі УСРП та за членство в Виконавчій Комітеті Соціалістичного Трудового Інтернаціоналу. Врешті, без ніякої судової розправи, його засудило «особое совещаніє» НКВД (тобто спеціальна нарада окремої комісії політичної поліції) на 25 років невольничої праці. В советським карнім кодексі всі ці буцім то злочини Матчака містилися в § 58, пункти від 4 по 14. Для точности тут треба згадати, що ця кара, наложена на Матчака, з погляду самого советського паперового законодавства була протизаконна. Участь в Армії УНР була амнестована в

---

*) Ці подробиці оповідав Матчак своїм товаришам-спів'язням у советським таборі. Вони потім, коли були звільнені, подали ці подробиці в листах до дружини Матчака. Матчак, роздумуючи в довгих роках ув'язнення в таборі, пригадував собі одну особу, яка поводитася підозріло на віденському ґрунті серед української громади. Він подав ім'я і прізвище тієї особи цим товаришам недоли, а вони потім мали нагоду ствердити, що підозріння Матчака були обґрунтовані вповні. Ця особа по деякім часі після ув'язнення Матчака явно розкидала грішми у Відні, а потім виїхала на високу советську службу.

УСРСР перед Другою Світовою Війною давно і тому не підлягала карі в ніяким випадку. Його політична діяльність в роках 1920 - 1939 також не підпадала карі, бо тоді Матчак не був советським громадянином і не діяв на советській території. Але, в тому ціла справа, що «особое совещаніє» не було ніяким судом, а тільки поліційним органом «безпеки советської держави». Матчака не ставлено під ніякий советський суд, а засуджено його адміністративно, з огляду на політичну «доцільність». Засуд на кару нижче 10 років означав, що в'язень нормально може бути по відбутті терміну карі випущений на советську волю. Термін карі понад 10 років вже означав щось інше: без огляду на те, чи в'язень витримає умовини концтабору, його по впливі того терміну всеодно не звільнювано, а продовжувано кару під якимсь претекстом далі. В'язнів понад 20 років міг звільнити тільки указ Верховного Совету СРСР у порозумінні з проводом Комуністичної Партії Советського Союзу.

У КОНЦЕНТРАЦІЙНИМ ТАБОРИ

Отож перспектива для Матчака по проголошенні йому цієї карі була дуже чорна. Витримати «лагер», як офіційно називається советський концентраційний табір примусової праці, протягом 25 років при його вже 52 скінчених роках життя, трудно було вважати нормальним явищем. А, проте, Матчак не впав у розпач або зневіру, але все жив вірою в те, що йому таки вдасться звільнитися внаслідок змінених обставин у Советським Союзі або в цілім світі. Свою віру він базував на одній щасливій, хоч і випадковій подробиці свого невільничого стану. При записанні його у Відні, як в'язня, зареєстровано в советських документах, що він є «переміщена особа» “displaced person” та «поза советським громадянством» («вне советскава гражданства»). Цей запис повторено в київській тюрмі і в вироку НКВД. Тим то вже всі документи Матчака повторяли, що він не є советським громадянином. Це давало Матчакові

шансу при певних змінених умовинах дістати звільнення з ув'язнення. До речі, вже пізніше, в «концлагерах», советська влада на місці тиснула на Матчака, щоб він прийняв советське громадянство і обіцяла йому скоріє звільнення після того. Як оповідали потім співтовариші ув'язнення, яким Матчак звір'явся, він твердо відкидав цю пропозицію. «Не хочу бути московським підданим добровільно», казав потім Матчак своїм товаришам.

По такім нелюдським засуді відвезено Матчака важкими «етапами» до далекого Казахстану і вміщено його до «лагру» недалеко оселі, що мала назву Спаськ. Там був «лагер» для політичних в'язнів. Іх там у 1948 році, коли туди прибув Матчак, було понад 14,000 осіб. Товариші недолі — Українці, Німці, Поляки і Москалі по своїм звільненні описували дуже важкі умовини життя в цім таборі невільничої праці. Матчак належав до «бригади», яка копала торф. В'язні мали визначену високу норму викопати торф протягом дня і в випадку невиконання норми приходила відповідна кара. В вересні 1954 року перекинено Матчака разом з іншими в'язнями, що не були советськими громадянами, до «лагру» в Караганді, де був збірний пункт для в'язнів-чужинців. У січні 1955 р. перекинено його до «лагру» в Чурбай-Нурі. Незабаром в лютім цього року Матчакові скінчилося 60 років життя. Його фізичні сили піднепали і тому тут приділено йому легшу працю. Він був зарахований до інвалідів.

ПРОМОВА ПРО ВОСКРЕСЕННЯ ХРИСТА І ВОСКРЕСЕННЯ ВОЛІ НАРОДІВ

В «лагрі» в Караганді, на Великдень, зібрався гурт українських політичних в'язнів — 35 осіб, для спільного відсвяткування традиційного християнсько-українського свята. Михайло Матчак, як найстарший в'язень, мав обов'язок започаткувати свято відповідною промовою. Точний текст тієї промови перед товари-

шами спів'язнями Матчак передав пізніше в листі до товариша. Ця промова була така:

«Мої Друзі! Сьогодні всюди, де живуть свobodно чи несвobodно українські люди, святкують вони свято Великодня. Це величає свято, повне символіки. До нього в нас пригтовляються всі: не тільки зовнішньо відновлюють свої житла й свою одєжу, але також морально, що виявляється в пості, в передвєликодній сповіді і взаємному прощенні своїх провин.

«Християнське вірування зв'язує це свято з подіями, що відбувалися майже дві тисячі років тому на периферії римської імперії, в Палестині, де в важкому змаганні формувалася нова мораль і нова віра. Завзята боротьба проходила між старим порядком, старою вірою і новою мораллю і новоформованою вірою. Персоніфікував нову віру Мєсія-Христос. Старий світ, стара віра завзято борониться, приймає якнайгостріші міри до фізичного знищення пророків-апостолів нової віри вкључно. З великим драматизмом оповідають про ці події голови Євангелій, які відносяться до днів безпосередньо перед смертю Христа.

«Здавалося, що перемога є по стороні старого вірування. В провідному гурті, в найближчому отруженні Христа, зневіра й відступництво апостола Юди, хитання апостола Петра. На допомогу старій вірі приходить також фізична сила римської державної влади з її адміністративним апаратом, з її вояками, судом Пилата, вироком на смерть та з його виконанням.

«На могилу, в якій ховають Христа, кладуть великий, важкий камінь. Здавалось, що боротьба закінчена. Та це тільки хвилиний і сумнівний успіх старої віри. Сила нової Христової моралі, нової віри була внутрішньо так сильна, що її не міг придавити ніякий камінь. Її росту не може спинити ніяке насильство. Три дні після смерті Христос воскрес. В гурті апостолів воскресє бажання продовжувати по-

чату боротьбу. Починається нестримний похід нової віри.

«Великдень це свято повне символіки. Святкуємо його саме тоді, коли природа пробуджується з довгого зимового сну. Люди бачать, що починається нове життя. Для всіх переможених і покривджених це свято надії. Не може того бути, щоб навала і гніт, щоб морозні окови насильства не уступили перед напором справедливости.

«Хоча в яких невідрадних умовах ми тут живемо, то вірні традиціям свого народу, ми тут використовуємо всіляку можливість, щоб продемонструвати свою вірність християнській вірі українського народу та вірність українським національним традиціям.

«Всі ми линьмо думками сьогодні до наших рідних, шлім їм наше палке і сердечне привітання. Вірмо, що воскресне не тільки наша особиста воля і що ми зможемо приєднатися до наших рідних, але що також прийде повна воля і для всього українського народу.

«Бажаю Вам всім сили видержати в цій вірі і вітаю привітанням, яке лунає сьогодні по всій Українській Землі: Христос Воскрєс!»

Далі Матчак пише в цім листі про хід цього зібрання в вірі воскресення волі, хоч моментально у таборі неволі:

«Потім один із молодих товаришів прочитав молитву і всі гуртом заспівали: «Христос воскресє із мертвих»!

«Столи уставлені в півколо... Довго сиділи ми, споминали, мріяли...».

ХОЧ АМНЕСТІЯ, АЛЕ МАТЧАКА НЕ ВИПУЩЕНО ЗА КОРДОН СССР

Врешті прийшла сподівана хвилина, коли в'язням засяяв промінь звільнення з «лагру». Дня 25 вересня

1956 року команда «лагру» повідомила Матчака офіційно, що згідно з «указом» Найвищого Совету з 14 вересня 1956 року він є вільний від дальшої кари і має право повернутися до свого останнього місця замешкання в Австрії, до Відня. Ще того самого дня Матчак мав право повідомити про цей радісний для себе факт окремим листом свою дружину. До того він додав, що формалістика повного звільнення і виїзду до Австрії ще потриває деякий час, бо звільнених до виїзду в'язнів наперед відсилають до окремого збірного табору в Потьмі (властива Росія).

Незабаром Матчака перевезено до цього табору в Потьмі, бо там знаходився репатріаційний пункт для колишніх в'язнів-чужинців. Тут вже були відносини життя зносніші, бо ж в'язні мали виїхати у вільний світ у дещо ліпшій вигляді. В цій таборі знаходилася станція спеціальних слідчих НКВД, які перед виїздом репатріантів «пересівали», щоб виловити серед них таких людей, які після евентуального виїзду до вільної країни були б небезпечні для советської влади своїми ревереліями про відносини в СССР і щоб вони своєю пізнішою громадською діяльністю не організували світової громадської думки проти советської деспотії. На основі акту («дела») кожного колишнього в'язня слідчі НКВД в Потьмі ще раз докладно переслухували. Переслухувано одного дня кілька годин також Матчака. Переслухуваням не говорено, що це слідство, а що це тільки «роз'яснення», але кожний догадувався, що це спосіб зломити дану особу натяками, що вона все таки може бути затримана, а що все буде «в порядку», коли така особа підпише якесь зобов'язання в користь советської влади. По цій «роз'ясненні», в якій слідчий НКВД мусів переконатися, що советська політика не буде мати користи з Матчака, коли його випустять згідно з «указом» до Австрії, йому не доручувано конечної советської виїздової візи, без якої не могла австрійська амбагада видати йому візи на в'їзд до Австрії. Так тягнулася справа до січня 1957 р. Інші колишні в'язні чу-

жинці виїздили досить скоро, а Матчакові казали чекати. Його повідомила пізніше адміністрація табору в Потьмі, що в його справі прийшло з Москви розпорядження, в якому було сказано, щоб Матчака випустити з «лагру» свobodно на територію СССР, а не відсилати його закордон. Матчак знав такі трюки большевицької влади: мовляв, його звільнено з ув'язнення і він добровільно вибрав собі остати на території СССР. Тоді він уже не мав би підстави добиватися виїзду, раз він ніби то добровільно обрав собі життя в межах СССР. Адміністрація казала йому підписати заяву, що він приймає до відома таке розпорядження. Матчак відмовився рішуче вийти з «лагеру» на життя в межах СССР і жадав, згідно з амністією, дати йому візу на виїзд закордон. Він заявив, що добровільно він з табору не вийде інакше, як на виїзд закордон. В тім змісті він написав негайно також заяву до Президії Верховного Совету та в міністерство внутрішніх справ СССР, жадаючи візи на виїзд до родини в Австрію. В заяві він підкреслював свій правний статус, як негромадянина СССР, що стверджено в його документах при вирокі на нього. Він також покликувався на те, що арештованих чужинців указ з 14 вересня 1956 звільняє і дозволяє на виїзд до свого попереднього місця замешкання. Окрім того підкреслював Матчак і заявляв, що він має понад 60 років, є інвалідом і не може утриматися на території СССР сам, а в Австрії він має родину і засоби до життя. Затримання його на території СССР є новою карою на нього, без ніякого суду і без доказу вини, отже безправством.

Ця заява Матчака, що її тут передано, не мала наслідків. Не помогло також те, що австрійське міністерство закордонних справ повідомляло кілька разів советську владу про те, що воно дає Матчакові дозвіл на в'їзд до Австрії. Так тяглася справа цілий 1957 рік.

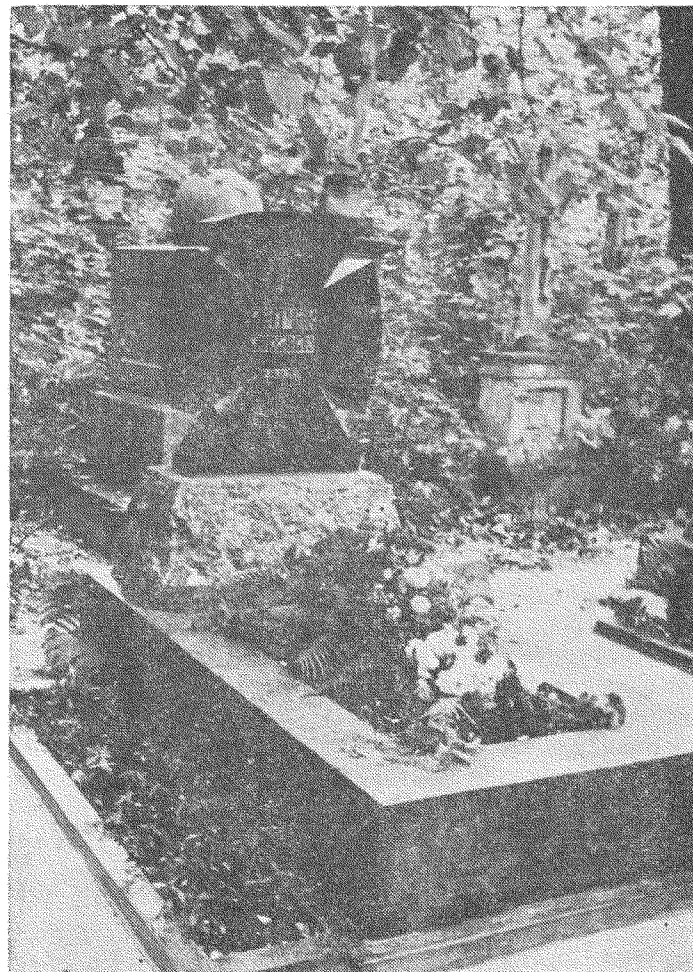
В 1958 році австрійська влада окремим декретом надала Матчакові громадянство (завдяки заходам його дружини через різних приятелів). Про це австрій-

ська влада повідомила і советську владу і Матчака. Проте, вся справа застрягла, бо советська влада не хотіла дати йому виїздової візи, побоюючися, що він закордоном не буде мовчати про те, що діється в ССРСР з Українцями і що це буде мати дуже шкідливі наслідки для советської справи серед української мільйонної еміграції у вільних країнах. Не допомогли ніякі заходи дружини і приятелів через Міжнародний Червоний Хрест у Женеві. Советська влада безправно тримала Матчака далі.

В 1958 році їздила до Москви в окремій місії Елеонора Рузвельт, що мала величезний вплив у світовій думці. З її постановою в такій яскраво безправній розлуці родини була б мусіла рахуватися советська влада, яка тоді в своїх заявах на Заході заgravала на тон гуманності і мирного співіснування. Провід Союзу Українців перед своїм виїздом до Москви, пані Елеонора Рузвельт щоб вона інтервеніювала в справі випущення Матчака до родини. По деяким часі мовчанки, безпосередньо перед своїм виїздом до Москви, пані Елеонора Рузвельт казала своїй секретарці відповісти, що вона справою Матчака займатися не може.

Вліті 1958 році адміністрація «лагру» в Потьмі запропонувала Матчакові і ще 2 затриманим чужинцям перейти жити до дому інвалідів і там чекати на рішення своєї справи. На це Матчак не погодився, бо припускав у тім такий самий підступ, як із попереднім виходом поза табір на територію ССРСР ніби то на волю. Але в червні 1958 р. їх насильно перевезено до дому інвалідів до Зубова в Автономній Мордовській ССР, недалеко Потьми. Тут Матчак далі своїми заявами до австрійського міністерства і амбасад добивався про інтервенцію в справі свого виїзду. Але, советська влада не боялася австрійських писем у цій справі і тримала Матчака далі.

В міжчасі Матчак занедужував на печінку і занепадав на фізичних силах щораз далі. Співтовариш його недолі, який був разом з ним аж до його смерті, в цій

Могилка М. Матчака на Личаківському цвинтарі.

інвалідній установі, повідомив родину, що Матчак помер внаслідок цієї недуги 19 листопада 1958 р. Він описує в листах подивугідну рівновагу духа Матчака і спокій його душі, аж до останніх годин життя.

Він повідомив також родину, що Матчак, в наслідок недуги печінки помер 19 листопада 1958 року.

Родина спровадила тіло до Львова й похоронила його на Личаківському цвинтарі 28 листопада 1958 р. На могилі потім збудовано гранітний хрест.

БІОГРАФІЧНІ ДАТИ НЕЗГАДАНІ В ПОПЕРЕДНІХ РОЗДІЛАХ

Михайло Матчак народився в Якубовій Волі, недалеко Дрогобича. Його батько — Федір, мати Єва Мотрич, господарі.

Гімназію скінчив у Дрогобичі і там склав екзамен зрілості з відзначенням, дня 2 червня 1914 р., з правом до студій в університеті.

Зараз після того він зголосився добровольцем до Легіону Українських Січових Стрільців. З Легіоном УСС він перейшов цілу воєнну кампанію аж до битви над Золотою Липою під Бережанами.

З цих великих славних битв, у яких брав участь М. Матчак, треба згадати битву на горі Маківці в Карпатах (29 квітня — 2 травня 1915 р.), де Українські Січові Стрільці перемогли переважаючого числом вояків і зброєю ворога.

Визначилися також сотні УСС і між ними та, в якій був хорунжий Матчак, у великій битві під Потуторами, над Золотою Липою, недалеко Бережан. Московський ворог у цій битві мав не тільки більшу кількість бійців, але й ту перевагу, що він прорвався на відтинку турецької дивізії і внаслідок того мав можливість обійти сотні УСС із усіх сторін. По кривавім опорі, після вичерпання амуніції, ці сотні і між ними хор. М. Матчак (при кінці вересня 1916 р.) попали в московський полон.

В київських Січових Стрільцях сотник Михайло Матчак брав участь у боях проти большевицького пов-

стання в Арсеналі і в інших частинах столиці України, а потім у боях при відступі Державного Центру з Києва і при контрофензиві за визволення Києва.

В поновній організації Загону Січових Стрільців у Білій Церкві сотник Матчак належав уже до штабу, який переводив цілу нову ідейну і технічно-вишкільну перебудову цього січового війська. В часі повстання Директорії УНР Матчак був помічником шефа штабу. Він брав участь у керівництві всіми діями командування Корпусу Січових Стрільців, як штабовий помічник полк. Коновальця. Варто зазначити, що сотник Матчак визначився в боях за Бердичів у березні 1919 року і там був важко ранений.

При організації УВО у Львові Матчак не спускав з уваги організації студентської молоді і будови високого українського шкільництва у Львові. Він належав до тих, що перші підняли ідею організації Українського Університету у Львові, як приватної установи (перед польською владою), але як державного в розумінні української нації. Він приложив багато труду для обидвох справ і сам належав до перших, що вписалися до Українського Університету у Львові. Він мав виказку викладів (Індекс лекціонум) під числом 28 і був записаний на правничий факультет. По виході з польської в'язниці він докінчив п'ятий семестер у цім університеті і взяв свідоцтво відходу для продовжування студій у Німеччині в Ляйпцігу. По закінченні студій у Ляйпцігу він вернувся до Львова, де редагував від 1924 року «Новий Час» аж до часу відходу з УВО.

По фронтовій війні Армії УНР, що закінчилася в листопаді 1920 року, був утворився окремий історично-видавничий комітет для збереження історії Київських Січових Стрільців. Матчак належав до ініціаторів цього комітету та помагав зібрати й видати зібраний матеріал у великій книзі з численними фотографіями із організації і боротьби Січових Стрільців. Цей збірник має головний наголовок «Золоті Ворота».

Від 1927 року він був членом дирекції українського військово-історичного видавництва «Червоної Калини» у Львові.

Він працював також у власнім видавництві і випозичальні книжок у Львові під назвою «Ізмарагд». У виборах до польського сойму в 1930 році він з постанови Головної Управи УСРП прийняв на себе обов'язок стати кандидатом і був обраний послом до сойму. По закінченні каденції, коли сойм більшістю ухвалив змінену виборчу ординацію того роду, що без фактичної згоди польської адміністративної влади трудно було кандидувати до сойму чи сенату, Матчак належав до тих членів Головного Секретаріату УСРП, що рішуче промовляли за бойкот таких карикатурних виборів. Він разом з іншими членами Головного Секретаріату освідомляв виборців у поїздках до провінційних осередків, щоб цей бойкот був всенародний.

В 1931 році він одружився з Стефанією Савицькою.

В 1937 році заходами Головного Секретаріату УСРП утворено тайний Український Координаційний Комітет, щоб він керував усією оборонною акцією проти польської екстермінаційної протиукраїнської політики нового підсудчиківського режиму під проводом мілітарних чинників. Тоді цілий Головний Секретаріат УСРП під головуванням д-ра Івана Макуха і з сильною підтримкою М. Матчака стояв за найтіснішу консолідаційну засаду всіх політичних і громадських організацій, які визнавали незалежність української політичної акції, щоб тим способом зміцнити силу оборонної боротьби проти екстермінаційної політики польського мілітарного режиму.

М. С.

ПРИМІТКИ ДО БІОГРАФІЇ М. МАТЧАКА

^{А)} Близьче про політично-автономні відносини в Галичині гляди: д-р Матвій Стахів, Західня Україна, томи I і II.

^{Б)} Близьче про це гляди: Василь Кучабський, Січові Стрільці, воєнно-історичний нарис, Золоті Ворота, Львів, 1937, стор. 57.

^{В)} Там таки. Також Р. Давний (Дашкевич), Про Січових Стрільців, Відень, 1921. В. К., Січові Стрільці, їх історія і характер. Львів, 1920.

^{Г)} Кучабський, там таки, стор. 78 і наступні.

^{Д)} Там таки.

^{Е)} Це було 21 серпня 1918 р. Гляди, Кучабський, стор. 89.

^{Ж)} Про оборонні бої перед Києвом і після відступу з Києва ближче читай: Кучабський, там таки. Євген Коновалець, Спомини й уваги, Золоті Ворота.

^{З)} Про контрофензиву об'єднаних Українських Армій на Київ і Одесу гляди: ген. М. Капустянський, Похід Українських Армій на Київ і Одесу в 1919 році, Кучабський, там таки, про недугу тифу: Євген Яворівський, Вождь стотисячної армії, видання друге, Вінніпег, 1958, стор. 69. Про кінець регулярного фронту в Кучабського, там таки, стор. 258 і Коновалець, там таки, стор. 310.

^{И)} Цей лист є поданий на дальшій місці.

^{Й)} Зеновій Книш: Срібна сурма. Статті і матеріали до діяльності УВО. Збірник II. Початки УВО. Торонто, Канада.

МЕЦЕНАТИ-ДОБРОДІІ ВИДАННЯ ЦЬОГО ТОМУ

Товариство Читальня «Просвіта» у Вінніпезі. В цьому томі є вміщена знімка Управи Товариства Читальні «Просвіта» на 1965 рік. Річні збори вибрали до Управи таких членів: М. Воробець, голова; М. Чайковський, заступник голови; Р. Воробець, рекордовий секретар; І. Голіян, фінансовий секретар; Й. Дзюрдаевич, скарбник; Ф. Русин, заступник фін. секретаря; Г. Мудрий, господар дому. Контрольна Комісія: В. Цап, В. Арсенич і І. Підгірняк. Члени Управи: З. Круцько, І. Шийка, І. Снятинський і В. Квасниця. Бібліотекар Ілля Онуфрійчук. Шкільний Комітет Рідної Школи: З. Круцько, голова; Ольга Сабара, заступниця голови і Ірина Стойкевич, секретарка. Культурно-Освітня Комісія: Б. Мартинович, голова; О. Гудзяк, заст. голови; Т. Кобзей, секретар.

Велика більшість членів Управи є перевибрана через довші роки і це вже свідчить, що вони є добрими господарями Товариства.

Товариство Читальня «Просвіта» має за собою велику заслугу тим, що вона видала своїм коштом перший том монографії «Україна в добі Директорії», жертвуючи на це півтори тисячі доларів і видатно причинилася до видання 7-го тому сумою 500 доларів. Вслід за її прикладом пішли другі організації, як Український Народний Дім в Торонті, і багато окремих громадян-меценатів. Завдяки цьому, несподівано вдалося доклати великого діла: видання сім томів історії Суверенної Соборної України в українській мові, а далі пригтовляється на цій основі відповідне скорочене видання цієї історії в англійській мові, що буде великим вкла-

дом для познайомлення світу з боротьбою Українців проти московсько-комуністичного імперіялізму.

Але, Читальня «Просвіта» має за собою десятки років наполегливої праці для добра української спільноти в Канаді та для поширення освіти серед українського старшого і молодшого покоління. На це вказують її звіти, зібрані в книзі, що її видала читальня 1955 року в 50-річчя свого існування. В початку 20-го століття відбувалася масова еміграція бідних українських селян до Канади. Ці бідняцькі селяни їхали в світ за очі, щоб знайти кращу долю, як не для себе, то для своїх дітей. Вони були переважно малограмотні. Але вони мали в своїй душі дорогоцінну думку — не втопитись у чужому морі та затримати для себе і нових поколінь українську мову, культуру і національні традиції. Вони були вже ознайомлені в краю з великою культурною установою — Матірною «Просвітою» у Львові.

І самотужки так, як уміли, почали себе організувати в українські товариства під патронатом І. Франка, Шевченка, Драгоманова і під іменем «Просвіта», як ніби філіяли Матірної «Просвіти» у Львові. В Вінніпезі оці селянські сини зорганізували Читальню «Просвіти». Зав'язок її почався ще 1903 року, але ширша праця почалась 1905 р., після того, коли збудовано нову церкву св. о. Николая, а стара церква, яка носила тоді таке саме ім'я, а пізніше перейменована в церкву св. Володимира і Ольги, залишилася без вживання. Тоді цей будинок став місцем діяльності Читальні «Просвіти» і драматичних гуртків.

По пізніших скитаннях і по довгих дискусіях, остаточно Читальня поставила свій власний мурований будинок на 100 стіп довжини, 40 стіп ширини, 14 стіп височини, із сценою, великими двома кімнатами на переді і з галерією над тими кімнатами. Так 10 вересня 1921 року «Просвіта» перенеслась до своєї власної хати при вулицях Мек Кензі і Флора, в якій знаходиться й нині.

Очевидно, що будинок тепер виглядає інакше і має дуже гарне улаштування.

І так для «Просвіти» у цій своїй хаті, як писав Шевченко, «своя Правда і Сила і Воля». Почалась муравлина праця. Засновано Рідну Школу для дітей, а теж і для дорослих, зорганізовано драматичний гурток та добрий мішаний хор, якого диригентом був перше молодий п. К. Андрусишин, теперішній професор університету в Саскатуні, а опісля проф. Турула. Влаштовано лекції та дискусійні доповіді.

Придбано спочатку невеличку бібліотеку, яка перетворилась у поважну бібліотеку з кількома тисячами книжок, з яких користають члени і нечлени. Передплачує майже всі українські часописи та журнали.

Тяжким трудом праця посувалась вперед в Товаристві, яке мабуть було першим таки товариством в Канаді. Опісля почали організуватись Товариства «Просвіта» і по других місцях Канади.

Через останніх 10 років Товариство «Просвіта» під проводом активної Управи вибилось на одно з перших місць, під оглядом жертвенності на народні цілі. Ніяке друге Товариство не виявило себе до цього часу такою жертвенною установою, як Товариство Читальня «Просвіта» у Вінніпезі.

При «Просвіті» існує Рідна Школа, в якій учать фахові учительки. Культурно-Освітня Комісія влаштовує зчаста добірні доповіді на різні культурні і наукові теми. Про жертвенність свідчать такі факти: На Пам'ятник Шевченкові «Просвіта» перша зголосилась з пожертвою в сумі 1,000 доларів, не враховуючи того, що зложили окремо її члени. На фундацію ім. Шевченка теж зложило 1,000 дол. і, зобов'язалося в протязі трьох років зложити другу тисячу доларів. Утримує своїм коштом Рідну Школу в одному таборі в Європі. На фонд видання української енциклопедії «Просвіта» зложила теж поважну суму, помагає час-від-часу нашим старим діячам в екзилі, піддержує морально і матеріально УНРаду і багато інших українських справ.

Одною з найголовніших ухвал є те, що «Просвіта» вирішила видати історію Матірнього Товариства «Просвіта» у Львові в століття заснування, а яке советсько-московська окупація знищила. Товариство сподіється допомоги для цього видання від других Товариств «Просвіта». І найважливіший факт з фінансової історії цієї «Просвіти»: Вона ніколи не мала і тепер не має в себе «клубу» з алькоголем. Всі прибутки походять з жертвенности членів і з доброї господарки Управи Товариства «Просвіта».

Товариство недавно придбало ще один будинок з гарною площею, який колись може послужить для молоді на спортові і інші розваги, або на збудування нового модерного будинку Читальні «Просвіта». **Т.К.**

Отець Ортинський Іван народився 27. X. 1883 р. в Ортиничях, пов. Самбір, Зах. Україна. Походив із української боярської (пізніше шляхетської) родини, в якій історичні пам'ятки записують факт, що з того роду були священники вже в 1696 році. Після того рід Ортинських завжди продовжував традицію покликання до духовного стану. Видатною особою з роду Ортинських був перший єпископ Української Католицької Церкви в ЗДА, Кир Сотер Ортинський, який відійшов із цього світу в дуже молодім віці (24 березня 1916). Батько о. Івана — Евстахій, а мати — Анастасія з роду Бандрівських. Народну школу кінчав в Ортиничях, гімназійні студії частинно в Дрогобичі, а частинно в Самборі. Богословські студії покінчив у Львові. Одружився 31 серпня 1911 р. із Степанією Волянською, дочкою пароха у Волі Нижній, пов. Сянік. Вона була абсолювенткою учительського семінара при Українським Педагогічним Інституті у Львові (матуральний екзамен зложила в 1910 р. в державному семінарі, бо згаданий український семінар ще не мав права публічності). Дня 19 грудня 1911 р. Кир Костянтин Чехович рукоположив його в стан духовний у Перемишлі. Молоде подружжя було на першій парафії в Волі Нижній, де о. Іван мав функцію сотрудника,

а одночасно він був адміністратором парафії в Яселках і Рудавці, пов. Сянік. Там йому довелося недовго працювати, бо вже 1 листопада 1912 р. обняв він парафію аж за океаном, при церкві св. Івана Хрестителя, Бофало, Н. Й. Тоді обслуговував також другу церкву св. Николая. Там працював до 1921 р., коли перейшов на парафію в Ембриджі, Па., при церкві св. Апостолів Петра і Павла. Він у всіх парафіях присвячував дуже багато часу і праці для освідомлення і освіти старших парафіян і молодого покоління. В згаданих парафіях він застав уже готові всі церковні, парафіяльні і шкільні будинки, а треба було в них вложити духовну і світську виховну працю. Він дбав про те, щоб у всіх цих парафіяльних школах наука відбувалася регулярно щоденно (за виїнятком суботи) по дві години вечером (від 5 до 7 години). В цих школах учив дітей науки релігії він сам і дяк, а також української мови, читання й писання та основ українознавства. Батьки дбали про те, щоб діти ходили пильно до школи, а парох відповідно щодо того впливав на батьків. Парафіяльна громада проявляла свою громадську діяльність різними викладами, лекціями і аматорськими виставами. Крім того ще були вліті пікніки, а взимі забави. Парох організував своїх вірних також до різних братств і до братського союзу «Провидіння». В роках 1922 - 28 він був президентом «Провидіння». Одночасно він був також радником Єпископської Консисторії в Філадельфії. В 1929 році він перейшов на парафію при церкві св. Михаїла, Шананда, Па., а від 1935 року він провадив парафію при церкві св. Кирила і Методія в Оліфанті, Па. Тут школа була найбільша. В ній працював не тільки він сам, і дяк та окремі диригент, але ще кількох кваліфікованих учителів. Подружжя о. Івана і пані Степанії виховало трое дітей з університетською освітою, — дочок Ірину та Віру і сина Романа. Отець І. Ортинський не щадив себе при парафіяльній і національно-громадській праці. Тому надірвав собі здоров'я і ві-

дійшов у вічність передчасно 27 квітня 1948 р. Похоронено його на цвинтарі в Факс Чейсі, біля Філадельфії.

Роман Лев Ортинський, син Всеч. о. Івана Ортинського, радника консисторії Української Католицької Церкви в Філадельфії, Пенсилванія, і Степанії з роду Волянських. Народився в березні 1912 р. в місті Бофалі, Нью Йорк. Початкову і середню освіту закінчив в містах Ембриджі, Бофалі і Шанандо, Па. Університетські студії закінчив у Месачутським Інституті Технології в факультеті хемічної інженерії і там у 1927 р. здобув ступінь бакаляра природничих наук. Там став членом студентсько-братських товариств Фі., Каппа і Альфа і Сігма. Його професійна спеціальність це дослід у ділянці хемії та в продукції асфальту і авіаційної газоліни.

В часі студій в цім Інституті він був зокрема членом клубів музичного і атлетичного та відбув курс резервових офіцерів.

Його кар'єра в Армії ЗДА почалася активною службою під час Другої Світової Війни в ранзі сотника (капітана) Служби Хемічної Війни. В 1946 році він зайняв пост шефа Відділу Авіаційної Амуніції в Технічній Команді. В 1952 - 1962 роках він діє як асистент шефа Дивізії Плянунвання на Далеку Мету. Тепер є він зв'язковим офіцером з титулом аналіста Зброєневої Системи.

Про нього, поза визначенням його спеціальних наукових праць у 10-тім виданні American Men of Science і у четвертім виданні Chemical Who's Who, знаходимо ще такі дані:

He is the member of American Ordinance Association, Association of US Army, American Chemical Society, American Association for the Advancement of Society, Research Society of America.

He is the author of many technical reports and articles dealing with his research and development specialty and holds several patents on the production of asphalt and ordinance items.

Докладніші дані про його становища такі:

He has been a member of the U.S. Army Reserve since 1937 and was called to the active duty during World War II; served as a captain in the Chemical Warfare Service; was stationed at Edgewood Arsenal, Md. He is now in the U.S. Army Retired Reserve with the rank of Lt. Colonel.

Він є одружений з Марією Жан Бернадет Гранієр, яка є градуанткою Roger College, Weston, Mass. and the Simmons School of Social Work, Weston, Mass.

Його дочки Сузанна Марія і Дарія Юлія студіюють в Університеті Кентоки у Лексингтоні, Ка.

Євдокія Домашевська, дружина Василя Домашевського, визначного національно-політичного, освітнього і кооперативного діяча на Гуцульщині. Народилася 26 травня 1906 року в Микуличині, повіт Надвірна. Працювала на суспільній ниві разом із своїм подругом, а зокрема організувала жіноцтво в «Жіночих Громадах». В своїй діяльності вона виявилася діячкою з високими прикметами такту і ввічливості до людей, з глибоким обсерваційним змістом і орієнтацією у подіях суспільного життя та з умінням знайти прихильників для тієї загальної справи, яку вона в своїм середовищі переводила.

Вона виховала і дала можливість скінчити вищу освіту трьом дітям: Миколі, Степанові і Водимирі.

Марія з Тарнавських Крижанівська, народ. 8. IX. 1916 в Судовій Вишні, Західня Україна. З професії вона учителька, закінчила учительський семінар в 1936 в Перемишлі. Окрім того студіювала ще додатково господарство в Господарській Школі, та музику. Під час студій у літніх місяцях працювала для «Української Повітової Жіночої Громади», як садівничка в рогатинському повіті. Під її фаховим вишколом дівчата виступала з многогранною програмою на повітових та місцевих

«Святах Матері» і «Святах Жнив», улаштовуваних «Жіночими Громадами».

Одружена з Михайлом Крижанівським, який з фаху торговельник. В 1949 році емігрують з родиною до Америки, осідають в Рочестері і тут відкривають м'ясарське підприємство, яке втішається великою популярністю, та признанням. Два сини кінчають університетську освіту. В Рочестері Марія включилася в організоване українське жіноче життя Союзу Українок, де протягом 10 років була членом Управи відділу 47.

Роман Карбівник народився 31 січня 1897 р. в селянській родині в Лішні, біля Дрогобича. Його батько Іван і мати Анна з роду Томчак мали велике зрозуміння для освіти і самі брали участь в освітнім русі. Тим то віддали сина Романа по закінченні шкільної науки в громаді до середньої школи в Дрогобичі. Проте, йому довелося скінчити з успіхом тільки четверту класу, бо один із польських професорів виявив себе запаленим українофобом і після суперечки на тім тлі з молодим Романом Карбівником навмисно поставив йому злу оцінку зі свого предмету. Молодий Карбівник не хотів несправедливо повторювати ще раз класу і тому виїхав до ЗДА шукати ліпшої долі. Прибув до ЗДА в 1913 р. і осів у Філадельфії, Па. Працював днями в різних підприємствах, а вечорами вчився пильно англійської мови. Це допомогло йому потім краще улаштуватися. Одружився з Теодосією з роду Новак. З цього подружжя він виховав двох синів — Івана і Мирона та доньку Ольгу. Постійно брав активну участь в українському громадсько-національному житті: був членом і організатором Товариства ім. Івана Франка, від. 83 УНСоюзу, Товариства Українсько-Американських Горожан, Об'єднання Українських Організацій в Америці, Української Православної Церкви (під юрисд. митр. Івана), Злучені Організації Філадельфії, збіркові комітети для допомоги Рідному Краєві, зокрема Рідній Школі, Злучений Український Американський Допомоговий Комітет Аме-

рики (ЗУАДК), в яким був довгий час членом Президії, Переселенний Осередок Православних Українців і для допомоги скитальцям, допомога новоприбулим мешканцям і працею та інші спеціальні організації для окремих завдань. У всіх цих організаціях він був жертвеним і духовим провідником, жертвуючи не тільки час, але багато гроша.

За час своєї 50-річної діяльності в Філадельфії, він виконував різні уряди в організаціях: був головою або членом президії, делегатом, брав участь у краєвих з'їздах і багатьох Конвенціях УНСоюзу, в Соборах Української Православної Церкви. Матеріальна жертвенність його на національні цілі завжди виявлялася не лише десятками, але й сотками (наприклад, на УККА, на Стипендійний Фонд Української Літератури при Пенсильванському Університеті, Наукове Товариство ім. Шевченка, видання Збірника Дрогобиччини, Пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, УВАН у Нью Йорку та на видання історії України в добі Директорії УНР.

Инж. Володимир Магун нар. в Букачівцях, Зах. Україна. Середню освіту закінчив в гімназії в Станиславові. Перебувши всі страхиття війни 1939 - 1945 рр. у краю, емігрує до Західної Німеччини, де продовжує свої студії в рр. 1946 - 49 в Українськiм Вільнiм Університеті і в Українській Високій Економічній Школі. В 1947 році здобув ступінь допломованого економіста, а в 1948 р. ступінь дипломованого інженера-економіста. В 1949 р. виїхав до свого батька з ЗДА. Тут одружився з магістром фармації Лідією з роду Шелепка. Працює весь час у торгівлі і тепер веде власний «Супермаркет» у Нью Йорку. Поза тим бере активну участь у громадському житті.

Инж. Орест Блюс, син Наталії і Михайла, нар. 7 листопада 1938 р. в Україні. Шістьлітньою дитиною емігрував зі Львова до Німеччини. Там скінчив початкову школу і частинно гімназію, а в 1949 р. разом з ро-

дичами виїхав до ЗДА. В Нью Йорку продовжує свою освіту в Українській Школі св. Юрія. В 1956 р. закінчив з відзначенням середню школу. Одночасно вчився в школі українознавства і зложив там матуральний іспит з відзначенням. Університетську освіту в ділянці електроніки в Сити Каледжі в Нью Йорку закінчив з відзначенням в 1960 р. і зараз обійняв працю в ІБМ. Одночасно студіює для поглиблення свого знання та в 1963 здобув ступінь магістра. Тоді ж іменовано його менеджером одного з департаментів. При цій професійній праці не покидає дальших студій і отримує повну стипендію як докторант інженерії. В національно-громадській праці він увесь час іде слідами свого батька в кожній ділянці життя. Зокрема він разом з ним належить до Пласту, є разом з ним членом того самого Пластового Куреня — Чота Крилатих. В загальній краєвій організації він є краєвим референтом старших пластунів. В 1965 році одружився з активною пластункою, студенткою каледжу, Лідією з роду Бабій.

Молодожанин Леонід, мистець-скульптор, автор пам'ятника Шевченкові в столиці З'єднаних Держав Америки, Вашингтоні, що його відкрито в 1964 році. Народився в Україні в 1915 році. Студіював скульптуру у Відні, Берліні, Амстердамі і в Гаазі. Потім переїхав до Канади в 1948 році, де живе постійно до тепер. Свої твори він виставляв у Королівській Академії в Вінніпезі, в Музею Мистецтв у Монреалі, в Галерії Мистецтв у Гамільтоні в Галерії Мистецтв у Торонті. Він є віцепрезидентом Товариства Скульпторів Канади і попередній президент Манітобського Товариства Мистецтв і член Об'єднання Мистців Америки. З його нагород за мистецькі досягнення треба згадати медаль Об'єднання Мистців Америки, медаль Королівського Інституту Архітектури Канади і в 1960 році першу нагороду в конкурсі проектів пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні і нагороду Дж. С. Стона на 50-тій річній виставі Об'єднання Мистців Америки в 1963 році. В 1964

році він виготовив погруддя Президента Айзенгавера для Пам'яткової Бібліотеки його імени. Молодожанин працює, як мистець, в матеріалах: глині, пластиці, камені, бетоні, бронзі, залізі і сталі. Він виготовляв також свої твори в шклі. Його скульптури знаходяться в різних публічних установах, як Університет Манітоби, в різних інших школах, в будовах канадійського федерального уряду, а зокрема в багатьох колегіях-університетах, як у Гамільтоні, Торонті, в Галерії Мистецтва у Вінніпезі та в багатьох приватних любителів мистецтва в ЗДА і Канаді.

З нагоди 100-ліття канадійської конфедерації, започатковано будову 10-мільйонного Столітнього Осередка в Вінніпезі. Під час урядової церемонії започаткування будови, відкрито на розі площі бронзову скульптуру Л. Молодожанина, що зображує символічне «коло єдності». У велике коло вкомпоновано герб Манітоби-буйвола, а навколо 10 гербів провінцій і два герби Юкону і Півн. Території.

Мистець працює тепер над створенням 14 монументальних вітражів до катедри св. Володимира і Ольги в Вінніпезі, в якій є вже два вітражі його св. Бориса і Гліба та Антонія і Теодосія Печерських.

Лобай Данило належить до тих національно-політичних і зокрема робітничих діячів і публіцистів, які своєю не так шкільною наукою, як пильною самоосвітою здобули високу освіту та вибилися на чоло національного, громадського і особливо робітничого українського руху в Канаді. Народився 30 грудня 1893 р. в селі Ульвівок, пов Сокаль, Західня Україна, в селянській родині. Навесні 1913 року, ще 19-літнім хлопцем, він прибув до Канади і дістав працю помічного робітника при будовах. В січні 1914 року він переїхав до Вінніпегу. Ще з краю живо цікавився політичними і соціальними питаннями та мав бажання помагати змаганням робітного люду за здобуття гідності праці, повних прав робітної людини і повної волі всього народу. Тим то він

вже в січні 1914 р. вступив до Української Соціал-Демократичної Партії в Канаді і від того часу безперервно належав до політичних і освітніх робітничих організацій, в яких займав високі становища. Вже в 1915 році його запрошено працювати на пості співредактора «Робочого Народу», коли йому було щойно 21-ший рік. Працював там із замилювання, бо винагорода виносила лише 25 доларів місячно і то нерідко не виплачувано цієї маленької винагороди повністю і він мусів брати ще іншу роботу, щоб заробити на прожиток. В 1916 році він фактично провадив цілу редакцію цього часопису. В 1919 році зложено замість «Робочого Народу», що в 1916 р. з браку фінансів перестав виходити, нову більшу газету, — «Українські Робітничі Вісти». На пост редактора цього часопису запрошено Д. Лобая і він редагував його аж до 1935 р. Одночасно він діяв також у ТУРФД, що було фактичним видавцем цієї газети. Воно суцесивно різними залаштунованими маневрами було опановане групою вірних Москві комуністів, які всіми заходами ховали правду про дійсне становище України під советською владою. Але, Лобай і ще інші робітничі діячі (Т. Кобзей, Єлендюк, Ліліцак і інші) критично гляділи на офіційні вістки з України і врешті переконалися, що все те було пльоновим обманом українського робітництва в Канаді. Цей тісніший гурт діячів ще далеко перед 1935 роком рішився відкрито зірвати з всією тією організацією, опанованою сталінцями, і повести проти московсько-большевицького центру і його відноги в Канаді невблагану боротьбу. Вони підготовляли цей крок так, щоб у відповідний момент відтягнути з собою якнайбільше число робітництва. Цей крок був зреалізований в 1935 р. при нагоді з'їзду ТУРФД. На передз'їздовій нараді делегатів Д. Лобай виступив гарячо і відважно з промовою, в якій розкрив увесь обман большевицької Москви і заявив, що він і його близькі приятелі виходять із цієї організації. Так наступив великий вихід. Вийшло тоді 75 діячів на знак міцного протесту проти народовбивчої

московської окупації в Україні. Лобай ще цього року написав боєву брошуру «За дійсне в'яснення положення на Радянській Україні» і опублікував її при допомозі цього гурту. Брошура зробила велике враження на українських робітників. Цей гурт діячів після того зорганізував об'єднання місцевих робітничих установ на самостійницькій і соціалістично-демократичній основі під назвою «Союз Українських Організацій» (СУО). Органом СУО була «Правда», яку редагував Д. Лобай, а яка виходила в рр. 1936 - 40 (зглядно, деякий час під назвою «Вперед»). В 1940 р. СУО приймає назву «Української Робітничої Організації» (УРО), яка стає одним із членів-основників Комітету Українців Канади. Разом з головою УРО, Т. Кобзеєм, Д. Лобай увесь час аж до 1965 року входив до Президії КУК. Якийсь час після того був організатором Українського Робітничого Союзу на терені Торонта, будучи звіттам делегатом на Конвенції УРС. В 1948 році його запрошено на члена редакції «Українського Голосу в Вінніпезі» і там він працював аж до переходу на пенсію в 1965 р. В часі свого редагування «Правди» і «Впереду», а потім в «Українським Голосі» він містив багато цінних публіцистичних статей за своїм підписом із бистрою аналізою фактів і правильними висновками із них для української суспільно-політичної роботи. На замовлення провуду КУК він написав і КУК видав його книгу «Непереможна Україна». В ній він зібрав багато цінного матеріалу про положення українського народу в УССР і про політику советсько-окупаційного режиму в усіх ділянках життя країни.

Сташків Євдокія народилася 21 липня 1884 р. в Тернополі, як дочка міщанина Василя Кривого і Марії з роду Браніцької. Вже в молодім віці брала участь у міщанським освітнім русі в Тернополі. До З'єднаних Держав Америки виїхала в вересні 1910 р. Зразу працювала в Нью Йорку, а пізніше переїхала до Дітройту, Миш. Там одружилася в 1917 році з Михайлом Куці-

паком, який залишив її вдовою в 1926 р. За чотири роки одружився з нею Костянтин Сташків, одначе в 1944 році Євдокія Сташків знову повдовіла. За здобуті працюю прибутки вона набула більші будинки з просторими площами в Маямі, Флорида і з їх винайму здобула засоби на життя і ошадність. Всюди, де вона перебувала, брала і ще тепер бере живу участь в українським національним житті. При тому щедрою рукою жертвувала на українські національні справи, як церковні, так і світські. Значніші пожертви вона дарувала на видавничі цілі, як дуже значну суму на пресовий фонд «Народної Волі» і на видання книжок у видавництві «Свободи», а також на пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, на Український Народний Дім у Маямі і інше. Також пам'ятає про Союз Українок Америки, де вона є активною членкою, підтримує опіку над українськими сиротами, спмагає Рідну Школу. Особливо їй завжди лежала на серці справа виховання нової генерації через пізнання історії України і тому підтримувала історичні видання.

Вона також подарувала 10 акрів землі Товариству Старших Віком Українців у Маямі, Флорида, на будову української оселі.

Ліліцак Іван народився в селі Раранче (тепер Редзівці), Буковина, 11-го січня 1897 р. До Канади приїхав молодим хлопцем, у липні 1914 р. Осів зразу в Квебеку. Незабаром почалася Перша Світова Війна. Чужинцям було нелегко дістати роботу, тим то молодий Ліліцак працював у різних ділянках і по різних районах, на ріллі і в лісах провінцій Нью Брунсвік і Нова Шкотія. В 1917 році переїхав до Онтарія і почав працювати в машинній фабриці, а потім як шофер. Коли почалася велика економічна депресія і масове безробіття, він осівся на постійно в Торонті. Тут врешті знайшов постійну працю, а пізніше з ошадностей заложив свою невелику торгівлю залізними товарами. Ввесь час дуже цікавився суспільними і національними спра-

вами. В часі, вільнім від праці, багато читав і самоосвітою здобув широке загальне знання. Мав змалку велике почуття справедливості і правди, як в особистих приватних стосунках, так особливо в загальних суспільно-національних питаннях. Тим то, в обличчі тодішнього важкого соціального визиску, який терпіли робітники, він уже в 1917 році став членом Соціал-Демократичної Партії Канади. Ця партія була в 1918 урядом розв'язана. В Торонті його приєднали до ТУРФ Дому і він працював там активно. Ця організація була незабаром опанована вповні комуністичним проводом. Проте, Ліліцак мав відкриту голову, бистрий дар обсервації і аналізу суспільних явищ і вмів із фактів робити правильні висновки. На початку 1930-тих років він переконався, що організацією керує за лаштунками московський комуністичний центр, який у практичній своїй діяльності переводить в Україні тоталітарну колоніальну політику. З того він зробив належні висновки: треба вийти з цієї організації, але не залишатися пасивно, а боротися проти московської неправди і голосити пізнану правду про московсько-большевицьку окупаційну політику в Україні. Він приступив до провідного ядра цього руху боротьби за визволення українського робітництва в Канаді і ЗДА з-під комуністичного впливу і разом з тим за поширення цього ядра в організовану лаву. Так він став одним із провідних членів цієї організації на чолі з Томою Кобзеем, Данилом Лобаєм, Дударем і іншими, яка потім оформилася в Українську Робітничу Організацію, що видавала пресовий орган «Правду. Ліліцак належав до співвидавців і редакційних співробітників цього органу в Вінніпезі. (Пізніше переіменовано її назву на «Вперед» і перенесено видавництво до Торонта). Коли внаслідок фінансових труднощів «Вперед» перестав виходити, Ліліцак дав почин до видавання меншого розміром органу під назвою «Дзвін» і редагував його. Його праця причинилася до витворення більшого гурту УРО в Торонті і до значного очищення українського робітництва від комуністичного

баламутства. Він тепер є головою відділу УРО в Торонті. Ліліцак одружений і має сина Євгена, якого виховав на архітекта.

Грицик Теодор народився в 1896 році в селі Махновець, повіт Турка, Західня Україна. До ЗДА приїхав ще молодим 17-літнім хлопцем, у липні 1913 року. Осів на працю в Ембриджі, Па. Тут спочатку працював у різних фабриках і робітнях, аж нарешті спеціалізувався в ділянці електричної енергії і в такій одній компанії працював потім 34 роки аж до досягнення пенсійного віку. Одружився з Євою Фрич в 1923 році. Це подружжя тішиться двома дітьми, що їх виховали у високій освіті в колегії. Грицик завжди виявляв глибоке зрозуміння для громадської і національної справи. Сам ставав членом усіх потрібних національних організацій, центральних і місцевих та інших переконував робити те саме. Він є активним членом братської організації «Українська Народна Поміч», а потім таких національно-політичних організацій, які мають особливе завдання боронити українську справу в ЗДА та помагати українському народові на його землях через поширення правди у вільнім світі про його визвольне бажання і боротьбу: до Українського Конгресового Комітету Америки й до Товариства Прихильників Української Народної Республіки і працює активно в їхніх місцевих відділах. Цілком природно, він належить також до своїх церковних братств. Часто дописує про актуальні справи до українських часописів. Самоосвітою здобув собі потрібне загальне і професійне знання. Своім живим словом і добрим прикладом він умів потягнути за собою інших громадян, не дбаючи особливо за формальність бути статутним провідником. Підтримку для української вільної науки з ділянки історії він, як сам не раз говорить, уважав за свій моральний обов'язок, як Українця.

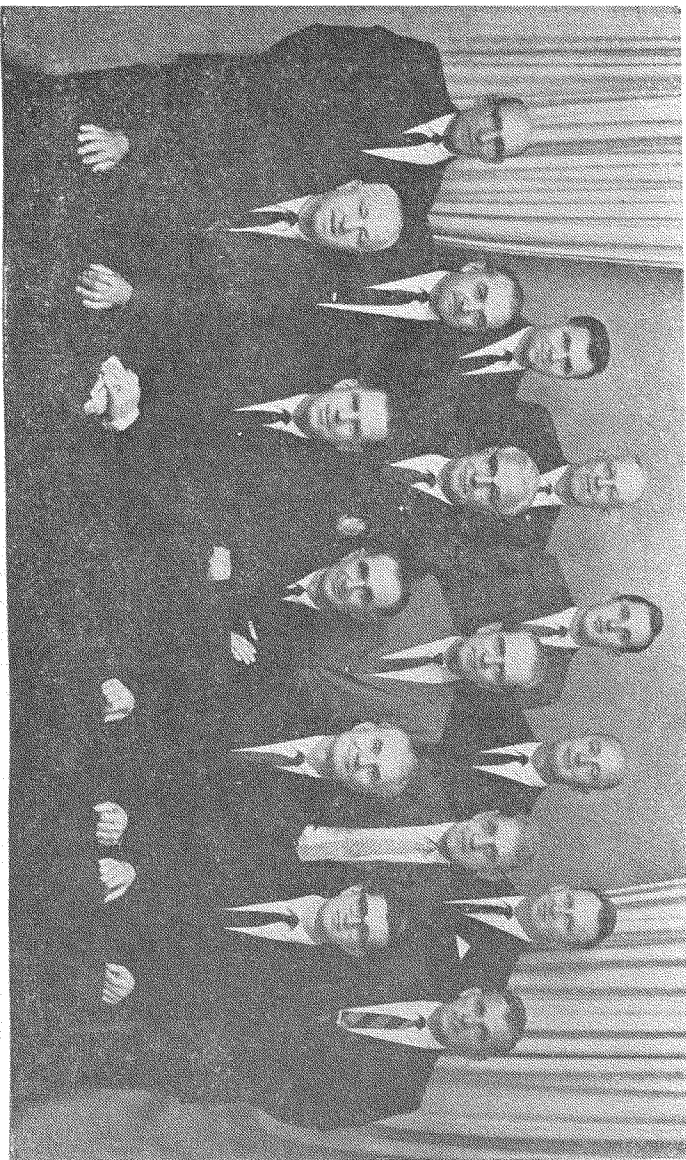
Іван і Марія Зазуляк з села Попельники, повіт Снятин, Західня Україна. Обидвоє там народилися і вирос-

ли. Іван Зазуляк народився 17 липня 1904 року. Марія Зазуляк з роду Блясецька народилася 29 жовтня 1905 року. Обидвоє тямлять добре велику подію в їхній громаді, коли в 1914 році там при великим здвизі людей із околичних сіл відбулося свято 100-річчя народин Тараса Шевченка. По скінченні школи обидвоє належали до активних членів читальні «Просвіти», а потім ще були членами місцевої кооперативи. В їхній пам'яті залишилися радісні часи, коли Західня Україна була вільна, а потім боліли над долею під польською окупацією. В 1922 році вони одружилися, але незабаром, в 1925 році, польська влада взяла Івана Зазуляка до військової служби аж до 1927 року. Зараз на другий рік, 11 квітня, виїхав до Канади, щоб заробітком поліпшити своє господарство. Осів наперед у Фум Лейку, Саск. Працював на різних фармах, а при тому не забував самоосвітньої праці. Читав книжки й часописи та вступив до Союзу Українських Самостійників. По роках рішився осісти в Канаді на постійно і тут улаштувати своє родинне життя. Отож 2 квітня 1939 року спровадив свою дружину до Канади. Прийшлося в часі депресії перебути не одну прикру годину, але все таки пізніше улаштувалися гідно. Обидвоє беруть увесь час живу участь у загальнім національнім русі.

Грейсі Ірина, народжена в Дітройті, Мишиген, в 1930 році. Її батько, Андрій Кривий, походив із Тернополя, Західня Україна, звідки емігрував до ЗДА та осів і працював стало в Дітройті. Він разом із своєю дружиною присвятив багато заходів, щоб виховати свою дочку Ірину на добру американську громадянку і одночасно також добру українську патріотку. Він постарався про те, щоб Ірина скінчила наперед із найліпшим успіхом середню школу (гайскул) у Дітройті, а потім щоб здобула також вищу освіту. По скінченні вищих студій Ірина одружилася з Клементом Грейсі, адвокатом. Він приєднався підо впливом своєї дружини Ірини до української громади і свідомо весь час підтримує

українську справу. Дітей виховала Ірина Грейсі дуже гарно не лише щодо знання самої української мови, але й щодо загального українознавства, посилаючи їх до української католицької школи. Вона завжди підтримує активно кожну добру українську акцію і жертвує на загальні українські національні цілі.

Висоцький Василь народився 26 грудня 1903 року в селі Дубрівці, повіт Тернопіль, Західня Україна, в родині, що на 5 моргах землі складалася з 7 дітей. Молодий Василь був вдумливим над спостереженими явищами і мав відвагу рішатися на далекосяжні пляни. Побачивши вдома недостатки, він зробив висновок, що треба з дому втікати в далекий і невідомий світ, до Франції, щоб на заробітках знайти свою долю. Це рішення він виконав, будучи 20-літнім хлопцем. Працював у французького фермера, маючи думку заощадити потрібні фонди, щоб звідтам виїхати до Канади. В 1928 році він виконав свій новий плян. В Канаді зразу працював на різних роботах, як некваліфікований робітник, а потім перебув щасливо велику депресію і страшливе безробіття в 1930 році. Врешті вернувся до Монтреалу, Квебек, де дістав постійну працю в підприємстві механічним, де працює до тепер. В 1941 році одружився. До громадських і національних справ завжди мав живе зацікавлення, а для волі України гаряче серце. Як член працюючого народу, він пристав був до руху, що боровся за права і гідність праці. Постійно передплачував орган Української Радикальної Партії у Львові і живо переймався всім життям в Україні. Станув у ряди Українського Робітничого Союзу і завжди цікавився «Народною Волею», а також іншими українськими канадійськими часописами. В громадських справах визнавав завжди принцип організаційної праці. Тому належав і тепер належить до активних членів усіх українських національних організацій.

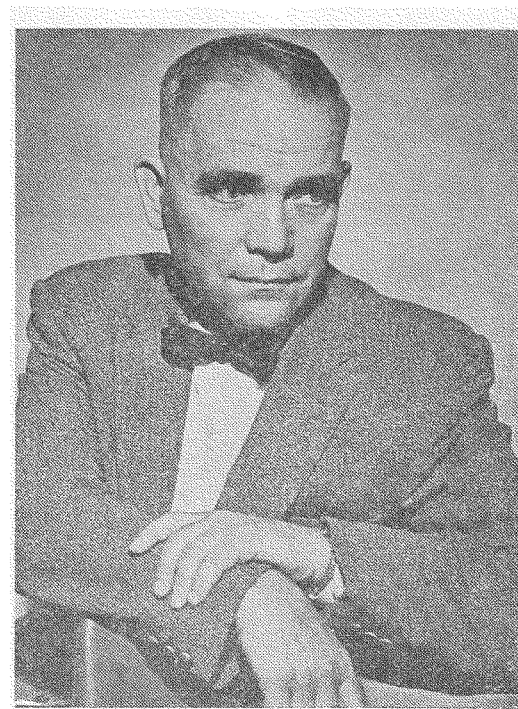

УПРАВА ЧИТАЛЬНІ "ПРОСВІТА" В ВІННІПЕЗІ

Перший ряд зліва сидять: Григорій Мудрий — господар дому; Михайло Чайковський — заст. голови; Михайло Воробець — голова; Йосип Дзюрдзевич — касир; Роман, М. Воробець, секретар. Другий ряд зліва: Іван Шийка, член управи; Василь Цап, голова Контрольної Комісії; інж. Олександр Гудзяк — заст. голови Культ.-Освітньої Комісії; д-р Богдан Мартинювич, голова Культ.-Освітньої Комісії; Тома Кобзей, секретар Культ.-Освітньої Комісії; Іван Підгіряк, член Контрольної Комісії. Третій ряд зліва: Зенон Круцько, член управи і голова Ватківського Комітету Рідної Школи; Іван Снятинський, член Управи; Василь Кващиця, член Управи; Іван Голіян, фінансовий секретар; Федір Русин, заст. фінансового секретаря. Бракує на світлині: Іллі Онуфрійчука, бібліотекаря, і Василя Арсенича, член Контрольної Комісії.

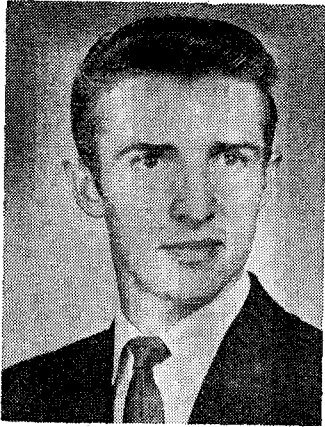

о. Оргинський Іван

Молоджанин Леонід

інж. Орест Білоус

Лідія Білоус

Марія з Тарнавських
Крижанівська

Інж. Володимир Магун

Данило Лобай

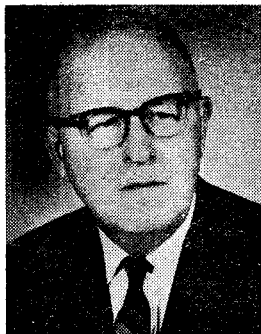

Роман Карбівник

Свдохія Домашевська

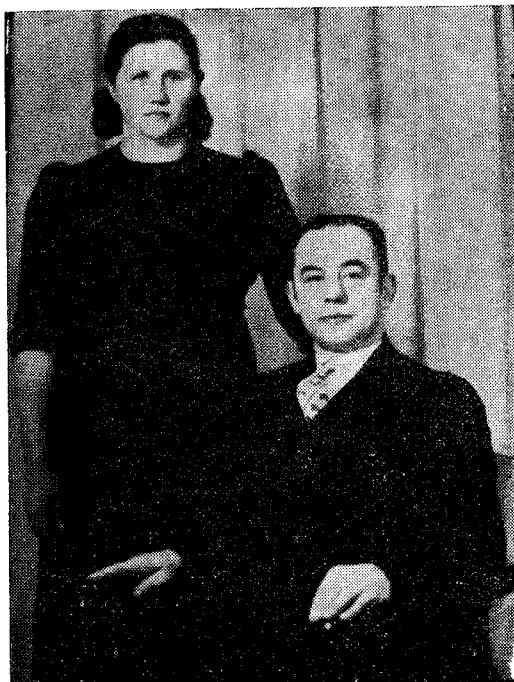
Іван Ліліцак

**Теодор Грицик
з дружиною Евою**

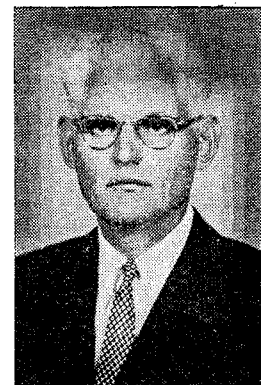
Євдохія Сташків і її сестра Марія

Іван Зазуляк з дружиною Марією

Ірина Грейсі

Василь Висоцький

ПОКАЗНИК ІМЕН

Абаза, от. 129
 Аварін 220, 221
 Авдієнко 223
 Агапів, ген. Всеволод 36, 67,
 71, 74, 75, 76, 78, 99, 104, 107, 329
 Айзенгавер, ген. Двайт 400
 Альтер 373
 д-Анзельм, ген. 133, 135, 145,
 146
 Андрієвський, Панас 15, 22, 24,
 29, 30, 33, 52, 59, 71, 86, 96, 109-
 112
 Андро, Д. Ф. 145, 146, 148
 Андрусишин, проф. К. 392
 Андрух, сот. Іван 77
 Арсенич, Василь 390, 409
 Антонов-Овсенко, В. 137, 220,
 221, 223, 285, 291, 292, 293, 307,
 308, 309, 310, 335, 343, 344, 345
 Антончук, підполк. Д. 170, 175,
 176, 193, 339
 Артьом (Сергеев) 219, 220, 221,
 223, 230
 Архипенко, Євген 81, 89, 92, 93,
 96, 100, 102, 107, 108
 Балфур, Артур Дж. 142, 309
 Барк, рос. мін. 335
 Бартелемі, ген. 180
 Бартельо, ген. 145-147
 Бачинський, д-р Лев 50
 Безпалко, Осип 49, 50, 51, 189,
 326, 331
 Безручко, ген. Марко 109, 331-
 332
 Білинський, Михайло 15, 16
 Білинський, сот. інж. Богдан
 370
 Білоус, Наталія 398
 Білоус, полк. Іван 103, 329
 Білоус, з Бабіїв Лідія 399, 412
 Білоус, Михайло 398, 399
 Білоус, інж. Орест 398, 412
 Бісик, сот. Микола 79, 101, 103,
 104, 330, 331
 Бобржинський, проф. М. 214,
 339
 Богацький, стол. от. Павло 113,
 332
 Болбочан, полк. Петро 309, 326,
 327
 Бота, ген. 180, 181
 Бубнов 223, 266, 300, 302, 304
 Бухарік, Нікалай 219
 Вайнштейн, Г. 135
 Варнадтський 298
 Вахнюк, Михайло 370
 Венцовський 178
 Вилсон, Вудров 115, 116, 117,
 118, 186, 335
 Винниченко, Володимир 24, 133,
 149, 150, 152, 153, 194, 195, 309,
 328, 337, 341, 347, 356
 Висоцький, Василь 407, 415
 Віхул 18

Вільгельм II, 349
 Вільем, пор. 134
 Вінавер, М. 135
 Вітик, Семен 50
 Вітос, Вінценти 172
 Власов, В. 343
 Володимир, кн. 391
 Волох, от. Омелян 139, 333
 Волошиновський 151, 152, 153
 Воробець, Михайло 390, 409
 Воробець, Роман 390, 409
 Ворошілов, Клим 223
 Галлер, ген. Юзеф 115, 117, 125,
 128, 129, 172, 183, 184, 186, 195,
 334
 Голяня, Іван 390, 409
 Гапон, о. 135
 Гегель 251
 Гемпель, полк. 106, 107
 Гітлер, Адольф 374
 Голубович, інж. Всеволод 17, 18,
 87
 Греків, ген. Олександр 66, 70,
 199, 204, 333, 337
 Григорієв, от. Матвій 29, 46, 222,
 274, 332
 Гривнак, Андрій 370
 Гризько, сот. 78, 80, 81
 Гриневич, сот. О. 101
 Грицик, з Фричів Єва 405
 Грицик, Теодор 405, 414
 Грушевський, проф. Михайло
 133, 347
 Гамарнік 302
 Гібсон, амб. 115, 116, 117, 118
 Грабський, проф. Станіслав 190
 Грабовський, воев. 362
 Горкій, Макс., 287, 288
 Грейсі, Ірина 406, 407, 415
 Грейсі, Клементій 406
 Грес 302
 Гудзак, Олександр 390, 409
 Даньків, сот. І. 77
 Дашинський, Ігнаці 212
 Дашкевич, ген. д-р, Роман 77,
 330, 350, 389
 Дельвіг, ген. Сергій 193, 195,
 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203,
 204, 339
 Демченко, Андрій 104
 Денікін, ген. Антон 141, 146,
 147, 148, 197, 358
 Держинський, Фелікс 285, 291,
 343
 Дзюрдзевич, Йосип 390, 409
 Дмовський, Роман 38, 149, 150,
 162, 163, 164, 183, 185, 186, 187,
 188, 190, 212, 335
 Домашевська, Володимира 396
 Домашевська, Євдокія 396, 413
 Домашевський, Василь 396
 Домашевський, Микола 396
 Домашевський, Степан 396
 Домбаль 214
 Доценко, полк. О. 151, 152, 166,
 336, 337, 338, 339
 Драгоманів, Михайло 391
 Драгоміров, ген. 148
 Дубовий, полк. 333
 Дудар, Василь 404
 Евтихєв, И. 343
 Енгельс, Фрідріх 251
 Енно, Еміль 133, 334
 Епштейн 135, 219
 Ерлік, д-р 373
 Етлі, Клемент 275

Слендюк 401
Сфрем, І. 135
Жарко 223
Жулівський, полк. Олександр 18, 32, 87, 136, 211
Желеховський, ген. 75, 76, 84, 98
Желіговський, ген. 191
Заглоба-Мазуркевич, майор 167, 168, 169, 183, 192
Зазуляк, Іван 405, 406, 414
Зазуляк, Марія з Блясецьких 405, 406, 414
Закс 219, 220
Затонський, Володимир 219, 220, 221, 223, 229, 230, 266, 304, 341
Зелений (Терпило), Данило 29, 39, 46, 222, 325
Земет 223
Зіновев, Григорій 208
Іван, цар Лютий 289
Індишевський, сот. інж. Ярослав 363
Йоффе, Адольф 298, 320
Калігасв 223
Камєнев 219, 288, 320
Камінський, полк. 193
Камлов, Б. 296
Капустянський, ген. Микола 37, 67, 85, 91, 94, 113, 124, 325, 332, 333, 338, 339, 389
Карбівник, Анна 397
Карбівник, Іван старший 397
Карбівник, Іван молод. 397
Карбівник, Мирон 397
Карбівник, Ольга 397
Карбівник, Роман 397, 398, 412

Карбівник, з Новаків Теодосія 397
Карпінський, О. 150, 152, 155, 160, 166
Качинський 305
Качмарський, хор. 101
Квасниця, Василь 390, 409
Квірінг, Е. 219, 220, 221, 223, 266, 302
Кедровський, полк. Володимир 189, 339
Кицула, пор. д-р Василь 361
Клемансо, Жорж 135, 200, 208
Косарський, пор. Остап 361
Кобзей, Тома 390, 401, 402, 404, 409
Ковалевський, Е. П. 145
Ковалевський, Микола 33, 45, 332
Ковалевський, Олександр 25, 107
Колчак, адм. Александр 141, 161, 334
Кон, Фелікс 298
Коновалець, полк. Євген 35, 36, 68, 70, 77, 102, 103, 309, 330, 331, 348, 349, 350, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 368, 389
Корчинський, адв. Михайло 25, 28
Коссіор, Станіслав 219, 220, 302
Костюк, Петро 373, 374
Кошевський, К. 296
Коцюбинський, Юрко 221, 223, 229
Кочубей 161, 163, 337
Крива, Марія 415
Кривий, Андрій 406

Крим, С. 135
Крижанівська, з Тарнавських Марія 396, 397, 413
Крижанівський, Михайло 397
Крушельницький, Антін 51, 97, 326
Круцько, Зенон 390, 409
Кузьмович, проф. Володимир 373
Кун, Беля 159
Курдиновський, Борис 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 176, 193, 194, 195, 337, 339
Кутилівський, Б. 156, 157, 158, 159, 160
Кутржеба, ген. Тадеуш 167, 168, 338
Кучабський, сот. Василь 77, 339, 342, 360, 388, 389
Кютін, граф 289
Ладика, пос. д-р Дмитро 361, 370
Ладіс (Судрабо, Маріан) 288, 292, 293
Левинський, д-р Дмитро 373
Левчук, полк 170, 171, 172, 173, 175, 176, 183, 184, 185, 338
Ленін (Ульянов), Владімір 86, 143, 208, 219, 228, 229, 242, 243, 244, 245, 251, 285, 287, 288, 291, 293, 311, 343, 344
Лизанівський, Іван 17, 18, 20, 30
Липинський, В'ячеслав 337
Ливицький, Андрій 18, 31, 32, 33, 45, 79, 166, 167, 194, 199, 200, 209
Ліліцак, архітект, Євген 405
Ліліцак, Іван 401, 403, 404, 405, 414
Лінде, Мар'ян 155, 337
Лісовський 214
Літваков 305
Ліхолат, В. 220, 231, 316, 317, 341, 342, 344, 345, 346

Лобай, Данило 400, 401, 402, 404, 412
Лойд Джордж, Д. 183, 187, 209, 335
Любурб, Жанна 230
Магун, інж. Володимир 398, 413
Магун, з Шелепків Лідія 398
Мазепа, Ісаак 17, 18, 20, 21, 24, 26, 29, 30, 32, 33, 35, 45, 52, 67, 70, 79, 111, 113, 124, 127, 129, 166, 167, 169, 194, 195, 209, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 339
Мазуренко, Семен 276
Макаренко, Андрій 18, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 46, 47, 52, 57, 59, 86, 91, 94, 96, 109, 110, 112, 113, 127, 132, 325
Макаренко, інж. Олександр 15, 16, 25, 26, 29, 77, 78, 93, 107, 108, 328
Малух, д-р Іван 370, 372, 375, 388
Мануїльський, Дмитро 298
Марголін, д-р Арнольд 336
Маргуліс, М. С. 134, 135, 334, 335, 336
Маркс, Карл 251, 288
Мартинович, д-р Богдан 390, 409
Маргос, Борис 18, 21, 28, 32, 33, 35, 39, 45, 47, 48, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 70, 71, 76, 79, 94, 96, 109, 110, 111, 112, 165, 166, 167, 180, 181, 194, 195, 209, 326, 327, 330, 331
Матчак, сот. Михайло 6, 7, 9, 77, 347, 348, 349, 351, 353 - 363, 365 - 388
Матчак, Федір 386
Махно, Нестор 28

- Мацієвич, Кость 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 165, 194, 199, 200
- Мацюк, Йосип 77, 78, 93, 106, 107
- Межелух 223
- Мельник, полк. Андрій 36, 77, 106, 124, 351, 360, 368, 372
- Менжинський 291
- Мешковський, сот. 172
- Микуляк, сот. Ф. 101
- Миронів 343
- Міхайлов 298
- Модрич-Верган, Василь 6
- Молодожанин, Леонід 399, 400, 411
- Морачевський, Ендржей 178, 212
- Мотрич, Сва Матчак 286
- Мудрий, Григорій 390, 409
- Муравйов, полк. Владімір 353
- Навроцький, майор Осип 360, 361, 367, 368, 372
- Назарук, д-р Осип 332, 333, 337
- Натіів, ген. 355
- Нечаєв 288
- Німчук, д-р Іван 373
- о. Оконь 214
- Ольга, кн. 391
- Онуфрійчук, Ілля 390, 409
- Ортинська, з Бандрівських Анастасія 393
- Ортинська, Віра 394
- Ортинська, Дарія 396
- Ортинська, Ірина 394
- Ортинська, Марія Жан Бернадет 396
- Ортинська, з Волянських Степанія 393, 394
- Ортинська, Сюзанна Марія 396
- Ортинський, Евстахій 393
- о. Ортинський, Іван 393, 394, 395, 410
- Ортинський, інж. Роман Лев 394, 395, 396
- Ортинський, сп. Сотер 393
- Осецький, ген. Олександр 36, 70, 71, 124, 333
- Оскілко, от. Володимир 15, 16, 17, 35, 36, 38, 39, 53, 57, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113 - 118, 123, 124, 125, 185, 211, 212, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 339
- Остапенко, проф. Сергій 13, 22, 24, 28, 30, 33, 35, 54, 56, 60, 62, 180, 209
- Павленко, Омелянович Михайло, ген. 36, 37, 325, 333
- Павлів, пор. Остап 367
- Павлюк-Закржевський, Клим 165, 166, 167, 194, 195
- Падеревський, Ігнаци 38, 115, 116, 117, 118, 142, 143, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 171, 172, 177, 178, 182, 183, 185, 186, 188, 190, 194, 196, 200, 212, 335, 337
- Паливода, Іван 329, 330
- Паліів, хор. Дмитро 368
- Пачовський, Василь 50
- Пельц, А. 135
- Петлюра, Симон 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 46, 47, 50, 52, 57, 59, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77 - 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 94, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110 - 114, 118, 123, 124, 125, 127, 129, 132, 133, 136, 139, 142, 143, 144, 149, 150, 152, 153, 161, 162, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 176, 180, 185, 189, 192, 193, 195, 204, 210, 211, 212, 275, 309, 323, 325, 329, 337, 338, 339, 347, 353, 356, 360
- Петровський, Григорій 289, 290, 300
- Петрушевич, д-р Євген 14, 15, 17, 29, 35, 50, 51, 52, 58, 59, 81, 86, 92, 96, 109, 110, 112, 168, 174, 204, 326, 371
- Пилипчук, інж. 166, 167, 337
- Підгірняк, Іван 390, 409
- Пілсудський, Юзеф 38, 117, 142, 143, 150, 152, 153, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 177, 178, 179, 183, 184, 190, 191, 192, 212, 361, 362, 371
- Побуг-Маліновський 214
- Подвойський 223, 230
- Прокопович, В'ячеслав 150, 151, 152, 155, 166
- Прохода, підполк. В. 334
- Проценко, Петро 329
- П'ятаков, Георгій 177, 219, 220, 221 - 223, 227, 229, 242, 266, 300, 302, 303, 304, 314
- Равер 298
- Равич-Чернаський, М. 302, 342, 343, 345
- Радек, Карл 208
- Раковський, Християн 143, 223, 224, 229, 230, 234, 242, 260, 266, 274, 277, 292, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 315, 318, 341
- Рафес, Мойсей 304, 305, 345
- Рибалка, проф. І. 220, 340, 341
- Розвадовський, ген. 198, 199, 200
- Романченко, І. 17, 18, 23, 30, 50
- Рубінштейн, І. 135
- Рубінштейн, Я. 135
- Рудницька, Мілена 373
- Рудченко, сот. 170
- Рузвелт, Елеонора 384
- Русин, Федір 390, 409
- Рутенберг 135
- Рухімовіч 223
- Савицька Матчакова, Степанія 388
- Санніков, ген. 147
- Сапєга, кн. Евстахій 212
- Свердлов, Яков 243, 244, 245, 252, 340
- Середа, полк. Михайло 333
- Сімович, проф. д-р Василь 375
- Сидоренко, інж. Григ. 154, 180, 182, 183, 193
- Симоненко, Р. Г. 170, 337, 338
- Симонів, інж. П. 15, 16, 77, 78
- Сиротенко, Гр. 33, 36, 45, 75, 76
- Сінклер, ген. 36, 38
- Сіньков 302
- Сжоропадський, гетьман Павло 84, 97, 145, 306, 356
- Скрипник, Микола 219, 220, 221, 228, 229, 300, 304
- Слинько, П. 220
- Слюсарчук, полк. 193
- Смірнов (Ласточкін) 230
- Сабова, Ольга 390
- Снятинський, Іван 390, 409
- Сонніно, 209

Шумський, Олекс. 312
Шупа, хор. 170
Шухевич, д-р Степан 325
Щаденко 223, 230
Сталін (Джугашвілі), Йосіф 208, 219, 220, 340, 344, 375
Стахів, д-р Матвій 283, 323, 325, 326, 327, 332, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 346, 372, 373, 388
Сташків, Євдокія 402, 403, 415
Сташків, Костянтин 403
Степаненко, Арк. 17, 18, 30, 32
Стефанів, пор. Клим 361
Стойкевич, Ірина 390
Стронгіров 184
Студейкин, С. 343
Сувярін, Б. 344
Сукенницький, проф. Вітольд 178
Сушко, полк. Роман 77
Тарський 219, 220
Твердохліб, проф. Сидір 369
Терлецький, хор. Степан 361
Терехов 298
Темницький, Володимир 49, 50, 51, 140, 326
Тимошевський, д-р В. 97, 98, 323, 328, 330
Тимченко, от. 129
Тишкевич, гр. Юрій 161, 163
Трильовський, д-р Кирило 48, 50
Троцький, Лев 85, 308, 219, 222, 320, 340
Труман, Гарри 375
Тугут, Станіслав 38
Турұла, проф. 392
Тютюнник, полк. Василь 35, 36, 70, 124
Фарбман 302

Федак, пор. Степан 361, 362
Феденко, Панас 39, 50
Фещенко-Чопівський, І. 33
Фідлер, полк. 36
Фостер, пор. 152, 153
Франко, Іван 391, 397
Франше д'Еспері, ген. 134
Фрайденберг, полк. Анрі 133, 134, 135, 145, 146, 147, 156
Франц Йосип І, 349
Харченко 300
Хайфец 306
Хвильовий (Фітільов), Микола 294, 295, 296, 344, 345
Хмельницький, гетьман Богдан 347
Хмельницький, І. 223, 266
Христюк Павло 18, 39, 325, 326, 327, 340, 345
Шаповал, Микита 326, 345, 356
Шахрай, Василь 342
Шварц, І. 220
Швець, проф. Федір 29, 35, 52, 59, 71, 96, 109, 110, 113, 127, 327
Шевченко, Тарас 391, 392, 398, 400
Шемет 160, 337
Шепарович, Олена 373
Шептицький, митр. Андрій 373
Шептицький, ген. Станіслав 212
Шийла, Іван 390, 409
Шимонович, проф. 25
Шліхтер 223, 230, 285
Шрамченко, Лев 97
Шуляковський 172
Цап, Василь 390, 409
Цегельський, сот. Є. 101
Цегельський, д-р Лонтин 102, 151, 330, 331

Ярошевич, ген. 73
Яцків, Михайло 369
Целевич Володимир 368
Чайковський, М. 390, 409
Черчил, Винстон 209, 211, 327, 375
Черник, сот. Федір 350
Чехович, сп. Костянтин 393
Чехівський, Володимир 32, 50, 60, 149, 150, 152, 180
Чиж, сот. Ярослав 77, 360, 361, 368

Чічерін, Георгій 274
Чмола, підполк. Іван 348, 350
Юденіч, ген. 141
Яворівський, пор. проф. Євген 389
Яворський, проф. Матвій 220, 340, 342, 344
Ягода, Генрик 291
Яковлев 300
Яричевський, сот. 80
Янушайтіс, полк. 212

ЗМІСТ

Стор.

Частина перша: Уряд національної консолідації, чи двопартійного блоку?

Розділ перший: Дискусія над проектами зміни влади.

Становище поміркованих діячів	13
Позиція самостійників-соціалістів	14
Становище Петлюри до висунених проєктів	16
Остаточна позиція соціал-демократів і ес-ерів	18
Соціал-демократи і ес-ери відкинули принцип консолідації	19
Державна Нарада без домовлення	21
Оцінка переговорів у Рівнім	27
Петлюра в основі приймає концепцію блоку двох партій	30

Розділ другий: Шлях без консолідації

Меншість Директорії іменує нову Раду Міністрів	33
Військова нарада в Здолбудонові	35
Деклярація кабінету Мартоса	39
Платформа порозуміння з раднофільськими партіями	46
"Опозиція" в Західній Україні і блок УСДРП і УПСР	48
Оцінка нового кабінету Мартоса	51
Перша діяльність кабінету Мартоса	59

Частина друга: Нова військова і політична отаманщина.

Розділ перший: Переворот отамана Оскілка.

Взаємне недовір'я між новим кабінетом і отаманом Оскілком	65
Хто такий Оскілко і його шеф штабу	67
Кошовалець пробує склонити Оскілка до лояльності	68
Підготовні політичні заходи до перевороту	70
Протизаходи Головного Отамана Петлюри	72
Оскілко переводить переворот	76

Невдача арештувати Петлюру	79
Нові заходи Оскілка	81

Розділ другий: Документи перевороту Оскілка.

Накази для війська	83
Поклики до цивільного населення	88
Оцінка заяв Оскілка	93

Розділ третій: Січові Стрільці ліквідують бунт.

Розпочливі ходи Оскілка	100
Відділ Січових Стрільців підготовляє удар	102
Бравурний наступ Січових Стрільців	104
Повний упадок бунту	105
Як Уряд УНР поставився до спільників Оскілка	107
Нова зміна в Директорії УНР	109
Мілітарні наслідки оскілковщини	113
Політичні наслідки замаху Оскілка	114
Новий період в історії УНР	118

Частина третя: Спроби рятунку з-над пропасти.

Розділ перший: Перенесення Директорії із Рівного до Радивилова і Тернополя.

Конечність відступу волинського фронту	123
Перегрупкування цілого фронту Дієвої Армії	125
Польська травнева офензива і її політичні завдання	128

Розділ другий: Зовнішня і внутрішня ситуація в часі спроб переімени влади.

Гасло "зірвати переговори з антантою"	131
Незнання дійсного стану в Одесі	132
Незнання дійсного стану в Москві і на окупованій московською армією частині України	136
Одночасні події на Заході	139
Акція "консервативних" чинників з України в Одесі	145

**Розділ третій: Уряд Придніпрянської України навізує
переговори з Польщею.**

Перша спроба зробити угоду з Польщею	149
Новий міністер зовнішніх справ УНР і нова спроба угоди з Польщею	155
Визначення нездалого представника до Варшави	158
Шкідливі виступи Курдиновського	159
Становище Пилсудського до України	163
Уряд УНР висилає Поляка як свого "дипломата"	165
Перший контакт Петлюри з Пилсудським	167

Розділ третій: Третя спроба угоди Уряду УНР з Польщею.

Знову вибір невдалої місії	170
Польська політична концепція щодо України	171
Хід переговорів місії Левчука	172
Польська тактична концепція "української охоронної смуги"	177
Незручність дипломатії кабінету Мартоса	180
Перелім на Міровій Конференції і на фронті	181
Тактична резолюція польського союму щодо України	185
Уряд УНР посилає нову місію ген. Дельвіга	192
Польська концепція політики супроти України в 1919 р.	196
Переговори місії ген. Дельвіга	198
Поява Курдиновського	200
Лінія Дельвіга	201
Зміна ситуації на фронті	201
Мотиви "уступок" польської делегації	203
Радість ворогів з неупіхів української оборонної політики	205
Загальний огляд цього періоду	207

Частина четверта: Під окупаційною владою Советської Росії.

Розділ Перший: Форма влади на частині окупованої України.

Суверенність належить Російській Комуністичній Партії	217
Советський уряд України, як адміністративний орган окупації	220
Москва міняє склад советського "уряду" України	221
Не було ніяких советів, а тільки ревкоми партії	230

Розділ другий: Перша конституція УССР.

Передрішення взаємовідносин України і Росії	233
До 10-річчя Першого З'їзду КПБУ	235
Із резолюції Першого З'їзду КПБУ в організаційному питанні	236
Конституцію УССР наперед ухвалює партійний з'їзд	243
Як виглядав Третій З'їзд Советів України	244

Розділ третій: Конституційні основи УССР.

Дата конституції, коли вона фактично ухвалена і в якій мові	247
Характеристика конституції УССР	249
Засади конституції УССР і критика засад	250
Вартість свобод, що про них говорить конституція	253
Конструкція органів советської влади	256
Деспотія центральної влади	257
З'їзд Советів	260
Компетенція ВУЦВК	261
Влада "советська", а не "радянська"	263
Інші приписи конституції РСФСР і УССР	265
Перша виборча система	267
Правне становище другої советської республіки в Україні до Росії	273
Зовнішні "ноти" Совнаркому України	274
Паперова федерація з Росією	277

Розділ четвертий: Адміністрація другої сов. республіки в Україні.

Рішальний вплив внутрішньої адміністрації на слабкість і упадок цієї республіки	282
Загальна адміністрація внутрішніх справ	283
"Всеукраїнская Чрезвычайная Коммиссия"	285
Практика терору в Україні	287
Терор ЧК в літературі	294
Національна справа в адміністрації	300
Земельна справа	311
Централізація господарства в советській імперії	318
Примітки	323
Життєвий шлях Михайла Матчана	347
Меценати-добродії видавництва	398

ВАЖЛИВІШІ ПУБЛІКАЦІЇ ТОГО САМОГО АВТОРА

КОРОТКО ПРО АВТОРА

Матвій Стахів: — доктор права і суспільно-економічних наук чеського Карлового Університету в Празі (20 січня 1923); — стипендіат Масариківської Фундації для поглиблення суспільно-історичних студій (1923 - 1924); — редактор і кандидат адвокатури у Львові (1925 - 1939); — директор Народного Університету Самоосвіти у Львові (1930 - 1939); — дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка (1941); — доцент, а потім звичайний професор науки про державу і науки державного права в Українським Вільнім Університеті в Мюнхені (1945 - 1966); — редактор пресового органу Українського Робітничого Союзу "Народної Воли" (від 1949); — член Редакційної Колегії Енциклопедії Українознавства НТШ; — дійсний член Міжнародної Вільної Академії Наук у Парижі (1965).

Твори д-ра М. Стахова з ділянки науки історії:

1. **Історія світової війни в рр. 1914 — 1918.** Частина перша: Причини світової війни. Народний Університет Самоосвіти у Львові, ч. 17. Частина друга: Як провадилася світова війна. ч. 19. Львів, 1931.
2. **Нарис історії революційного руху в Росії.** Частина перша: Царі і люди. Видання Народного Університету Самоосвіти ч. 24. Частина друга: Як дійшли большевики до влади. ч. 29. Львів, 1932.
3. **Народина нового людства.** Доба абсолютизму і перші революції. Видання Народного Університету Самоосвіти. ч. 44 — 45. Львів, 1933.
4. **Про державу.** Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 69 — 70. Львів, 1935.
5. **Влада народу.** Розвиток демократії в новіших часах. Видання Народного Університету Самоосвіти, ч. 65. Львів, 1935.
6. **Історія українського політичного руху.** Частина перша: Над берегом пропасти (до смерти Т. Шевченка). Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 99 — 100. Львів, 1938. Частина друга: На хвилях революції (Революція в Австрії та її вплив на політичне відродження українського народу). Ч. 102 — 103. Львів, 1938. Частина третя: На переломі (1860 — 1870 рр.). Ч. 105. Львів, 1938. Частина четверта: Пробудження на-

родних мас. Ч. 110 — 111. Львів, 1939. Частина п'ята: Народні маси в русі. Ч. 116 — 117. Львів, 1939.

7. **Проти жвиль.** Нарис історії українського соціалістичного руху на західних землях. Видання Української Соціалістично-Радикальної Парламентарної Репрезентації. Львів, 1932.

8. **Вплив жмельниччини на формуацію української нації.** Записки Наукового Товариства імени Шевченка, том 156.

9. **Зміна назви держави, як вислід розвитку держави.** Науковий Збірник Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1948.

10. **Гетьманський режим в 1918 р. та його державно-правна якість.** Українська Науково-Історична Бібліотека. Скрентон, 1951.

11. **Українські політичні партії у соціологічній навітленні.** Те саме видавництво. Скрентон, 1954.

12. **Нарис історії воєнної агресії Сов. Росії та конституційного розвитку советської влади над Україною.** Частина перша: Звідки взялася советська влада в Україні і хто її будував. Скрентон, 1955. Частина друга: Перша советська республіка в Україні. Скрентон, 1956. Частина третя: Друга советська республіка в Україні. Скрентон, 1957. Частина четверта: Третя советська республіка в Україні. В друку.

13. **Нова Україна в Америці.** Нарис історії суспільно-політичного руху в ЗДА. Видання "Ювілейна книга Українського Робітничого Союзу", Скрентон, 1960.

14. **Західна Україна.** Томи I і II: Політика Польщі, Росії і Заходу в 1772 — 1918. Видання: Національно-Освітня Бібліотека УРСР. Скрентон, 1958. Томи III. — VI: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 — 1923. Скрентон 1959 — 1961.

15. **Soviet Statehood of Ukraine from Sociological Aspect.** Published by Ukrainian Congress Committee of America, New York 1961.

16. **Курс науки соціології.** Генетична соціологія. Частина перша. Частина друга. Скрипт для студентів Університету УНРПА в Мюнхені (в німецькій мові).

17. **Ukraine and Russia 1917-1918. Outline of History of the First Soviet Russian Aggression against Ukraine,** New York, 1966.

18. **Назва держави в англійській мові.** Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 177.

З юридичної ділянки

1. **Права і обов'язки громад і громадських урядів.** Систематичне пояснення закону про громадське самоврядування і додатків до нього.

В-во "Громада", Львів, 1926.

2. Виборча ординація до громад. В-во "Громада", Львів, 1926.

3. Виборча ординація до громад на Волині. В-во "Громада", Львів, 1926.

4. Нова виборча ординація до громад. В-во "Громада", Львів, 1933.

5. Про полеві і лісові шкоди. Систематичне пояснення цивільних і адміністративних правних приписів. В-во Краєвого Товариства "Сільський Господар", Львів, 1930.

6. Загальний курс науки адміністрації і адмін. права. Скрипт для студентів УТГІ, Регенсбург, 1948.

Науково-популярні і політичні публікації

Окрім цілого ряду статей у періодичній пресі вийшли окремими публікаціями:

1. Слова і діла большевиків. Історичний реферат про большевицьку політику. В-во "Громада", Львів, 1934.

2. Хто винен? З історії комуністичного руху. В-во "Громадського Голосу", Львів, 1936.

3. Москвофільство. Його батьки і діти. Історичний нарис. Видавництво "Громадського Голосу". Львів, 1936.

4. До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УСРП. Видавництво "Громадського Голосу", Львів, 1936.

5. Демократія, соціалізм і національна справа. Видавництво "Громадського Голосу". Львів, 1936.

6. Наша тактика. Відповідь на найважливіші питання. Львів, 1936. Видавництво "Громадського Голосу". Львів, 1936.

7. Про різні інтернаціонали. Видавництво "Громадського Голосу". Львів, 1937.

8. Як боронити селянську працю перед визиском? Видавництво "Громадського Голосу". Львів, 1936.

9. Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна Партія? Видавництво "Громада". Львів, 1926. Систематичне пояснення тексту нової програми УСРП з того ж року. Співавторами пояснення: М. Стахів, К. Коверський, М. Матчак, М. Курах.

10. Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). Чотири видання від 1927 року по 1938 рік. Львів, Видавництво "Громада".

11. Домашній ворог. Як боротися проти ворожої підривної акції. Скрентон, 1952. Видано під псевдонімом.

12. Перед світовою бурею. Що діялося в 19 столітті. Народний Університет Самоосвіти у Львові. Світова історія. X-та частина. Львів, 1934 рік.

ПОСВЯТА І ПОДЯКА

Ця монографія з історії Західньої України в роках 1772 - 1923 та з історії Української Народної Республіки, її будівництва й оборони, була підготовлена, оформлена і публікована в аспекті близьких світлих роковин півсторіччя від початку Великої Української Революції в березні 1917 року і одночасної великої державотворчої дії українського народу, утриваленої Актами 22-го січня 1918 р., 1-го листопада 1918 р. і 22-го січня 1919 р.

Ця праця присвячена усім борцям Українських Збройних Сил, які жертвенно на фронтах боронили цю Українську Державу проти воєнної агресії переважаючих ворожих імперіялізмів, а по упадку регулярного фронту оборони, боролися далі всіми способами за відзискання суверенної соборної української державности.

Усім меценатам, які своїми пожертвами уможливили появу цієї праці друком, а також Президентові Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА, проф. д-рові Романові Смаль-Стоцькому за цінні поради, ред. Василеві Модричеві-Верганові за зразкову технічну і цінну коректорську допомогу, а моїй Дружині Сянці за постійну й успішну співпрацю підчас студійних дослідів і праці — належить ся сердечна подяка.

А в т о р